8191

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՍԱՓՐԱՍ

ԱՐՁԱԼՈՑՄԷՆ ՎԵՐՋԱԼՈՑՄ

1870-1912

891.99
Ս-35

89199
Ս-35

19 NOV 2011

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՍԵԹԵԱՆ
ԵՈՍԷՑ ՎԱՆԱՆՑՆՍԵՀ

ԱՐՇԱԼՈՅՍԻՆ ՎԵՐՋԱԼՈՅՍ

ՌՈՂՈ-ՌՈՂՋ

8191

ՊՈՍՏԻՐԵ
ՏՊԱԳՐ. ՋԱՐԵՀ Ն. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ
1912

30 JUL 2013

54210

18021-58

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Դրական աշխարհի վրչ, ասկէ առաջ երէցներն է որ կը ներկայացնէին կրօնական հարցերը։ Ժամանակները այնքան փոխուած են, որ այսօր աշակերտի մը վիճակը ետ վարպետին դործին ներքաղաքական բնել։

Առանց վարանումի չէ որ կը ստանձնեմ այս յանդուգն դերը։ Եւ եթէ չըլլար քաջասրտ դարու մը ազդակները՝ բանաստեղծին համար, և անկէ աւելի առաջ այլ, երախտագիտութիւնը որ մանկական քաղցր յիշատակներով իր կեանքիս երջանիկ սկզբնաւորութիւնը կը կապէ ուսուցիչին, անտարակոյս աւելի երկարօրէն պիտի դանդաղէի այս պատուոյ սեմին վրայ։

Բայց երբէ այս սեմէն ներս, քերթողական մեհեանին վրչ, հանգարտելի յորդորանքն քաղցր պիտի ըլլար, ինչո՞ւ բարբառիս խօսքիդ չի ձեռնտ անոր առջեւ, եւ մի աւելի սերտօրէն քան երբեկի աշակերտը՝ որ հետեւողաբար վարպետին քայլերուն, և մի աւելի հիացումով քան այսօրուան մտերիմը՝ որ կեանքին խորհուրդն մէջէն երբեմն բնկերացաւ բարեկամին, պիտի կրնար քանի մը բառի վրչ խտացնել հոս կեանքն ու գործը անոր՝ որ աւելնուս սիրելի ծովհաննէս Սեթեանը եղաւ։

Ֆառսուն տարուան մաքուր կեանք և բեղուն գործ, որուն հանդէպ կարելի չէ չի խանդաղատիլ, այնքան քաղցր է այդ օծութիւնը՝ անոզոք հիասթափութիւններէն և այլանդակ ոգեաւանջներէն դառնացած մեր հոգիներուն համար։

Կեանք մը, ազնուական բանաստեղծի, զոր աշխարհի դժխեմ իրականութիւնը չի պղտորեց սակաւն, քանզի բարութիւնն իսկ էր անիկա, այնքան հանգերպութեամբ և ներդաշնութեամբ չինուած էր այդ կեանքը։ Մեթեռան, այսօր քիչ մը ծերունի, բայց տակաւին կը ներկայանայ մեզի տղու հոգիով մը, ինչպես երբեմն կը հանդիպինք մեծ իրնայականութեանց և մեծ զգայղութեանց մէջ։ Անիկա ա՛չ շատ անհատն չի մնայ կեանքի դաժան պայքարներէն, բայց իր փափուկ հոգին երբեք չի հպերցաւ օրուան գռեհկութեանց և իր յաւերան մէջ միշտ մեղմ երեւցաւ ան մեզի։

Իսկ իր գործը ինքնին կեանք մըն է ամբողջ, և արդէն կարելի է նոյնացնել կեանքն ու գործը, քանզի իրարմէ տնքաժան և լրարու կապակից են անոնք։ Մեթեռանի կատարած կրկնակ դերը, մեր հասկնալին մէջ, իրաւամբ կը հանդիսանայ ինքը բացառիկ դէմք մը, շահեկան գիծերով։ Եւ այդ արդար գնահատութեամբն է որ այսօրուընէ կը պատրաստուինք իր քառասնամեայ գործունէութիւնը տօնելու։

Իրրեւ ուսուցիչ, Ռոմհանիէս Մեթեռան զարգացած սերունդներ ձգեց իր ետին, և դեռ անխոնջ վաստակաւոր՝ մեթեռլանը գործին գլուխն է։

Իբրեւ բանաստեղծ, Եոսէյ Վանանթինսհ գրական

նութիւնը օժտեց համակ զգացումի քերթուածներով եւ համակ ներդաշնակութեան արձակով մը, ինչպէս գրեթէ բնաւ չէինք լսած հայ քնարին վրայ։ Հինգերէն ինք կը մնայ միայն բանաստեղծ՝ Մկրտիչ Ազէմեանի հետ. բայց անիկա նորերուն հետ կ'ընթանայ, անոնց քովն է վեր՝ իբրեւ երէց եղբայրը։

«Արշալոյսէն-Վերջալոյս»ը, զոր տաղանդաւոր բանաստեղծին հաւակիրները կը նուիրեն՝ իր ֆառասնամեայ ծոցելեանին առթիւ, կարելի է նկատել հեղինակին ինքնակենսագրութիւնն իսկ, գոնէ իր մտածումներուն և զգայումներուն մէջէն, պատանի հասակէն մինչեւ արբունք՝ իր զանազան ձեւափոխումներով։ Բայց իր ամբողջ գործին մէջ նօթ մը կայ որ 1870էն մինչեւ 1912 բնաւ չէ փոխուած, — տխուր նօթը, գերազանցօրէն ազնուական շեշտով մը տոդորուած, վասն՝ ինչպէս իր տառապանքը զոր կ'երգէ փափկօրէն, և ողբիչ՝ ինչպէս գութը որով կ'ողողուի իր զգայնիկ սիրտը։

Չի թէ Աստուած իսկ ծրպտի,
Ես տրտում եմ յաւիտեան...։ (Խորհուրդ, էջ 59)։

«Գրական Զբօսանք»էն և «Ցուղման ժամեր»էն արտատպուած գեղեցիկ ոտանաւորներուն վերընթերցումը՝ սրտայոյզ վերյուշում մըն է ինծի համար, մասնաւորապէս. յոգնաստառ վերադարձը դէպ ի տղայութեան անուշ օրերը, երբ մեծանուն բանաստեղծը իր առաջին դասերը կ'աւանդէր ինծի տարաբախտ վարպետիս՝ Ց. Գուրգէնի (*) Հայկական Կրթարանին մէջ։ Օր-

(*) Ուրախ եմ որ քիչ առնէն բախտը պիտի ունենանք տօնելու նաև այս մեծ վաստակաւորին յոբելեանն ալ։

թաբէօյը կ'անցնի աչքիս առջեւէն, իր հին դէմքերովը՝ անհետացած արդէն, և երբեմնի հայքներովը՝ որ այդ պզտիկ արուարձանը գրականութեան և գեղարուեստի ախտարհիկ կեդրոնի մը կը վերածէին։ Կը յիշեմ... ու կտրած անցած ճամբուս վրայ ակնարկ մը նետելով, տարօրինակ սեղմում մը կը զգամ սիրտիս մէջ, հիւանդագին անձկութիւն մը չուրջս կը տարածուի՝ ամպի մը պէս սգատիրոյր։

Ցետոյ վերելքն է «Բլուրն է վեր», յոգնատանջ։ Ցետոյ «Ցարագրին Փնարն» է որ կը հառաչէ, հայրենաբաղձ։

Ոչ եւս խօսքեր Հէփտիւրէյին, Աստարտէյին, Սեվ-Հային. երազուած հուրիները կ'անցնին պատրանահեծ սիրտէն, և կեանքը կը մնայ դառնահեծ, յիշատակներուն դէմ առ դէմ, և կարծրացած՝ ինչպէս ճակատագիր մը անողոք։

Ա.յս հատորը ստուար չէ (հազիւ իր ամբողջական գործին կէսը), բայց հատընտիր է, և գեղեցիկ յոյզերու տպաւորութեան մը տակ է որ ընթերցողը պիտի փակէ անիկա, հառաչելով թէ նորէն բանաստեղծութիւնն է որ կեանքը պահ մը քաղցր կ'ընէ սիրտին։

1896էն ասդին, տարագիրը իր յուշեր առած կը հեռանայ տառապակոծ հայրենիքէն դէպ ի տարաշխարհ. այդ օրէն ի վեր ալ բնաւ չի խնդար։ Բայց քնարը ունի պինդ գրկած. ու կ'երգէ արիւնոտ երգերը հայ տառապանքին. և այդ երգերուն մէջէն, հայ ձայնը երբեմն աղեկտուր կը բարձրանայ և ֆրանսերէն քանի մը հոյակապ տաղերով օտարին ցոյց կուտայ հայ հոգին, վէս նոյն իսկ իր մարտիրոսութեան մէջ։

Վերջապէս «Ոբէական Էջեր»ը և «Նորավէպներ»ը կը ներկայացնեն գրագէտին վերջին շրջանը։ Բանաստեղծին արձակը քերթուածիւն ըլլալէ չի դադրիր. եւ մանաւորապէս Սեթեանին արձակը բիւրեղի մը պէս վճիտ է և հնչական. անիկա կը մատնէ խղճամիտ արուեստագէտը՝ ոճին նրբութեանց սիրահար, և ինքնատիպ ու հաղուագէպ բառերուն ներգաշնակութենէն զմայլելիօրէն հոգեգրաւ։ Իրականութեան հոգը չունի Սեթեան. բայց ինչ փոյթ այդ բանը բանաստեղծին համար որ գերազանց երազողն ու ներշնչուողն է։ Եւ այդ անհաւատարմութիւնը չէ որ աւելնէն բուռն իրապաշտը ինքզինքին պիտի ներէր բանաստեղծին երեսին տալու, ցորքան ստոյգ է որ բանաստեղծը ուրիշ հաւատք ունեցած չէ այլ եթէ գեղեցիկը, և մի միայն գեղեցիկը, որ՝ իրեն համար՝ նպատակն ու վախճանն է կեանքին։

Գրագատական ուսումնասիրութեան մը համար անճուկ է այս յառաջաբանին սահմանը, և ես արդէն հազիւ կրնայի սոսկ տպաւորութիւններ ուրուագծել հոս, երջանիկ որ ինքս համեստ յիշատակարան մը կը կանգնեմ այս անկոխ սեմին վրայ։

Ես այս յիշատակարանին տակ հիացումով և երախտագիտութեամբ կը ստորագրեմ։

ՎԱՀԱՆ ՏԱԼԷՋԵԱՆ

Գահիրէ, 1/5 Նոյեմբեր 1912

ԳՐԱԿԱՆ ԶԲՕՍԱՆՔ

1870-1882

Միայնութիւն
Միայն դուն
Զանգակը
Անժառանգները
Կաղնին
Դարուն
Մայիս
Առ Զարուհի
Լուսնին տակ
Մտածէ՛ զիս
Գերթող ու Միծատուն

ԳԻՇԿԱՆ ԳԻՕՍԿՆԵՔ

ՄԻԱՑՈՒԹԻՒՆ

Մինչդեռ արեւ կը փայլի կապոյտ երկինքէ յատակարէզ,
կեանք սրվռելով յընդհանուրս, կեանք յորդաբուխ, տօթակէզ,
Եւ ամեն ինչ կը խլըրտի խռովել իր հաց փըշալից
Համայնի մօր ալգանդէն, կամ նոր լուրեր ի յերկինից.
Մինչ կը ճնըշեն մեքենայք, փայլի ոսկւոյն հետ աւար խոփ,
Եւ պալատներ կ'ամրանան. մինչ հիւս, չինող, քարակոփ
Մարմարագործ կամ փայտեայ կը կանգնեն վեր չինուածներ
Ուր կը բնակին կամ մարդիկ կամ զանազան աստուածներ.
Եւ երեւոյթք նախանձ պըճնեն երևան աչխարհի.
կենդանութիւն, ոզոալով արպէս վիշապ վիթխարի,
Ամենուրեք կը սպըրդի, արիւնոյն տօթէն ջերմացած,
Արշաւելով օճապատոյտ ամեն տեղեր, բարձր ու ցած.
Եւ արեան հետ հոսի քիրտ, զի մարդոյն նիզ է երկիր,
Զի ճընշուելով տառապին բազումք մարդկան վշտակիր,
Զի դեռ եւըս բաւական փորձառու չէ մարդկութիւն,
Զի չի բաւեր տակաւին այսչափ դարուց հլուընտիւն.
Ի՞նչ քաղցր է ինձ ամայի լերանց վըրայ թափառիլ,
Միսակ ընկեր ունելով ամպոց սրծիւն անարգիլ.
Ոտից անկոխ ժայռերու յածիլ վըրայ եղեւրաց,
Նըստիմ վիհեր իմ ներքեւ, վիհիւս երկին վիպամած.
Կամ անտառաց մէջ առուիլ խորախորհուրդ և անտիւ,

Ուր բոյսերու բազմութիւն իմ մըտերիմքն են անթիւ,
Ուր անսահման լըռութիւն արքայական վեհութեամբ
Կ'իշխէ ի մութ աչխարհի, այլ այր երկին է անամպ,
Ուր կը լսէ մարդ իր կուրծքին հանգարտ, անդորր բաբախիւն
Եւ հոգւոյն մէջ կ'իմանայ տարտամ, այլ վեհ մի հընծիւն.
Կալ անդանօր մըտախոհ մինչ յետին ժամ տըբընջեան,
Մինչեւ այն պահը վըսեմ խորհրդաւոր լըռութեան,
Երբ գալկահար վերջալոյս նուրբ նուրբ թելեր կ'արձակէ
Խոսին վըրայ որ յայնժամ թըւի վարդէ, լելակէ:
Ի՞նչ կը սիրեմ, ա՜հ, յայնժամ մարդկան վըրայ արտասուել
Որ այս կենաց ցաւերը կը զգան այնչափ առաւել,
Որչափ հեռու կ'ընթանան բընութենէն, մայր քաղցրիկ,
Որու ծոցին մէջ միայն կրնանք ըլլալ երջանիկ:
Ի՞նչ կը սիրեմ մոլորիլ հեղհղին հետ, որ թաքուն
Սողոսկելով, կը կոչէ մեռնաւորին խաղաղ քուն.
Դէտակն ի թուփս եմակին՝ անոր չրջանն որոնել,
Մինչեւ այսպէս կատըճընցնեմ իմ արահետը անել.
կարկառ բազուկս յեղ ոստին կամ մացառին փուչերուն,
Անդունդի մը և ժեռին մէջտեղ մընամ երերուն.
Շիջուտ աչեր ամբառնամ այդ վայրերէն թաքթաքուր
Յեթերա՝ մէկը խընդրել, վա՜հ, և գըտնել զայնս իսկ թափուր:
Ի՞նչ կը սիրեմ, երբ գիշեր մօտ է հասնիլ աստղափայլ,
Լըսել բառաչ կովերուն որ տուն դառնան յամրաքայլ,
Բըլրակին վրայ չըլչեցնել խոր հայեացներ լուսալուռ,
Ուր ամեն ինչ լինճ խօսի թէ այս աչխարհ է խաւար,
Այո՛ր անհուն, անհուին, ուր թ չուառ մարդն է ինկեր,
Տըգիտութիւն, կուրութիւն առած անմռունչ իր ընկեր:

* * *

Միայնութի՜ւն, օթեւան այրած մաչած սըրտերու,
Ուր մեծ խոհեր կուգան մեզ երբ մարդոցմէ ենք հեռու.
Քանի՜ ցաւ հոգւոյս թեւերով սըրբաւայրերդ ելայ յայց,
Խ'ամոքելով բուժիցիր իմ հէք սըրտին բիւր խոցուած,

Երբ գիտեցի, հիւանդոտ, քու բըժըշկիչ զօրութեան,
Մ'իայնութի՜ւն, սպեղանի որ խորհողին ես գարման:
Քանի՜ ցաւ, իմ գլուխ յեղ ի ծնօտ, ապառաժի մը առաջ,
Աչտաւուաթաւրմ աչքերով, տրձակեցի բիւր հառաչ.
Եւ գիտեցի հրաժեշտը հոգին վըրայ սոսրսրած
Թըռչնոյն ըսուերն որ կ'անցնէր ու կը գառնար թեւաբաց:
Կամ վոթմտրկած ծովու մը ափանց վըրայ կանգնելով,
Քանի՜ ճակատս թաց ցօղ ովկիանուն, զով ու հով.
Եւ չառաչմանց մէջ լըսեց հոգիս ողբալ հնծիւններ,
Որոնց ողբը կը գադրէր մերթ և անդրէն կը ծընէր:
Անհուն սիրով սիրեցի, միայնութի՜ւն, քու տաճար,
Եւ արբեցայ լիովին հրապոյրներով քու անճառ:
Չէ թէ կ'ուզեմ մարդոցմէ հեռու ապրիլ բընաւին,
Չէ թէ կ'ուզեմ չըտեսնել կենաց պայմանն անհնարին.
Պէտք է որ մարդըս ապրի, և մըրցում հարկ է կենաց,
Եւ պէտք է որ աստանօր ըլլան խընծիդ, կոծ և լաց.
Պէտք է ապրին հարուստներ և ազքատներ միասին.
Եւ ճախուճիւնք պէտք է որ միրկութեանց քով փայլփըլին.
Նօթտանիք մարդն ընթանայ արիւնը տալ, որպէս զի
Մեծատունը լաւագոյն հագուի, չըքնաի և նազի:
Այլ նաեւ պէտք է ըլլան կարգ մը մարդիկ փուճաչան,
Աչխատասիրք ժըրտգլուխ, որդիք լուսոյ, տըբընջեան,
Որոնց գործն է միշտ յառաչ, յառաչ փուճով ընթանալ,
Որ աստղերը չափելով, չափեն երկրի բովքն և ալ.
Պէտք է որ մի տարրալոյծ ոսկին զնընէ ընդ երկար,
Եւ բնագէտի կամ ուրիչ մէկու զնընող մեծ հանճար
Վառէ հընոցն և քընընէ. պէտք է նաւորդը ժըպիրհ
Աչպատակէ լոյս տարրը. իմաստասէրն և գըպիր
Խորհին քննենն որոճան, և ամենք ալ թափառիկ
Առանձնութեանց մէջ երթան, տըխուր մարդեր անոքիկ,
Քայլել լըռին, մըտախոհ և սիրտ խոցեալ կարեվէր.
Մինչեւ մարդը, այժմ աչխար, վախիւ, առիւծ, կանգնի վեր:

ՄԻԱՑՆ ԳՈՒՆ

Գացի չըլլիլ տիրան տղուս արեգակով
Հեզիկ ափանց վըրայ, ուր գոգ մի հըրաշքով
Երկինք ի վայր էին իջած, պայծառ, վայելուն...
Անոյշ էին խառոց բուրմունք, ջուրք պաղպաջուն:
Երկնաւորձիկ բարձրանային վեհ կաղամախք,
Դալարագեղ մարմանդք, տերևք, բըլուրք և վախք:
Շուրջ ամեն բան ժըպիտ, խաղ էր և էր գըւարթ,
Ամենքն ալ չատ պայծառ, վըսեմ և լուսալարդ:
Խուռներամ դասք ճերմակազգեստ օրիորդաց
Կը ճեմէին յեզրը ծովուն, դանդաղընթաց:
Ցածէին աչքն մեկնամազոտ այդ անալխուր
Տեսարանին վըրայ, յամառ և յուսահատ:

* * *

Գիշերն եկաւ, գիչեր պայծառ, աստեղաստիւռ.
Տուներէն հեչա նուագ կ'արձակէր ի վեր բամբիռ:
Լուսնի լուսով ոտքիս տակ հողը կը փայլէր.
Եւ գիտեցի. նագիլահեմ ամբոխն հոն էր:
Շընորհապարտ հոգիք անձկաւ կ'ամբառնային
Լուսապաղպաջ աչկունքն ի վեր դէպ ի յերկին,
Գոհանալու բարութիւնէն մեծ Աստուծոյն
Որ կեանք ու սէր ցանէր յաշխարհ և բերկրութիւն:
Քիչ հեռուէն երգահանին կ'ողբար հնձիւն,
Ուամ կը զուգուէր աղջկանց պարերգ մը դողդոջուն.
Նըւագ, անզօր, բայց հոգեկան մի դաշնականք
Ջոր անըրջոց մէջ կը լըսենք ու կը դողանք:
Կը չըրջէի ուրուի նըման, աչերս նաւէտ
Կը սըրբէի, զի կ'դառնային արտօսրաւէտ:

* * *

Աստուա եղաւ: այդ վարդածիր կը զարդարէր
Հորիզոնին եզերքն ու գոգտըր բըլուրներ,
Որոնց ոտքին տակ տարածուէր ծովափին հեզիկ
Ուռիներով արտօսրաբուխ, կորագլխիկ:
Նորազարթոյց կ'երգէին յոստս անոյշ թռչունք.
Դաշնակութիւն անպատմելի, երգ տրտմաուագ,
Որ ցերեկին ցաւոց վըրայ ողբ մ'է կարծեմ,
Ողբ մը զոր հաւք, թէպէտ բնաւին տըգէտ ու նեմ,
Մարդկան ազգին վըրայ կուլան առաւօտուց...
(Ջի ի՞նչ են կեանք, բայց տանջանք մը տարապարտուց,
Ցոր մարկութեան մի մեծ մասըն ինկած, թըչուառ,
Մի չարագէտ ձեռքի ներքեւ բազմաչարչար,
Կ'ալեկոծուի, կը պըտուտքի ի վայր ի վեր,
Սըրտերն այրած և հոգիներըն կարեվէր:
Կարի չըւառ և ողբալի մահացուք հէք,
Լայն տիեզերքի մ'առաջ կանգուն և յուսաթեկ.
Լըռին, անմռունչ հօտ բանաւոր էակներու,
Որ տանջուելով՝ կը նային դէմքըն իրարու.
Կայր բանակ մը զօրեղ, ահեղ առիւծուց սեգ,
Ջոր կը խայթեն գոռեխք մըթին եւ անտրժէք,
Եւ որ անլոյս աչքերն արեւամբ հեղձամղձուկ
Կը դարձնեն վեր յերկինս անխօս և անչըշուկ...)
Կը չըրջէի ոտքանց վըրայ, միշտ տըրտմալից,
Ակնապիշ անդր ի կարմիր դուռն արեւելից.
Շուրջըս բոլոր ժուռ կուգային մեղմախօսիկ
Դիւահատակ նուագք գեղուհեաց պարք նազելիք.
Թերեւս իրենց խօսքերուն նիւթն էի հզեր,
Եւ իմ վըրաս կը հըծծէին մեծ զարմանքներ.
Ջէի լըսեր զանոնք. և ձայնն անոնց չէր գար
Լընուլ իմ միտքս ուշով. այլուր իմ հոգին կար...:

* * *

Այո, Հէփսի՛ւբ, կենացս ազբիւր, ծաղիկ սրտիս,
Քոյր դուն և հարսն հոգւոյս, արեգ իմ աշխարհիս.
Աղուոր հրեշտակ լուսապայծառ զոր կորուսի
Եւ խաւարին բանտ մը դարձաւ լինձ ծոց երկրի.
Աստեղանման լոյս աչքերով կոյս աննըման,
Ոյր նայուածքին անդունդին մէջ վիտքս ընկղմեցան.
Այս, հեռու քեզմէ, տարտամ և անհաստատ,
Մի անսահման ոչընչի մէջ կ'ապրիմ, ազգատ.
Առանց լուսոյ քու աչերուդ, չը գիտեմ ուր
Կ'երթամ անյոյս, թափառական, մըթին, տըխուր.
Տիեզերաց ըզմայլագիզ հրճուանք անհուն,
Ամեն ինչ որ կը մեղմէ ցաւն անբաղդ մարդուն,
Այգ, վերջալոյս, երգեր, ամեն ինչ որ գիտես
Թէ ի՛նչ խանդով քեզմէ յետոյ սիրեցի ես.
Աւա՛ղ, այս բնաւք կ'անցնին աչացըս առջեւէն
Ի՛անկարեկիր կը ճնայ հոգին իմ ի ծըւէն:
Ոչինչ, ոչինչ կըրնայ լընուլ այն լոյն պարապ
Որ բացուեցաւ խեղճ սրտիս մէջ վըշտատատապ.
Պատառ պատառ եղած է այն, ո՛վ Հէփսիւբէ,
Եւ ժեծագոյն մասն առնելով թըռաւ լինձմէ:
Տես, անողորմ, ի՛նչ աւերներ գործեցիր դու
Կենացս ուղւոյն վըրայ, երաշտ և ահարկու:
Ջերդ բարձրաթռիչ արծիւ իմ վիտքըս կը սահէր
Վերջալուսոյն նըւազ շողից մէջ լուսահեր,
Երբ արեգակն աշխարհի տար ոգջոյն յետին.
Այժմ երկրաքարշ կ'ինանի խոհերս վայրավատին:
Եթէ այդ էր, ի լուր երգոց տըրտմող հաւուն,
Նըշուլաճեմ պատկերի մը մէջ շողշողուն
Կը տեսնէի կեանքն և աշխարհ մեծ, այլ ունայն,
Հոն գիտելով մարդոց վերկիլ վեհ ապագայն.
Այժմ ապիկար և անտարբեր, ոչինչ գիտեմ,
Եւ այն լոյսեր, այն նըշոյլներ զըւարթագէմ,
Որ վերամբարձ կը տանէին զիս մինչ անհունն,

Այժըմ տըխուղծ բան մը դարձեր են անտուն:
Թէ տեսնէի անամպ, աղուոր երկնի մը տակ,
Մարդկան ամբոխ դիմել ի կռիւ արիւնազանգ,
Ջեւ զօրացած, կայծակ կ'ըլլար հոգիս ցասկոտ,
Վառել տըկար, տըգէտ մարդիկն անսիրտ, երկչոտ,
Որ կուրացեր են բըռնութեամբ և չեն տեսներ
Թէ իրենց տեարք իրենց նըման են լոկ մարդեր:
Այժմ անըզգայ դիտեմ ատոնք չիջուտ աչօք,
Պարզ երկնքին չափ անվըրդով, մեկին, անհոգ:
Կամ երբ խուժմբ մը արարածներ տեսնէի ես,
Խեղճ, անարժան, բայց որ սիրեն փառաց հանդէս
Եւ որ դէպ յոյն ամեն ուղ լաւ կը համարին,
Կը ներբէր անոնց, գըթած և ժըմտագին.
Այլ սրդ ժանտախտ կը թուին անոնք իմ աչքերուն,
Եւ կը բաղձամ որ չանթ պայթի անոնց գըլխուն:
Այսպէս կըթոտ և ուժաթափ մէկն եղած եմ.
Աւերակ մը դարձաւ աշխարհ ուր քեզ խնդրեմ:
Ա՜հ. թափուր է այս սիրտ թշուառ և անըզգայ
Եւ չըկայ բան մ'որ անոր չափ լեցուն ըլլայ:
Ամեն բան լուռ մընաց իմ շուրջս և անբարբառ.
Խորտակեցան ամեն թելեր կուրծքիս չըւառ.
Եւ ես, նըման մի մոլորեալ ուղեւորի,
Զոր շուրջ պատեն խորին վիհեր, ժեռք վիթխարի,
Անոք, վըհատ, մութ գիչերին սպասեմ անձկաւ,
Թաղուիլ ի նմա և մոռանալ գիս և ըզրնաւ:

ՋԱՆԳԱԿԸ

Թա՜մ, թա՜մ. ձայնէ ահա գիւղին մեր զանգակ.
Ունկընդրանք, դեռ չէ ծագած արեգակ։
Որպէս նըւազ հառնի առ մեզ այդ գանգիւն.
Գոգցես մութին մէջ բարձրացած և կանգուն
Գըթած էակ մ'է, այր թառանչք հոգեխառն
Ալեծածան թրթռան ընդ օդս անվրդով։
Թա՜մ, թա՜մ. ահեղ, այլ յուսալից է այս ժամ.
Մօտ է լոյսը թագաւորել, և յայնժամ
Պիտի զարթնուն մարդիկ գըւարթ, կենսալից,
Պիտի չոգայ երկնի ճակատըն ամբիծ.
Առատաբուխ աստ անդ գիտեր մարդկեղէն
Պիտի յուզուին և ճամբաներն ըսքողին.
Աղմըկալից պիտի հասի կեանք ի դուրս,
Ճոխ արիւնն տաք վայլին եթերք գեղալոյս։
Թա՜մ, թա՜մ. «Օրհնեա՛ լըլայ անուն քո, ո՛վ Տէր,
Մրմընջէ աստ ալեզարդ ումն ազօթիկեր.
Օրհնեա՛լ, այր ձեռն ահեղ, հըզօր յօրինեց
Տիեզերքը այսչափ ազուր, այսչափ մեծ։
Տէր, ապրեցուր զիս և մահէն պահպանէ։»
Զի սրչափ մարդ կեանքին դուռը ժամանէ,
Այնչափ յարի անոր, զի թինդ զանգակին
Ցիշեցունէ անոր օրերն այն անգին
Ուր, դեռ մանուկ, վայլէր կենաց առաւօտ,
Եւ անցնէին աւուրք գըւարթ, անհոգ.
Ուր, ծաղկանց մէջ թիթեռնաքայլ, վառվըռուն,
Հալածէր նա թիթեռնիկներ չոգչոգուն,
Այտք հըրացայտ, ճիչ բառնալով, սիրտ ի տրտփ,
Շաճանչաւուխտ երկնի ներքեւ անամպրոպ.
Մինչեւ այն ժամ երբ ազօթից զանգակներ

Կոչէին զնա յԱստուծոյ տուն սըրբանուէր,
Տաճար նըւեմ և անչըքնչ, ուր երէցն
Երկոյեան մաղթանքն ըսէր տրտմահեծ։
Թա՜մ, թա՜մ. ո՛րչափ յիշատակներ զարթնուն արդ.
Զերթ հոյլ ի հոյլ երամք թռչնոց սիրազուարթ,
Մէն մի գանգիւն սըրտին խօսի. ձէն մի թինդ
Անդրադարձնէ հոգւոյն մի ցաւ կամ մի խինդ.
Եւ կ'ըսէ մարդ. «Ա՜հ, այս ժամուն էր ահա
Որ առաջին անգամ իմ սէրն ես տեսայ։
Ո՛րչափ փոխուած է արդ, աւա՜ղ, ժամանակ.
Մի՛լ ծիլ փըթթած վարդերու ձէջ գեղուհակ
Սիրապըսակ ճակատս յայնժամ ծիծաղէր.
Կենաց ծովն իմ չուրջըս հանդարտ, խաղաղ էր,
Եւ ես, անքոյթ, վարէի օ՜ն, զիմ նաւակ,
Լուսափետուր ալեակներու նըշաւակ.
Եւ մեղմածուփ երբ ջուրց վըրայ սիւք հասէր,
Գըտնէի զիս յափշին մարմանդն հոգմաէր,
Որ կըըրկնըւէր ալեաց խորը և գլխոյս
Ածէր անոյշ հովանի մը մեղմայոյզ։
Այս պահուն էր որ սիրելին իմ տարին
Ցանձնել հողին, ուր այժըմ կայ իր չիրխմ։
Աստղերը լան անոր վըրայ գիշերը,
Եւ չորցուհին անոնց արցունք հովերը։
Ի՜նչպէս ծանրը ծանրը հընչէր մահաչուկ
Թինդ զանգակին, հեծկըլտանաց երբ ազմուկ,
Հեղձամըղձուկ մեր կսրծքերէն թըռչելով,
Թնդացընէր այերքն անդորր, անխըռով։
Երկար ատեր անցան վըրայ այն օրուան,
Փոփոխեցին յաճախ աստղերն իրենց.
Երկայն ամառ, տօթ արեգով չողչողուն,
Եւ ալեզարդ ձըմեռ, գարուն ըզմայլուն
Ծանիցս եկան և մեր հովիտ ծածկեցին.
Ծանիցս արփին վախեց իր ահեն երկնային,

Եւ տակաւին չընկուած չէ այդ յիշատակ.
Եւ երբ լսեմ այդ ընդարձակ երկնի տակ
Մի միայն թինդն այդ ողբերգու պըղընձին,
Նորէն լեցուին աչքերս որ սրնքան լացին։
Սիրե նոճիներ, և դուք կապոյտ հոգիներդ,
Խորին, խորին, երկինք, սեպե՛ր մեզմալոյս
Ջոր առկախեն պատկերներով քըմծին
Հովեր վըրայ լոյս եթերաց կամարին.
Լըճակին ջո՛ւրք, և առուակին ալեակներ,
Ոյց մրմունջին առջեւ դողայ հոգի մեր.
Թեթե՛ւ թըռչունք, որ առաւօտը ոգէք
Եւ որ ողբաք, կարծեմ, մարդոյն պայման հէք.
Ո՛հ, ըսէք ինձ, երբ հընչէ ձայն զանգակին
Խ'ազդարարէ փոխուհան ուրուց թանկագին,
Երբ թըրթռայ այդ պըղինձ զոր մարդն է կախեր,
Անահման սիրտ մը եղած, չէ՞ք բարախեր։

Ա Ն Ժ Ա Մ Ա Ն Գ Ն Ե Ր Ը

Անժամանգներն են տարտրաձիդ և լըքեալ,
Անխըրախճան, տրտում, խոկուն, սիրտք բեկեալ,
Եւ անսպասո աչխարհի մէջ տխրագին,
Վըհատ, կը յուծին։
Ո՞վ պիտի տայ անունց հացը. տէր չունին.
Եւ գիշերը, վաստակաբեկ իր մայրին
Աստղերուն տակ կը հանգչեցնէ այդ մանուկ
Անխօս, անշըշուկ,
Ի՞նչ ըրաւ ան ցերեկին. անգութ ցաւերին դէմ,
Որ փոքր լինչ եւս՝ և մատներով իր դըժխեմ
Կը սառեցնէր անոր ուղեղն ազազուն,
Մուրացց երերուն։

Տեսանք ըզնա սալարկին վրայ. բոկոտն էր.
Կապոյտ, կարմիր եղած էին մերկ ոտներն.
Կը ծիծաղէր, քըրքիջ բառնար կակիծէն.
Ցաւք կան որ մեծ են.
Մեծ ցաւեր կան, այո, ուր մարդ կը մոռնայ
Լալու կերպը. կամ եթէ ոչ, խընդար նա.
Գանգլ լըսած էր թէ մարդիկ արցունքներ
Տեսնել չեն սիրեր։
Ո՞վ պիտի տայ անունց հացը. գործ չունին,
Եւ օրերով նօթի ճնալն է դժուարին.
Ըընոյ ժամ է գիշեր, սակայն մոլութիւն
Գիշերն է արթուն։
Եւ երբ ամբիծ որբն առաւիր կ'աշխատի,
Չի դուն ուրիք մարդ կ'ողորմի աղքատի.
Լոյս կը յուսայ նըմաններուէն և խաւար
Կը գըտնէ թըշուառն.
Երբ իր շուրջը կը տեսնէ զուարթ բիւր դէմքեր,
Եւ գառնայ իր սըրտին, մահու սեւ պատկեր.
Ծիծաղ գըզուանք տեսնէ այլոց ճակատուն
Վըրայ չողշողուն,
Եւ մերկութիւն, լըքում, թախիծ խաւարին,
Տըխո՞ւր ընկերք, երբ ներա շուրջ բոլորին.
Ցայնժամ, աւա՛ղ, կը ժըպտի ժպիտ մը պագչատ
Ճոխին վաւաչատ։
Ահա կ'տեսնանք յայնժամ աղկունք գեղանի,
Վարդեր չսրսած ի գլուխ և ուսք հոլանի,
Ծիծաղելով դառնալ սրտագ անդունդին
Եղերքն ահագին։
Եւ թոյն խաքուն անունց բաժակ կ'աղտեղէ.
Աւա՛ղ, քանզի այդ մեղսահին անտեղ է,
Եւ պերճութեանց վըրայ վախով կը նային
Աչերն երկնային։
Աչխատելու չանք ըրաւ այդ պատանին,

Եւ մերժեցին, և գործ չըկար։ անհնարին
Եւ խըստըմբեր աղքատութիւն կը տանջէր
Որբ մայրն և քոյրեր։
Ի՞նչ ըրաւ ան։ լայն էր աշխարհ, լայն էր տիւ,
Եւ կ'ապրէին մարդեր անչափ և անթիւ.
Ճակատ պռըստեց, ցոյց տըւաւ բուռն արեգին,
Վայրկեան ահագին։
Ա՛հ, բացուեցաւ յայնժամ բանտին մութ բերան,
Բա՜նտ, խաւարչուտ, խոնաւ, ահեղ գերեզման,
Որ կենդանի կըլնէ էակն, այր ընկեր
Անվերջն է գիշեր։
Բա՜նտ, մենարան ուր ականայ կ'մըտնէ մարդ,
Ուր չըկայ կեանք, կապոյտ, սէր, երգ, բընաւ վարդ,
Բա՜նտ, անանուն արցունքներու, հոգերու
Տիզի ահարկու։
Բա՜նտ, այր գիշերն է միշտ անաստղ, անլուսին,
Այր խորութեանց մէջ բնաւ պիտի չը փայլին
Աստղեր, երկնի դրախտին մեղուք ոսկեթեւ,
Եւ ոչ խոկ արեւ։
Ջըպիտի՞ գթանք անոնց վըրայ. որբերուն,
Որ այս դըժբաղդ երկրի վրայ երերուն,
Վըհատ, անօք, չըրջին այրած սրտերով,
Ջունենա՞նք գորով։
Երջանիկնե՛ր, երջանիկնե՛ր. բերկրութեան
Երբ աւաչներ ձեր ականջին որոտան.
Ուրախ, զըւարթ, երբ եթերին տակ երգէք,
Որբերն յիշեցէք։
Ցիշեցէք այն տարաբաղդներ, այց երկին
Իր ընդարձակ լոյսէն մերժեց մի բաժին,
Որք անհատնում մըթութեան մէջ խարխափին
Եւ արցունք թափեն։
Մրխիթարիչ և անույշ է գըթութիւն,
Եւ ցօղ է այն ուրախարար, զըւարթուն,

Որ կարող է, թէ վիշտ ունիք, ընել դիւր
Նեղութեանց ձեր բիւր։
Գութ ունեցէք, և ձեր տաղտուկ փարատի։
Եթէ տըրտում տեսնէք կոյս մը նորատի,
Ոյր աչերուն մէջ չինած է բնաւ ժըպիտ,
Այն աչեր վըճիտ.
Կամ մանուկ մը ձեր նայուածոց հանդիպի,
Ոյր ճակատուն վըրայ խոր սուգ եղկելի
Իր քող ձըգեց, նոցա թող սիրտ ձեր գըթայ.
Որբեր են նոքա։
Ձեր զանազան վայելից մէջ կայ պարապ,
Որ կ'ծանրանայ ձեզ և լի է ձանձրութեամբ.
Ցայնժամ թշուառ մը սփոփեցէք. կը ստանաք
Եւ դուք ալ սփոփանք։
Երբ ծաղկազարդ հասնի գարուն ծիծաղկոտ
Եւ նորոգուին բնութիւն, երկինք, դալար խոտ
Եւ բուռն հովին ալ յաջորդէ մեղմ զեփիւռ
Զըւարճ, կենսաւփիւռ։
Բուրաստանաց մէջ երբ պարէք եռանդով
Ողջունել նոր տարին, ուրախ, անվրդով,
Թերեւս ձեզ մօտ կան թշուառներ այց դաժան
Թըւի ժպիտ բնութեան։
Եւ լուսաւփիւռ սրահներու մէջ երբ դաշնակ
Եւ հայլ ի հայլ թռչին երգեր սիրանուագ.
Ալընդի, սիրոյ և գորովի երբ գըրկեր
Ձեզ լայն են բացուեր.
Ու կը խընդաք և անուններ տաք վիժեանց
Ջոր ձեր սըրտին կ'ազդէ սիրոյն ձեր նախանձ,
Կը կաքաւէք և կ'ոստոստէք հեւ ի հեւ,
Ջուգուած թեւ ի թեւ.
Թերեւս որբ մը, վըհատ բնաւին այն պահուն,
Ջինք գիխիվայր նետէ յանգունդ ի թաքուն,
Եւ անայլայլ չողայ երկնից աստղագարթ
Ճակատ գիզաղուարթ։

ԿԱՉՆԻՆ

Մեծատարած ծառ. ո՛վ հըսկայ հինաւուրց,
Որ դարերու բուռն հովերուն տըւիր կուրծ.
Քու կատարըդ ամպերուն մէջ կը ծրարուի
Նահանգներու մէջ բարձրաբերձ ուր արծուի,
Սաւառնելով, արփւոյն հուրը կ'արբենայ,
Մինչեւ, խոնջեալ, ժայռին վըրայ հանգչի նա,
Ձափել փայլուն և հըրացայտ աչքերով
Լայն անչըրպետն որ ընդ երկին և ընդ ծով:
Ծա՜ռ հատարմատ, որուն թիւեր բիւրաւոր,
Նըման ահեղ վիշապներու զօրաւոր,
Օձագալար կը տարածուին աստ և անդ
Բիւզանդիոնի յերկնամերձիկ դարեւանդ.
Ո՛ պահապան, այր կարծես թէ բազուկներ
Սուլթաններու գըլխուն վըրայ են տարածուեր,
Եւ կը հսկես գագթեա անդուլ անդադար
Մահիկներու բազդին վըրայ լուսատարր:
Ի՜նչ մեծասքանչ ես, ո՛վ կաղնի, քու ներքեւ
Ահա չունէր անցեալ դարուց հեւ ի հեւ
Կուգան հովել տագնապայոյզ մեր ճակատ.
Եւ երբ դիտենք երկինէ ներքեւ հըրակէթ
Այդ լուսավառ, ակնախըտիդ ծովն անծայր,
Պատկեր երկինէ խորհրդաւոր և պայծառ,
Ուր իբր ականք թիթեւապար, վառվըռուն
Շողք արեգին կը պաղպաջեն և կ'սառնուն.
Ցայնժամ, ո՛վ ծառ, երկնահամբոյր ոստոցդ հետ
Վեր կ'ամբառնայ հոգին ի թռիչ ահեղադ: —
Եւ ի՜նչ տեսար քու բունիդ շուրջ. ի՜նչ տեսար
Շուրջ քու գլխոյդ որ կը հայի սարէ սար:
Ո՛ր կըտրիճներ անցան ներքեւ հովանւոյդ.

Ո՛ր բանակներ, ո՛ր լեգէոնք մեծագոյթ
Ողջունելով ըզքեզ անցան քու առաջ:
Մինչ քեզ հասա՜ւ պանդըխտելոյն խոր հառաչ,
Այր նաւ կը ծփար յալիս ծովուն Մարմարայ
Եւ որ կ'երթար մեռնիլ երկրին իր վըրայ:
Ո՛ր թըշուառն արտասուահեղձ նայուածքներ
Արձակուեցան մինչեւ առ քեզ բլուրն ի վեր,
Եւ մշըշապատ երեկոյին լուռ պահուն
Հեծեց. «Ողջո՜յն քեզ, ո՛ Սատմպոլ իմ սիրուն»:
Քոր գիշերներ սեւ գաղտնիքներ հըծծեցիր.
Ջո՞վ անդունդին խորն ընկեցին առանձին:
Հովը բերա՞ւ մինչ քեզ ահեղ հաընտիւններ
Ջոր ոգեվար մահապարտը կը վայէր:
Եւ սարսռեցա՞ր ու դողացիր. դողացիր
Ոստոց վերայ բունած թռչունք խըմբովին:
Քանիցըս բուն գիշերն հեւաց և վայեց
Իր ոգեսպառ, մահացու ոգր տըրտմահեծ,
Մինչ ամէն ինչ կը նիրհէր հոն ե՛ւ ամպերուն
Մէջ կար լուսին վերդ արիւնոտ մի դաշոյն:
Անշուշտ երբեմն ամբք եկան սիրահար
Քայլել դանդաղ հովանւոյդ տակ հոգմահար.
Ի՞նչ կ'ըսէին միմեանց. յապուշ կըրթեցա՞ն
Սոխակին վեհ երգոցն ի լուր սիրաճաղն.
Եւ ամիսփե՞ց իր մատներով դողդոջուն
Երիտասարդն անոյշ վարսեր նազելուն,
Ջոր դառըն հոմն երեկոյին ցըրտաշունչ
Կը տարտըղնէր չուրջ ճակատուն վայելուչ:
Դարերու չունչն անցաւ ընդ քեզ, ո՛վ կաղնի,
Ընդարձակից ոստերուդ դրոշն հոլանի,
Որուն ներքեւ չուտ սահեցաւ և անցաւ
Անթիւ մարդկան սերընդոց գետ սըրարշաւ.
Եւ դուն կանգուն կաս անդադրում, բարձրակլուխ,
Մինչ քու ոտրեւ կ'ոտնի վհատ աշխարհ ուխ.

18027-58

ՀՀ ԳԱԱ Գրադարան
ԶՈՒՈՒ-Арм. ССР
Ա. Մյասնիկյանի անվան

Եւ վաղանցուկ մարդոյն վըրայ յար կանգուն,
Հէք, կ'արտասուես դու միթէ ընդ միթէ ցօղն այգուն։
Եւ մինչ յուզին և տագնապին անդադար,
Մինչ եղկելիքն այդ կեանքն է մի և նոթ դար,
Դուն չըկըրցած հասկնալ զիրար, կը մեռնին
Տըգէտ, տխմար, ապերչանիկ բընաւին,
Ջոր հաղիւրուն կը տարածես քու թիւեր
Գերեզմանաց վըրայ մարդուն վաղաւեր։

ԳԱՐՈՒՆ

Պըտակ ճակտիս կապեցէք,
Կ'ուզեմ մոռնալ իմ ցաւեր։
Փունջեր իմ չուրջ թափեցէք.
Գարուն կարդայ ինձ հրաւէր,
Եւ մանկանալ փափաքիմ,
Արբեցայց գիս քու հաւքդ,
Ո՛վ բընութիւն խնկաբոյր.
Փունջե՛ր, փունջե՛ր, եղբարք իմ։
Գարո՞ն, գարո՞ն, փունջ ընդարձակ. անծայրածիր,
Ջոր արեգին չընորհապարտ ձօնէ երկիր.
Ո՛վ բոյրերուս, երանգներուս վհոհ ժամանակ,
Դաշնակութիւն բիւր երգերուս սիրանըւագ.
կենաց, խնդի, սիրոյ յուզմանց եղանակ հնչէ,
Ուր մարդ խանձող կսկիծներուս տայ իր հրաժեշտ.
Ուր բոյներուս բուսնին ծիլեր, թիւեր՝ թռչնոյն,
Եւ հոգւոյն մէջ թիւրիմացիլ դէպ ի յառնուն։

Ո՛վ հծծիւններ հովանոցին խորհըրդազգաց,
Ուր կինաց վրայ խօսին աւելք գորովազգած։
Նըւաղ մընչի՛ւնք տղաւնացին. ո՛վ բալասան
Որ սըպըրդի յէակս համբուն հըրահոսան։
Ծովափանց վրայ մարող հրգեր հէք սիրտդին.
Ձերմա՛կ թըռչունք որ ալեկաց մէջ ոտդին։
Ակնատպարար մարմա՛նդք գալար և գոյնըզգոյն,
Ուր մանկութիւն ճիւղ, պարէ մեղուաց հանգոյն։
Մի՛ծա՛ղ, ժըպի՛տ, հայեա՛ցք խորին և աղեխարշ,
Որովք սրտեր սիրատուչոր վարին ընդ քարշ։
Ա՛յ ծիրանի, կապոյտ, կանաչ, ոսկի բոյսեր.
Ա՛յ թուխ, ծուխ մեծ մեծ աչեր ուր վառի սէր։
Ո՛վ չոգիներ երեկոյին սպիտակաթոյր,
Որ զերթ չըղարչ ծածկին երկիրն անուշաբոյր,
Երբ բացական հորիզոնին ներքեւ ղօղի
Արեգական չիմնելափառ ականդղի.
Ծայրակարմիր ամպե՛ր, պատուարք հըսկայական,
Ուրկէ վերջին հուրեր ժայթքէ իշխան տուընջեան,
Ողջո՛յն գարուն, միշնորդ սրտիս և չարին մէջ.
Ցօ՞ղ գորովար աղեխորով հըրոյս տնչէջ.
Ի քո տեսիլ ներհում օձին իր մահու թոյն,
Եւ գըժնիկին ներհում իր փուչ գժնէագոյն,
Եւ գիշերին՝ իր ըստուերներու, խայթոց՝ մեղուին։
Իր երգեմըն գի հագուստ մէջ բընաւ գեղուին
Միճ գառնութիւնք անիրաւին, չարին ի տես,
Եւ յիս նըւաստ կուտակէին ամպք դէզադէզ.
Իր երգեմըն պի այս կենաց իրք անհամբոյր
Ծըրարէին իմ միտքն ի մեայլ ինչ մըթաստիւռ,
Երբ անմիտին հասնէր վոխճան գըժոխըմբներ,
Եւ վատթարին ըլլար այգւոյն հոգ բարեբեր։
Մոհանանգոյն ձըմեռ գաժան գիս պատէր չուրջ։
Երբ տեսնէի մարդիկ բոզում, խոհեմ և լուրջ,
Որ գոհ էին այս պայմանէն և այդ համար

Լաւագունի փափագողներն էին տխմար։
Տաղտուկ խորին յայնժամ լընուր զիս ցաւագին.
Լայի նման մօր որ ողբայ մահն իր զաւակին։
Զի անգունդներ խաւարամած հէք մարդկութիւնն
Շուրջ պատէին և գայթէր քայլ իր դողդոջուն.
Զի լըսէի նուաղ հեկեկանք, գոհւն ահիզ
Որ թնդացնէր կըռուոյ դաշտերն ալիւնահեղ...։
Այլ մոռցայ այժմ ահա ամեն այս ողէտներ,
Եւ՝ յաղթամուղկն որ սըրտիս խորը պատատէր,
Շիկաւ ահա քու ժըպիտիդ՝ աւջևս փայլուն,
Դուն թողութիւն ամեն ձըմրան, ո՛վ ուրբ գարուն։
Կուրծքիս մէջ է կապոյտն երկնի, առուին մըրմունջ,
Եւ երակացըս մէջ հոսի զեփիւռին չունչ.
Դայլայլիկներ, բըզդիւնք, սըղոխ և սօսաւիւն
Հոսեցին յիս նըւիրական և քաղցր աւիւն.
Շաճանչներու վըրայ խաղայ հոգիս թեթեւ.
Ամեն ծիծաղ գգուել կ'ուզեմ. հո՛վ, տուր ինձ թեւ...։

Պըտակ ճակտիս կապեցէք.
Կ'ուզեմ մոռնալ իմ ցաւեր։
Փունջեր իմ շուրջ թափեցէք.
Գարուն կարդայ ինձ հրաւէր,
Եւ մանկանալ փափագիմ։
Ալբեցոյց զիս քու համբոյր,
Ո՛վ բընութիւն խնկաբոյր.
Փունջի՛ր, վունջի՛ր, եղբայրք իմ։

Մ Ա Ց Ի Ս

Ինչո՞ւ անոյշ է այդ մանկըտւոյն պար
Ընդ մարգ երփներանգ և մարմանդ փափիկ,
Ոյց տեսիլ սիրուն և գեղադալար
Ցուպեն, որորին մեր տարտամ ոգիք։
Սիրտ իմ, ո՛հ ինչո՞ւ բարեխոս ուժգին,
Ուռիս, բարձրանաս գերթ ծով փրփրագէգ.
Ի՞նչ անցաւ ընդ քեզ, սիրտ իմ տրտմագին,
Սիրտ խռով այլ հանդարտ, ինչ անցաւ ընդ քեզ։
Զի երկրի ծոցէն գո՞ւբս ելաւ Մայիս,
Եւ անո՞ր համար յուզուեցար ընդոստ,
Եւ անհուն. անվերջ զարմացմամբ նայիս
Թիթեռնիկներուն արշաւն ոստ ոստ։
Ո՞ւր դիմեն անոնք, էր թեւք դողդողան.
Մի՛ թէ տերեւներ ըլլան օդասլարք
Զոր շունչ գեփիւռին հեզ, խաղաղական
Վարէ, տատանէ ընդ ծառս և ընդ մարգ։
Կամ սիրտեր ըլլան ի կիրպ թեւերուս
Ճերմակ, չողչողուն պայծառ արփւոյն տակ,
Որ խնդրեն զէակն հեռու, շատ հեռու
Եւ վարանեալ կան, ուղւոյն անգիտակ։
Ո՛հ, այդ բզդիւններ, ո՛հ, ինչ հոգեյոյզ
Օդային խմբերգ գոգցիս երկնային.
Թէ մարդկան ըլլար այդ երգ չող և լոյս,
Անշուշտ լաւագոյն երկինն հասկնային։
Երկնից աղջիկն է Մայիս սրբազան,
Եւ յուշ ընէ մեզ Յաւիտենութիւնն,
Որուն ձեռքն, իբրեւ մոգի գաւազան.
Վեր յարուցանէ այդ զարմանքն անհուն։
Արդարներու աչքն, հըրճուանքն է Մայիս,

Եւ վիհ է խորին ծաղկամբք շուրջ պատած,
Որուն հզօրքէն վար եթէ նայիս,
Դուրս փայլատակէ համայնից Աստուած։
Ո՞նչ կ՚ուզեն լսել ուրեմն այդ ձայները
Բիւրաւոր թլուչնոց և միջատներու.
Ինչո՞ւ մերթ հեծեն և մերթ՝ սիրտ յերկար,
կարծես հիացումն յայտնեն իրարու։
Առաւօտներն են ճիչերով լեցուն.
Շաղն է մարգարիտ որ յեռուս մանեակ
Եւ ապարանջան բնութեան թեւերուն,
Ոյր անձկաւ ճլչեն ոսկակ և սարեակ։
Թող ուրիմն սրոց սիրտեր բաբախեն,
Եղնեն ընդ առաջ հարթին երկնաոտք,
Զոր արշալոյսըն կատքերն հըրեղէն
Հասուցին յաշխարհ մեր արագ արագ։
Երիտասարդնե՛ր, այց լոյս է հոգի,
Դաշտերն ընթացէք կայտառ, չուտաքայլ,
Եւ սուրբ ըզգացմունք, հոգ և կաթոգի,
Վառեն երկնամբարձ աչեր լուսափայլ։
Եւ պուրակներու ներքեւ դուք կանգուն,
Պիտի բարձրացնէք ձեր սիրտերն ի վեր.
Մայիս վիհ նըւազ մ՚է սիրով լեցուն.
Վա՛յ, եղո՛ւկ անոնց որ զայն չլսեր։
Եւ գացէք չըրջիլ, աղջկունք, թեւ ի թեւ
Հովանիներու ներքեւ զովասիրտ,
Եւ ձեր վարսերուն հետ փափկիկ, թեթեւ
Թող ի խաղ մանէ մանիկաղուարճ զեփիւռ։
Ալեզարդ ծերեր, սեմոց վրայ նստած,
Թող դիտեն թոռանց պարերն ու կաքաւ,
Եւ յիշատակներ հեռուստ արտազգած
Անոնց առջեւէն թող անցնին կարգաւ։
Ո՛վ անցեալ ամեր, օրեր մանկութեան.
Լուսոյ և սիրոյ հնչյուն վայրկեաններ,

Որ կիսամռաց անուրջի նըման
Հիւ գան, չուրջ յածին գըլխոյն ալեհեր։
Եւ ձայնք հեռաւոր հասնին ականջին,
Զայնք անցեալ աւուրց, և ապշած հայի.
Եւ երեխային զմայլմանն աւաչին,
Մերուևէն զարմանքն ալ շատ նըմանի։
Եւ չիրիմներն ալ այն պահուն խայտան.
Չի ծաղկունք, ճիչեր, գալարիք, երգեր
Զըւարթացուցին մահու տեսարանն,
Որպէս աստղերը պճնին մութ գիշեր։
Թող բերկրին բլրնաւք և յուսով լընուն.
Մերն, որպէս մանուկն, հագնի թող հրճուանք.
Թող ապրստի չազգէ մեզ մահուան անուն.
Հաւատացէք ինձ, այս միայն չեն կեանք։
Հանուրց աւաչին, երինի գունդերուն,
Հեռաւոր չնչոց, այս ամենուն մէջ
Զայն մը ես լըսեմ, ձայն անուրերուն,
Որ ըսէ մեզ թէ հոգին է անչէջ։
Այո, դուք ամեն այց գառնացան կեանք,
Դուք որոնց չուրթեր ոչ երբս ժպտին,
Ուրախ եղէք դուք. նորոգին հասանք.
Մեր աշխարհն ահա ժըպտի վերըստին։

ՋԱՐՈՒՀԻԻ

Մի՛ հարցներ ինձ, մանկիկ, թէ ի՞նչ չեմ զըւարթ,
կամ ի՞նչ յաճախ կամ անմռունչ,
Քեզ կը ժպտին արդ գարուն, սէր, գգուանք, վարդ։
Գընա՛ պարտէզ. խնդան աչերդ սիրազարդ,
եւ քու մօրըդ չինէ փուշ։
Դեռ ամբողջ են երկնից աստղեր քեզ համար
Դեռ այս կենաց ամբողջ ծովը չը տւաար.
Եւ իմ սրտիս ալ մի ըլլար հետամուտ,
Զի քեզ միայն երանութիւնք անհամար
Կ'անձկայ հոգիս հայրագութ։

Անթոյթ եղիր զեփիւռին պէս մանկական.
վաղէ քաղել ծաղկունք բիւր.
թէ արցունքներ տեսնես ալ յաչըս մարդկան,
Մի՛ զարմանար. կան հոս ոմանք որ կ'ողբան.
Անոնք ամպ են, դուն զեփիւռ,
Անոնք տըխուր արտասուներ են. ունին
Ոըն իր վէրքերը, ոըն իր ցաւեր անքընին,
Ոըն իր անդունդ ուր գժուարին է նայիլ,
Ոըն իր գաղտնի սուր մտմտքներուն անհնարին
Զոր ճանչնալ քեզ չէ վայել։

Մի՛ հարցներ ինձ, ո՛վ Զարուհի, ի՞նչ յանկարծ
Շիթ մը կ'օձէ իմ աչեր.
Ո՞չ ապաքէն երբեմն ամպեր մրգամած
կը պատեն լոյս երկնից ճակատ, և ալեաց
Ձայնք յանկարծ չի՞ն հառաչեր.
կ'արժէ՞ միթէ գիտնալ ատոնց մութ պատճառ.

Ջի՞ որ կապոյտն ունի գաղտնիքն իր անճառ,
եւ խորք ծովուն չունի՞ն իրենց խորհուրդները.
Ի՞նչ փոյթ է մեզ է՛ր սփռեցաւ հոս խաւար,
կամ հոն է՛ր բնաւ քն յուզուեր։

Մխայն, տարիներ երբ հասակըդ զարդարին,
եւ զարգանաս դու գեղով.
Երբ անուրջներ, որ անչուշտ գան Աւդարէն,
Ճառագիթազ ոգեաց նըման, թռչին պարճին
Ճակատիդ չուրջն անվրդով.
Երբ խելամուտ ըլլաս իրացն աչխարհի,
եւ անդունդ մը քու աչերուդ երբ վառի,
եւ տակաւ այդ լոյսը փոխուի մըթութեան.
Երբ քեզ համար չողն անաղօտ խաւսուի.
Բախմունք սըրտիդ երբ թընդան.

Երբ տարբեր լիմն ապդին հոգւոյդ իրիկունն,
Այլն և ծաղկունք և երգեր.
եւ քեզ համար տարբեր գոյներ ըզգենուն
Այշալոյսին սուրբ երանգներն անանուն,
Զոր գողտր երկինն է հագեր.
Երբ դուն տեղեակ ըլլաս անվերջ արտասուաց
Զոր կը հեղուն տըխուր կարգ մը մահացուաց,
Ոյսնց համար հրապոյր չունի ա՛լ ոչ ինչ,
եւ թախիծի տարտամ մըռայլ սեւազգեաց
Քու աչքերըդ պատէ ջինջ.

Երբ իրիկուն մ'անցնիս ընդ այն ճանապարհ,
Մերձ ծովափին հեզ և լուռ,
Որուն վըրայ՝ մեղմով կ'օրօրին զուգապար
Մատաղ նռնկի մ'ու վարդենի՝ մը խոնարհ
Իր թերթերով քաղցրաբոյր.

Երբ թերևւըս ես ալ չըկամ, և տապան
Մոռացութեան, զերդ կափարիչ մ'անկործան,
Փակած է քու հօրեղբայրըդ, Զարուհի՛ս.
Երբ, կ'ըսեմ քեզ, շաւիղէն դուն անցնես այն,
Կանգ ա՛ռ վայր մը, յիշէ՛ զիս։

Հոն հրեշտակ մը, հրեշտա՞կ էր նէ կամ մի կոյս
Որպէս քիչեր միայն կան,
Վարդեր քաղեց, երբ իրիկուն մեղմալոյս
Կ'ելնէր երկինք, և նըւիրեց եղկելւոյս
Ժըպիտով մը սիրական.
Եւ թողո՞ւց զիս, և մարեցան բիւր աստղեր
Իմ ամպագէմ երկինքիս վրայ, և աւեր
Անհլնարին այս հոգւոյն մէջ գործուեցաւ.
Եւ այս հէք կուրծքն ուր այնչափ սէր բարախէր,
Լըցաւ ի վիշտ և ի ցաւ։

Մի՛ հարցներ լռիկ, մանկիկ, թէ ե՞ր չեմ զըւարթ,
Կամ ե՞ր յաճախ կամ անմռունչ։
Ինչ կը ժպտին արդ գարուն, սէր, գըգուանք, վարդ.
Գընա՛ պարտէզ, խընդան աչերդ սիրազարդ,
Եւ քու մօրըդ չինէ փուշ։
Դեռ ամբողջ են երկնից աստղեր քեզ համար,
Դեռ այս կենաց ամբողջ ծովը չը տեսար,
Եւ իմ սըրտիս ալ մի՛ ըլլար հետամուտ.
Զի քեզ միայն երանութիւնք անհամար
Կ'անձկայ հոգիս հայրագութ։

ԼՈՒՍՆԵՒՆ ՏԱԿ

Մարդիկներէն հեռացած,
Խաղաղիկ ճեմելով,
Գիշեր մըն էր գեղապանծ,
Երթայինք դէպ ի ծով,
Որուն խորին է յատակ
Գեղեցիկ լուսնին տակ։

Ցիշե՞ս արդեօք, Հեփսիբէ՛,
Ի՛նչ պայծառ էր երկինք,
Որուն նըշոյլն արծաթէ
Գգուէր քու խոպոպիք,
Երբ ծովափանց մօտեցանք
Գեղեցիկ լուսնին տակ։

Ձեմ գիտեր թէ քու բազուկ,
Կուրծքիս մօտ հանգչելով,
Ի՛նչ թեւերու յեղյեղուկ
Դիպեցաւ սրտիս քով.
Զի առժամայն վեհ հրճուանք
Ըզգացի լուսնին տակ։

Ի՛նչ անույշ էր այն ժըպիտ,
Որ չըրթանցդ վըրայէն
Տարածուելով հեզափթիթ,
Սփռէր վեհ լոյս մ'անդէն.
Կարծեցի հս մի հրեշտակ
Տեսնել հոն լուսնին տակ։

Ջէ՞ որ չըրթունք սիրայոյզ,
Երբ փայլին քու աչեր

Տարածելով սէր և լոյս,
Մըրմընջին աղօթկեր.
Այսպէս եղաւ, իմ տատրակ,
Գեղեցիկ լուսնին տակ։

Բառեր ի զուր խնդրէի
Քու սրտիդ ուղղելու.
Ի զուր, չըփոթ, եղկելի,
Զանոյն խօսելու.
Լըռին և մունջ չրջեցանք
Գեղեցիկ լուսնին տակ։

Եւ մինչ երկիր և կամար
Ծպտէին երկնքին,
Ջերդ գոյգ աստղք սիրահար
Որ անխօս փայլփըլին,
Հոգւով էր որ խօսեցանք
Գեղեցիկ լուսնին տակ։

ՄՏԱՄԲ՝ ԶԻՍ

Մըտածէ՛ զիս, երբ որ կ՚երթաս դուն ննջել,
Եւ մտաներով քնքոյշ մայրերդ ժողվելով,
Բարձիդ վերայ կը դընես գլուխդ ի հանգչիլ.
Ջքեռ կը թռչին ժըպիտ, լոյս, սէր և գորով։
Քաղցր ըլլայ նինջդ և խաղաղիկ երազներ
Մըտացըդ չուրջ գընան ատհին հոյլ ի հոյլ.
Իմ յիշատակս արտասուաց չէ հըրաւէր.
Ես թշուառ եմ, այլ դու արցունք մի՛ հեզուր։

Մըտածէ զիս, թէ պարտէզը կը չրջիս,
Եւ չողք, բուրմունք, գողտր երգեր քեզ կը պատեն.
Գիտցիր, յայնժամ ծաղկունք չը կան իմ չորպէս,
Այլ այս աշխարհ անապատ մըն է անչէն.
Եւ մինչ թերեւս զըւարթ սրտով կը քաղես
Փունջ մը, աւա՛ղ, տիեզերքն ես կը դիտեմ
Շիլշուտ աչօք, որ չեն տեսներ ա՛լ ըզքեզ
Եւ ամեն կողմ վիհ կը տեսնեն չնչեւադէմ։
Մըտածէ՛ զիս, երբ ձիւն և սառ ցրտասփիւռ
Իրենց տուներ կը հալածեն անցորդներ,
Եւ երբ ուրախ խարուկի մը չուրջն, հէգփոի՛ւր,
Դուն քուկիններդ նստած, դիտէք դուք ձիւներ։
Յայնժամ աղքատն, որ ձեռք սառած են ցրտէն,
Դուռը կ՚բախէ. դուն, գըթասիրտ, կ՚ողորմիս.
Ա՛լ խեղճ եմ ես. անոր հանդերձքն են ի ծուէն,
Այլ իմ սիրտըս. գըթա՛ լինձ և յիչէ՛ զիս։
Մըտածէ՛ զիս, երբ ննջելէ դու զարթնուս,
Եւ զով մաքուր մըտածմունք քեզ կը պատեն.
Աւաւօտը սէր, կեանք կուտայ ամենուս.
Այլ լինձ համար ո՛չ սէր կայ, ո՛չ կեանք արդէն.
Եւ իմ զարթնուլս նոյնն մուտք մ՚է ի տանջանս,
Կը բացուին աչքս արտասուելու քեզ համար.
Այսքան ողորմ վիճակիս պէտք է գըթաս.
Ջի՞ բաւեր որ այսչափ լինձմէ հեռացար։
Մըտածէ՛ զիս, երբ ոտք ի պար, սիրտ լ՚թինդ,
Կը կաքաւես, և դաշնակին մատուըններ
Շոյեն ականջդ, վարեն քայլերդ և մարմինդ։
Մինչ կը պարեն քեզ հետ աղջկունք գեզահեղ,
Յայնժամ ես, հէք և մեայնակ, քարտիզին
Կը խօսիմ ցաւս, կամ աչքս ի զուր կը փակեմ.
Դառն յիշատակք մըտքիս վերայ կը դիզուին,
Ցուռն կը փախչի, երբ քեզ մոռնալ կը խնդրեմ։
Մըտածէ՛ զիս, երբ աղջկանց հետ թեւ ի թեւ

Շրջագայիս աստեղազարդ գիշերով·
Մինչ կը դիտէք լուսինն ամպոց տակ թեթեւ,
Ես քայլերըս դողդոջ կ'ուղղեմ դէպ ի ծով·
Անոր եզերքը ես կանգնած, դալկադէմ,
Սիրտըս դառըն յուզմամբ լցուած, լոյն յալիս
Եւ չիրիմ մը խոր վըհին մէջ կը դիտեմ·
Մահ գիս կ'ուզէ· բայց քեզ թողո՞ւլ... գըթա յի՛ս։

ՔԵՐԹՈՂՆ ՈՒ ՄԵԹԱՏՈՒՆԸ

Ռ. Ճ. Պէրպէրեանին (*)

Եւ ահա՛յն ան պիտի ըսէ. «Վայրապար
Ըզքեզ յուզէ այդ փըշալից առապար,
Զոր կեանք կոչէք, խե՛ղճ մահացուք. անվրդով
Ապրիմ այս կեանք, զոր խմաստուն խորհրդով
Երկին կամ բաղդ, որպէս կամիս, հանեցին
Բարեբաստիկ և սէգ գլխոյն իմ բաժին։
Այո, անհոգ և երջանիկ ապրիմ ես
Մեծութեանց մէջ, մինչ սուգ, ցաւեր ազիկէզ,
Ջերդ ամպամփուռ մըռայլ մըթին և խաւար,
Շրջապատեն չաւերն աղքատ և չըւառ։
Այո, պէտք են ինձ գոհարներ և ականք,
Ադամանդներ և մարգարիտք պատուականք·
Եւ բեհեզեայ պէտք են ինձ նուրբ չըղարշներ,

(*) Պոլսահայ վեծանուաոնս փաստոյի մը ուղղած իր մէկ դրժգոհ հերքուածին առթիւ։

Շողաքօրթել իմ գգայարանք· ոսկեհեր
Կամ թըխապանծ աղջկունք և հարճք և նաժիշտք·
Աբուեստականք, դաշնակաւոր երաժիշտք·
Ապարանքներ պէտք են, քերթող, հոյակապ,
Որոնց տեսիլ քու միտքն ընէ՞ ուշաթափ·
Եւ մեծասքանչ պէտք են տուներ և դըրախտ,
Ուր իմ օրերս ես անցուներմ բարեբախտ·
Եւ անտառներ անծայրածիր ընդարձակ,
Ուր որսականք սրարշաւ վազեն համարձակ·
Եւ պէտք են ինձ կառքեր, ձիեր և նըժոյգ,
Եւ մանկաւիկք և ծառաներ ժիր առոյգ,
Որ ակնարկիս սպասեն ուշով, հըլութեամբ,
Եւ տաղտուկի թէ գիս պատէ մըթին ամպ,
Փութանակի յարդարեն ինձ ուժգ խնջոյք,
Ուր ընդգրկել, չոյել գիս գան բիւր հաճոյք,
Ուր մեծահաց սեղանէն վերջ, դիւթական
Պար և կաքաւ խելամոլար շուրջ հիւ գան,
Մինչեւ այգը վարդակարմիր, շառագոյն
Ջահերուն հետ ընէ այտերն ալ գժգոյն,
Եւ մեղր հոսեն յայնժամ շրթերն իմ հարճին,
Որ երբ արիւնն հատանեն չողքն առաջին,
Հանգչեցուներ կուրծքիս իր գլուխ մշկահոտ...,
Այո, քերթող, բազմաց կեանքն է մահահոտ,
Գիտեմ, իրաւ, և արեգին այդ ներքեւ
Շատեր տանջուին տարաբաղդիկ անպարգեւ·
Աչխարհ անանց խաւարչըտին է զնդան
Ցաւըտ և խռնաւ, ուր թշուառներըս զոփան։
Անպատմելի անլուր մահեր ամեն օր
Բանան անանց գերեզմաններ նորանոր·
Եւ անցեալ օր վողոցներուն մէջ տեսայ
Բոկոտն աղջիկ մը հէք, հազիւ տասնամեայ,
Ոյր ցընցոտիք, քերթող, հազիւ ծածկէին
Անպատշաճալար իր մերկութիւնք կուսային։

Ո՛ւմ փոյթ սակայն. երջանիկ մարդ մըն եմ ես,
Անանք՝ դժբաղդ. մեղքն անորն է որ տայ մեզ,
Լուսոյ, կենաց և անձրևի հետ մխասին,
Խինդ և ծիծաղ ամանց, այլոց ցաւ բաժին։
Եւ ծերացած ապառաւմ է իմ հոգի,
Ուր չեն մըտներ բնաւ զգացմունք կաթոգի։
Ապրի՛ դըրամ. այլն լինձ լինչ փոյթ. սուղ են կեանք,
Եւ երբ դիտեմ իմ պարտէզներ ե՛ապարանք,
Որ բարձրաբերձ և դեզագեզ վեր կանդնին,
Հավանաւոր ժայռերս, ուստի վայրանկնին
Ջըրոյ ցայտեր կարկաչահոս, արծաթեայ.
կամ երբ տեսնեմ իմ ոսկեփայլ, չափիւղեայ
կահ և կազմած, և այն նիւթերն ամենայն
Որք ի ճահ իսկ պարարեն իմ որովայն,
Եւ աչքերըս դիւթեն, ականջս հրապուրեն,
Ցաւիմ թէ չատ վազ այսքիկ համօրէն
Գըտանեն վախճան և թէ ո՛րչափ բարի էր,
Եթէ մարդկան կեանքը հազար ամ տեւէր։
Եւ բաց աստի, ըսէ, քերթող, ո՞վ կրրէք
Գիտցաւ վազը։ Ապուշ, տըգէտ, խեղճ ու հէք
Ինկած է աստ մեր մարդկութիւնն անօրիկ.
Երնե՛կ անոր որ վայելէ. վա՛յ այնմիկ
Որ այս սուգի հովիտին մէջ չունեցաւ
Ուրիչ նըպահ, բայց մերկութիւն, վիշտ ու ցաւ։»
Այս բառերուն լինչ պիտի տանք պատասխան,
Ո՛վ իմ Արայ։ Դուք, կամ, մարքիզ կամ իշխան,
Այսպէս ամեն մեծատուններ մըտածեն.
Այս են ահեղ այն խորհուրդներ զոր տածեն
Իրենց զառամ ուղեղին մէջ ցըրտազգած.
Եւ մինչ խորհուն յառէ բիբեր վշտազգեաց
Այս անողորմ բաներուն վրայ և յոգւոց
Հանէ, աւա՛ղ, ի տեսիլ այսքան ցաւոց.
Մինչ դուք, քերթողք, ապերջանիկ ուխտաւորք,

Որ Աստուծոյ այս եդեմին բազմահոգ
Ցայց էք ելած և գառնութեամբ պատարուն
Սիրտեր կըրէք ներքեւ ձեր հէք կուրծերուն.
Որ յար կայլակ մ՛ուննիք, կայլակ մ՛արտասուք
Ձեր լուսայեղց աչերուն մէջ բազմասուգ.
Որոնց տարբեր են տեսութիւնք և խորհուրդ,
Եւ այց տարբեր իմն երեւի այս կեանք ցուրտ.
Մինչ դուք ողբաք կրկին լալուն, մին՝ խեղճեր,
Մխան անողորմ մեծատուններն աննըւէր.
Աւա՛ղ, Արայ, թոյլ տայ Աստուածն ամենուն,
Այր դողութեամբ կարդացի միշտ ես անուն,
Թոյլ տայ Աստուած որ մեռնին ճոխն և աղքատ,
Մին քաղցէն, միւսըն վայելքէն յորդառատ։

ՅՈՒԶՄԱՆ ԺԱՄԵՐ

1882—1888

Աստաբառէ
Նիրվանա
Սոխակին
Առաւօտին
Խնդութիւն եւ խորհուրդ
Հսկայ երազը
Մշուհին
Միայնութեան մէջ ձայներ
Ցիշատակը անցեալին
Անոնց որ ալ չկան
Երկու տուներ
Հրաժեշտ
Գոհութիւն
Արտօսր եւ Սիւռիաճի
Ողբ

ՅՈՒԶՄԱՆ ԾԱՍԵՐ

ԱՍՏԱՐՏԵՒ

Եթէ տայլին ինձ, Աստարտէ, համայն երկրիս միջոցքիւնք,
Ոսկի, թագ, ճախուճիւն եւ չըլացմունք անհուն փառաց.
Թէ տայլին ինձ ազատանդ եւ ծիրանի միջավայիլ,
Եւ բիւրաւոր նաժիշտներ եւ ըսպասեակ, անթիւ գիրի,
Եւ ըսէին. «Այդ էակէն հրաժարէ դու յաւիտեան»,
Ըզքեզ յաւէտ կ'ընտրէի, ո՛վ իմ հոգւոյս ծագիկ անուշ,
Լուսերես, սիրազգեցիկ տղէկ, սըրտիս քաղցրութի՛ւն,
Ո՛վ այր վըրայ կը խորհիմ ցայգ ու ցերեկ հանապազօր։
Ջուր կը չանամ իմ աչքերս փակել ի քուն առ ի հանգիստ,
Անվանելի է քու պատկերդ հրեշտակատիպ եւ սըրբափայլ։
Մերթ կը թըւիս ինձ ժըպտիլ քու ժըպիտովըդ պաշտելի
Որ երկինքն ինձ կը յիշեցնէ, կը լլնու սիրտըս քաղցր յուսով,
Մերթ կը տեսնեմ քեզ գըլուխ յեց ի դաստակ քու փափուկ,
Երազել և խոկալ ընդ ապառնի քո և քոյոցդ։
Աւա՛ղ, Աստարտէ, ինչո՞ւ տանջել միտքըդ այդչափ.
Էր ծիծաղ քո վազախոյս է չըրթանց վերայ զոր կը պաշտեմ.
Էր չես զըւարթ յաճախագոյն, քանզի ունիս հառակ խընդի,
Ցանկալի մայիսն է քու կինաց, վարդաբուրիկն այն սուրբ մայիս,
Ուր աւետն բան կը զգինու հարսանեկան զարդարանքներ,
Ուր մարգարիտ կը յեռու ցօղ նորաթոզրոջ հարսըն ծաղկանց,
Եւ անհամար դաշնակութիւնք կ'ըլլան յայերըս լըսելի։

Ինչո՞ւ մոռցար այն անփոյթ անձնաթողումըն մանկական
Զոր ցոյց կուտայիր ինձ դեռ վեց լուսին յառաջագոյն։
Ի՞նչ անցաւ արդեօք մեր մէջ, զի այժմ այլ եւըս չեմ կրնար
Հաստատութեամբ նայիլ քեզի, զերդ երբեմըն կը նայէի։
Կը յիշե՞ս, երբ կը բազմէինք իրարու մօտ մենք և քոյինք,
Եւ իմ ծունգիս կը յենուէիր փափուկ արմուկդ այնչափ քընքուշ,
Եւ հանգիստ կը զգայիր և անդորր էր համակ քու անձդ,
Կը խնդայինք յիմարի պէս, երբ զըւարթ բառ մը կ'ըսէինք,
Եւ բըրբիչ բառնալով, ուշ դուն բընաւ չէիր դըներ
Թէ 'նկողմանած էիր վըրաս և թէ մարմինդ ինձ կը հըպէր։
Այ'նչափ անձանօթ էր մեզ յայնժամ այս հուր անչէջ,
Այ'նչափ չէինք գիտեր թէ զքեզ պիտի սիրէի
Այս սիրով բոցածաւալ որ իմ հոգիս կը հրւծէ։
Եւ այժմ ահաւասիկ միակ խորհուրդս ես դուն այլեւս.
Դուն առաջին իմ մըտածումս երբ արշալոյս կը կոչէ զիս,
Վերջին դուն պատկեր, երբ խոնջ աչերս փակուին ի նինջ.
Եւ այժմ մտիդ եթէ դըպչի յանըզգաստից ծայրը մատիս,
Թէ անխոհեմ հովը սըփռէ մազերուդ խաւնկը դէպ իմ կողմս,
Կամ պարեգօտդ, անցած ատենդ, գըգուէ թեթեւ ինն իմ հանդերձս,
Ամբոխելով կ'ալեծըփի ովկիան հոգւոյս ծայրածաւալ,
Եւ գոգցես ինն յիս կոհակք հըրահոսան կը թաւալին,
Սըրտիս կը զգամ չէջանիլն և նըւաղիլն իմ աչքերուս։
Կը կարծեմ զքեզ փառապանծ իշխանուհի մը սիգաքայլ,
Որուն առջեւ կը խոնարհի ամէն գըլուխ պատկառանքով.
Կը մոռնամ թէ դուն ինքն ես այն Աստղիկն հեզահամբոյր
Որ կը ժըպտի ամենուն, որուն բնաւից են բանք հաճոյ,
Որ հեզութեամբ կը բարբառի, միանգամայն խմաստութեամբ։
Չի տենչալի ես դու ինձ, անոր համար կը թուիս ինձ վեհ,
Եւ կը մոռնամ այն քաղցր օրերը, ուր քոյրս էիր, կ'ըսէիր ինձ։—
Ըսե՞մ քեզի թէ յաճախ ի նընջել իմ անուրջք ազուէ,
Ուր կ'երեւիս մերթ իբր հրեշտակ, մերթ իբր ոգի մ'անձկալի,
Կը պաշարեն զիս ուղեղ և խռով յուզմամբ նինջս կը լընուն։

Երբեմն անձկակարօտ հոգւոյս աչքին կ'երեւաս
Սպիտակազգեստ և պայծառ, ինչպէս այն օրն երբ քու հառակդ
Այնչափ չըքնդ ինձ երեւցաւ և քու աչերըդ այնչափ անույշ.
Որ այլ եւս որոշեցի գըտնել ըզքեզ օր մ'առանձինն,
Իմնալ քու ոտքերուդ և ըսել քեզ. «Գըթա՛ ինձ, կո՛յս։»
Երբեմն ինձ կը թըւի տեսնել ըզքեզ որ, տըրտմագին,
Կը բազմիս, խորհրդաւոր, հով ծառի մը հովանւոյն տակ.
Աչքերդ յերկիր պըշուցած, արցունք յերկար արտեւանունդ.
Անձկակէզ, այլ յայլմէ, կ'ահապարեմ հառնիլ քեզմէ,
Եւ օրչափ աւելի փութամ, այնչափ կը հեռանայ
Կը նահանջէ այդ պատկեր գերաշխարհիկ և ազնկէզ։
Ուրիշ անգամ կը տեսնեմ օր, հերարձակ, կը դիմես դրախտ,
Ջադել մի վարդափունջ նըւիրել ինձ եղկելւոյս.
Ըզնդութեան արտասուօք ես ալ պարտէզն այն կը վազեմ
Շընարհակալ ըլլալ քեզմէ ու համբուրել վարդ մատուըներդ.
Այլ անթիւ անհամար փըշալից ոստք կը քըզոտմընին
Եւ չեն տար թոյլ ժամանել դողդոջ ոտքիս մինչեւ քեզի։
Երեկոյներն, երբ առանձինն երթամ դիտել մուտքն արեւուն,
Վարդերանգ հորիզոնին վրայ կը ժըպտի ինձ վարդ երեսդ։
Թէ խաւցիս մէջ եմ առանձինն, և դու յայնժամ անդ ես անդ.
Չի մըտօք կը լըսեմ ձեռքդ որ մեղմիկ խըրն կը բանայ
Սենեկին դուռն և կը մըտնես, տատրակի նման մատչիլ առ իս.
Գըլխիկոր, մըտազբաղ, կը ջանամ քեզ չըկասըընցնել,
Զը կորսընցնել քու պատկերդ զոր նըկարել եմ ջանացած,
Զը կորսընցնել դիւթիչ աչկունքդ որ ժըպտելով ինձ կը նային...։
Աւա՛ղ, թըշուառագոյն արարածն եմ աշխարհի վրայ,
Երբ վայրկեան մը համարիմ քու կինդ պատկերդ չընջուած
գըտնալ.
Կը հաւատա՞ս, կ'անձկամ ըլլալ ապարանջանն որ կը փարի
Քու արմկիդ փափկագոյն քան զաժենայն որ է փափուկ.
Կ'ուզեմ ըլլալ այն չըզարշն որ կը ծածկէ ահեղան մազերդ
Ցօղաթուրմ տակաւին լոգարանին ծըփանքներէն.
Կ'անձկամ ըլլալ այն բահուանդն որ կը կապէ ոտքըդ քընքուշ,

Մանկան տաք որ գոգին կը կոխեն վրայ լոյս ամպերուս։
Ձեմ գիտեր, չեմ կըրնար ըսել թէ ուր այս յոյզք զիս կը տա-
նին...։

Վիշտերուս մէջ կը գըտնեմ գոգ քաղցրութիւն մ'անպատմելի.
Զի լաւագոյն կը համարիմ քու խորհըրդովդ տղթալ յաւէտ
Քան երբէք ըզքեզ մոռնալ և ըլլալ գոհ և երջանիկ։
Դո՛ւն ալ, դո՛ւն ալ գիտես զայս, գիտես հոգւոյն իմայս պայման,
Եւ փոխանակ ամօքելու, կը ջանաս այս հուրն ալածաբծել։
Անողո՛ք, անողո՛ք, անողո՛ք, էր անցեալ այսօր
Ի'անոյշէիր կը դառնայիր հարիւր անգամ ցոյց տալ ինձ
Խարտիչագեղ ճոխ վարսերդ զոր ի'ամպոփէր չըղօրչ ճերմակ,
Շըղարչ ճերմակ ու փափուկ, բայց որուն ձիւն կը նմանար
Թափանցիկ քու դէմքիդ քով այլ չունին պէղ հրեշտակներ։
Ա՛հ, թէ վայրկեան մ'ընկըղմէի մէջ մազերուդ ոսկեհանուն,
Թէ ներէիր ինձ համբուրել անոր ալիքըն մըշկահոտ,
Թէ թոյլ տայիր ակընթարթի մը լոկ մոռնալ իմ էութիւնս.
Կը թըւի ինձ, վըսո՛ւմ աղջիկ, թէ գորովէր պիտի Աստուած,
Եւ զիս սէր է նա բոլանդակ, պիտի հաճէր իմ գորովիս
Եւ հրըսանեան պիտի տար որ ազատանդ դառնայինն
Հարիւր իր աստղերուն և իջնէին պըճնել ըզքեզ։
Ու եթէ դու գիտնայիր թէ ի՛նչ անհուն է սէրս առ քեզ,
Թէ իմանալ կըրնայիր անթառամութիւնն իմ տարփանքիս,
Եթէ զգայիր, ինձ նըման, կարօտն անեզր, ազեխտրով
Որ սիրտ կուրծքը կը ճըռնչէ երբ սուզ կինաց վրայ կը խորհինք.
Եթէ կարող ըլլայիր դուն ըմբըռնել թէ մէկ վայրկեան,
Հեռու քեզմէ, ահով քաոս մ'է իմ հոգւոյս թափառայած,
Թէ կը տեսնեմ քեզ ամէն տեղ, ամէնուրեք քեզ կը լըսեմ,
Թէ ինձ համար, առանց քեզի, չունին ծաղկունք անուշութիւն,
Թէ առանց քեզ լոյսն է խաւար և անթարթառ են համազոյք,
Անտարակոյս գորով անհուն պիտի ըմնար քու սիրտդ ալ
Եւ ըսէիր ինձ համարձակ թէ կը սիրես զիս խանդագին։
Բայց դուն, աւա՛ղ, չես հաւատար այս բոցավառ գուրգուրանք-
Մըտածէ ուրիմն, ո՛վ կոյս նազելաչուք և անձկալի, [քին։

Մըտածէ թէ քու խորհուրդ կուտայ հոգւոյս անծայր թեւեր,
Եւ կը կըտրիմ ի'անցնիմ հո, ի սկզբանէ անտի ցըվերչ,
Անջըրպետն եղերաթեան և անդունդը տիեզերաց։
Իմ զօրավիգըս դուն հո, դո՛ւն, և ըսպառել կը նըկըրտիմ
Ընթացքն ահեղ և անասհման յաւիտենից ճանապարհին։
Որատագէ, արփիաթեւ կը սուրան շուրջս երկինք գունդերն,
Եւ կը չըչին ականջիս, արշաւասոյր վերդ կայծակներ,
Արձագանգներ հըրեղէն որ կը պատան անհատահոս։
Աչօք բացօք ի'ըմրընեմ անցեալն համայն և ապագային,
Եւ ինձ կեանք, անէութիւն, մըշտախաղաց չարժումն իրաց,
Եւ նա զոր Աստուած կը կոչեն քնաւ ձայնք համահաճ,
Այս ամենը կը թուի մատեան ինձ ատրաչէկ և ընդարձակ
Զոր կարդալ կը սորվեցնեն ինձ նայուածքներդ արփիաթաբախ.
Եւ դուն կեցած ես ատոնց քով և վարդ մատիդ ծայրով նուրբ
Ցոյց կուտաս ինձ բոստրավառ տառերն այն մեծ մատեանին։
Ալ զգամ ապրիլ ճըշմարտապէս, զի եգերքան ես իմ հոգւոյս։
Ա՛յսպէս կըրցար թագաւորել ահա սըրտիս մէջ, Աստուածէ...։

* * *

Գիտես արդեօք այն կոտրըտած ոսկեղջիւրին անդ ի խոտս,
Մենաւոր, կըղպկիացեալ, ցած հրդիքով գալարագլուխ,
Ուր անծանօթ թըռչուններ կ'ագին բարբառ մ'անպատմելի։
Հոն իրիկունն է խորհուրդ մ' և հանգէս մ'հին առաւօտներ։
Կակաչ, շուշան և յասմիկ լի հին տարտամ բըղպիւններով.
Բոստրագեղ ելակն յերկիր ճաճանչից տակ կը բըրջէ,
Եւ ողկոյզք մարգարտատյառ կը պտուղըտին տերեւոց տակ։
Հոն, տարիներ յառաջագոյն. մայրըս կ'երթար տեսնել զուս
Որ դիւեցիկ աղբէր մանուկ, և այն մանուկը դուն էիր։ [մայրդ
Պատանեակ էի յոյնժամ. չեմ յիշեր ի՛նչ կը խօսէին
Այդ երկու մատաղամարք, բայց կը յիշեմ թէ անոնց սիրտ
Մխիանց համար բնաւ չունէր ծալք և վիրաւ յոյժ կը սիրէին։
Անցան երկար տարիներ, անանք ոչ հաս հն, Աստուածէ.
Գացին հանգչիլ մեռելոց անկողնոյն մէջ լայնատարած,

Ուր ամենքն ալ պիտի երթան երեկոյին կամ վաղագոյն։
Հոն թէ տայինն մեզ կենսակից ըլլալ, ա՛վ խմբա Աստուած.
Թէ հաճէիր... անդանօր, հեռու քաղքին չարժուէնելէն,
Անցուէնենք մեր օրեր այդ սընսակին մէջ, քո՛յր հոգւոյս։
Անընպատ սիրոյս երգեմ քեզի նուագներ հանապազօր.
Յաւիտենին համագոյ գորովս քեզի ես հաւատամ։
Հոն ցերեկներն ամառուան ոսկին անցնին զերդ մի լոպէ։
Բանդի անչափ և անսահման են իմ ուխտեր և խոստեր,
Եւ զի անդաւ ունիմ բաներ քեզ ըսելիք, ա՛վ Աստուած։
Երբ գայ ձըմեռն, անուշադրոյր վաստականին չուրջ բոլմած,
Յերկարենք մեր զըրոյցներ մինչ աքաղաղն առաջին։
Անցեալին յիշատակներն ըլլան թող նիւթ մեր խօսքերուն։
Խօսինք էակաց վրայ զոր ունինք երբեմն տեսանք
Կենսալից, զըւարթագեմ, գեղեցկաշնորհ և խնամուն,
Որոնց աչքեր փակուած են այժմ ընդդէմ արիւնոյ ճառագայթից
Որ գացին, կորագըլխիկ, զերդ վիրաւոր թըռչուններ,
Եւ մըտան այն նեղ դուռնէն որմէ միայն կը մըտնէ մարդ։
Գըթութեամբ յիշենք զանոնք, ա՛վ Աստուած, զի յիշատակ
Ո՛իակ կեանքն է աննիւթական զոր մեռեալներն ապրիլ կընան։
Քայլ առ քայլ անցնինք կըրկին անոնց անհետ քայլերուն վրայ։
Ցիշենք անոնց անուշ բառերն, անոնց յոյսերն ու երազներ,
Եւ, ա՛վ իդձ անկարելի, ընենք այնպէս որ վերըստին
Ապրին անոնք մեր հոգւոյն մէջ և բերկրին սիրտք վաղաթար-
Եւ խօսինք սենեկերաց և հինաւուրց Աստուծոյ վրայ. [չամ։
Խօսինք ժամանակաց ըսկիզբին վրայ ու վախճանին։
Քընընենք մի առ մի համոյն արարքը մարդկայնոց։
Ցառաջանանք միջոցին մըշըշապատ ծոցին մէջէն։
Խորհինք օրերն այն առաջին զոր երազուն խարհէր Դաւիթ
Եւ քըստմնունք զարհուրանքի կը քալէին իր կուրծքին տակ։
Ցաղթ բուրգերը, դրացիներ փառահաստանըն Նեղոսի
Թող չիջանին յաչըս մեր զերդ կոհակներ ավկիանուն։
Մովսէս, Սոկրատ, Կոմիտուկիոս, Հուգան ճամբան մեզ պատահին
Եւ ըսեն մեզ, յապուշ հարեալ և մատն ի շուրթըն պատկառոտ,

Թէ մեծ է Տէր և անճառ և մարդս ոչինչ է անոր քով.
Եւ թէ ոչինչ լաւագոյն է ընել մարդկան աշխարհի վրայ,
Բայց թօթափիլ վաղվաղակի ամեն խորհուրդ կանխակալ
Եւ մեղմել ըստ կարելւոյն անհուն ցաւեր մեր գոյութեան։
Դիմենք ի գնին այն էակաց զոր վէտանելն երգեցին
Եւ դիւցազանց զորս Հոմեր աստուածային ոգեց քնարով։
Եւ յայց եղնենք դից համօրէն և հինաւուրց աստուածութեանց.
Գըթոյ ժըպիտ ի չըրթունս, աւերակաց քըրքրինք ածիւնն.
Տաճարք, մեհեանք և բագինք տան մեզ լըսել ձայն խորհըրդոյ։
Տող առ տող անցնին կեսարք գոռ, գալկադէմ մեր առջեւ,
Արիւնոտ գոփնի 'ճակատ, զըղման մսխեր ցանած ի գլուխ։
Աչնաւհետեւ մեր սէրն անքաւ փոխուի ի սէր համայնից,
Եւ սրտներնք և գըտներնք երջանկութիւն հինաւուրց։
Առջեւ մեր լուրջ ակնարկին բոլոր թոյներ և դառնութիւնք
Մեզըր անուշ թող դառնան, և իջնեն գայլք քանասար
Ընկերահաշտ արածուիլ ոչխարաց հետ մարգերուն մէջ։
Եւ փոխուի այս աշխարհ գըրախտի մը բուրաւմնաւէտ,
Ուր սէր թագաւորէ ծաղկապըսակ, միահեծան։
Եւ յայնժամ ցամաքին բոլոր աղբիւրք դառն արտասուաց.
Եւ լըռէ բուն տըրտմահեծ և յարտզուարճ դաշնակութիւն
Հոսի ամենուրեք, և բիւր ակեր և թըռչուններ
Իրար զուգեն և խառնեն իրենց դայլայլ մըշտահոսան։
Եւ յայնժամ ըսեմ քեզ. «Տե՛ս, քու գործդ է այս ամենայն.
«Դո՞ւն ես թագուհին այս ամենուն և տիրուհին։
«Դուն ինձ ժըպտեցար, և ժըպտեցան քեզ տիեզերք։
«Եթէ դու իմ սիրժէիր սէրս, կարծեմ խաւար պիտի պատէր
«Համօրէն աշխարհի վրայ, պիտի մարէր մեր արեգակն»։
Եւ չըզփացեալ երջանկութեամբ, յառնենք իրար մեր աչքեր.
Եւ ըսենք թէ այսպէս անձանձրոյթ են կեանք անըսպառ
Եւ թէ այսպէս սիրել զիրար տայ մեզ խորհուրդն յաւիտենից։
Այսպէս անցնին մեր օրեր, հիւսեալ խընդալ և խորհըրդով,
Ինչպէս մեզմով կ'անցնին ալիք առուին ծաղկամբ ափնածիր։
Քառեակ եղանակաց ի ճահ ըլլան մեր ըղբաղմունք։

Ծաղկապըսակ Ամարիւլլիս, փերեւեթեա գարնան զարդերն.
Ի կութս այգւոյն հանգրիժեա քու բազուկներդ մարմարանման.
Բոսոր շուրթիդ խառնըւել կեռասին հետ, այտերդ՝ դիզձին:
Դողալով կախեմ շուրթերս քու շըրթունքէդ մեղրաճաշակ,
Ջերդ կը կախուի դողդոջ մեղուն շուշանին լոյս բաժակէն:
Թող խառնըւի մըրմունջ առուին ձայնիդ քաղցրիկ որ խօսի
լինձ,
եւ անծանօթ սոխիներ թըռչնոց, ծըմակին մէջ սիրախօսիկ,
Թող մեր մեղքն ապչեցուներն գերաշխարհիկ խոհերով:
Արիւնազգեաց թըզենիին թող սրսրէ մեզ ոսոաւիւնն.
Ու նըշնջենք նրնջեն անմեղաց, ձեռն ի ձեռըն, գերերջանիկ,
երկնապիչ, խորհըրդաւոր, նըւազ բըզմամբք սրսրուած,
Զոր անհամար թեւաւորք հրծծեն ի յօդս թեթեւաճեմ:
Եւ մինչ անուրջք խազազութեան մեր թեթեւ քուն փայփայեն,
ինչպէս հովիկն ամառուան, անոյշ հերացդ հետ խազալով,
կը սլսկէ զայն երեսիդ վրայ, յետոյ դարձեալ մէկդի կ'առնէ.
Եւ մինչ ապրինք մենք այն կեանքով որ ոչ քուն է, ոչ արթ-
նութիւն,
Ահա լըսենք որ կը կոչեն մեզի տալով մեր անուններ.
Մեր օդային այդ քուներն մէջ զարմանահար բանանք աչքեր,
եւ տեսնենք, բերկրապատառ, թէ Աստուած է որ կը կանչէ:

Ն Ի Ր Վ Ա Ն Ա

Ի վեհաւոր մայրեսան սիրես նեվիլ
ընդ ըսուերս,
Շրջուցանել ըզնաւփալս եւ սօսա-
փել ընդ տերեւս:
Հ. Ղ. ԱԼԻՇԱՆ

Սղիա Տէմիրճիպաշեանին

Երբ տակն բան մեր չուրջ ժըպտի և խայտայ
Դէմքով, բոյրով, նայուածով.
Մինչ բընութիւն նորոգ գարնան ողջոյն տայ
եւ չըլանան այր թէ կին, ծեր թէ տըղայ,
Ծառ, դալար, օդք, երկին, ծով.
Մինչ ցօղանման կաթէ ի սիրտ համայնից
կենդանութիւն ջերմին, քընքուչ, ծաղկալից,
Եւ զուարթանան սգիք ի սէր և ի յոյս.
Եւ աշխարհն ալ, ժըպտուն յայերս և յալիս,
Խնդայ, իսիս գեղալոյս.—

Երբ չող և բոյր ըզգենուն բնաւք համաստիւռ
Եւ բերկրութեամբ ճաճանչին,
Թէ՛ գեղուհիք այց մեզմօրէն բացուի դուռ,
Թէ՛ բոյսք զըւարթ զորս համբուրէ մեզմ զեփիւռ
Եւ, հըրճուագին, դողդոջին.
Երբ նորածիլ բիւր տերեւներ գեռադեռ,
Լուսատեսչիկ աչեր և գողտրը շուրթեր
Ըմպեն սուրբ ցօղն և ճաճանչներ երկնային,
Եւ, պըշուցեալ ի խընկաւէտ ի յեթեր,
Կարծես թէ փառք տան էին.—

Աժենաբուռն երբ ներչընչին ի մեզ կեանք
Հերթածաւալ, խանդագին,
Եւ արձակման և ծաւալման տենչն ըզգանք,
Զօրէն թռչնոյն այն թեւաթախ ում վականք
Ծանրանան իր վանդակին։
Յայնժամ երբ ձայնք դաշնակութեանց բացական
Գոգցես հընչեն մեր ականջին հոգեկան,
Եւ գիրկընդխառն գան ընդ անուրջս յիշատակք·
Երբ ականջենք զմայլած, արտօսր ի յական,
Երգոց զոր տուն տան հրեշտակք·—

Պէտք չէ՞ յայնժամ որ առնէ սիրտ իմ թեւեր,
Թեւեր յուսոյ և խընդի,
Սլանալ, խառնուիլ ընդ այն հիւթին որ ի վեր,
Յեթերային բընագաւառս ինձ հրաւէր
Կարգայ, ուր տօն մեծ խրմբի·
Պէտք չէ՞ միթէ որ ընկերզիմ, լիաշուրթն
Ըմպել զկեթէ կենաց, լուսոյ ցըլացուրդ,
Եւ ժըպիտ մ'հաս վըրայ չըրթանց իմ ցոլայ·
Պէտք չէ՞ ի սպառ ի բաց թողում այն խորհուրդ
Որով ցանգ իմ հոգին լայ։

Ո՞չ սպաքէն պարտիմ ճաճանչ ես հագնիլ,
Զի ուրախ է բընութիւն,
Զի ծիծաղներ արգիլին ինձ վշտագնիլ,
Զի սըլացմունք ինձ արգիլին վայրակնիլ,
Մինչ երկնի ակն է զուարթուն։
Ծիրանեփառ այգուն դէտակն ի զընին
Կամ վարդաբոյս երեկոյին, երբ ծընին
Ի միտս անուրջք անճառելի, անպատում,
Պէտք չէ՞ որ վերջ տամ իմ սըրտին անքընին
Յոհերուն սեւ և արտում։

Ոչ, յաւիտեանս ոչ· զի սըգոյ մի պատկեր
Հալածէ իմ աչեր ցանգ·
Քանզի տեսնեմ ընդ բնաւս, ի վայր և ի վեր,
Երիտասարդ մ'ոյր անբաժան են ընկեր
Արտասուք, վիշտք, հառաչանք·
Հոգի մ'ողբոց, վըհատութեան անձնատուր,
Մութ քաոսին, անէութեան չափ տըխուր,
Եւ որ սիրած է այն սիրով անսահման,
Ոյր համար կեանքն է սուղ վայրկեան աղիկատուր
Որով սիրտք ոչ յագենան։

Այո, վաղուց սահմանեալ մի գոյութիւն
Որպիսիք են յոյժ սակաւ,
Տըրտում դէմք մը յաւիտենից անզուարթուն
Որ յայս աշխարհ, որ քաղցր երբեմն է մարդուն,
Լալու համար միայն եկաւ.
Որ անգըսթին ի սկըզբանէ իր բաժակ
Փորձեց փըշրել, գեռ խրնջոյքէն անճաշակ
Եւ չեւ չըրթունքը մատուցած նեկտարին.
Որուն համար գոգցես հեղուկն անուշակ
Էր դառնութեամբ անհնարին։

Եւ այդ էակն այլ չէր թողու վիս պատկեր,
Եղիա, դուն ես այդ էակ·
Դուն զոր տեսնեմ որ միրթ յանդուգն ես հակեր
Եւ միրթ տեսնեմ որ կաս վըտեմ, տաղթկեր,
Ինչպէս լինկած մէկ հրեշտակ։
Երեւիս ինձ անատաց մէջ թափառկոտ,
Կամ առ եզերք ծովուն ի քայլըս կըթոտ,
Կամ ընդ ուղիս լերանց, հովտաց թաքթաքուր·
Երեւիս ինձ քայլել ընդ մարգ, ընդ արօտ,
Միշտ յուսաբեկ և տըխուր։

Ներման մարդու մ'այր մէջ բան մըն է ինկած
Զոր կանգնելն է գըժուարին,
Ցածին այսր անդր արձակելով քու նայուած,
Վըհատ, այլ և տալով չարին բիւր հարուած
Եւ պաշտելով ցանգ բարին։
Ո՛ նուէր անձին, անհուն ցաւով վարակեալ,
Ա՛յլ արկնելով ըսպաս, վերդ մի առաքեալ,
Հէք մարդկութեան բիւր ազետից ի սիփիւռն,
Որպէս թէ քու նըսեմդ ըլլար լոկ խոկալ,
Զեզուիմ սըրտի ե՛միփոփուն։

Եւ մերթ ընդ մերթ տեսլեան մ'առջեւ հեռաւոր
Բազկատարած, անձկայրեաց,
Բերնիդ վըրայ դառըն ժըպիտ մ'անսովոր,
Կաս և մընաս, խորհըրդաւոր, գըլխիկոր,
Լի արտասուօքըն այրեաց։
Ի զուր քու չուրդդ համայնք չարժին և ծըփան.
Լսասով, կեանքով ի զուր չարժի ամեն բան
Եւ համայնից հոսէ յերակս հուր աւիշ.
Դուն անդանօր կաս, աւա՛ղ, կէս անկենդան,
Որպէս մոնազ երկնապիչ։

Եւ ականջես անլըսելի բարբառի
Մ'որ ի հեռուստ գայ առ քեզ,
Եւ քու հոգիդ խանդավառ իմըն փարի
Անտես ուրուի մ'այր սէր ծոցիդ մէջ վառի
Եւ դողդոջես անձկակէզ։
Յայնժամ ամեն քն անհետին քու աչերէն.
Յայնժամ քու անձըդ գըրաւեն և տիրեն
Գերերկրային խոհեր, զգացմունք անանուն.
Յայնժամ չուրթերդ ծարաւահիւծ համբուրեն
Նիրվանան մեծ և անհուն։

Ա՛յլ հա՛ ոգիք իմ, մորմոքեալ, վերանան
Թեւածելով ըզքո հետ.
Երկինք, երկիր, տիեզերք ինձմէ հեռանան,
Եւ իմ մէջս ալ անպարագիծ Նիրվանան
Վառէ իր սէրն անհեգեդ։
Է՞ր այս հուր բոց գըրիր կուրծքիս մէջ, եղիա.
Ահա իմ անձս անծայր ծովուն մէջ լողայ,
Ձաշակելով այն քաղցրութիւն մահարոյր.
Ի՞նչ ըրիր ինձ, է՞ր, անխոհեմ դու տըղայ,
Ուսուցիր ինձ այս համբոյր։

Է՞ր հըպեցիր քու մատդ իմ խեղճ ճակատուն
Եւ խորհըրդով օծեցիր։
Ա՜հ, անդադար, երեկոյին կամ այգուն,
Մինչ յարթնութեան էին աչք իմ կամ ի քուն,
Քու հեծմունքներդ հեծեցիր.
Մինչ համօրէն իմ էութիւնս վեր ի վայր
Դըղորդեցիր այդ քու չընչով մրըրկազայր,
Որ բերէր ինձ անչափ թախիծ սուգ և ցաւ,
Եւ նմանեցաւ անձն իմ քեզ, ո՛ չայլամայր,
Եւ յարտասուս հալեցաւ։

Եւ այժըմ քեզ պէս կամ վըհին առ եզեր,
Աչք իմ ի խորըս հայեն.
Եւ մինչ խորհիմ, տարագրեալ սիրտ կարեվէր,
Ընչմարեմ հոն ընչոյլ զոր բնաւ չէ տեսեր
Ոչ մի նայուած մարդկային։
Ադեկեզ է այդ չոգն, եղիա, և տըրտում,
Եւ այդ անդունդն ազդէ ահեղ մի չլացում
Որ մանկութեան մեր չըլացմանց չէ նըման.
Եւ վա՛յ աչաց այդ, անդունդէն անպատում,
Փայլատակէ Նիրվանան։

ՍՈԽԱԿԻՆ

Եւ ո՞վ քեզ ուսոյց այդպէս երգել, ո՛վ.
Մինթէ զլըռանիսա բնութիւն դիտէը՞վ,
Ի տեսի՞լ գարնան, հարսին հեզ հոգեաց,
Որ գայ ծիրանեաւ և բհհեզազգեաց,
Ի լո՞ւր հեչտախօս այն գողտըր հաւուն
Ոյր աւաչ լըսենք մեք այգուն այգուն,
Կամ ի տո՞ս ծաղկանց, ծաղկանց ցօղաւիւռ,
Կամ վառն համբուրի՞ն զոր տուաւ քեզ զեփիւռ
Սըրտատրոփ ոգել ինքնին սօրվեցար։
Բայց դուն, զերդ ճնճղուկ, կամ բու, կամ կռցար,
Կամ ամեն թըռչուն որ յօդըս թըռնի,
Դուն ալ ես մի պարզ անբան կենդանի,
Եւ քու երգիդ մէջ չեմ գիտեր ի՛նչ կայ
Որ հոգւոյն խօսի, տրոփ սըրտիս վրկայ.
Եւ երբ գեղգեղես ձիգ կամ սուղ վանգեր,
Խազեր զոր կարծես երկինքն է յանգեր.
Երբ պուրակին մէջ կամ խորը հովտին
Հոսի վէտ ի վէտ քու նըւագդ հեչտին.
Երբ առուակին մօտ, ոյր հեզ է մըրմունջ,
Ա՛լ հեզ դաշնակէ քու երգդ երկնաշունչ,
Կ՚ուտնուինք մենք ի վեր կալ քեզ ի յակճիռ,
Լիաշուրթին ըմպել չեչտըդ բարձրաթռիռ.
Ծուզեալ վըրդովին խորհողներ ամեն.
Փակուած պատուհանք բացուին լոյնօրէն.
Յարտասուս ցընդին պատանին, կուսանն,
Այն ամենքն ոյց սիրտ դեռ չէ ի ձըմրան.
Եւ տաս յերազել ինչպէս չիրվին մօտ
Ցերազէ հոգին մի նոր առաւօտ...
Բայց ինչո՞ւ այսչափ յուզմունք և վըրդով.
Էր անբաւ անուրջս այս լի խորհըրդով,

Չի թերեւս ըղգաս, ըղգաս չուրջ ըղքեւ,
Թըմփոց մէջ թաքուն, ծըմակին ներքեւ,
Հանդարտ լըճակին ալեաց մէջ վըճիտ,
Ծաղկանց մէջ ի սփիւռ, բնութեան ի ժըպիտ,
Շրջասփիւռիդ մէջ ճաճանչէ հիւսուած,
Ըղգաս այն էակ զոր կոչենք Աստուած։
Այո, և թերեւս հանգչած ի քո ճիւղ,
Երբ այըսըր և անդր աչերդ գան ի լիւղ,
Եւ իմնայ նայուածքըդ մարգաց յանդունդ,
Թերեւս հարցընես դուն քեզ սըրտաթաւնդ
Թէ ո՛ւր է յատակն և ո՛ւր է կոպար,
Ինչպէս մեք անհուն հարցնենք վայրապար։
Թերեւս ունիս, զերդ սիրտ մեր վըշտագած,
Խոհուած երազներ և յոյսեր չիջած։
Կամ քանզի թերեւս, երբ տեսնես քու չուրջ
Ամեն բան ժըպտիլ, շող, շաղ, աշալուրջ,
Եւ ապա թեւեր քու գլխուդ վերեւ
Դողդոջ թիթեռանց, բարակ ու թեթեւ,
Հօրատն ու մօրատ, յաւիտկն ու սըմբուլ,
Ամենքն ալ չոյել անձկաս, ո՛ պուլպուլ,
Ինչպէս գեղուհւոց ի տես չնորհաբոյր,
Ըղձանք մեք ըլլալ անհուն մի համբոյր։—
Հասէ դուն ուրեմն երգդ ալեծածան,
Եւ եամակին տակ մանուկն և կուսան
Թող քեզ ականջին, ապշած, ըզմայլած,
Զայնէ՛, ո՛ սոխակ, ձայնէ՛ հոգեզգած։
Թող հովիտն ու ծառք, արտերն ու ծըմակ
Համասփիւռ խայտան ի քո սուրբ նըւագ։
Ցոլայ առաւօտ և տիւն ալ մարի
Քու սաղմոսիդ մէջ, սոխա՛կ սիրելի,
Թող ոստէդ ի վայր ծորէ ցօղ անոյշ,
Զերդ արցունք զոր լաս քու տաղով քընքուշ։

ԱՂԱՒՕՏՔ

Այո, լռիկ սիրնկի, ո՛վ առաւօտ,
Որպէս ոչ ոք բան մը սիրած է բընաւ.
Դուն հոսեցիր հոգւոյս մէջ լոյս անաղօտ
եւ նըշոյլ անբաւ։

Անեղծ, անկեղծ սիրոյ պայծառ դու պատկեր,
Անբաւ խանդով վառեցիր սիրտըս նըւաղ.
Ընտրեցի զքեզ ինձ բարեկամ եւ ընկեր,
Ո՛վ ժըպիտ խաղաղ։

Քեզ հետ՝ յարեան եւ իմ չուրջըս խառնեցան
Հաւուց երգեր, յուսոյ աւուշք, ժըպիտ, բոյր.
Փարատեցան մըռայլ, խաւար ցիր եւ ցան,
Գիշերն անհամբոյր։

Բոսորավառ դուստրըն հա դուն տըւընկեան.
Վարդ հեր ունիս, վարդ աչուըներ, վարդ թեւեր.
Արդարութեան սուրբ անձն հա դուն սիրական.
Քեզ կարդամ հրաւէր։

Հրաւէր կարդամ քեզ, երբ անուրջ տրտմագին
ԵՒես թեւերով անարիւ՝վերեւ սաւառնի,
եւ խորհըրդով պայ չալըչարել իմ հոգին
Մի մութ ապառնի։

Հրաւէր կարդամ քեզ, եթէ չար փըշալից
Մըթութեան մէջ կանգնէ գըլուխ անաւթոյր,
եթէ արդարն ու ճըշմարիտն անձկալից
Կոխուին առաջըս։

եւ երեւիս, պայծառ, ժըպտուն, լուսավառ,
Վանելով ժանտն իր գիշերին մէջ նըսեմ,
Քու ծոցիդ մէջ գաշնակութիւն անհատար,
Դողդոջ, հա. լըսեմ։

Ցայնժամ, լատուերն երբ բարձրերէն փարատի,
Տակաւ, տեղւիս, տիւն իջնէ վայր ցըվիհ խոր,
կարծեմ թէ դուն սուրբ հաւս մըն հա նորատի
Որ գայ մըտաւխորհ.

Գայ այցելել երկրին, իր հէք փեսային
եւ տալ անուր նորոգ նըշոյլ, սէր եւ կեանք,
Պըճնելով զայն ի պերճ պըտակ լուսոյին
եւ ի բիւր գրասանդ։

Ի քո տեսիլ թըւի ինձ թէ յարատեւս
Պիտի փղձկէր սիրտ անողորմ, աննըւէր։
Պիտի լայինն քարէ հոգիք վշտայոյզ,
Թըշնուառն ըսփոփուէր.

Թէ հարսնիք մը պիտ՝երեւէր այս աշխարհ
Որ շատերուն եղած է բանտ՝խաւարչտին,
եւ զերդ անոյշ թըռչունք, յուսոյ թեւք պայծառ
Մեր չուրջ թըռչըտին։

եւ արդարեւ հիքին հիւղին մէջ հեզուս
Նոր ըսփոփանք եւ լոյս ու յոյս նորանոր.
Ցայգէն յետոյ սըրբոս ըզգառն արտասուս
Որգեկորոյս մօր։

Ատելութեան, սեւ նախանձու բիւր զոհեր,
Ոյց գառնութեամբ էր համակուած սիրոն արդէն,
Երբ ճաճանչէ քու գլուխդ ժպտուն, լուսահեր,
Ներին ե՛աղօթեն։

Չի ճառագայթ քո անունց միտքն ողողէ
եւ իմանան թէ չարեր կան յաշխարհի,
Թէ փուշ, դըժնիկ կան, բայց արեգ ներող է
եւ ընդ բնաւս վառի։

Ժպտէ՛ ուրեմն, ո՛վ առաւօտ, ծագէ՛ սիլտ,
Ցորչափ կաթիս մեր սըրտերուն քաղցրութիւն,
Ժպտէ՛, ցորչափ կակղես ցօղով քուս մեր վիշտ,
Ժպտէ՛, ո՛ զուարթուն։

Ծագէ՛, ծագէ՛ չըքեղապէս, որպէս զի
Լայնի սիրտ մեր միշտ առ բարին անարգել,
Եւ համախումբ պար գողտր հաւուց ըսկըսի
Օրհնել և երգել։

Ծագէ՛, որպէս զի մեր հոգին եղանի
Աչք լայնալիր որ ըմբռնէ զամենայն.
Ծագէ՛, աւօ՜տ, անճառ ցաւոց սպեղանի
Աչխարհիս ունայն։

Ծագէ՛, որպէս զի խըմբովին յիշենք մեք
Այն էակներ մեզ սիրելի որ գացին,
Զոր հողին տակ տարինք, ի սիրտ մեայլ ու մէգ,
Թողուլ առանձին.

Այն էակներ այնչափ սիրուած և սիրուն
Որ բաղձանք բնաւ արեւ տեսած չը լինել,
Զը տեսնելու անկումն այդ հէք սիրտերուն
Ցանգուռնդըն անել։

Ծագէ՛, թերեւս հուսկ չարերն ա՛լ ամաչեն
Պատկառելի քու նայուածքէդ անարատ.
Թերեւս մարին անճառ գեղոյդ առաջէն
Ժանտն և ապիրատ։

Բայց եթէ ժանտն և ապիրատ ցանգ ապրին,
Եւ հեռ, նախանձ, թունալեզու զերդ լիժեր,
Գըլուխ կանգնեն և չողիդ տակ գալարին,
Ջազիր վատչըւեր.

Եթէ դարձեալ Սատան մըռնայ միշտ արթուն
Եւ անիծեալ բաղձանք Ջարն ու Սագայէլ,
Սովրեցուր դու մեզ, ա՛վ դուն անհուն օրհնութիւն,
Ներել և օրհնել։

ԽՆԴՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՍՈՐՉՈՂԸ

ԽՆԴՈՒԹԻՒՆ

Եկուր, բանամ քեզ իմ գիրկ.
Քնքուշ է ծոց իմ և գիրգ,
Եւ բիւր ժըպիտ ունիմ ես.
Թօթափէ սուգդ. ինչ են կեանք,
Եթէ խինդ և ըղբօսանք
Զը պըսակեն ցանգ ըզմեզ։

Եկուր, հըրճուի թող հոգիդ
Անույշ ծաղկամբ գեղափթիթ
Զոր չուրջ ըղքեւ կը սըփռեմ.
Եկ, խնկաւէտ է անձն իմ.
Եկ, փառնչերով ողողիմ.
Ալ մի՛ ըլլար տխրագէմ։

Վիշտե՞ր ունիս. ո՛հ, մոռցիր.
Թող յիշատակք ցան և ցիր
Քու կուրծքիդ մէջ չիջանին.
Խարուած անո՛ւրջ ունիս դու.
Նորոգ անուրջ կենսատու
Շունչըս քեզ տայ ջերմագին։

Սիրելինե՞ր կորուսիր,
Զոր կը խընդրես ի նանիր.
Անոր համա՞ր ես տըխուր.
Բիւրապատիկ հրապոյրներ

Եկ, քեզ չընչեմ անուրջներ
Համակ հուր, բոց, խանդ ու սէր,
Բոսորավառ և պագչոտ։

Եկ, մանուանդ հեռանանք
Ուստի ցիր ցան գերեզմանք
Մահուան ցոյց տան մեզ պատկեր.
Դէպ ի ծաղկոց, բուրաստան,
Ուր սէր կեանք ձեռք ձեռքի տան,
Դէպ հոն եղիր լինձ ընկեր։

Եկ, լեթեան ջուրց կը նմանի
Իմ առագաստ գեղանի,
Եկ դուն հանգիր անդանօր.
Ուրախ եղիր տիւ գիշեր,
Եւ հեչտալի քու ժամեր
Հիւսեն հաճոյք նորանոր։

Չի աղջիկն իմ պերճաշուք
Իմաստութեան, ե՛արտասուք
Պատատէս են աքսորուած.
Տօնական են իմ օրեր,
Եւ ժամք, վայրկեանք լուսահեր
Կը թըռչին զուարթ, բերկրազգած։

Եկ, իմ երգերս քեզ երգեմ
Ճաճանչազգեստ, բոցադէմ,
Եւ մոլորին քու ոգիք.
Կամ թող հնչին ի դայլայլ
Մեղմին քու սիրտդ ամբոխեալ
Իմ նըւագներ գեղեցիկ։

Եկ, ամենքն ալ կը ժըպտին։
Կը հալածէ ազատնին,

Կըրնայ 'նձայել քեզ իմ սէր,
Կը վչտագնիս դուն ի զուր։

Եկ, Տիրպսիքորն իմ թեթեւ.
Փարինք քեզ հետ թեւ ի թեւ
Եւ սըլանանք հերարձակ,
Մինչեւ չհասնու մեր արեւն
Եւ ըզգըլխիչ ջերմութիւն
Ընէ մեզ յոյժ համարձակ։

Եկ, տօթակէզ է արեւ,
Շուներ կ'անցնին բոցաթեւ.
երթանք պուրակն հովանաւէտ.
Հոն մակերէս խընկասիւռ
Ջոր չարչարէ զով զեփիւռ,
Ցօրինեմ քեզ ծածկոց մութ։

Ծըմակներն, ա՜հ, եկ, երթանք,
Ուր թէպէտ և լուռ է կեանք,
Բայց որ հոծ են խորհըրդով.
Զարմանալի գաղտնիքներ
Միծագաժպիտ, ոսկեհեր
Հոն պատմեմ քեզ անվըրդով։

Զըւարթ բառեր ես ունիմ.
Եկ, եղիր լինձ մըտերիմ,
Եւ ըսեմ քեզ այդ բառեր,
Որ պըտուղ են զգօնութեան,
Ջոր կենսառատ ամառուան
Մէկ ճառագայթն է վառեր։

Եկ, սահման դիր երազոց
Ջոր չը վառէ սիրոյ բոց,
Այլ որ հեզգ են ու նուաղկոտ.

Տես, իր զովդն հեւ ի հեւ.
կըկուին չհշտը նըւաղ
Զէ իր ողբ, այլ իր ծիծաղ,
երբ ցոլայ լոյսն արփաթեւ։

Այդ բընութեան է ժըպիտ.
Խաղաղ լըճին մէջ վըճիտ
ժըպտին ալիք վէտ ի վէտ.
կոհակք՝ ժըպիտ ովկիանու
Զոր օրինակ իր կ'առնու
Ցաստեղց, ժըպի՛տք արփաւէտ։

ԱՌՈՐԴՈՂՆ

Թող զիս, բընաւ չեմ կարող
Ըլլալ ուրախ ու չէնչող.
Չի դառնացան իմ օրեր.
Ոչ ևս կըրնամ ես ժըպտիլ
Եւ երազներ ծաղկածիլ
Այլ ևս զիս չեն սրսրեր։

Շիջաւ ջահն իմ յոյսերուն,
Եւ քայլերով երերուն
Կ'երթամ, անյոյս, ի մըթան.
Ոչ, ա՛վ էակ խընկաբոյր,
Ոչ ևս ունիս հըրապոյր
Սըրտիս համար յաւիտեան։

Ոչ, ոչ, աստեղք ժըպիտ չեն
Որ երկնից մէջ կը բըրջեն.
Այլ աչքեր են արտասուող.
Անոնք կ'ողբան ցայգն ի բուն,
Մինչ կը վայէ տըրտում բուն.
Անոնց արտօսըրն է ցօղ։

Ոչ, ովկիան չունի ժպիտ.
Ոչ, կըկուն չէ խընդաւիտ,
Եւ հաւքաղներ չեն զըւարթ։
Ողբ, հեծիւն է այդ ամենն,
Զոր հառաչոյք կը հեծեն,
Մինչ կը մոռնայ վինքըն մարդ։

Կուլան հովերն ու կ'ողբան
Ունայնութիւն մարդկութեան,
Ճակատագրին խաղալիք.
կը մռընչէ ծով լալագին
Այր ի յափուն կուտակին
Դառն արտասուաց չիթք, ալիք։

Թող զիս, քու ծոց գըըպասուն
կը թուի ինձ դառն հեգնութիւն,
Անիծապարտ՝ քու ծիծաղ.
Ուրիշին տար քու համբոյր.
Մի՛ խորհողին ըլլար քոյր.
Նա լալ կըրնայ միայն, աւա՜ղ։

Թող զիս. տըրտում է անձն իմ.
Անցորդ թըչուառ, ես կ'անցնիմ
Այս հովիտէն դառնութեան։
Թող զիս, էակ նորատի,
Չի թէ Աստուած իսկ ժըպտի,
Ես տըրտում եմ յաւիտեան։

ՀՍԿԱՑ ԵՐԱԶՆ

Ցանըրջի էր։

Եւ տեսնէի դաշտ մ՚ընդարձակ,
Ուր պարէին խառն ի խուռըն և հիւրարձակ
Ամբոխ լըռին կտրիճներու և աղջկանց,
Ոյց հրպէին չըրթունք երբեմըն սիրախանձ։
Հովանաւոր էր դաշտն և թըմրիկ մեծ, թաւոտեան
Տատանէին հոգմոց ի շունչ յորդահոսան։
Այսպէս ճաճանչ մը մերթ ընդ մերթ վար կը սահէր
Խ՚ոսկի ներկէր լանջ, ուս, բերան, գլուխ լուսահեր։
Այլ, ո՛վ զարմանք, չէին ժըպտեր չրթունք լըռին,
Այլ ունէին անճառ բան մը գերմարդկային։
Աչքեր յիրեար չէին յառեր սիրաբորբոք,
Եւ ունէին նայուածք տարտամ վըշտամորմոք։
Գոգցես իրըն վերջին օր մ՚էր անոնց չնորհուած,
Ուր իրենց սէր, խինդ ու գըգուանք էին ներսուած.
Եւ իրենց սիրտն արդէն լի էր ցաւրտ սարսուռով,
Եւ խորհուրդով մահուան տանջուէր աղեխորով,

* * *

Ամպ մը անցաւ։

Եւ տեսնէի մի որսրան
Ցորտմ խաղաղ նընջէր մանկիկ վարդ ու շուշան։
Առաւօտ էր. պատուհանին մօտ երգէին
Հոյլ հոյլ թըռչունք սիրատարփիկ, թեթեւ, նըրբին։
Մըսուրի բոյր մը գաղջիսրփուէր յօդս արփաւէտ.
Հոգւիկ անույշ գըգուէր մանկանն հերք վէտ ի վէտ։
Անշուշտ՝ախորժ երազ մ՚ունէր չոյել իր քունն,
Ջի աւանիկ չարժէր իր շուրթըն վարդագոյն,
Ինչպէս շարժին վարդի թերթեր, երբ մեղմ զեփիւռ
Գայ համբուրել ծաղկանց ճակատ բուրուճնասփիւռ։

Եւ արթընցաւ մանուկն, ահա աչեր բացաւ
Լուսափըթիթ, այց գոյնն երկին օժտեց անբաւ։
Բանաւ աչերն ի լոյս, դառնաւ մեղմ իր նայուած
Ցարարչութեան վըսեմ տեսիլ և, զարմացած,
Ճիչ մ՚արձակէր ուժ չէիք նըման աստեղայ տակ։
Մայրն ընթանար ի ներքս, ըսէր. «Մ՚յ իմ հրեշտակ»։

* * *

Ամպ մը անցաւ։

Եւ տեսնէի բանտ խաւարին։
Կարգ մ՚էակներ ձեռն ի ծնօտի նըստած էին,
Կարգ մ՚էակներ գըժգոյն, վըշտիտ, խարազնագգեաց,
Հերք և մօրուք ցախ, անխընամ, հէք, վըշտագգած։
Անշարժ կային, այլ յարթմընի, դէտակն յերկիր,
Անփոյթ մխտանց, լուռ ժենաւոր, անկարեկիր։
Կարծէիր թէ վաղուց լըռած էր անոնց շունչ,
Կամ թէ գիրար իմանային, թէեւ անմռունչ.
Կամ կարծէիր թէ սպասէին մէկուն հասնելն
Եւ հուսկ բանալ այդ երկաթի սեւ դուռն անել.
Այլ թէ անոնք սպասած էին յոյժ ընդ երկար,
Եւ ան որուն ակն ունէին բընաւ չէր գար։
Ցանկարծ ամէնքն ի մէասին, կին, այր, պատանի,
Գոհհիկ բանակ մը ցնցոտեաց, սէգ, սպառնալի,
Վէ՛ս, կանգնէին քըրքիջ բարձած մահասարսուռ,
Կայծակնացայտ նայուածքներով ահեղ և սուր.
Եւ տեսնէի, ո՛վ տեսել հէք և գըժպըհի,
Որ երկնից ցոյց տայն իրենց բուռն ամեհի։

* * *

Ամպ մը անցաւ։

Եւ էր ձըմեռըն սառնամած.
Մշըշապատ էր երկինց ճակատըն տըխրագգեաց։
Ամպ ձիւնեղէն խառնէր ըզծով, զերկին, զերկիր.
Անշընչացած էր բընութիւն սպիտակածիր։

Անհետացած էին մարդիկ և անասուն՛ք։
Փակուած էին անոնց բոլոր բընակութիւն՛ք։
Եւոլ լըռէր, և թաքչէին համագոյք բնաւ
Համապարփակ, սառնատարած ընդ պատանաւ։ —
Այլ յեղակարծ բաթիլներ ձեան վգեցան թեւեր,
Եւ թիթեռնիկ դարձած, գնային ի վայր, ի վեր։
Վերանար մեծ, համայնասքող ըսպիտակ ամպն
Իբրեւ դիւթի գաւազանի մը զօրութեամբ։
Ճախ արեգակն յանկարծ հոսէր դուրս մըռայլէն
Եւ ողողէր կեանքով զեակըս համօրէն։
Շող, տերեւ, ցօղ, կապոյտ, վըտակ և թիթեռնիկ,
Անուտաւ, հովիտ, սար, ձոր, մարմանդ, զեփիւռ, թռչնիկ,
Այնքան ալ չուրթն եղած էին և ի համբոյր
Միմեանց ի սէր մատչէին, դոհ և կենսաբոյր։

* * *

Ամպ մը անցաւ։
Եւ տեսնէի մեծ Սահարան,
Ջոր մըթընշաղ վերջալուսոյ ծածկէր պատան։
Կը կարծէի թէ հափշտուած էի երկրէս
Գերաշխարհիկ և բացօթեայ մի մութ կըրկէս։
Ահաւոր էր տարածութիւնն անծայրածիր։
Ամայի էր երկին, թափուր հուր՝ երկիր։
Ուղեւոր մը, ցուպը ձեռքը, փոշեծածուկ,
Կըտրէր անցնէր այդ անապատըն տըրտմաւուագ։
Արդէն վաղուց ճամբայ լինկած էր ան, միայն,
Եւ չէր գիտեր թէ ո՛ւր յանգէր այդ ուղին լայն։
Կ՛երթա՜ր, կ՛երթա՜ր, աչք ի խոնարհ, հաստատ, յամառ.
Նվինչ կամ դադար չըկար բընաւ անոր համար։
Եւ հարցնէի. «Ո՞վ է այդ մարդն և ո՞ւր կ՛երթայ»։
Ոչ ոք տար ինձ բնաւ պատասխան թէ ո՛վ էր դա.

* * *

Ամպ մը անցաւ։
Եւ տեսնէի որ էր գիշեր.
Եւ էր ծովափ, բայց թէ ո՛ր կողմ, ալ չեմ յիշեր։
Հոն լուսողող ապարանք մը կար կենսասփիւռ,
Ուր բացխըփիկ նըշուլէին ճըրագունք բիւր։
Մեսաքահիւս ելանելիք սիրահարաց
կախուէր անլոյս պատուհանէ մը, որ էր բաց։
Խընդի աւաչք պալատին մէջ ամենուրեք
Բարձրանային և նըւագաց հոսէր խըմբերգ։
Բարձըր քըրքիջք ընդ բաժակաց խառնէին չռինդ.
Խելամոլար հիւ գար կաքաւ սէգ, գօտեպինդ։
Յայնժամ երբ ձայնք առաւել եւս բազմանային
Եւ կարծէիր թէ դըղըրդեր գունտս երկրային,
Յանկարծ սպիտակ երեւէր լինճ մէկ կերպարան
Այն խաւարին պատուհանին մէջ մըթնաթեան,
Եւ տեսնէի մանկամարդ կին մ՛որ դէպ ի վար
Յալիս ծովուն վիժէր գլուխ մը գալկահար։

* * *

Եւ տեսնէի. և այդ ամպեր կուտակուեցան
Երկնից երեսն, ուր չըրջէին նախ ցուրտ և ցան։
Համայն անուրջքն այն խայտաբղետ յօրինուցըն
Հըսկայ մարմին մ՛որ գըրաւէր կիսով զերկին,
Վհո, ալեհեր հըսկայ մ՛որ անդ ընկողմանէր.
կարծէիր թէ մի հինաւուրց գերեզման էր։
Ճակատն ի վեր, գլուխն ամպերուն վրայ գըրած,
Ակընկառույց կար կէտի մը, բազկատարած։
Անթարթ էին անոր հայեացք աղերսաւոր,
Այս ամենը լուսաւորէր լոյս անսովոր.
Լոյս զոր տեսնեն մարդիկ երբեմն, երբ յեղակարծ
Ջարթնուն չաղով մեծ հրդեհի մը հողմարծարծ։
Անշարժ էին անոր հոծ հերքն ասրաքատակ։
Խոր էր խորհուրդ համայնազգած իր կուրծքին տակ։

Հայէը ի կէտն այն բացական, ի վեր, ի վեր...։
Ցայնժամ անշուշտ վըսեմ բան մը հոն կ'երեւէր.
Զի ծերունի այն հըսկային չուբթ ժպտեցաւ,
Եւ այս անգամ պարզուէը ճակատն այն հոգեգրաւ։
Թեւերը միշտ կարկառէին իբր ի գրկել.
Նայուածքին մէջ փայլէը հուր խանդ մեծավայել։
Անձկակարօտ ողջագուրել գոգցես թըւէր
Վեհ էակ մը զոր ցարդ խընդրած էր, սիրտ յերեր,
Եւ խընդուքեամբ զեղուր հոգին, ինչպէս մի մօր,
Որ կորսըւած գըտնէ որդին իր միամօր։
Վեհատեսիլ էր կերպարանդ այդ հայակապ.
Բայց չէր կարող հասկնալ զայն միտք իմ ուշաթափ,
Եւ հարցնէի. «Ո՞վ է այդ դէմք սպիտակաւոն».
Շուրջս հընձէին ձայներ. «Ահա՛ վիքտօր Հիւկօն»։

ՄՇՈՒՀԻՆ

Աւ. Պետրոս Սրապեան

Ես աղջիկն եմ որ մըտածէ պանդուխտը.
Անոր նըսեմն հոգալ է իմ սուրբ ուխտը։
Ես աղջիկն եմ որ քիչ անգամ կը ժըպտի
Եւ որ ծեր է հոգով, թէպէտ նորատի։
Ո՞ւր են այնչափ իմ եղբայրներս քաջարի։
Այսչափ երկար ամիս անցաւ և տարի,
Քանի՛ գարուն եկաւ պըճնել մեր սարեր
Հոյլ հոյլ ծաղկօք և ճաճանչով լուսահեր.
Քանի՛ ցուրտ ցուրտ ձըմեռ չընչեց հիւսիսի,
Եւ մեր սըրտին պատեց ձըմեռ ո՛րպիսի.

Ո՛րչափ երկար, դէտակն անոնց ճամբային,
Որդիք և մարք յուղին նային ու նային,
Եւ դեռ չը կայ գարձի լուր մը կամ նըշոյլ.
Ծիծառներն ալ գաղթին այլուր բոյլ ի բոյլ.
Այլ ամառուան տօթագին չունչ արփաթեւ
Ցառաջին բոյն վարէ անոնք հեւ ի հեւ։

* * *

Ես աղջիկն եմ որ մըտածէ իր քոյրեր
Աստ անդ ցրուած, ծաւէ, թուխ կամ ոսկեհեր.
Այն իմ քոյրեր ոյց կարօտով անձկայրեաց
Մաշի, հալի տըրտում հոգիս սըգագեաց։
Ո՞ւր են անոնք։ Ո՞ տայր ինձ թեւ լայնասփիւռ,
Եւ քառաչունչ հեծած ի հոգ կամ զեփիւռ,
Երթայի հոն ուր իմ քոյրերս բընակին,
Եւ, որպէս մայր որ պաշտպան է զաւակին,
Լայնածաւալ իմ թեւերով խնամէի
Աղքատն անսուրբ հովերուն դէմ ամեհի,
Որրը՝ գայլին և սիրատարփըն ընդդէմ
Ծաղկապըսակ պիղծ անգընդոց բալադէմ.
Եւ ըսէի անոնց. «Անո՜յշ իմ քոյրեր,
Թէ առ ձեր ազգ ճչմարիտ է գորով ձեր,
Եթէ իրօք սիրեցիք դուք մեր հէք մայր,
Թող չունենան բընաւ հըրապոյր ձեզ համար
Պերճութեանց զարդ, նազանք և շուք պըճնասէր,
Այլ ժըրտգլուխ եղէք և զգօն, ո՛վ կոյսեր։
Տարէք վըշտաց. խոհեմ եղէք, երբ գոհ էք.
Ձեր պատուը թեթեւութեանց մի՛ զոհէք.
Չի ուր ազգ մը ամրողջ ունի մեծ ցաւեր,
Կիներ պարտին ըլլալ լուրջ և ծընգասէր։

* * *

Ես աղջիկն եմ որ խոկայ դեռ բազում ինչ,
Այր արծուանման և հեռատես նայուածք ջինջ

Մերթ պատահի յուսաձիծաղ աւօտի,
Մերթ տըրտմագոյ պատկերներով ապօտի։
Այո՛, յայնժամ, երբ դառնութեան խորհուրդներ
Զարաչըչուկ խումբով գլխս չուրջ են պատեր,
Գոթիը ձեռքըս կ՚առնեմ, և մինչ մատուռնք ժիր
Ոտանուն խաղան գոթիս վըրայ անձանձիր,
Ես, երազուն, խոկամ անցեալ ժամանակն,
Եւ յիս զարթնու բիւրապատկեր յիշատակ։
Մերթ ծիծաղկոտ, մերթ բուռն և վէս տեսիլներ
Թափառագած հոգւոյս կարդան հըրաւէր։
Պէս պէս վիճակք մեր մարդկութեան երեւին
Ինձ հեռուհեռէ. նըկարներով խըմբուվին։
Տիք մանկութեան, այն առաւօտ վարդագոյն,
Ոսկեդարն այն արդար և սուրբ մեր հոգւոյն.
Ապա տարտամ համակրութեանց այն հատակ,
Ուր հրեշտակ մը խընդրենք ձօնել մի պըսակ,
Ուր երազներ անկարելի թըռչըտին,
Վարդապայծառ, հոգեզբաղձ մեր չորս դին.
Եւ ապա բուռն այն կիրքերու եղանակ,
Փառաց անձկով փըշազարդիկ ժամանակ,
Ցորում ամանք ա՛յնչափ իյնան երկրաքարշ,
Ցորում ամանք ա՛յնչափ տանջին ազեխարշ,
Եւ ապա վերջն ամեն բանի, մութ չիրիմ,
կենաց ծովուն մէջ դըրուած խա՛ղթ սխերիմ...։

* * *

կ՚ըսեն ինձ թէ գեղեցիկ եմ և չըքնղ
Եւ թէ քիչեր կան ինձ նըման աչագեղ.
կ՚ըսեն ինձ թէ մէկ նայուածքն իմ աչերուն
կըընայ բիւրեր ընձել գերի իմ սիրոյն,
Թէ նըրբաւարտ է իմ հասակ գեղանի
Եւ թէ չըրթանցըս քաղցրութիւն չափ չունի
կ՚ըսեն ինձ թէ աղաւնոյ մը կը նմանիմ,

Թէ անպատում չնորհներ ունի բերան իմ,
Թէ ամէն ուր որ երթամ՝ ինձ հետ քարշեմ
Մըթնոլորտ մը որ անույշ է և վըսեմ.
Դեռ, ի՞նչ գիտնամ, հազար բաներ, թէ վարսք իմ
Բոլոր աշխարհ կ՚ընեն ինձ սերտ մըտերիմ,
Թէ տատրակի նըման քայլեմ, թէ ճակատս
Անբըծութեան խորան մըն է լուսակաթ։
Ի՞նչ փոյթ է ինձ այս ամենը, երբ պանդուխտ
Են եղբայրներս և իմ քոյրերս, յորոց թեւոյթ
Հազիւ տարին ընդունիմ ես մէկ անգամ,
Եւ երբ չատեր կան հէք, թըշուառ, անխընամ։
Ի՞նչ փոյթ է ինձ այս ամենայն. պանդուխտը,
Անոր նըստեհն հոգալ է իմ սուրբ ուխտը.
Ես աղջիկն եմ որ քիչ անգամ կը ժըպտի
Եւ որ ծեր է հոգով, թէպէտ նորատի։

ՄԻԱՑՆՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ ՁԱՅՆԵՐ

Անցեալ օր էր, ինչպէս երբեմն, առանձնացած էի, խոկուն,
Հեռու, հեռու քաղաքէն, անտառին մէջ անմարդաձայն,
Ուր երբէք չէին հասներ չըշուկք կենաց և չարժմունք։
Դագրած էին հովերուն չունչքն և անդողդոջ էին սաղարթք.
կը լըռէր ժիտ ճըռուողիւն ճըպռան ոստոց մէջ բարձրաբերձ։
Ամեն բան, արձանացած, կ՚ունկըդրէր իմրն գոգցես
Համատարած լըռութեան որ վեհաշուք թագաւորէր։
Հազիւ ատոկ անտի մի սըպըղդող նուրբ ճառագայթ
կ՚ինար առջեւ ոտներուս իբր ադամանդ մը կորսըւած
Ջոր յանըզգոյշ կը ձըգէ վար արքայ մը ծիրանեզգեստ։

Բիբերս յառած ի գըմբէթ նըռնմաստուեր մայրեստանին,
Անձնաստուր երազներս որ աչխարհն չէին բընաւ,
Ես ալ կեցած արձանատիպ, կը լըսէի իրրու ձայն
Կամ մանաւանդ իրրու հընծիւն որ ականջիս կը մըրմընջէր,
Ինչպէս երբ որ գաղտ խորհուրդ մ՝ազերաարկու կը հծծէ կայտ՝
Առ բացարիը պատանի որ կ՝խիզախէ ի պատերազմ:
Ձայնը կ՝ըսէր. «Երիտասարդ, որ կը թըռչիս յար երազել,
Ըսէ՛ ինծի, զո՞վ կը խընդրուն քու խորհուրդներդ հոգեխըռով.
Ջո՞վ կ՝որոնես ու չես կարող քու խակ անձիդ տալ համար:
Գիշերախաւըն կ՝արթըննաս, զայն կը հարցնես դաղափով.
կը հարցընես բոլքն աստղերուն, պաղատախաւն հարցփոփ կ՝ընես

Հին հին անթիւ գունդերուն որ կը թռչին գլխուդ վրայ
Հանգուցատիպ ոսկի թըռչնոց որ սըլանալ կը պատրաստուին:
Եզոզին հարցում կ՝ուղղես, հարցապնդել կ՝ըզձաս Հայկը.
Մեծ Արջին և Փոքրին ալ մանըր կ՝ընես քընննութիւն:
Ծիր կաթին քեզ կը թուի արահետ մը սպիտակափրփուռ
Ուրկէ դեռ քիչ մը առաջ էակն անցաւ զոր կը փընտռես:
Ատնք ամենքն ալ հեռւորով վըրդով հոգիդ կը խուզարկէ,
Այո՛, և անոնք բնաւ պատասխան չեն տար քեզի:
Այգուն այգուն կ՝երթես ընդոստ, հորիզոնին ակնապիշ,
Որ ծով է ծիրանեծուփ ուր կ՝ընկղմին քու հայեացք,
Հարցափորձես անդրէն զանի, և անձկութեամբ կը մաշիս:
Թէ իրիկուն ժամանէ իր նըւաղկոտ աղմուկներով
Որ արեգին ճաճանչից հետ ամփոփուելով կը չիջնին:
Երբ կ՝ուզէի ծով կապուտագեղ լինչպես սիրտ մը մոլ մըգած,
Զի քեցուելով կը զատուին տուրբ ճառագայթք իր գիրգ ծոցէն
Նա և յա՛յնժամ կ՝որոնես դու առարկայն քու խորհըրդոց,
Ցարաժամ, ամենուրեք սիրտ քո անոր ի խընդիր
Ալեծըփեալ կ՝երերի իրր արձիւ մը վանդակարգել,
Որ կուգայ դարձեալ կուգայ հազար անգամ թեւաբախ
Դէպ ի նոյն տեղ գուն գործել ընդգրկելու ծիր լայնագոյն:
Բայց ինչո՞ւ կ՝աշխատցընես քու միտքդ ու սիրտ վայրապար.

Եւ ո՞վ երբեք աչօք բացօք կըրցաւ տեսնել Եհովան:
Ի՞ր նըւաղկոտ ականոցիդ կը բարձրացնես դէպ յերկին,
Իրրեւ խոնջ ուխտաւոր որ դէպ իր կէտ կը ձըկտի:
Ո՞չ միթէ վայրապար գուն գործեցին այնքան խորհուրդ
Գըրկել անապարագիծն և երկրաքարշ ինկան վար:
Ո՞չ բազումք մտըրեցան, դի չանացին տեսնել Որ Էն:
Ո՞չ Պիւրան, ո՞չ միթէ Բանդ, ո՞չ Հիւմ յաւէտ ճըգնեցան,
Եւ հուսկ հեռացան ճըշմարիտէն ում կ՝անձկային:
Ո՞չ ապաքէն եպիկուրոսըն զառածաւ և Դեմոկրիտ.
Հապպէս և Տ՝Օլպաք ո՞չ ապաքէն մոլորեցան.
Զի նիւթին մէջ կարծեցին գըտնել ըսկիզբն ամենայնի.
Նիւթը միայն անանց խօսեր և նա եւեթ ուներ բարբառ.
Մըտապըտղ, ակընդէտ անոր ձայնին և էութեան,
Զը կըրցան երբեք լըսել միւս այն աւաչ անլուծելի
Որ կը խօսի չառերուն խակ և որ կ՝ապդէ մարդկան հոգւոյն,
Իրր հեռաւոր մի նըւագ որ աչխարհէ չէ բընաւին: —
Արդ ընդէ՞ր վարանաւոտ երերածուփ կը տատամսիս.
Զի՞ա ըզգար Անեզրութիւնն. ահա ինքն է զոր կը խնգրես.
Այդ անսահմանն և այդ անհուն միթէ չի՞ն քեզ բաւական:
Ի՞նչ այլ ճահագոյն բընակարան ընտրէր Աստուած
Քան զոր մարդն, յապաչ կըրթած. անհունութիւն կ՝անուանէ.
Անոր գիրկն անծայրափակ չի թուիր քեզ վարելի:
Ինչ կայ հեչտագոյն քան անհունին ապաւինիլ,
Եւ աւելի քաղցր ի՞նչ կայ քան հաստատել անծայրածիրն:
Եթէ մարդուն պատահէր երբեք տեսնել հակառակն,
Եթէ ծայր մը կամ սահման սիեզերքին նըշմարէր,
Ո՞չ անհրապոյր յայնժամ կ՝ըլլար աչխարհ և ո՞չ ի՛ւս ամայի.
Դատարկ տիեզերք չէի՞ն թըւեր անոր աչքին.
Եւ ո՞չ յայնժամ յուսահեկիչ էր վայրապար խնդրել զԱստուած»:

Եւ չիչաւ մըրմունչն այն, զոր օրինակ բոլք աստեղաց
Կ՝անհետանան հետզհետէ երբ ճաճանչէ առաւօտ:
Մարեցաւ այն հընծիւն, դի ըսկըսան տերեւք դողալ,
Եւ անանց չըրչիւնին հետ կը զուգուէր ձայն թեւերու,

Եւ որորուող թըռչնոց երամն ահա սկըսաւ ճըռուողել։
Լոյս կաթիլներ յոճախեցին և իմ չուրջըս կ'ոստոստէին,
Իբրեւ աչքեր լուսաշող որ կը պարին գետնին վըրայ։
Ի զուր անդրէն կը ջանայի ըմբռնել ձայնն որ կը խօսէր.
Աղմըկայոյզ կենդանութիւն ամբոխեալ էր ապաքէն
Եւ կը գրաւէր իմ ուշ համայն։ Ազերսաւոր կը գոչէի.
«Դագըէ՛, ո՛ չունչդ այելոյ, վայրիկ մը եւս հանդարտէ՛.
Մի՛ ճըչեր, ո՛վ դու ճըպուռ. տերեւներ, մի՛ տատանիք։
Բոժոժներ կենդանի զոր Աստուծոյ ձեռքը կախեց
Ոստէ իւրաքանչիւր, դեռ մի՛ հընչէք, ո՛վ թըռչուններ.
Կ'ուզեմ լըսել տակաւին և յաւիտեան լըսել կ'ուզեմ
Այն գաշըն ձայն մըխիթարիչ որ ըսփոփեց իմ հոգին։»

ԱՆՑԵԱԼԻՆ ՅԻՇԱՏԱԿՆԵՐ

Եւ կը չընչէր հովն ամառուան, կը չարժէին ծառք համախուռմ.
Հեւ ի հեւ կը հեծեր հոգմածածան սաղարթուց շունչ։
Երրորդ մասը կը հատանէր արեգ չուղին իր լուսափայլ.
Լուռ էին մարդիկ համրուն, զի հեծութեանց կ'ունկընդրէին
Ազազակող բընութեան զոր կ'ամբոխէր չունչ մ'երկնային։
Եւ յայնժամ յիս կը զարթնուին անցած աւուրց յիշատակներ։
Մատաղ իմ մանկութիւն, երբ մայրենի ազուս աւաչ
Կ'որորէր առաւօտուն ապշած աչացըս նինջ թեթեւ,
Այն քուն թեթեւանինջ որ չէր մըթին, այլ լուսաւէտ,
Յորում աշխարհ ծիրանի կ'երեւէր ինձ, երկին՝ բեհեզ։
Ու յետոյ պատանութեան այն քաղցր օրեր հեչտալի,
Երբ ընկերաց հատակակից այնչափ գոզտր էր տուրեւառ.
Օրեր ուսման և մըրցանաց ի մարզ մըտաց գեռաբողբոջ,

Ուր և դալղն ինչ կը խառնուէին տարտամ դէմքեր երիտասարդ
Ջաղցրահայեաց ազջկան որոյ չըրթունք էին անույշ.
Անորոշ և վաղանց հանգոյցք հագոյ զոր չինք գիտեր
Եւ որ հազիւ թուլակի կը կապին սիրտը պարմանոյ։
Ու վերջը յոյզք ծանրագոյն երիտասարդ խոկուն հոգւոյ,
Երբ պնդագոյն և սերտ կապանք կաշկանդէին սիրտը դողդոջ
Երբ ցայգ և տիւ գրաւուած էին անվանելի խորհըրդով,
Երբ որ զոյգ մ'ականատիք սորվեցուցին ուղ մըտածել,
Եւ թըխագոյն կամ խարտեաշ գլուխ մը դիպ քարշ կը վարէր,
Աստանդական թափառող փայթ ի խընդիր մէկ ակնարկի,
Կամ ուր գլխուն մէջ տանելով պարեգօտ մը հալանաձեւ
Կամ օձատ մէկ նուաւփարտ գըրկող մարմին մը փափկամէջ,
Անուշաբոյր երբ մըթնոլորտ երեկոյին կը ծաւալէր
Եւ խունկեր ըզգըլխիչ ծեր երկրէս գուրս կը բըխէին.
Երբ ծիծաղ ծաղկատեսիլ կը սըփռըւէր յերկնս երկնից,
Եւ կը լսէինք ի հեռուստ տարտամ աւաչ ադու երգոց
Ջոր պուրակաց մէջ կ'երգէին լոյս ազջկունք գեղեցկահեր.
Վայրկեան պաշտելի լըսին յուզմանց և ազօթից,
Յորում կ'ըլլայ ամենագէտ մեր սիրան և ունկընդ այնչափ նուրբ
Որ կը լըսենք հեռաւոր ձայնն ամենուն որ ին յաչխարհի
Ցիր և ցան ընդ հիւսիս և ընդ հարաւ, անդ ուր կ'բացուի
Ակն արփաւէտ և ուր կ'իջնէ իր գերեզման իշխան լուսոյ.
Վայրկեա՜ն կակղիչ արտասուաց, վայրկեան ուր յոյս մեր կը
մեռնի
Եւ ուր ա՜յնչափ քաղցր է այդ մահ, որչափ երբ մարդն յափրացած
Կ'երթայ գանխաւ փընտռել անգունդ և անդ գտնել իր վախճան.
Վայրկեա՜ն ուր ամեն ոք գոգցես կ'ըլլայ մի հրեշտակ
Անճառելի ըլլալու վիհ ակնարկին արժանապոյն,
Ուր կը ներկենք ամենուն, ուր գաղտ արտօնըր խընդութեան
Կը տատիպացնէ ականատիքն, երբ կը խորհինք թէ ինք հզրարք
Որ իրիկուան միսաին պիտի նընջենք նոյն մոր մ'ի ծոց,
Անվայթ, անայլայլ, քուն յաւերժ ուր չըկայ երազ...։—
Ահա ատենք, և յետոյ այն էակներ զոր, մեզմէ զատ,

Մուրացան ամէնքն ալ, քանզի Թողին արեւ ե՛աշխարհ,
Տրամաբեկ լրենց գըլուխ զօղել չկրցին հողին ներքեւ,
Ցետ վայրկեան մը ժըպտելու առ աստեղաց բոլոր մըշտափայլ,
Ցետ խուն ինչ երեւելու որպէս ծաղիկ երկնքին տակ,
Որպէս ծաղիկ գերագոյն որ կը սըփռի բոլոր ընդ հանուրս.
Ջակներ զոր կը կոչենք զուր անուանով քընքըշագոյն
Զոր մեր լեզուն կողկողագին կըրնայ գըտնել մեր կուրծքին մէջ,
Եւ կը մընան անարձագանգ համայն ճիչեր մեր հոգւոյն...:

. . . . . .

Ու կը չընչէր հոլը ամառուան, կ'երեւային ծառք համախումբ,
Գիրկ ընդ խառն չաղապատուած սոյլ և սըզոխ և ոսոխին.
Արփինեան համապարփակ սուրը ճառագայթք ի տերեւս
Եւ թեւերուն վրայ թիթեռան, մըկանանց մէջ հեզակարկաչ.
Ամպք թեթեւ լուսապանգ մեղմընթացիկք ի սուրբ այերս.
Չի Մայր բնութիւն կ'սրօրէր իր մուտացկոտ որդին, աշխարհն:

ԱՆՈՆՑ ՈՐ ԱԼ ՉԿԱՆ

Վա՛յ ձեզ, մեռեալք. մարեցաւ արեւուն լոյս ձեզ համար,
Փակեցէք դուք ձեր աչեր եթերին դէմ լուսավառ.
Երգերու դէմ և այգուն հոգեպարար մեղեդեաց
Ձեր ականջները խըցէք: վա՛յ ձեզ. թեթեւ երկնասլաց
Սիրոյ թեւեր չորացան, կործան անկաք ի յերկիր:
Ձեզմէ չատեր ունէին պայծառ ճակատ յուսալիր,
Եւ ապաժամ գըկեցին սեւ սեւ հողերն անհամբոյր:
Շատեր վարսեր ունէին գեղեցկահեր մըշկարոյր,
Աչկունք աղուոր, գեղայօն և հայեացներ երկնային,
Հուրուոյ հատակ նըրբաւարտ, և այլք լեզու ունէին

Մեղրածորան, խմաստուն և ըսփոփիչ վիշտերու,
Բառեր որ գոգ երկինքէն իջնէին ցօղ կենսատու.
Ոմանք՝ ժըպիտ ազդական որ հոգւոց մէջ սըփռէր յոյս,
Ջերդ մըթութենց մէջ խորին յանկարծածագ արշալոյս:
Վա՛յ ձեզ. թերեւս յաշխարհի տակաւին դեր մ'ունէիք,
Իւր մը հըզօր, օգտանուէր, և վաղ եղաք դասալիք:
Թերեւս պայծառ, հայաչէն պիտ' ըլլայիք օրինակ
Զոր գժուարաւ իսկ չընչէր ամենալինչ ժամանակ,
Կամ սատակիչք գըթառատ անիրաւին և չարին,
Որոնց յաղթել դիւաչունչ հոգւոց ըլլար դըժուարին.
Թերեւս արի, անյողդողդ արդարութեան չահատակք,
Ույց չը պիտի մոռցըէր բընաւ վըսեմ յիշատակ:
Եւ իննկաք դուք բազում այն է զի մահուամբ վաղահաս,
Բազում այն է զի վարդեր որ գեռ կոկոն ևն տըհաս,
Դեռ չի փըթթած ձեր հանճար այր նչմարել էր դիւրին
Շառաւիղներ գերանչյալ, զերդ խուն բոցեր որ մարին:
Այո՛, իննկաք. պատասխան մեզի չը տուիք բընաւին
Երբ ձեզ դողդոջ մեր շուրթեր այնչափ բաներ հարցուցին.
Իբրեւ թէ մեզ դէմ ցաւած ըլլար տըրտում ձեր հոգին,
Կամ թէ ի վեր երբ եղած՝ էին փարեր կաթոգին,
Այլ հաս ըլլար անհընար ի վայր նայիլ այսր առ մեզ
Եւ ճախրողին դըժընդակ ըլլար սողուն մարդկան տես:

* * *

Այլ երանի՛ ձեզ, մեռեալք, այո, երի՛ցս երանի.
Չի վերասլաց դէպ յանհունն գնացիք թեւով հոլանի.
Չի գըրկեցիք զոր անճառ և անծանօթն է մարդկան,
Զոր իմանալ վայրապար պիտի ճըգնին յաւիտեան:
Երանի՛ ձեզ. զի վերծաք կենաց տըխուր տեսիլեն
Եւ մըշաընչեայ, անիծեալ այս կըռիւեն զոր վինեն
Կըրից, փառաց մոլութիւն, չահ, խրոխտաւութիւն անպատկառ,
Նախանձ և հեռ, չարութիւն և եսութիւն ապիկար:
Չի ո՞չ սիրէ թօթափել է մահ լուծ մը դըժընդակ.

Ո՞չ ապաքէն անհամար լուսաւորաց այդ բանակ,
Ձոր վայրապար քնընեցին և զոր հարցնենք վայրապար,
Անխոնջ անհուն ուղեւորք այց վերջ չունի առապար,
Որ անսահման կատակ մը գոգցես խաղան մեր գլխոյն,
Թափառապած թռչուններ այց չես գիտեր ա՛ւր է բոյն,
Ո՞չ ապաքէն այդ աստղեր, թէպէտ կ՚լսեն մեզ ոչինչ,
Հաւանութեան ակնարկ մը կ՚ընեն թէ այդ կամար ջինջ,
Թէ այդ անհուն, թէ այդ վիհ ամենեւին չէ թափուր
Այլ Աստուծմէ զոր մոռնալ պիտի չնանանք մեք ի դուր.
Թէ բարձրագոյն և ազատ կեանքի մը մասն է այս կեանք,
Թէ յաւիտեանն ում այնչափ վիհ փափաքով մեք անձկանք,
Չէ, չէ այլ ինչ բայց վհակ և իրական էութիւն
Ոյր մէկ անուրջն է աշխարհ, անուրջ սուղ, այլ գերագոյն...:
Երանի՛ ձեզ. զի սլացաք և մերձեցաք խորհուրդին
Եւ փարեցաք դուք անոր, առիք համբոյրն այն անգին.
Եւ մոռացաք այն վիշտեր և դառնութիւն սըրտաբեկ
Ձոր կայր կարիք, տըգէտ կիրք և տկարութիւն ոգոյս, հէք
Դուտակեցին ի ճակատ աւագելի մարդկութեան,
Եւ խըցիք ձեր լըսելիք դէմ կանչերուն որ թընդան,
Դէմ աղեկէզ ոգբերուն զոր համախումբ հեծեծին
Տագնապելոց խումբ եղուկ, որ իւրեանց կուրծքը ծեծին,
Փետին ըզհերս ոռնալով, բառնան քըրքիջ յիմարի,
Մինչդեռ անդուսպ, փառամոլ սիրտեր, այց հուրը մարի,
Տըղմաթաթաւ և զազիր, խարեն, կապտեն, կողոպտեն,
Ցայց տան ատամ չաղդակեր, վագրեր այց աչն է գիհեն.
Ապուշ, անմիտ խումբ անարգ որ ծիծաղին մեր վըրայ,
Երբ աղտեղի և խաւար անանց սըրտին համ վըկայ.
Որոնց դըժուիտ բրտութիւն ցածնու այնչափ առաւել
Որչափ փոքր են անոնց վիտք, որչափ ատան է անարգել.
Որ ժըպիտ մը քաջքնելի ունին երբ բաւեն հարկանեա
Անոնց հերացն, երբ սըղմին մատչին համբոյր ապրանէզ.
Որ կարծեն թէ չենք տեսներ իրենց հոգւոյն սեւութիւն,
Որ չը գիտեն թէ արտոյն և բարւոյն աչքն է արթուն:

Երանի՛ ձեզ, զի այժմիկ, ճաշակելով անսահմանն
Եւ սըրբացեալ մէջ բովին զոր անուանեն գերեզման,
Գըթոյ արտօսրը հեղուք վըրայ չարին և բարւոյն,
Եւ մեր մոլար քայլերը սրբաք հեծմամբ գերագոյն.
Չի ոգորմած ակնարկով դիտէք այս դառն ովկէան,
Ուր նըշաւակ եղած է գոռ մըրրկաց սաստկութեան
Աշխարհ, զերդ նաւ ալեւտանչ որ հոգմակած տատանի
Եւ ուստի դուք դուբս ելաք. ա՜հ, մեռեալք, ձեզ երանի՛,

ԵՐԳՈՒ ՏՈՒՆԵՐ

Մօտ էր երկինք, մօտ էր ծովուն կապոյտին.
Դաշնակութեամբ լի էր երկիր և երկին:
Մանկտին, առուակ, թռչուն և հով և ալեակ
Ցօրինէին մի սրտայոյզ համանուագ:
Եօթ տարեկան: Ա՛յ փչատակ անցելոյն,
Ո՜վ մայրենի խըրտաններ, ա՜վ սիրոյ բոյն.
Ո՜վ երթեւեկք ի դպրոց, մերձ յոյն չհնուած.
Ուր քաղցըր ձայնք օրհնէին վազ քաջ վաստուած.
Եւ երեկոյն կամ կիւրակէ կը չըրչէինք
Ընդ դաշտավայրըն լայնարձակ, և լերինք
Եւ բլուրներ և հեռաւոր գիւղօրէք
Թըւէին մեզ զերդ անգիւղեր մի ցերեկ:
Եւ անտառակն այն ի գագաթ բլրակին,
Ուր հինաւուրց մի ձերուկն զուարթագին
Ջուր անցօրդին տար ի սափոր պապակաւն,
Մինչդեռ մեր հայր, պատկառանքով պատարուն,
Հարցնէր անոր օրերու վրայ վազեմի,

Եւ նա խօսէր հին հին բաներ զմայլելի։
Ա՜հ, այն աւօտք և առաւօտըն կենաց,
Անուրջք խաղաղ և խարհուրդներ սիրասլաց
Մըտերմական խաղեր ի տանըն բակի,
Շուրթըն որ, յոգնած, ահա ջըրոյ պապակի.
Այն ցոլացմունք, այն չըլացմունք երբ նորոգ
Փըթթած հոգին յառի ի ցօղ լուսոռոգ,
Ցառի 'տերեւս, յառի ի ծով կապուտակ
Եւ ի բընաւս տեսնէ մէն մի հըրեշտակ։
Ա՜հ, իրկուններն այն ուր ծածկենք մեր գըլուխ,
Ջերդ հաւք ի բոյն, ծնողաց ի ծոց սիրաբուխ։
Միայն երջանիկ տիք մարդկայնոց, մանկութիւն,
Անքոյթ, անահ և ապահով և ժըպտուն.
Անպարագիծն այն տեսչութիւն Անմահին,
Ոյր սուրբ չընորհք ի տըկարաց սիրտ սահին։
Երկնի, ծովու կապոյտին մօտ այն Հիսար,
Ինձ անձկալի մեր սիրկլեաց հաւատար,
Ընկերք սիրոյ որ արդ գացին ցրուեցան,
Զի, որպէս միշտ, չընչէց մեզ հոգմ մահացան.
Հիսա՜ր, մատղաշ աւուրց խմոց վառարան,
Առաւօտի երազներու գըրգարան.
Ա՜հ, վարդերանգ քըրքմազդեցիկն այն գըրախտ,
Ուր սահեցան սուզ տարիներ բարեբախտ,
Սուզ տարիներ բայց որ այժմիկ ինձ թըւին
Ցաւիտեանից տեւողութիւն բընաւին։

* * *

Եւ միւս այն տո՜ւնն. այն խարհուրդ մըն է անբաւ։
Ե՞րբ լըռեցին ա՜յնչափ սիրտեր կենսագրաւ.
Ե՞րբ մեկնեցան աստղերուն հետ խառնուեցան.
Ինչպէս անցան ա՜յնչափ թըռչունք ցիր և ցան։
Բայց ե՞րբ չիջան ա՜յնչափ ձայներ սիրելի,
Ե՞րբ՝ ա՜յնքանի ականողիք լուսով լի։

Բայց այն հասակք գէղուղէչ ե՞րբ ցնդեցան.
Գիշե՞ր եղան այն առաւօտք քըրքմացան։
Աղէ՜տք, այս ի՞նչ ահեղ անգունդ ես բացած
Մէջ կենդանեաց և մեռելոց, ո՜վ Աստուած։
Մէկ ակընթարթ, և վըճարի ամէն բան,
Սէր, գորով, յոյս, զօդք և աղերսք սիւսթեան։
Եւ բարեկամք որ անանձնատ էին ցանգ
Եւ այց, հեռի մխիւանց, տըխուր էր այս կեանք,
Սիրակըցորդ սիրելիք կան անջատեալ,
Օտարացեալ, և ատուերս մահու չուրջ պատեալ։
Դեռ երէկ էր, և խօսէին մեզ մեղմիւ.
Մըխիթարիչ էին այն բանք և ազնիւ։
Հովանաւոր պաբակք, չըրչիւնք անտառին,
Ուր սիրահար թըռչունք երթան դադարին.
Պատուհանին ճենոզկուզիկըն քընքուշ,
Ցօղաթաւրմ վարդն որ ողջունէ զաշալուշ.
Սոյլ և սրահ և հաւուց և ջըրհորին,
Ուստ' յաւազանն լուսացնցուղ կաթք ծորին.
Վայրագաւթի մընչիւնք նըւագ, ասոտփմունք
Թեւոց ի մթան, գիշերային խարխափմունք.
Ճրագունք որ գնան մէկ սենեակէն միւս սենեակ.
Բոց նըռնենին, ինչպէս խոնարհ տանձենեակ.
Ճիչք մանկական աղուս, տարտամ, օգային,
Ոյց մայրենի օրօրի ձայնք խառնըւին.
Այս ամէնը կը մոռցուինէ գերեզմանն
Ուր մեր հոգւոյն հատորք գացին թաքչեցան.
Եւ մեզ թըւի թէ, առ ժամ մը տարակոյ,
Պիտի դառնան երբ իրիկուն մօտենայ։

ՀՐԱԺԵՇՏ

Որ մանկութեան տխուր եղար խանձարուր
Բոսփո՛ր, ողջոյն, ահա երթամ ես այլուր.
Ահա թողում քու սուրբ երկին և քու ծով.
Ափունք, սարեր և բլուրներ մի առ մի
Շիջնին լինան ի հորիզոնդ անձկալի,
Եւ ես նայիմ ի քեզ նըւազ նայուածով։

Ողջոյն, մահիկք երկնահամբոյր, լուսավառ,
Ալեակք ապնիւ, ամպեր թեթեւ, հոգմավար.
Շուշնչ երկնասփիւռ լոյս Բոսփորի, ձեզ ողջո՛յն.
Քանի՛ ցըս ձեր մօտէն անցան իմ ոգիք
Ջերդ օդապար արծիւ. քանի՛ցս երջանիկ,
Ցընդհեցան, ա՛հ, և խառնեցան ընդ բնութիւն։

Եւ քերելով անցայ գողտրիկ առ ափամբ,
Հովիտն ի վար, բլուրն ի վեր լուսազանգ,
Եւ հայեցայ ձեզի դիւթուած, կախարդեալ.
Եւ ի տեսիլ ձեր հրապուրիչ, ի տեսիլ
Կոհակածեծ չիրմաց, գրախտից ծաղկածիլ,
Զը գիտացայ րնաւ թէ պէտք էր լալ կամ խընդալ։

Մընա՛ք բարեաւ, խորհըրդաւոր պուրակներ,
Ուր իւր քընքուշ, անդորրը բոյն դըրաւ սէր
Եւ ուր անուրջք թեւածեն շուրջ ձեր հոգւոյն,
Երբ, մեկուսի յաշխարհային հոսանաց,
Երթանք թաղել ի յոտս գալար, գեղամած
Մեր երազներ և մեր խոհեր գոյնըզգոյն։

Բարեա՛ւ մընաք, հըսկայաբերձ աշտարակք,
Որ երբ սլանաք յանկարծ ի վեր, յիշատակք
Մեծ մեծ աւուրց յախուռն անցնին ընդ սիրտ մեր.
Դուք, ո՛վ Տիտանք մեծավայել, օդային,
Ընդ որ մարդիկ անթարթ աչօք թէ նային,
Խելամոլար, գոռնին ի ձեզ անդունդներ։

Բարեա՛ւ մընաք, պանգակատունք բարձրաբերձ,
Ուր անդր ի վեր համբառնան ձայնք օդահերձ,
Եւ գիշերի երբեմն հընչեն զանգակներ.
Եւ ազօթից անոնց խառնի երբ աւաչ,
Գոգցես բարձանց մէջ ձայներ կան և հառաչ,
Զոր տան մարդիկ արթընցուցեալ հրեշտակներ։

Արծաթափայլ խաղաղ ալեակք Ոսկեղջեր,
Այց մօտ մատաղ իմ մանկութիւն բազըմջէր,
Աւեն բանի՞գեւ լինձ համար չեղած զրաւ.
Ձիւմ հատակիս խաղի վայրեր սիրական,
Վաղազարթոյց թըռչնոց վըսե՛մ չարական,
Ե՛րգ, ճի՛չ, ծիծա՛ղ և արձագա՛նգ, մնաք բարեա՛ւ։

Ջինջ աւաչներ ազու ձայնից զոր հոգիս
Առա անդ լըսէր. հո՞ւր խանդ որ գեռ բորբոքիս
Կաւթքիս ներքեւ, երբ ես չիշեմ այն երգեր
Զոր գեռահաս կոյսերու պարք երգէին,
Երբ գիշերաց հանդարտաքայլ թագուհին
Աստանօր սէր, յոյս և նըշոյլ սերմանէր։

Վըճիտ ազբերք լոյծ վըտակաց կենսաբուխ,
Ուր ոչխարաց հետ մարդ կախէ իր գըլուխ
Հարկնել ծարաւն և տապ ամրան արփաւէտ.
Ո՛վ մարգարօտք գալարազարմ ուր գարուն

Սըրակէ ծաղիկ, ինչպէս արեգ չողչողուն
Ցալեր ցանէ ծովուն յալիս վէտ ի վէտ։

Մընա՛ք բարեաւ, կրկին ափո՛ւնք Բոսփորի.
Ի ձեր չըքնաղ տեսիլ հոգիս տոչորի,
Ո՛վ դուք գեղոյ, խընդի, սիրոյ օթեվանք.
Բիւր պուրակներ գողարիկ ձեր վրայ առկախին
Մինչեւ եզերքն ուր գան ալեակք և բախին,
Եւ հեւ ի հեւ գալարիք տան արձագանգ։

Ո՛վ պալատներ սպիտակափառ որ աստ անդ
Գեղայօրէն պըճնէք ափունք, գարաւանդ,
Ձոր Սուլթանաց կանգնեց հըզօր մեծութիւն.
Անտա՛ռք կայմից, մինարէից, որ կանքնիք
Ձերդ ճակատած և անյողդողդ տիգակիրք,
Կոթո՛ղք, արձա՛նք, ո՛ յիշատակք, ձեզ ողջոյն։

Ողջո՛յն, ահա մեկնիմ ի ձէնջ սըրտաբեկ,
Եւ տարագնաց մի ուղեւոր խոկուն, հէք,
Ծովուն՝դալիս դիմեմ յաշխարհ բացական։
Այլ զի՛նդ երկար հոգիս ձեզի նայեցաւ
Եւ զի, երբ զիս չուրջ պատէին խինդ կամ ցաւ,
Ցիս մուտ գըտան ձեր տեսիլներ զանազան.

Զի ես յաճախ, երբ ամեն ինչ մըրափէր,
Ձեր աստղերուն ձեր կարգալով հըրաւէր,
Ճակատագրին առաջ խոկուն, կանգնեցայ,
Եւ սրբերու անհուն հեղեղք իյնային
Գըլխուս վըրայ, երբ բիւր գունդեր երկնային
Ձեզ հոսէին անդորր և չողք արծաթեայ.

Զի չափեցի սարսափահար աչքերով
Կենաց բարձունքն և անդունդներ, խաւթն և ծով,
Եւ այդն յաճախ ձեր մէջ գըտաւ զիս արթուն.

Զի հըրդեհից պատուհաններն առաւօտ,
Կամ գըմբուխտ, լալ, ոսկի, յակինթի խառնաչփոթ
Լիաբուռըն տեղաց առատ բընութիւն.

Զի խոր և խուլ գարձայ յաճախ հառաչանք,
Յոքնագիսի պատկերներով երբ այս կեանք
Ձեր ծոցին մէջ խանդած մըտացս երեւցան.
Զի պալատին հետ խաւդեցի և զիսդոց,
Ուր քանիներ գիշերն հանգչին խեղճ որբոց
Շուներուն հետ խառն ի խուռըն ցուրտ և ցան.

Զի լուսափայլ վարագուրաց ի ստորեւ,
Որոնց վրայ սէրն ու խինդ պարէր հեւ ի հեւ,
Տեսայ տարտամ, ըստուերանման մի էակ
Որ մութին մէջ պըրպտէր ճոխին աւելած,
Եւ ապրուստ մէջ կըրկըտէր, ո՛վ Աստուած,
Սովատանջիկ ըստամոքսին իր ճարակ.

Թէպէտ հեռուս քեզմէ, քու չուրջդ, ո՛վ Պօլիս,
Պիտի յածի յար անհանգիստ իմ հոգիս,
Անձնակարօտ և տաղտկալի այցելու.
Պիտի տեսնամ ըզքեզ յաճախ. իրիկունն
Ձիս վայրյայած գըտնէ վերայ լեռներուն,
Այգուն լըսեմ քու թըռչնակացդ ալեկու։

Թող արբենայ քեզմով հոգիս ինչպէս միշտ,
Թէ՛ տըրտմութիւն ըլլան պատճառք, և թէ վիշտ,
Բաւ է ապրիմ քու մէջդ, որպէս իմ կենաց.
Ի տար ափանց, ղերդ հոյլք հաւուց գունդագունդ,
Առ քեզ, ամա՛ռ, թող իմ սիրտ սըրտաթունդ
Թըռչին, հասնին, հանգչին ի քեզ թեւաթաց։

ՓՈՀՈՒԹԻՒՆ

Եղիա Ջէվիրճիպաշեանին

Ցիչեմ թէ երբ առաւօտ էր իմ կեանց,
երբ հազիւ թէ տաս գարուններն սիրազգեաց
Պատմած էին ինձ չընարհներն Արարչին,
Օր մ'ընթերցայ գիրք մը որ ինձ ընդ երկար
Տըւաւ խորհիլ, և ըզգայ սիրտ իմ տըկար
Հոգեխռով յոյզքն առաջին։

Ո՞րն էր մատեանն այն կամ ո՞վ էր հեղինակն,
Ի զուր այսօր խուզեմ անոր յիշատակ.
Այդ ամենայն մոռցըւած է, բո՛ւր աւազ։
Ցիչեմ միայն ախտ հոգեւոր, հուսկ ողջոյն,
Թըռչունք որ, հէք, կորսուած են իրենց քոյն,
Մահաւոր բեկեալ սիրտք մատաղ։

Ցիչեմ միայն թէ խանդակաթ պատանի
Իր հոգւոյն կէս մինչեւ չիրիմը տանի,
Մահ ի հոգւոջ, այլ առ ծունըր ոգըւով.
Ցիչեմ լըքումն և աւերումն աղեխարշ,
Արշալոյսով կեանք մը վարուած անդր ի քարշ
Դէպ յանյատակ մահուն ծով։

Եւ ցաւ է ինձ որ մոռցայ են այն անուններն
Որ վառեց յիս այն վեհ հըրդեհըն անհուն,
Ջոր անուանեն աէր գեղեցկին, ճըշմարտին.
Եւ մորմոքիմ ղի չեմ կըրնար յիշեցնել
Այն մեծ անուններն և յարգանօք պետեղել
Ի սըրբազոյր իմ սրտին։

Ապա ուրեմն որոշած եմ յայնմհետէ
Գրանել անուններն այն մեծ հոգւոց, մարդարէ,
Քաղհոգ, պուէտ, խմաստասէր կամ գիտուն,
Ազգն անանց որ, չընչելով ընդ երկիւր,
Ներչընչեցին մեր հոգւոյն մէջ աէր անբաւ
Եւ տեսլականն տըւին տուն։

Որոշած եմ հանապազօր ժամըս լինչ,
Իբր ապօթիկեր, կենալ մըտքով սուրբ և ջինջ
Եւ մըրմընջել այդ անուններ որըպան,
Այդ անուններ որ պատուին մեզ այն Անուն
Որ ընդգրկէ և պարուրէ բընութիւնն
Իր ծոցին մէջ անսահման։

Եւ գոհ ըզգամ վիս ինքզինքէս, իմ Եղիա,
Եւ թըւի ինձ թէ օրհնութեան ցօղ տեղայ
Լուսաթաթաւ սըրտիս վըրայ անձկակոծ.
Եւ թէ ժըպտին ինձ հեռուէն այդ էակք,
Ինչպէս ժըպտին լուսավարսամ հրեղչտակք
Իրենց ծանօթ հեզ հոգւոց։

Եւ էր քեզմէ ծածկեմ, Եղիա, զի և դու
Մին անանցիկ ես որ հզան լուսատու
Ջմայլած հոգւոյս որ ուշ գընէ բընաւից.
Ինչո՞ւ չըսեմ թէ յաճախ դուն ես պատճառ
Որ համակուիմ խորհուրդներով վհոյ, անճառ,
Ոյց իշխան սուրբն է թախիծ։

Երբեմն ի ձայն քո գմայլարար զարթնելով,

Նընջող իմ սիրտ ի քոյդ տրոփէ ի գորով.
Ունես բառեր որ տան 'դերկար յերազել.
Վերջալուսոյ երանգն ունի մէն մի բառ
եւ խարշափիւն գօս տերեւոց աշնահար,
Որ թըւին «Մէր, սէր» հընծծել։

Ինչո՞ւ արդեօք մեծ տրտմութիւնն ես, եղիա.
Ո՞վ պիտ' ըսէր, երբ էինք մենք դեռ տըղայ,
Թէ ըլլայիր պիտի այսչափ տըխրազգեաց։
Մայիսի ցօղն ուրիմն արցունք է եղեր,
Որով ճակատ քո նորաբոյս ոդողէր,
Երբ ոդջունէր այդ կենաց։

Վարդէ՞ն ուսար թերեւս կանուխ արտասուել.
Բայց վարդին չաղն յոյս եւ լոյս տայ առաւել.
Թերեւս պուլպո՞ւլն յոգւոց հանել ուսոյց քեզ.
Բայց պուրակաց այն երգեցիկ սիրարծարծ
Ունի երբեմն իրաւ չեչտեր տըխրագին,
Բայց ոչ քեզ չափ վշտակեզ։

Այլ, թախծագին թէ ոչ, քաղցր ես ինձ համար.
Քեզմով հասկնամ լաւագոյն եւս այս աշխարհ,
եւ նըւազ չար թըւի ինձ չարն ի քո ձայն։
Հովիտն ոդոց արտասուաթոր եւս թըւի,
Այլ նաեւ կան անդ էակներ պաշտելի.
Ի՞նչ փայթ ինձ այլն ամենայն։

ԱՐՏՕՍՔ ԵՒ ՍՓՈՓԱՆՔ

Երկինն, ծիծաղ չունին բընաւ ի չըրթունս.
Անոնց համար աղօտացաւ արփւոյն լոյս.
Գլուխ ի խոնարհ կ'երթան կենաց ճանապարհ,
Անոք և չըւառ։

Յաւիտենից մուրացիկներն են, աւա՜ղ,
եւ նայուածքնին ունին խորին և նըւաղ.
Դաժան փըշոց մէջ կը կոխեն արիւնոտ
Այդ քայլեր կըթոտ։

Մըթին հոգւոյն եւեթ տեսան աչխարհի,
եւ որպէս բուն մնայն գիշերըն ունի,
Տրտմութիւնն ալ բացաւ իր գիրկն անհամբոյր
Ազգատին տըխուր։

եւ սակայն Տէրը չը մոռցաւ բընաւին
Իր արարածն, և կան մարդիկ որ ցաւին
Անվերջ ոդոց և հեծութեանց մատնըւած
Եղուկ էակաց։

Ողորմութիւն տըւաւ իրրեւ սպեղանի
Հիւքին վիրաց, և թեւերով հալանի.
Սպիտակագեղ կը թռի պայծառ երկինէ տակ
Գըթութեան հրեշտակ։

Մըրրկէն յետոյ ժըպտուն երեր է գթութիւն,
եւ Աստուծոյ անճառ ակն է յար արթուն
Եղկելեաց վրայ որ, թէպէտ և կարեվէր,
Հայեն ժպրթ ի վեր։

Թշուառութիւն մեծ հիւանդն է մահկին մէջ,
Ուր ցաւք գժնեայ տանջին ըզնա անընդմէջ,
Եւ գութ քայլէ յուշիկ քայլով անոր մօտ,
Ըզգոյշ, պատկառոտ։

Եւ մինչ կ'անցնին ամենքին չառաչմամբ
Մըռայլ կենաց ընդ փոթորիկն և ընդ ամպ,
Անդընդոց եղբը թեւաբաց և կանգուն,
Խորհի գըթութիւն։

Ո Ղ Բ

Ի մահ Մարիամ Գալանճեանի

Նոր տարի մ'ալ ըսկըսանք, և տակաւին չեմ համոզուած
Թէ անդարձ գաւն մեկնեցաւ մեզմէ, ո՛վ հէք գաւն Մարիամ։
Այլ այժմ ահա արտասուք կերամ կերամ կը հոսին աչքերէս,
Արտասուք կէս ամէ ի վեր տակաւ լցուած յաման ուղղոյս.
Չի ըսիր. «Ողբա՛ զիս, երբ որ մեռնիմ, ո՛վ Յովհաննէս»,
Եւ մահուան պատրաստուեցար այն անպատում արիութեամբ
Որով լի են հոգիները, երբ Անմահին կը տեսնեն լոյս։

. . . . . .

Ա՜հ ձգ որբ աղջիկ, դեռ մատաղ մանկուընք էինք երբ զառաջինն
Եկանք ձեր տունն ես և եղբարքս, և տեսանք քեզ անգանոյր։
Ջըմրան գիշեր մ'էր. կ'ըսէին թէ որբ էիր մընացեր։
Բայց կը յիշեմ, կը ժըպտէիր. այնչափ մատաղ էիր դուն դեռ,
Եւ կը թուէիր իրրեւ հրեշտակ որ գետ ոդրալ չը գիտեր։
Շնորհ մանկական կը պըճնէր դէմքդ և քու չարժմունքն էին
ազնիւ.
Եւ դեռ մատաղ մանուկ մ'էիր, կը ժըպտէիր, խե՛ղճ որբ աղջիկ։

* * *

Եւ երբ մատաղ բոյսը մեծցաւ և եղաւ տունկ հասակագեղ.
Երբ զարգացան տիք քոյին և սիրասուն եղար օրիորդ,
Սէրն էիր ամենուն, սիրտք կը յուզուէին ի քո տեսիլ.
Եւ դրացուհիք կ'ըսէին. «Ի՞նչ բարի է, ո՜հ, այդ Մարիամ».
Եւ բարեկամք կ'ըսէին. «Մարիամ ո՛րչափ գեղեցիկ է»։
Եւ ամենքն ալ հաւան էին թէ ազնիւ էր հոգին քու անձդ,
Անաղարտ և անարատ բնաւ պիղծ չունէին չարութեան։
Անմեղ էիր ինչպէս գառնուկ մ'որուն նայուածքն են սըրտա-
Հզգայուն, զըւարթագէմ առ ի սիրտ ամենուն ցաւոց։ [գրաւ,
Անտարակոյս ծընած էիր ժամու մը մէջ ուր ժըպտահած,
Զըւարթ էին տիեզերք և պայծառ էր վեր արեգակն,
Եւ թըռչուններ երջանիկ օրոցքիդ մօտ կը մընչէին.
Եւ սիրոյ, շնորհաց, գեղոյ փունջ մը եղած էր բնութիւն.
Ժամու մը մէջ որպիսի կ'տեսանին սակաւ յոյժ մահացու,
Ցորում բարբառ անապատում կ'ըլլայ յայիրըս լըսելի
Եւ յերազել կուտայ հոգւոց որ կը դողան երջանկութեամբ։

* * *

Աւա՜ղ, և այժմիկ ցաւրտ հողին գիրկն ըզքեզ գըրին,
Ցուրտ սեւ հողին, վա՜հ, Մարիամ, քու այն ձեռքերդ չուշանա-
փայլ,
Քու այն գըլուխդ վարսագեղ որ մի վարդ էր ի մէջ վարդից
Զոր քաղել կ'երթայինք պարտէզին մէջ Ալեմանաց,
Վա՜յ մեզի. ոչ ևս ուրեմն, երբ որ գառնայ նորոգ գարուն,
Երբ ծիլ և բոյր, սէր և կեանք չլացմունք յուսոյ վերադառնան,
Ոչ ևս ուրեմն հատակդ ազուոր պիտի տեսնինք նոպելի
Որ ճեմէ բուրաստանաց ծառուղեաց մէջ հոմանուաւոր։
Ոչ ևս պիտի համբուրեն հով զեփիւռներ երեկոյին
Քու այն ճակատ նուրբ և ըզգօն որ կ'երեւէր լի հանճարով,
Երբ կեանքի վրայ կը խոսէինք և խորհըրդոց ապագային։
Ոչ ևս պիտի մըխիթարեն քու նայուածքներդ լուսապայծառ
Մեր անհատնում մորմոքներն ոյց չափ լըցաւ քու կորուստով։

Հոգեզըւարճ դու ծաղիկ, այն լինչ վըրթթած՝ և թօչնեցար.
Թըռչուն սիրատարփիկ, և սըլացար, ուա՛ղ, մեզմէ,
Վաղաթարշամ թեւերով ծածկելով գլուխըդ վչտահար։
Եւ մենք, երբ առաւօտ քրքմազգեցիկ ծաւալի,
Կամ թէ մըշուշ երեկոյին, թեթեւ, վարի զկողուքդ բըըռայն,
Եւ լըռեն ամենայնիւք կենաց ձայներ և չիչանին,
Եւ ամփոփին հանգպոյք գիշերաքուն առ ի հանգիստ,
Կը դարձուննենք մեր աչքերն արտասուաթոր ի ծագ հովտին,
Ուր այլապէս հանգչին մեռեալք և լըռութիւնն է խորագոյն.
Հոն կը դարձնենք աչքերնիս և կ'ըսենք. «Ո՛հ, ո՞ւր ես, Մա-
րիամ»։

ԲԼՈՒՐՆ Ի ՎԵՐ

1888—1896

Թէ ի՞նչպէս կը բաղձար մեռնիլ
Ի վե՛ր, ի վե՛ր
Ծովուն վրայ
Այս իրիկուն
Հիմա պարիզցօտ, յետոյ պատանի
Դայլ՛, գոյլ՛ արահակներդ
Գնդապետը
Երկու հիւծեալները
Սէլմային
Ժամադրութիւն
Դարձեալ Բեզի հետ
Մուրացիկը
Միակամի՛
Ջամօր եւ Ջամօրա
Նոճիներու անտառը
Ծիածանը
Պարգեւ մը
Խեղճին վախճանը
Կոյր Աղջիկը
Անձանօթի մը
Նախորդանք

ԲԼՈՒՐՆ Ի ՎԵՐ

ԹԷ Ի՛ՆՉՊԷՍ ԿԸ ԲԱՂՁԱՐ ՄԵՌՆԻԼ

Փափուկ ձեռքըդ ակռ իմ ձեռքիս, և սեր չուրչ
Մեր զաւակներ. նայուածք ապշած, լուռ և լուրջ,
Անկողնոյս մէջ ընկղմանած և դանդաղ
Հիւանդութեամբ դատապարտուած ի դապաղ.
Այո, հիւանդ սէկովիը այն չամր ախտերէն
Որ չեն տանջեր, այլ անվրէպ մահ կը բերեն.
Ես ըզգալով թէ վախճանս է մօտալուտ,
Դուն յուսացած և զարմացած յուսալուդ.
Տարտամ նայուածքդ աչերուս մէջ փընտռելով
Բան մ՛որ ըսէ քեզ, կլ՛ըն այր մեծ է գործով,
Թէ բըժըշկուհի պիտի ախտէս մահաբոյր,
Եւ, չնորհապարտ, մեր զաւակաց տաս համբոյր,
Լսելով թէ անոնց ապօթքն առ Աստուած
Գերեզմանէն իրենց հայրիկն էր փըրկած.
Ես՝ չկանալով ժպտիլ որպէս պի սիրեմ
Քու անսրուշ տարտամ մորմոքըդ դժխեմ,
Այլ անկարող ժըպտիլ. չըըթմանցըն կարկամ
Ախտացեալին մերժուած է ժպիտ բարեկամ,
Եւ են բոլոր մահապարտներն ալ այնպէս,

Կարծեն ժպտիլ, բայց այդ չէ ժպիտ իրապէս.
Դուն, անմըռունչ, ցոյց տալով հեզ քու աչօք
Մեր գաւակներ, որ անոնց տես սըրտագոք
Քաջութիւն տայ լինձ, զօրութիւն ըզգենուս,
Եւ բընաւին չընկուէ անդարձ բաժանուս.
Ես՝ յիշելով անցեալը, յուշ ազգէդ,
Եւ առաջին այն օրն յորում տեսայ զքեզ,
Մեր սէր, գըգուանք, երանութիւն անպատում,
Բիւր յիշատակք որ միշ կ'ընեն յոյժ տըրտում,
Զը կըրնալով անգամ ոգրալ, հեծել, լալ
Տեսնելով իմ բաժակ կենաց խարտակեալ.
Զի արտասուք իսկ մերժուած են հիւանդին
Որ եղծումը կ'տեսնէ հոգւոյն իր բանտին.
Նշմարելով հեռուստ լայն, լայն հորիզոն
Նըսեմ երկնաւ և մահն որ գիս տանի հոն,
Ցաւէրժական այդ մեկնուժէն սրտաբեկ,
Ալ մահուանէ չերկնչելով բնաւ երբէք.
Ասպէս կ'ըզձամ, ո՛վ նագելիդ իմ, միռնիլ.
Ձեր քով, ձեր մէջ, չիրիմն է գրեթէ ծագկածիլ»:

Ա՛յս կը խօսէր հէք գործասէր մ'իր կընոջ,
Որ կ'ուռկընդրէր թախծեալ և սիրտ ի դողդոջ:
Նախազգայմամբ մը կը դողար թէ գուցէ
Մի օր արկած մ'իր կենաց դաւը գոցէ.
Զի ծեփիչ էր և այդ արուեստ գործողներ
Վըտանգներու հանապազ են ենթարկուելու:
Եւ կըշտամբէր կինն իր այրիկ քաղցրութեամբ,
Հարցնելով Է՞ր այդ թախծի տըխուր ամպ,
Է՞ր այդ խորհուրդ, է՞ր այդ բառեր մահարոյր.
Եւ պատասխան կ'առնէր միայն... մի համբոյր:
Անկէ վերջը անցան քանի մ'ւօթնեակներ.
կարիճ բանուորն երբ չէնքի մ' մէջ կ'աշխատէր,
Լաստակերտին վըրայ իր առ աստեղան.
Ինկաւ բարձրէն, ոգիքն ընդ միշտ պարզեցան:

Ի ՎԵՐ, Ի ՎԵՐ

Գլխոյս վերեւ սրլացիր, պայծառաթեւ ո՛վ թիթեռնիկ.
Ծոյացիր անդր ի բարձունս, ո՛վ դուն արծուի վարազաթեւ,
Գարձելով ոլորտապտոյտ շրջանակներ ընդարձակ
Որոնց ցանգ կը հետեւիմ և չեմ թողուր ընդ երկար.
Բարձրացիր երկնաբարձիկ կաղին հըսկայ հինաւուրց,
Որուն գագաթը կ'օրանեմ ու չեմ կըրնար բընաւ գըտնել.
Հովեր, ի վեր սըլացէք թեւերնուդ վրայ քարշ վարելով
Մոլորած մի տերեւ որ դէպ աստղիր կը խոյանայ.
Ամպեր բարձրաբընակ, բամբակ մարմին ձեր լուսաւէտ
Ասկէց մէջ թող յօրինէ անթիւ ձեւեր և անանուն,
Հըսկաներուս պատերազմներ, նիզակ, վահան, կառք, թընդա-
նօթ,
Ամեհի վագրերու խումբ, վիշապք առկախ և վոհմակ չանց,
Բերանաբաց մողիզ ահեղ, կամ հերարձակ կանանց բանակ,
Բիւրաւոր կերպարաններ որ զբօսցուենն միտքս և աչերս:
Երեկոյին ծուխ, ծառացիր և կըցաւելով յերկնակամարն,
Կապէ թելն իմ տեսութեանս քու բացական նըպատակիդ,
Թող նայիմ յար ի յերկին, յերկին ցանգ լայն և վըսեմ,
Եւ մոռնամ գէթ մէկ վայրկեան աշխարհն և իր փոքրըկու-
թիւնք:

ԾՈՎՈՒՆ ՎՐՁԱՑ

Օ՜ն վարեցէք ուժգնակի,
Արշաւեցէք յոյժ թիակիւ.
կըտրեցէք անցնեցէք ծովակապոյտ։
Ուրախ ըլլանք և զբաղթ.
Մեր խընդութեան ժամն է արդ.
Այլն ամենայն մեզ ինչ փոյթ։

Ինչ փոյթ մեզ թէ թշուառներ,
Կանուխ կանուխ մախրահներ,
Զեռն ի ծնօտի, մըտածեն,
Աչք արտասուօք մըթագոյ,
Խորհին թէ յայս կեանք ասես
Ինչո՞ւ համար եկած են։

Թիավարեցեք աշխուժիւ,
Ի մեր բերան երգ ազնիւ
Եւ նըւագներ օդային.
Միայնակ ըլլանք ծովուն վրայ.
Աչխ մեր տակ մըռմըռայ.
Երկինք միայն մեզ նային։

Թող կոհակներ փըրփրագեզ,
Սպիտակաբաշ ձիու պէս,
Վերցընեն մեզ ու տանին,
Եւ կողն անոնց թող մըղին
Թիակք, խըթանք փայտեզէն
Որ երկաւատեք տատանին։

Ծովուց թեթեւ ալկիոն,
Թող նաւակ մեր վարգի, օն,
Ցալեաց յալիս սըրարշաւ.
Թող հով բանայ մեր լանջեր

Ջոր հոգք անպէտ չեն տանջեր
Եւ չեն խոնջիր ըշտապաւ։

Օ՜ն ձեռքէ ձեռք անցուներնք
Գինեւոյս բաժակս այս աննեղք,
Եւ յոյժ և յոյժ զուարթանանք։
Թէ հով խամրէ մեր չուրթեր,
Լըցուին բաժակք դեռադեռ.
Կարմիր հեղկաւս յար թանանք։

Ասլ խընդութեան է այս ժամ։
Թուղնան նամփորաք լուսածամ,
Թուղնան և վարսք մըշկաբոյր.
Հողմոց հետ որ կը գըգուին
Ըզմեզ, գալով հարաւէն,
Եւ մենք մխիթանց տանք համբոյր։

Ի բա՜ց, ի բա՜ց հեռանանք
Ցամաքներէն, և թող կեանք
Մեզ տարբեր խըղն թըւին.
Ծովերուն գիրկ կապուտակ
Ըլլայ մեր տարր ընդարձակ.
Մրարուինք յերկնից վերարկուին։

Մոռնանք պահ մը մեր աչխարհ.
Ստամբակ անզուսպ սիրահար,
Լոյծ դաշտին մէջ մոլորինք։
Այսպէս մենք այս օրն արագ
Անցուներնք տասն անառակ,
Հինգ աղջկունք, կարիճք հինգ։

Թող բարեկամ, ագգական,
Ճիչ բառնալով և կսկան,
Ըզմեզ փընտռեն վայրապար.
Մեր սէրն ըզմեզ խնդ ըրաւ,
Եւ արբեցանք յոյժ գինեաւ.
Կորուսինք մեր ճանապարհ։

Բնութեան ենք մենք զաւակներ.
Մեր են չանթիք, կայծակներ,
Եւ մերն՝ ահեղ փոթորիկ
Կը սիրենք յոյժ աղաղակ,
Շառաչն ալեաց կապուտակ.
Մենք չենք կարող կալ լըռիկ։

Մենք ենք միայն որ գիրար
Կը հասկընանք գգօնաբար
Եւ ամեն բան կ'ըմբըռնենք։
Մենք վիշտ ունինք, և իրաւ
Վիշտ խորարմատ և ամրաւ
Զոր չեն հասկնար բնաւ ամենք։

Ի՞նչ է մեր վիշտ։ Ան խորհուրդ
Թէ մեր սիրտեր անյագուրդ
Պիտի խամրին փութապէս.
Մեր այս սիրոյն անսահման
Սուղ կը թուին կեանք, մօտ՝ վախճանն.
Այս է մեր ցաւն աղեկէզ։

Ահա ինչո՛ւ արբեցանք
Գինեաւ, սիրով, և բերկրանք
Ցիմար ըրին մեզ այժմիկ։
Բացավայր է առտուընօր,
Երկինն՝ մօտ եւս, և այսօր
Ծովն ըրինք մեզ հայրենիք։

Ծովն հայրենիք. որպէս զի
Ուշով երկինք թէ նայի
Մեր գորովին աննըման,
Ի գութ շարժի մեր վըրայ
Եւ գըթալով մեզի տայ
Կեանք մ'երկար յոյժ, անսահման։

Օ՜ն, վարեցէք ուժգնակի.
Արշաւենք յոյժ թիակի.

Կըտրենք անցնինք ծով կապոյտ.
Ուրախ ըլլանք և զըւարթ.
Մեր խընդութեան ժամն է արդ.
Այլ ամեն բան մեզ ի՞նչ փոյթ։

* * *

Այսպէս կ'երգէր խումբ կտրիճ,
Հեծած ի նաւ չուառաթռիչ,
Ծաղկազարդիկ և զըւարթ.
Հինգ կտրիճներ յոյժ կայտառ,
Աղջըկունք հինգ սիրավառ.
Համայն չուչան էր և վարդ։

Փոխն ի փոխ թիի կ'վարէին.
Կարժիր դէմք, դէմք լուսային
Կը հըպէին իրերաց
Վարսք կը խառնին ընդ գանգուրս,
Եւ կը յինուն սիմեանց յուս,
Եւ կը ժըպտին սիրագած։

Կ'երթար, կ'երթար, կը սուրար
Նաւն ընդ ալիս հոգմավար։
Զէր, չէր այն նաւ, այլ խորհուրդ։
Ապշած ալիք հեծէին
Ցեցած սիմեանց, և երկին
Դիտէր ամենն անյագուրդ։

ԱՑՍ ԻՐԻԿՈՒՆ

Այս իրիկուն եղիան ու ես մեսին
Պիտի երթանք, լի խորհըրդովք անքընին,
Ծովափին մօտ դիտել երկինքն և ալիք։
Տեսանք որ բուռն հով կը գործէ հրաշալիք,
Երկինքը վար կ'իջնէ, դիպիս կ'տանի վեր,
Կ'ընէ որ բնաւ էից ծըփան չուրջ խաւեր.
Նորածագիկ ծառոց պարել տայ ի սիրտ.
Եւ կ'ընէ որ ամենք միմեանց տան համբոյր։
Ջուրց և մարգոց մէջ ալ կ'հասէ կոհակներ,
Ո՛ր գորշ կապոյտ, ս՛ր լուրթ կանաչ լուսահեր։
Տեսանք զանի, այն հինաւուրց ամբոխիչ
Որ գերեզման ըրաւ բազմաց ծովուն խիճ,
Որ անգըստին ի սկըզբանէ տարերաց,
Ատա կամ անդ, բնաւ յեղափոխմանց չէ դադրած,
Եւ որ հոծ չուներն է համօրէն մարդկութեան
Որ այժմ կ'ապրին, պիտի ապրին, ապրեցան։
Տեսանք զանի որ, հեւալով հեծելով,
Ցեղաշըրջէր ըզդալարիս և ըզծով.
Որոշեցինք երթալ անգըր սըր յիրեար
Կը խառնըւին մըրմունջք, ոսոսիք մեսյար։
Ուստի ան, ես, պիտի երթանք իրիկունն,
Ծանջ Պայրընե, խոնջ Հիւկոյէ և խոհուն,
Ես աշակերտ, նա վարդապետ, պիտ' երթանք
Դէպ ի ծովափն և բնութեան գիրքը կարդանք։

ՀԻՄԱ ՊԱՐԵԳՕՏ, ՑԵՏՈՑ ՊԱՏՄԱՆՔ

Այդ քու պարեգօտ քընքոյշ, փողփողուն
Արփւոյն չեռայլից մէջտեղ շողշողուն
Թըրթռըւք հիւսեցին ի մէջ թըթենեաց
Վարսագեղ, կանաչ և ճաճանչազգեաց.
Թըրթռըւք երջանիկ և կեանքով լեցուն,
Յաւէտ ճառագայթք քան որդեր փըցուն,
Որ երանութեամբ գոգցես դողային,
Ուղղելով երկինք օրհներգ մ'օգային։
Եւ անցեալ օր, երբ առաջին անգամ,
Դուն, անհանգարտ զերդ մանուկ անըզգամ,
Հագեր էիր զայն, այդ հով պարեգօտ
Ոյր կէս կը հասնէր վարսըդ մըշկահոտ,
Եւ կը խընդայիր, ու կ'ըսէիր մեզ
Թէ հնչտ էր հագնիլ մեսաքս ու բեհեզ,
Թէ մարդ այսպէս անձն իր կ'ըզդար թեթեւ
Եւ կարծես կ'առնէր վերաւլացիկ թեւ.
Երբ կը ժըպտէիր և, խօլ, խաղայիր,
Զը գիտնալով թէ աչք քու լուսալիր
Եւ հայեացքդ ազուոր և գեղապայծառ
Ի՞նչ հուր սփռէին յոգիս սիրավառ.
Յայնժամ խորհեցայ խընդրել ինչ ի քէն։

* * *

Այս խընդիր դիւրին է յոյժ ապաքէն,
Եւ կը յուսամ ինձ չը պիտի գլանաս։
Երբ Յաւիտենին կամօքըն անհաս,
Դադրիմ ես այլ եւս չընչելէ, քո՛յր իմ,
Յանուն սուրբ երկնի, հոգւոյդ մըտերիմ,
Թող ինձ այդ մեսաքսըն, թող, լուսազգեաց,

Որ յայնժամ պիտի ըլլայ հընացած.
Թող ինձ իմ պատանքն ես չինեմ անոր.
Երբ վիս յաւերժից փակին և բանար,
Անով պատատեն թող իմ հէք մարմին,
Եւ ինչ որ տարր՞էր բարձրը հեթերին,
Ինչ որ լուսաշող այերց մէջ լողաց,
Ինչ որ քու փափուկ մարմնոյդ վրայ շողաց,
Որ տագնապաց քու բոյրովդ անույշ
Ջոր չունին խունկեր, ոչ ծաղկունք մեղույշ,
Ինչ որ գերեզմանն երկնի կը փոխէ,
Եւ աղջամուղջը լուսով կ'ողողէ,
Ինչ որ մանն եղաւ գոգցես քու անձին,
Եւ զոր օդաբնակ սրդերն հիւսեցին,
Երբ որ քայքային տարերք իմ համբուն,
Թող քակեն չընջեն սրդերն հողերուն։

ԳՈՑՔ, ԳՈՑՔ ՍՐԱՀԱՊՆԵՐԴ

Հիմա ամառ է. թերեւս բայց թողուս
Սրահակները մահճիդ շըղարշ և սընդուս,
Բայց մի՛ թողուր զանոնք բաց,
Այգուն այգուն, մի գուցէ երբ թռչնիկներ
Ճըռճըռալով գան, քու անձիդ սիրանուէր,
Դէպ ի փեղկերդ, սիրասոյց.

Ու քունիդ մէջ վարկպարկուկ երբ տեսնեն
Կիսածածուկ պատմուճանիդ բացուածքէն
Վարդ պըտուկներդ գըրգռանոյշ.

Երբ դեռ հասակ չէ արթընցած բընութիւն,
Ու մարդ էակը դեռ կը մնայ նըւազուն
Մորփէի գիրկը քընքոյշ.

Երբ տակաւին քաղքին ձայներն են անմեռունչ
Եւ հազիւ թէ գիւղէն կուգայ մեղմ շըշունչ
Վաղագարթոյց մըշակին.
Երբ օդին մէջ դեռ նոր պիտի ծաւալի
Կինոտպարգեւ աստղին արծաթն հեշտալի,
Լուսոյ ազբիւր թանկագին.

Երբ թըշուառներն, երջանիկները, համայնք
Մոռցած են դեռ՝ ո՛րն իր խընծիդ ու հըրճուանք,
Ո՛րն իր նըսեմ գառնադէտ.
Երբ գոյութեան ծայր տակաւին տըւած չէ
Դըժնէ պայքարն, և աւեն բան կը չընչէ
Լեթեան կեանք մը հեշտաւէտ.

Մի գուցէ, երբ անանձնիկներն այն, կ'ըսեմ,
Հասնին կէս բաց պատուհանիդ գրանդն ու սեմ,
Ու տեսնեն քեզ դեռ նիրհած,
Աչքերուդ կապը մեղրամոմ երագի
Մ'անուշ թեամբը թըրթըռուն, հեշտալի
Ու չըրթունքներդ կիսաբաց.

Գոցէ, գոցէ վարագոյրներդ. մի գուցէ
Տիտերդ փափուկ ու չըրթունքըդ բոսորէ
Կեանս կարծեն, վարդի թերթ,
Ու թեւերնին թարթափելով ներս մըտած,
Ծածանելով կրտցեն, նօթի առտըւանց,
Գիրգ պըտուկներդ ու չուրթերդ։

ԳՆԴԱՍԵՂԸ

Հոն, հովանուտ պուրակին մէջ, ի խորչ ծովուն,
Ուր մեղմ ալիք գան չիջանին բեկբեկ, թաւուն,
Գընդասեղ մը գըտայ ժանգոտ խոտերուն տակ,
Մութ գոյն առած, ծայրատ, թեքած, անյիշատակ։
Եւ ո՞վ գիտէ քանի՛ ձըմեռ հոն էր մնացած,
Ո՞րչափ ձիւնէ և անձրեւէ տատմուկ ու թաց,
Քանի՛ հողմոց և ճաճանչից տըզմաթաթաւ
Համբոյր կըծու և խարշատիչ յոյն հըպեցաւ.
Եւ գօսացաւ և խանձեցաւ հոն ժանգահար,
Եւ անանուն բան մ՚եղաւ լինչ որ էր գոհար։
Ձեռքըս առած՝ կը դիտէի այդ տըխեղծ իր։
Գլխուս վերեւ կ՚լսէի կապոյտ անծայրածիր.
Թաքուն թրռչուն ք ոսաց հետեւ կը մընչէին
Իրենց անոյշ յաւերժից երգ սիրային,
Եւ նուրբ թաւիշ գալարագեղ մատղաշ բուսոց
Կը սարսըռար ի հողմիկին չունչ մեղմակած։
Աներեւոյթ բոտոտք անթիւ իրենց տըզզիւն
Կը հոսէին, վերդ տարփածուաց դաշըն հընծիւն։
Կը խորհէի թէ այդ ասեղ զարդարած էր,
Երկար ամեր առաջ, գըլուխ մը լուսահեր,
Որ կը հանդչէր այժմ սեւ ու ցուրտ հողերուն տակ։
Ինձ կ՚ըսէի թէ նա թերեւս էր մի հրեշտակ
Որպիսիք կան բազում յոլոց աշխարհի աստ
Ջոր վայրկեան մը կը գործեն դրախտ մը գեղաբաստ.
Մի սուրբ հրեշտակ որ եկած էր հետ սիրելւոյն,
Հեռի 'նմանեաց, գըտնել անդէն սիրոյ մի բոյն
Յառանձնութեան, ծովը ու պուրակն առած վըկայ
Այն ուխտերուն որոնց նըման սուրբ բան չըկայ։
Մըտածեցի թէ հոս բազմած էին նոքա,

Իրարու մօտ և, համայնից խակ անըզգայ,
Բայց թէ միայն միմեանց բանից աղեխոսով,
Դիւթուած էին միմեանց աչաց մէջ նայելով.
Եւ պատանին յայնժամ ձեռքին մէջ էր առած
Բընքոյշ գըլուխն իր նազելւոյն գորովազգած,
Եւ մըշկահոտ վարսից ճակատն, ուր ցոլոյին,
Խառնամանեակ յիրեար ի բիւր չոզ երկնային,
Ագնիւ ականք, սուտակ, մարգրիտ, զըմրուխտ, յակինթ,
Կամ ճեղենակ լուսապայծառ և կամ նուրբ գինդ,
Այն զարդարանք այդ փայլ ոսկի կամ լազուարթ
Անհուն հոգով տանջուած հոգին կ՚ընէ գըւարթ,
Դիտըմած էր մէկն այն անպատում համբոյրներէն
Որ ոչ միայն կեանքին, մահուան խակ կը նեռին.
Եւ թէ յայնժամ այդ գընդասեղն լինկաւ ի վայր,
Անտես անոնց աչքին յուզեալ մըրըրկազայր.
Ու կ՚խորհէի թէ վերըստին փայլիլ կըրնար,
Կըրնար բովուց մէջ դեռ գըտնել չոզ լուսավառ,
Տիպմ գառնալէ յետոյ ըլլալ մի ճառագայթ
Եւ նորանոր պըճնել գլուխներ, վարսք ու ճակատ։
«Եւ այժըմ դո՞ւն, կը գոչէի, ո՞վ իր չընչին,
Կրնաս գըտնել գրեթէ վիճակ քոռ առաջին.
Կրնաս չոզեր դեռ արձակել յափըշտակիչ.
Բաւական է քիչ մը կըրակ, քիչ մը կաւիճ,
Այլ համայն հուրն երկնից ե՛րկրի, ա՛հ, չէ կարող
Աւթընցնել էակն անոյշ զոր կ՚ծածկէ հող։»

ԵՐԿՈՒ ՀԻՒԾԱՆՆԵՐԸ

Կէս գիշերն երկու երեք ժամ անցած,
Այն լըռին պահուն յորում աստեղաց
Մի առ մի աչեր կը չիմնին հրավառ,
Տակաւ կը լուրթնայ երկնից մութ պաստառ,
Յորժամ ընդարձակ ու խաղաղութիւն
Կը տեղայ զերդ ցօղ ընդ էակս համբուն,
Եւ հազիւ աստ անդ հաւք վազվզարթ ոյց
Կը խզեն ժամ ընդ ժամ լըռութեան հանգոյցն.
Եւ ամենք նընջեն, զի մեղկութիւն հեշտ
Խրախճանաց անգամ յոգնեցուց տոյ հրաժեշտ.
Եւ հիւանդաց քով հըսկողք ալ կ'հանգչէին,
Պարտասած քընոյ հարուածէն վերջին.
Երբ հոգին և մեր յանուրջըս մեռոյն
Այլ եւըս կ'ապրին, դատարկ և ունայն.
Կը հըսկէր հիւանդ մ'անկարող նընջել,
Հիւանդ մ'ոյր համար չատ մօտ էր հընչել
Հուսկ ժամը վերջին, այն ժամն ահագին
Զոր պիտի լըսէ ամենուն հոգին:
Կը հըսկէր հիւանդն հիւծած, նըւազկոտ,
Շիջուտ աչեր պիշ ի տիւ վազվազկոտ,
Տիւ որ առժամայն պիտի բողոջէր,
Սըփռելով կեանք, սէր, չաղ, լոյս, տօթ և ջեր:
Որպէս ի Նաբաս Մովսէս մահաւերձ,
Նայուածքներ նըւազ և արտասուահեղձ
Կ'ուղղէր այդ հիւանդ վըրայ աչխարհի,
Այդ սուրբ հայրենեաց յոր սիրտ մեր յարի:—
Եւ անգամ մ' ի վեր նայեցաւ յերկին.
Կառչեցաւ իր աչք լուսնի մահիկին:
Ան ալ հիւծած էր, տըժգոյն, գալկահար.

Ոչ հաս էր հրկնից սըխրալին գոհար,
Ոչ հաս թագուհին գիշերաց վըսեմ.
Այլ պատառ մը ամպ եղած էր նըսեմ,
Անգոյն ծիւ ամպոյ, որ մօտ էր գոգցիս
Ցընդիլ, չիջանիլ և ըլլալ անտես:—
Եւ այդ մենաւոր մէջ տիեզերաց,
Ուր ամենք քունի խորն են դեռ թաղուած,
Մին մահճին մէջ, միւսն ի դաշտս երկնային,
Երկու հիւծեալներն իրար կը նային:

ՍԵԼՄԱՑԻՆ

Վաղն իրիկուն, հեռանանք
Քաղաքներէն, տուներէն,
Ո՛վ իմ Սելմա, թէ ներին
Զմեզ չուրջ պատող պարագայք:

Ձեզ ի բաղուկ իմ, քալես
Նպիւլաճեմ քայլերով.
Դիտենք երկինն ու մեղմ ծով
Ոյց պարզըւի մեզ երես:

Երթանք հեռուն, ամայի
Ափին վըրայ հողմակած.
Հոն քեզ պատմեմ սիրոյս բոց.
Դուն ունկընդրես, սըխրալի:

Հոն քեզ ըսեմ. «Ո՛վ Սելմա,
Ոչ ոք սիրից մեկն այնպէս

Ինչպէս ես քեզ կը սիրեմ,
Ցորմէ հետէ աչխարհ կայ։

«Դուն իմ հոգւոյն սուրբ աստղն ես,
Ցոր յառնին միտք իմ յաւէտ.
Դուն արշալոյս քըրքմաւէտ
Անձկոտ սըրտիս սիրակէզ։

«Բաղցր ես ինձ դուն, ինչպէս հոգմ
Բաղցր է հանդէն էակաց,
Որ ի տօթի հրրայրեաց
Շընչէ սուրբ ամեն կողմ։

«Երբ դուն խօսիս, բառեր չեն
Որ կը հասնին չուրթերէդ.
Նըւագներ են լուսաւէտ,
Որ բերնէդ կը բողբոջեն։

«Ձեմ գիտեր ի՛նչ բան ունին
Աչքերդ գրաւիչ սըրտայոյզ.
Չի ամեն լոյս, ամեն յոյս
Կը չըռայլեն իմ սըրտին։

«Երբ հեռու ես դուն յինէն,
Աստեղք, հոգմ, ծով և աերեւք,
Տիւ և լուսաւերք, թրռչնոց թեւք
Անուշդ ինձ կը մըրմընջեն։

«Քան զքեզ շատեր կան ազուոր.
Շատեր քան զքեզ են չըքեղ.
Շատեր ոյց գլուխ վարսագեղ
Է աւելի փառաւոր։

«Իմանք ունին սի բերան
Որ գոգ վարդ մ'է նոր բացուած.
Այլք՝ սուրբ ճակատ լուսազգեաց
Որ չընորհաց է խորան։

«Քան զքեզ շատեր են մրայօն,
Ունին նայուածք ըզգըլխիչ.
Եւ սիրոյ չունէ ամբոխիչ
Սիրտերն ընող օ՛ն և օ՛ն։

«Բայց չիք նըման քեզ սիրուն.
Չիք ինչ վըտիմ հանգոյն քեզ.
Դուն չես թըւիր աչխարհքես,
Դուն ինկն երկնից աստղերուն։

«Չի ամբողջ լոյս ես, Սելմա,
Կ'արփաւէտես իմ հոգին,
Որուն թեւեր կաթոգին
Կ'ելլեն յերկին անդր անմահ։

«Քան զքեզ նուազ նիւթական
Չիք ինչ ողբոց այս հովտի.
Ցերկրիս հրեշտակս նորատի
Չիք երկնային քեզ նըման։»

Արդ, երբ այսպէս ամեն բան
Քեզ պատմած եմ, անձկալի՛ս,
Աչք մեր դէտակն ի յալիս,
Դառնանք ի մեր օթեվան։

Դառնանք ի տուն, և մարդիկ
Երբ տեսնեն մեզ միասին,
Մեր վըրայ ցանգ թող խօսին
Եւ զրպտանան, հրեշտակի՛կ։

Թող զարմանան թէ ի՛նչպէս
Մինք կը նմանինք իրերաց.
Չի խորհուրդներ երկնասլաց
Ըրին դիս ճիշդ նըման քեզ։

Նըման եղայ քեզ, Սէլմա՛,
Աչքերուդ մէջ նայելով,
Որպէս յերկնից կ՚առնէ ծով
Իր սուրբ կապոյտն ակնահմայ։

Եւ թող հարցնեն մեզմաբար.
«Ո՞հ, այս ժամուն, գիշերի,
Իրար վարած, թեւ թեւի,
Ո՞ւրկէ կուգան քոյր, եղբայր»։

ՃԱՄԱՓՈՐՈՒՔԻՆ

Քանզի այս աշխարհ բաւ չէ մեր սիրոյն,
Եւ արագ խամրին ամենայն վարդեր,
Չի օրէն է որ իրեր և մարդեր
Ըլլան անկայուն.
Քանզի, ո՛ Սէլմա, վազ կամ անագան,
Ցուրտ ցուրտ վախճանին ժամ պիտի հասնի
Եւ, անագորոյն, հընչէ սոսկալի
Բաժանման վայրկեան։
Քանզի, ո՛վ գաղտնիք, չինք գիտեր թէ ո՛ւր
Պիտի կորընչին մեր զոյգ գոյութիւնք,
Թէ պիտի 'նդունին ըզմեզ ո՞ր զուարթնուն
Ուրախ կամ տըխուր.

Կ՚ուզե՞ս լինձ, Սէլմա՛, ըլլալ ժամադիր,
Յանէացման գիս ղըրկել վերըստին.
Կ՚ուզե՞ս այս կենաց յետ ժամուն յետին,
Սրբ անցնի երկիր.
Անդրագոյն կեանքի մ՚ի բընագաւառս
Կ՚ուզե՞ս դուն երթալ և փընտռել գիս.
Ցօղ, չող կամ տերեւ դարձած փետայիս
Կ՚ուզե՞ս երթալ հարս։
Չի գիտես ո՛րչափ սիրեցի ըզքեզ
Եւ առաւօտուն և երեկոյին
Ցերեկն ու գիշեր, միշտ խորհուրդ քոյին
Տանջեց գիս ո՞րպէս։
Գիտես թէ ըզքեզ որոնեցի յոր
Տունը և գիւղը և ժեռնաբեր,
Թէ առանց լուսոյդ հոգիս անձկարեկ
Շուրջ պատեց խաւար։
Չի գիտես թէ դուն եղար միշտ բեւեռ,
Բեւեռ յանկուցիչ յարածուփ սըրտիս,
Ուր կ՚ուղղըւէին, ո՛վ իմ անձկալիս,
Միշտ հոգւոյս թեւեր։
Գիտես թէ քեզմէ բըխեց ճառագայթ
Որ անձըս փըրկեց յանանուն վըշտաց
Խ՚անհուն տենչերուս միւռոնովը անանց
Օծեց իմ ճակատ.
Թէ զքեզ սիրեցի վերդ կը սիրէ մարդ,
Երբ խորհի, Անմահն և անմահութիւն,
Թէ ոգւով մաշած անձըս, ո՛ զուարթուն,
Դուն ըրիր զըւարթ։
Արդ, կ՚ուզես գընել լինձ ժամ, այնպէս չէ՞.
Կը հաճիս որ վերջը գըտնենք զիրար.
Կ՚ըզգաս որ մեզի անդըր քան զաշխարհ
Այլ նոր բոլորջէ.
Լաւ, մանկ ըրէ, Սէլմա, սէր հոգւոյս.

Երբ երթանք հասկէ, գըտիր այն ափունքն
Ուր կը մռընչէ հովն, և գարնան ծաղկունք
Կ'իւսեն օթոց կոյս։
Այդ ափէն անդին, յատակը ծովուն,
Տուփ մը գաղտակուր կ'բանայ զոյգ թևեր
Որ կը սպասեն մէկ շիթի անհամբեր,
Անձկաւ երերուն.
Անձկատ կը սպասեն գըրկել այդ կայլակն
Եւ անով կերտել գոհար պաղպաջուն
Զոր պիտի պահեն սեղմիւ, յար արթուն
Ծովուն ի յատակ.
Ալուց մէջ ծովուն, հեռու լազուրդին
Աչքէն ընչաքաղց և ժիտ ուռկանէն,
Որպէս կի, անքոյթ, կաթիլն և ոսկէն
Միմեանց լըծորդին։
Դուն այդ շիթն եղիր և յալիս վըճիտ
Այն լոյս տուփին մէջ և դուն, լոյս, հոսէ.
Մինանք յաւէտ յարած յիրեար, ես ոսկէ.
Եւ դուն մարգարիտ։

ԳԱՐՁԵԱԼ ԳԵԶԻ ՀԵՏ

Մինակ էինք սենեակին մէջ խաւարին,
Հինաւուրց այն սենեակին մէջ։ Երեսուն
Թաւալեցան ցաւրտ ձըմեռներ գըժուարին
Յորմէհետէ մռացած էի այդ սեւ տուն։
կարծես բընաւ այս աշխարհէն չէր անի.
Անյիշատակ դարերու մէջ ապրըւած

Այնեակն էր այն՝ ճիշդ հոգիիս ընտանի,
Որուն մօտիկ կը բընակէր և Աստուած։
Հանի մը, մայր մը և հայր մը սիրելի
Փակած էին հոն իրենց աչքն յաւիտեան։
Բարձըր պատը պարտէզի մը գըրայի
Սուրբ կապոյտին մէջ կը ծածկէր տեսարանն։
Հոն առաջին երգըս թռած էր հոգիէս.
Հոն հառաչանք հեծած էի առաջին,
Հոս հառաչանք մատաղ սըրտի սիրակէզ.
Անո՜ր պարգեւ չնորհուած ձեռքէն Արարչին։

Կ'ըսէի թէ մինակ էինք, ես ու դուն,
Այն հին, մռացուած սենեակին մէջ։ Իրկուն էր.
Վհհ և տըխուր ժամ ուր աշխարհ մեր համբուն
կը պատրաստուի գըրկել մահուան թոյլ պատկեր։
Ցած ոսկրին վրայ նըստած էինք քովէ քով,
Ցամրակ թաթիկդ ազուռիս մէջ մռացըւած.
Ես գըլխահակ, գետնին գամուած նայուածքով,
Բառերու վըրայ մըտածելով վըշտագին։
Եւ ըսկըսար խօսիլ ինձ մեզմ հըծծլուռնով։
Ջեմ գիտեր թէ ինչ կ'ըսէիր. բայց գիտեմ
Թէ սիրտանքի բառեր էին հոգեթով
Զոր հիւանդ հոր կ'ուղղէ աղջիկ ժըպտագէմ։
Ինձ կը թըւէր մըխիթարիչ թէ հրեշտակ,
Քու կերպարանքդ առած, ինձ մօտ եկած էր,
կըսկիծներուս անհըրաժեշտը գիտակ,
Ըսպեղտնի գընել լանջքիս կարիքէր։
կը խօսէիր վըշտիըսալով, անդադրում.
կը սկըսէի տակաւ հասկնալ քու խօսքերդ
Որ լի էին իմաստութեամբ անպատում,
Ո՛վ Անմահին դուն անհըման ձեռակերտ։
Ապագայի կը պատմէիր կեանք մ'անուշ
Որ կը սպասէր մեզ աստղերէն ալ անդին,

կեանք որ չունի դըժնիկ, ոչ ժահըր, ոչ փուշ,
Ուր քեզի հետ պիտ 'ըլլայինք առանձին։
Պիտ' երթայինք հոն վայելել հեչտանքներ
Անզուգական, գերմարդկային, հանգուռնակ
Անոնց որ հոս լոտոս ծաղկէն՝ սիրանուէր՝
կերան, կերան, մոռցան ցաւեր բովանդակ։
Հոն ինձ պիտի պատմէիր դուն թէ ի՛նչպէս
իմ էութիւնս քու գոբովդ էր անձկագին,
Թէ ա՛րչափ ինձ համար սիրտդ էր սիրակէզ,
Եւ փափագդ էր նըման հոգւոյս փափագին։
կ'ուննկընդրէի, կը խըմէի, ըզմայլած,
Ցընծութեենէս հալելու մօտ, լանջքս ի տրոփ,
Բաղցրանըւագ երգի հանգոյն սիրագգած
Ամոք բառերդ, աչքըս փակած, մըտաժփոփ։
Հուսկ, երբ նայուածքըս վեցընել ուզեցի
Շընարհակալ քեզ ըլլալու, չը կայ՛ր...
Անհետացած էիր։ Ձեռքըս խուզեցի
Ճերմակ թաթըդ հոն գըտնելու. առաւ՛ր.
Ան ալ հալած էր, գերդ կըտոր մը կապար
Ջոր՝ մանկութեանս՝ օր մը, ժեծկակ աղջիկներ
Ինձ կրակին ժէջ գընել տըւին ժեղմաբար,
Ու երբ, յետոյ, տըգէտ գըլուխս կը չիկնէր
Զը գըտնելով բնաւ ժեռաղը, խնգացին,
Բըրքիջ բարձած խընդացին վինչ արտասուք։
Չէի հասկնար թէ ուր գայիր։ Սառնագին
Ցուրտի մը պէս հոգիս հագաւ խորին սուգ։
Եւ, յուսահատ, չուրջըս անձկաւ նայեցայ...։
Թեթեւ ճըռինչ մը լըսուեցաւ, ու ժեղմով
Սենեակին դուռը բացուեցաւ ժեղմաստակ,
Ինչպէս թեթեւ երբ խուցէ մ'ներս չընչէ հով։
Երկու անմռունչ ու սեւազգեաց կերպարան
Մըտան. ժէկը բարձրահասակ, ժիւս՝ նըւրբին։
Վազուց ժեռած հայրս էր, ու մայրս սիրական։
Երկու թեւէս բըռնած՝ առին ու տարին։

ՄՈՒՐԱՑԻԿԸ

Հարաւոյ հեծէր հողմն ահեղագոռ։
Երթար մուրացիկ մը կոյր, ակընկոր.
Երթար ճամբուն ժէջ, ձեռք կարկառ ի մոյր,
Հերք երկար, ցիր ցան, կեզտոտ, մոխրաթոյր.
Երթար դուռնէ դուռ, աղաղակ բարձած,
Աղաղակ տըխուր, համակ կոծ ու լաց,
Ձիչ կական խըռպոտ և ապիոզորմ,
Բախելով իր ցուպ ի քարինս և յորմ։
Մանկունք, ի տեսիլ տուընջեան այդ բուռն,
Պատուհաններէն չուտ ներս ատնուին։
Հարաւոյ հեծէր հողմն ահեղագոռ։
Թխթեղեայ կըրէր ի ձեռին սափոր,
Ժանգոտած ատան որ դեռ թափուր էր։
կըծու հով ճակատն հիքին համբուրէր։
կ'երթար կաղն ի կող. կ'երթար ողրագին
Ժամն էր իրիկուան տրտուր զանգակին։
Այդ դըժնեայ մարդուն ոչ ոք ողորմէր.
Անշուշտ այդ օրը չատ ձախող օր մ'էր.
Մուրացկին համար ամ դըժընդակ օր։
Հարաւոյ հեծէր հողմն ահեղագոռ։
Երբ նա ժերձենար, բաց դրունք փակուէին.
Ան քան զակիր էր իր վերարկուն հին
Եւ դժնէհայեաց իր ականոցիք։
Ո՛վ մեծատունք, դուք որ հեչտին՝ լուղիք
Ձոխ առատութեանց, վայելից ի ծով.
Այդ հիքին համար քիչ մը գո՞ւթ, գորո՞վ։
Ոչ, յոյժ ագահի են իր հանդերձներ,
Եւ այդ մուխ տեսիլ մեր գութ չի գրաւեր.
Զառապէմ, դըժնէ, մըծղնէ այդ մարդուն

Ո՞վ կըրնայ երբէք ըզգալ գըթութիւն,
Բուրէ համակ անձն ապր, չարաւ, քակոր:
Հարաւոյ հեծէր հողմն ահեղագոռ:
Եւ երբ ժերձեցաւ գիշերոյ խաւար
Որպէս առագաստ մըթին հողմավար,
Տուն դառնալ խորհէր չուառը վաստըկէր.
Կոյրերն իբր ըզգան թէ հասաւ գիշեր:
Դիմից ի ծովափն ուր մըընչէն ալիք.
Եւ հոն, ո՛վ խորհուրդ, ո՛վ զարմանալիք,
Հերք հողմաչարչար, ահաւոր, ցասկոտ,
Քաղաքին դարձած բազուկներ կըթոտ,
Խառնելով իր ձայնն ալեաց չառաչման,
Գոչէր խուլ, գըժնէ և գիւանըման:
Եւ մըթութեանց ժէջ, ուր տիրէր գոռում,
Ահա, զայրագին, թըքնէին, ոսկո՛ւմ,
Կայր տարրն և կայր մարդն ընդդէմ քաղաքին
Մին իր փըրփուր, միւսն՝ անէծք ահագին:

ՄԻԱՑԱԾ

Երէկ ապրիլի առաջին օրն էր.
Բնութիւն, երջանիկ, լայն երկինքն օրհնէր.
Աժեն հոգւոյ ժէջ վերարծարծէր յոյս.
Թըռչնիկք իրարու տային բարի լո՛յս:
Բարի լո՛յս, Ապրի՛լ, կապո՛յտ, ծաղի՛կ, աչ՛ր.
Այս բնաւից ի տես, ո՞վ պիտի ըսէր
Թէ կան դառնութիւնք, թէ կայ գերեզման,
Եւ թէ կան մարդիկ չար ոգւոյն նըման:
Ամպեր նաւրբ չըզարշ էին յօրիներ
Երկնի ճակատուն, զերդ ազախիններ
Որ փութան՝ զարդեր հագցունել հարսին,
Մէջքին պարեգօտ և թեվեր վարսին:
Աժենքն ապրելէ գոհ երեւէին.
Եւ գոգցես ձեռքը կողով մ'արփայլին,
Ապրիլ ծաղկանց հետ իր չուրջը սըփռէր
Նոր կեանք, նոր արեւ, զըւարթութիւն, աչէր:
«Բարի լո՛յս, ժիժեանց պատուհաններէն
Մընչէին աղջկունք որ ծաղիկ սիրեն.
«Բարե՛ւ, ի՞նչպէս էք. այս ի՞նչ աղուոր օդ.»
Եւ հագած էին թեթեւ պարեգօտ:
Եւ ժի գեռատի տեսայ ես աղջիկ
Որ պատուհանի մ'առաջ, հանդարտիկ,
Ներսէր ձեռն ի ծնօտ, և անկարեկիր
Աժեն այս խընդին, տօնին սիրալիր:
Մի աղջիկ որոյ կիսադէմք ժիայն
Ուչացս երեւէր գոգցես անկենդան,
Աղջիկ գեղանի դերգ ժի քերովբէ:
Այլ արտասուալից սրպէս Նիովբէ:
Շնորհալի դէմքին վըրայ ժի ակօս
Թեթեւ գըծած էր արցունք մըշտահոս.
Թէպէտ գեղեցիկ, թէպէտ և մատաղ,
Բայց կարծես զառամ բան մ'ուներ, աւա՜ղ:
Կարծես սըրտմըտած էր դէմ աչխարհի.
Կեանքն իրեն համար չուներ ինչ բարի.
Ապրիլ սէր չուներ և չուներ ծաղիկ,
Եւ կապոյտն ալ չէր բընաւ գեղեցիկ:
Այս ծիծաղներուն ժէջ այդ արտասուք,
Այս ժեծ հիժնին առջեւ այդ ժեծ սուգ
Լըցին դիս անհուն ցաւով, ապշութեամբ,
Եւ պատեց աչերըս սըրտմըտութեան ամպ:
Երբ այսպէս, ապշա՛ծ, խորհէի սըրտուժ,
Հոգիս ըմբըռնուած վշտով անպատուժ,
Դէպ իմ կողմ դարձաւ դէմքըն գեղանի,
Եւ տեսայ. թըշուառն էր վիականի:

ԶԱՄՈՐ ԵՒ ԶԱՄՈՐԱ

(ՀԻՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ)

Զամոր չըրջիլ եւած էր
կանուխ կանուխ շատ առտուն,
Զամոր, իշխան մեծատուն,
երիտասարդ թըխահեր։

Մարգաց մօտէն երբ կ'երթար,
Տեսաւ կոյս մը գեղանի,
Դէմք կիսով չափ հոլանի,
Արեւանուշք յոյժ երկար։

Զամոր անոյշ նայեցաւ,
Թերեւս ժըպիտ մ'ալ ուզեց,
Ժըպիտ որ է աղբիւր մեծ
Եւ կ'այրէ սիրտ մեր անձկաւ։

Հաւանեցաւ Զամորա,
Այս էր անուն աղջըկանն,
Եւ հեզ, հըլու, սիրական,
Դիմաց եկաւ մօտ ի նա։

Եւ Զամորա ու Զամոր,
Սիրտ պատարուն խընդութեամբ,
Երկնից ներքեւ ուրբ, անամպ,
Միասին եկան ժուռ այն օր։

Անցան ընդ մարգ խընկաբոյր
Եւ ընդ բըլուրս յակընթի,

Անցան դ'առուս արծաթի,
Ինչպէս կ'անցնին եղբայր, քոյր։

Ինչպէս կ'անցնին եղբայր, քոյր.
Հանգրիւեալով մինչև ծուռգ
Ճախարակեայ նուրբ սըրուն,
Ցալիս պիշ աչք թըխաթոյր։

Տեսան անթիւ ծաղիկներ
Մեղմ հոգմիկէն երերուն.
Այլ զի էին յոյժ խոհուն,
Փունջեր չէին յօրիներ։

Արեգ տեսաւ ըզնոսա
Որ խորամուխ յանտառ մութ,
Պուրակաց մէջ հոփանուտ
Անհետ եկան մեղմասահ։

Եւ երջանիկ էր Զամոր.
Եւ անձկաւ սիրտ բարախուն,
Կ'ըղձար տեղիւք իմն անհուն
Որ չունենար վերջ այն օր։

Շիրիմներու մօտ անցան
Եւ արձանաց հինաւուրց.
Եւ Զամորի տրտմէր կուրծ
Ի տես վկայից այն մահուան։

Ու խօսեցաւ շատ բաներ
Զամոր այդ հոգ ընկերին,
Որ կարծես մերթ իր գերին,
Մերթ իր իշխանն էր և տէր։

Շատ սիրուն էր Զամորա,

Այլ չափազանց իմաստուն.
կարծես հրեշտակ մ'էր գիտուն
Ինկած յանկարծ ճամբուն վրայ։

Նէ կ'ունկընդրէր մըտադիր
Բոց բառերուն Զամօրի,
Բառեր որով տոչորի
Հոգի աղջկանց հազար քիւր։

Մըտիկ կ'ընէր ժըպիտով
Որ համոզում ցոյց կուտար.
Թէպէտ իրեն նա օտար,
Նէ կ'ունկընդրէր անվըրդով։

Երբ մօտեցաւ իրիկունն
Իր ըստուերօք անպիտան,
Ցայնժամ անոնք խորհեցան
Թէ ալ պէտք էր դառնալ տուն։

Ըսաւ Զամօր. «Ի՞նչ ես դու
Որ դէմս ելար իմ այօր.
Ո՞վ ես, էակ դու հըզօր,
Դի՞ւ, հըրեշտակ՞, համբարո՞ւ։

«Այնչափ լոգով անձկալիր
Աղաչեցի զքեզ, անգո՜ւթ,
Այնչափ ուխտից չըրիր փոյթ.
Համբոյր մ'անգամ չը տըւիր։»

«Լըսէ, ըսաւ Զամօրա,
Դուն ալ սիրես կեանք երկար.
Գիտցիր համբոյրք սիրավառ
Կը ճընշեն մեր կեանքին վրայ։

«Համբոյր մաշէ մեր օրեր։
Թէ հնար ըլլար որ բնաւին
Համբոյր միտանց չը տային,
Մեր կեանքն երկար յոյժ տեւէր։»

ՆՈՁԻՆԵՐՈՒ ԱՆՏԱՌԸ

Հորիզոնին վրայ ընդարձակ անտառ
Տարածուի մըթին և տխրազդեցիկ.
Նոճեստանն է այն երկնից տակ պայծառ,
Մեռելոց քաղաք մեծ, սարսռազդեցիկ։
Եւ չընչին ուժգին հովեր ամարան
Փոշւոյ հոծ ամպեր յարուցանելով,
Որ պատեն կածին այդ մութ բնակարան,
Որպէս մառախուղք մըըրկին սեւ սեւ ծով։
Հոգմոց հեծմանց մէջ, շողից տակ երկնից,
Բնութեան ձայներուն մէջտեղ հրաշազան,
Անշարժ, անտարբեր, տըխուր, թախծալից,
Հանգչին մեռելներն անդորր յաւիտեան։
Եւ ինչպէս մարտէն յետոյ խոնջ զինուոր,
Քար մը բարձ առած, հանգի՛ստ դըժընդակ.
Իր վերարկուին տակ, լուռ, սըգաւոր,
Պառկի աստեղաց լուրջ նայուածքին տակ,
Դարուց սերընդոց բանակն անկենդան,
Յետ դառն այս մարտին զոր կեանք անուանեն,
Այդ անտառին տակ, վերմակ սկայական,
Հանգչի ահաւոր իր խոնջութենէն։

ՄԻԱՄԱՆԸՔ

Անտառին վրայ մըրրիկ ահեղ պայթեցաւ
Եւ գոռացին ծմակ, ծործոր, քարանձաւ
Ի բլուրմնասարսուռ երերմամբ։
Սասանեցան արարածներ, և երկիր
Դղրդրգեցաւ, և սարսուռեցան, անձկալիր,
Եղէգ, մացառ, սեզ ու չամբ։

Թանձրը ամպեր կուտակեցան արջնաթոյր
Եւ յեղակարծ փոխէին լոյս տիւն անգոյր
Ի սեաւ գիշեր տըրտմայեղց.
Մրրըկատարափ հոսէր անձրեւ կուռ և հոծ,
Եւ ցածնուին, վերդ գըլուխներ վշտակոծ,
Ծառոց կատարք բարձրաբերձ։

Ո՛վ անտառաց ծըփանք, կոհա՛կք գալարեաց,
Աւրհաւրալի՛ց տեսիլ, ո՛վ ծով մըթագգեաց,
Ծով այր ալեաց չի՛ք փըրփուր,
Այլ տագնապեալ ալկիոններ են տերեւք,
Տերեւք քանցեալ զոր մըրրըկին բուռըն թևք
Ի քարշ վարեն ցիր և սփիւռ։

Եւ հեղեղներ սկըսան խաղալ յաղթաջուր,
Եւ փապարներ, խորափխաներ թաքթաքուր
Խոխոջէին մեծագոռ.
Գոգցես տիտան հեծեծալներ, ժէջ վիհերուն,
Զբաղած էին, գոյլեր առած ջրով լեցուն,
Մաքրել իրենց գոմ ե՛ախոռ։

Ահաբեկեալ, իրենց թաքուն որջերէ

Խուճապեցին ըլտապաւ խումբ խումբ երէ
Եւ գըժգըմած գազաններ,
Որ թոթռուելով իրենց գըլուխ ջրաթաթաւ,
Ջըսամընէին իրենց թաց բաշ թուխ ու թաւ
Որ հովին ժէջ ծածանէր։

Ապա լըռեց սեւ մըրրըկին բարկութիւն,
Եւ երկնի մութ երես ժըպտէր. գըւարթուն,
Ակնախըտիլ արեգին,
Որ լուսազանգ ամպոց ժէջէն բըրըշէր,
Արձակելով չոզ ու ճաճանչ, կեանք ու ջեր,
Իր պարգեւներ թանկագին։

Փիղ մը յանժամ, աչօք խոհուն, երազող,
Նայէր յերկին որ, քիչ մ'առաջ սեգ ոսոխ,
Այժըմ, գըւարճ, ծիծաղէր,
Եւ որոյ ժէջ գօտին այժմիկ հօթնեւրփեան
Երկու սպիտակ ամպերու վրայ լեռնանման
Իր կոր ազեղը կախէր։

Եւ այն ամպերն իր աչերուն թըւէին
Իրեն նըման թանձրամարթի մը մարմին
Անծայրածիր, անհեգեգ.
Եւ ինքնիրեն հարցնէր թէ ո՞րն էր այդ փիղ
Որուն ժէջքին փաթթըւեր էր, ակնախտիղ,
Այդ մեծ պօռն խայտաբղէտ։

ՊԱՐԳԵՒ ՄԸ

Երկուքն էին առանձին
Պարտէզին մէջ խընկաբոյր,
Անդ մամռապատ բազրանին
Վըրայ նըստած հեզհամբոյր։

Եւ խօսէին ցընծագին,
Շաղփաղփելով, խընդալով,
Մինչ վարսերուն մէջ թագին
Կաւսակ ընէր խաղար հով։

Ըսէր անոր պատանին.
«Երազկի, գիտե՞ս ինչ։
Մօտ էր կապոյտն երկնային,
Եւ պայծառ էր, հեղ ու ջինջ։

«Եթերային մէջ դաշտաց,
Մի անհամար բազմութիւն
Հըմբըւած էր, սիրազգած,
Աւետն ուրախ և զուարթուն։

«Վայն սըփռըւէր աւետուն
Ձակատին վրայ յուսափայլ,
Եւ կոչէին մեզմ անուն
Միմեանց, թռչնոց զերդ դայլայլ։

«Զոյգ զոյգ բազմած սիրականք,
Գոհ, հայեցուած դէպ ի վեր,
Օրհնէին այս անոյշ կեանք.
Սէրն աչաց մէջ փողփողէր։

«Աւուրքն էին փութացած
Գալ հրաւէրի մը վըսեմ
Զոր գըթութեան մի Աստուած
Յըղած էր մեզ՝ աննըսեմ։

«Եւ, անձկալի՛ս, քու աչեր
Ինձ լըռութեամբ պատմէին
Թէ հանդէս մ՚էր ուր բաշխէր
Մեզ պարգեւներ ձեռն էին։

«Եւ ես անձկաւ նայէի
Նայուածքիդ մէջ զարմացկոտ,
Ուր փայլէին մի առ մի
Սէր, յոյս և խինդ ամըչկոտ։

«Խինդ ամըչկոտ զերդ մանկան
Որուն ծընողք աւետեն
Թէ պարգեւ մը սիրական
Պիտի ստանայ քիչ օրէն։

«Չէինք խօսեր. ակներնիս
Մեր աչաց մէջ երեւէր
Թէ բաղձայինք այն պարգեւ
Գիտնալ զոր մեզ պահէր Տէր։

«Ահա բաշխուեցաւ ըսկըսաւ.
Եւ լուսապսակ ձեռքերէն
Անձրեւէին տուրք բընաւ,
Փաղփուն, փափուկ, օդեղէն։

«Շղարշներ էին ոսկեհուռ,
Ապնիւ զարդեր, պախճաւանդ.
Եւ ճոխ տուփեր գաղտակուռ,
Ապարանջան, մեհեանդ։

«Ադամանդ, բուստ և յակինթ,
Սուտակ, լազուարթ, մեղեսիկ,
Եւ ճեղենակ, օղ ու գինդ
Անճառ կերպով գեղեցիկ։

«Եւ վուննջք էին սուրբ ծաղկանց.
Մարգարտայեռ գօտիներ,
Եւ վառ ի վառ գեղապանծ
Հոյլ հոյլ թըռչունք ոսկեհեր։

«Առատօրէն այս ամենն
Թօփափէր էն հինաւուրց,
Եւ անհամբեր անձուկէն
Մեր երկուքին տրտփէր կուրծ։

«Բաբախէին մեր լանջեր
Արագ արագ անձկագին,
Գիտնալ արդեօք թէ ի՞նչ էր
Որ մեզ պիտի գար բաժին։

«Եւ ահա մեր ուսերուն
Վըրայ հոսէր ժապաւէն
Կապոյտ, վէտ վէտ, երերուն,
Մեծ տառերով նըկարէն։

«Եւ այդ տառեր լուսազգեաց
Կարդացինք մենք երկուքին
Ցընծութենէ կարմըրած.
Գըրուած էր «Սէր անմեկին»։

ԽԵՂՃԻՆ ՎԱԽՃԱՆԸ

Անցեալ ուրբաթ էր, ո՛վ սուգ անպատում,
Օրեր կան մըթին մահու չափ տըրտում.
Դագաղ մը կ'անցնէր յափուռնս Մարմարայ։
Կ'ոստնուէին ճաճանչք ալեկաց վըրայ։
Պայծառ էր երկին, զըւարթ էր և ծով,
Եւ անառես անթարթ խոր մէկ նայուածով
Վեր կը նայէին աչքեր մեռելոյն։
Զառամ դէմքն անոր գալկատիպ, ալմոյն,
Կ'ուղղըւէր յերկին, յանդունդն անյատակ,
Ուր կ'իյնար ահա զերդ անկեալ հրեշտակ,
Եւ գոգցես անկմանն երկիւղ խելայեղ
Դրոշմած էր դէմքին գալուկն այն ահեղ։
Բայց ոչ. ան ունէր մի գոհ կիրպարան,
Իբրեւ թօթափած մի բեռըն դաժան,
Եւ իր բազուկներ ծալլած կ'աստփոփէր,
Գինդ գըրկած մահը որ գինք կը սփոփէր
Հանապազօրեայ այն բիւր մահերէն
Զոր աղքատին կեանք բաժին հաներ են։
Եւ դէմքին վըրայ ապշած կը հոսէր
Անէացման սեւ և անսահման սէր։
Չի կը խորհէր թէ տառապած էր,
Շատ, շատ տառապած իր աւուրց մէջ ծեր,
Անոք և թափուր մէջ իր սեռակից,
Ուր չը կար բընաւ ոչ սրդեակ, ոչ կին,
Անձայն, անաղմուկ և անարտասուք,
Մխայնութեան մէջ խեղդելով իր սուգ.
Թէ ամեն բանի վախճանն եկած էր
Շիջուած իր ջահին մարել հուսկ կայծեր.
Թէ մի գըրացի, մի լոյս առաւօտ,

Լըսած էր անոր հուսկ վերջին աղօթ . . . : —
Զարս երիտասարդ , կիսով չափ բոկոտն ,
Աչերով զըւարթ , գլխթէ ծիծաղկոտ ,
կը կրէին դագաղն արագ , յոյժ արագ ,
Ուղղելով վիտեանց բառեր անուռակ :
Բաց ի անանցվէ , ոչ ոք , ո՜հ ոչ ոք :
Եւ կը դիտէի սահմըռկած աչօք . . . :
Յանկարծ ամպ ծածկեց լուրթ ճակատն երկնից .
Մըթընցաւ ալօրտ եթերին ամբիծ .
Ինձրեւի խոշոր կայլակներ ցանցառ
Դուպի տալով ինկան ի հող ւ՛ի մացառ ,
Թըրջելով նիհար գէմքը մեռելոյն ,
կարծես գովացնել իր յաւիտեան քուն :
Եւ կ՛երթար դագաղն ու կը հեռանար ,
Բան չկար հարցնող բնաւ խեղճին համար .
Ոչ մէկ հուսկ արցունք զանի կ՛ողջունէր ,
Հէքն երկինքէն զատ մէկ լացող չունէր :

ԿՈՑՐ ԱՂՋԻԿԸ

Քոյր իմ , ծառերը ծաղկի՞ր են արդեօք .
Դաշտերը հագա՞ն իրենց գորգ գունեան .
Զուարթացա՞ւ նորէն երես բընութեան .
կը տեղա՞ն յերկիր ճաճանչք հրաբորբոք :

Քանի տարի է՝ երկին չեմ տեսեր .
Ժամանակի չափն այլ ևըս մոռցայ .
Մըթին աշխարհի մը մէջ փակուեցայ ,
Եւ գիս ծըրարեց կեանք մշտագիշեր :

Դառն է յոյժ խոհիլ , քոյր իմ սիրական ,
Թէ բնաւ չը տեսնեմ պիտի քու երես ,
Թէ բարեկամաց դէմքեր աչքերէս
Պիտի ծածկըւած մընան յաւիտեան :

Մըտածէ , քոյր իմ , գիշեր որ բընաւ
Պիտի չունենայ այգ կամ արշալոյս ,
Գիշեր մ՛այսպիսի , վա՜յ ինձ եղկելոյս ,
Ահաւորագոյն բան չէ՞ ընդ երկնաւ :

Վա՜հ , երբ խօսիս ինձ , քո՜յր , կը համարիմ
Թէ վըհին խորն եմ , որուն եզերքէն
կախուած կը խօսի հրեշտակ մ՛օգնչէն ,
Գըթութեան արցունք հեղլով վըրայ իմ .

կը կարծեմ տեսնել աչքերն ամենուն
Որ դառն արտասուօք կուլան ինձ համար .
Ի զուր , երբ խօսին , զըւարթ ունին բառ .
կը զգամ ես անոնց կըսկըծանքն անհուն :

Եւ արդարեւ իսկ իրաւունք ունին
Ողբալ իմ վըրաս , զի ո՞չ ապաքէն
կան խեղճութիւններ որ գըժընդակ են .
Մատաղ , կոյր ըլլալ , չէ՞ վիշտ անքընին :

Անքընին վիշտ չէ՞ ըսել թէ երբէք ,
Ո՜հ երբեք աչքերդ չը պիտի յառին
Ուրիշի աչքին , և չը կարկաւին
Նայուածքդ տատղերուն գըրկել լոյս բեկբեկ :

կոյրն ո՞ւր կը նայի . բազում այն է գի
Վայրակնեալ է ան ու չունի ժըպիտ .
Վա՜հ , մըթին նայուածք , նայուածք անքընթիթ
Որ խաւարին մէջ անբաւ կը սուզի :

Հէք կոյրին ժըպիտ, թէ երբէք ժըպտի,
Եթէ ծիծաղի, հէք կոյրին ծիծաղ
Անհուն դառնութեամբ լեցուն են, աւա՛ղ,
Եւ անպատում բան մ'ունին դժպըհի։

Տուր ինձ քու ձեռքըդ, քոյր իմ, ինչ փափուկ,
Անշուշտ ըսպիտակ ալ են, չէ՞ այնպէս.
Անոնց ձիւնին ես եղայ 'կանատես,
Բայց այժմ, այս ամէնն՝ երա՛զ խուսափուկ։

Երազ երբ կ'ըսեմ, կը յիշեմ, յաճախ
Գիշերն, այսինքն երբ ամէնուն համար
Գիշերն եւած է յերկնից ի կամար,
Անճառ անուրջներ ունիմ ես ուրախ։

Լուսաւէտ, գըւարթ, համբոյր անուրջներ,
Ուր կ'երեւի կեանքն ինչպէս որ երբեմն,
Եւ անճառ խընդիւ կ'ըսեմ ինձ. «Ուրեմն
Իմ կուրութիւնըս անգութ երազ մ'էր »

Այո, իրական և չօշափելի
Աչխարհի մը մէջ կը կարծեմ ապրիլ.
Զըւարթ են համայնք, համայն կեանք՝ Ապրիլ.
Ու գքեզ կը գրկեմ, քո՛յր իմ փարելի։

Ու գքեզ կը գրկեմ. կ'ըսեմ անձկանօք.
«Քո՛յր իմ, ըսէ ինձ, մի՛ խաբուիմ գուցէ,
Իրաւ է անշուշտ այս ամէնը, չէ՞.
Ա՞խ, քոյր իմ, խօսէ, երա՞զ մ'է արդեօք։»

Ու, դողդոջ, ձեռքըդ սեղմած հիքօրէն,
Քու պատասխանիդ անձկաւ կը սպասեմ.
Դուն լուռ ես, և մահ հոգւոյս մէջ՝ կ'ըսեմ.
«Աւա՛ղ, այս ալ մէկն է երազներէն։»

ԱՆՄԱՆՕՔԻ ՄԸ

Ձեմ գիտեր ուր տեսած եմ քեզ.
Այդ դէմք չէ ինձ անծանօթ.
Բաւական է սիրտս անձկակէզ
Նայուածքիդ տակ անաղօտ։

Դաշտի՞ մը մէջ կամ թէ ի տան,
Ամառուան օ՞ր մ'արփաւէտ,
Երբ քու մազերդ մեղմատատան
Կը ծըփային վէտ ի վէտ.

Կամ խընկարո՞յր մէջ պարտիզի
Ուր անպատում ըղգացմունք
Կը հոսեն մեր գմայլած յոգի
Վարդ, շահոքրամ, հըրանունկ.

Կամ պարտէհա՞ց թեթեւազգեաց
Ի հոլ բուրեան, ըսպիտակ,
Որ ի մըթան սեւ գիշերաց
Կը թըւին մէն մի հրեշտակ։

Ալ չեմ յիշեր թէ ուր ըզքեզ
Տեսայ, անո՞ւշ արարած,
Եւ ի տեսիլդ կարօտակէզ
Թեւեց իմ միտքս վերասլաց։

Ոչ այս ոչ այն. կ'ըմանամ արդ
Թէ ուր և երբ տեսայ քեզ.
Լըսէ, էա՛կ չընորհազարդ,
Եւ ամեն բան կ'ըմբըռնես։

Մենք խորհողներըս մերթ ընդ մերթ
կը ստեղծենք մեզ պատկերներ
Մըտացածին և օդակերտ,
Ջանձիլ ժամուց ընկերներ։

Գեղոյ, չնորհաց լոյս տեսլականք
Զոր կը կոչենք, անձկալրեաց,
Սուրբ կերպարանք ոլոնց կը պգանք
կեանքն ի սիրտ մեր խըռուած։

Խաժակըն մերթ, մերթ մըրայօն,
Մ'երթ տըժգունած, մերթ կայտառ,
Մերթ նըւազկոտ ու մերթ ըզդօն,
Ծաւէ, սպիտակ, սիրաւառ։

Աղուոր դէմքեր ըզմայլարար
Որ կը ժըպտին հեռուէն
Մեզի, ու վարդ մատանց ի ծայր
Սուրբ համբոյրներ կը յըղեն։

Սուրբ համբոյրներ և անպատում
Զոր մարք մանկանց վարժ են տալ
Եւ վըհատին հոգւոյն տրտում
Մեծ յուսոյն տան հաւատալ։

Եւ ամենքն ալ կատարեալ են
Այդ տեսլեներ մտացածին
Որ՝ իջնելով երկնից բարձրէն՝
Հոյլ հոյլ մեր շուրջ կը յածին։

Ահա մէկն ես այդ դէմքերէն,
Կին չնորհալի, գեղանի,
Որ, ըզգեցած կերպ մարմնեղէն,
Արդ կ'երեւիս ինձ յայանի։

Եւ ի տեսիլ քոյին վըսեմ
Որ դրախտ կ'ընէ այս աշխարհ,
Երկնից մի նուագ գոգ կը լըսեմ,
Եւ կ'երազեմ ընդերկար։

ԿԱԽՈՐԴԱՑԸ

Երեք էին, երէկ. ծառէ մը կախուած
Կախորդանով կ'օրօրուէին հեշտասլաց։
Երեք աղջկունք, մեզմ հոգւիկէն ծըփծըփուն
Վարսքըն խարտեաշ և ժապաւէնք գոյնըզգոյն։
Եւ մերթ ընդ մերթ, ատա անդ, ծիծաղք արծաթի։
Շուրջ ամեն ինչ չոզ, բոյր գարնան նորատի։
Ու փոխն ի փոխ իրարու մուղ կուտային
Գիրգ թաթերով և չընորհով երկնային։
կը սարսռային տերեւք ծառոյն մեզմ ի ցունց
Հով հեշտանքէն կարծես կրելու բեռ նոցունց։
Ու կ'երգէիր...։ Ո՛վ կեանք, անո՜ւրջ խանդագին,
Ո՛վ ձայն մանկանց յոյր լուր երկինք կը հակին
Ու կարծես թէ կը վերձևնանք հրեշտակաց.
Ի՞նչ էր այդ երգն, ա՛վ գիտէ, երգ սիրաւալոց
Զոր թերեւս իրենք էին յօրիներ,
Երգ օդային զոր կը մընչեն լոկ կիներ։
կը գիտէի, կ'աւնկընդրէի հեռուէն,
Շունչըս բըռնած՝ չը խանգարել այս ամենն։
Զարմացած էր հոգիս ճօմանցն ի տեսիլ.
Այս ամենն ինձ երազ կը թուէր ծագկածիլ,
կը դողայի որ մի գուցէ չըննչուէր։
Ամեն բան լուռ էր բնաւ ի վայր և ի վեր։
Միայն կային այդ երեւմունք, այդ հըծծիւնք,

Այդ ժապաւէնք, այդ լուսափթիթ ծըղեաց ձիւնք...
Եւ արտասուաց աչքէս մի չիթ առուակեց,
Ու ճըմլեցաւ կուրծքս ի թառանչ տըխրահեծ։
Զի յիշեցի, ո՛վ յիշատակ գառնադէտ,
Ունայնութիւն, կեա՛նք, ո՛վ անցեալ սիրաւէտ,
Ա՛յ անհունին գազանիք որուժ չիք անուն,
Զի յիշեցի թէ երբ կեանքիս էր առաւն,
Երկար ամեր առաջ, օր մը, հինգ մանկունք,
Կ'որորուէինք կախուած ոստէ մը փափուկ,
Եւ հով տային որորմունք մեր ճակատին։
Երեք աղջկունք, մեր գըրացիք սիրագին,
Ես և ընկեր մը գրացի որ կը ժըպտէր,
Երբ խօլ հովը բանար անոնց ձիւն ծաւնգեր.
Սակայն անոնք չէին ներեր այդ ժըպտին
Եւ իրենց զգեստըն ամխոփել կ'ուզէին։
Արդ, մեր բազուկք երբ կը հրէին ըզնոսա,
Այնչափ քաղցր էր մարմնոց բեռը մեզմաւոր,
Այնչափ գիրգ էր անոնց մէջքը և նըրբին,
Որ կարծես թէ հով էին, ոչ թէ մարմին։
Դարձեալ կային գաշըն երգեր ու ծիծաղ.
Դարձեալ կային ոստոց սարսուռ, խինդ և խաղ.
Եւ օդին մէջ, վերը, բարձրը, թեւաբաց
Կային թըռչունք որ կը ճչէին, զարմացած։
Այս յիշելով, արտասուեցի գառնութեամբ.
Զի չորս ընկերքս ալ ոչ եւս են. մըթին ամպ
Մահու ծրարեց տարաւ զանոնք մի առ մի,
Դեռ եւս մատղաշ ու դեռ եւըս նորաթի։
Գեղոյ ծաղիկն՝ այն ինչ փըթթած՝ թօշնեցաւ.
Կենաց ժըպտին չուտ յաջորդեց անհուն ցաւ.
Դէմքեր քընքուշ, չընարհալի, մէկ վայրկեան
Հոս երեւցան և չընջուեցան յաւիտեան...։
Երեք էին, երէկ. ծառէ մը կախուած
Կախորբանով կ'որորուէին հեչտասլաց։

ՏԱՐԱԳՐԻՆ ՔՆԱՐԸ

1896—1912

Աճձուկ
Աճ ու եա
Աճըմնոյ երգը
Մեծ ամկումը
Ուր Աւետիսեանցներր
Կոյր երգեցիկներր
Le Grand Martyr
Le Sommeil du fédaï
La fin d'une journée
La plainte des trépassés
A la France
La prière d'un vieillard

ՏԱՐՓԳՐԲՆ ՔՆԻՉԸ

ԱՆՁՈՒԿ

Մարիկ մ'է այն օտարութեան մէջ բուսած.
Վարդքն երեսին ուռենի մը սըգտպգած.
Ամպադէմ ծուխն է մութ սըրտին մայրերու
Որոնց զաւակը պանդըխտած է հեռու.
Հեզ ազաւնւոյ նըւազ վուվուն հոգեթախ
Աւաւօտուն, պազ երկնից տակ մութ ու թախ.
Լըռութիւնն է որ առանձին կը կըծկի
Ի մըթընշազ մի տըխրաթոյր խրցիկի.
Բայց՝ դուռը, անոնցն համակ է թափուր.
Ոչ կարասի կ'չարժի ոչ մի վարագոյր.
Եւ կը կարծես թէ մէկն է այն խուցերէն
Ուրկէ դեռ նոր մեռել մը դուրս հաներ են.
Հարիզանին ակընկատոյց կոխունն է
Որ աչքավը գարձող մայրը կ'սրանէ.
Գիրք մ'է բացուած սրուն թերթերն ամեն հով
Կ'երերցուներ գորովագին գըգուելով.

Թայլ թաշկինակ մ'է արցունքով յագեցած,
Գեղուհի մ'է քաւթռ ու մոխիր ըզգեցած;
Երջանիկ վիշտ մ'է, կամ նայուածք մ'անկինդան
Որ կը յառի անդունդի մը խորութեան:
Շուշանն է ծլած ի միգամած մարգարիտ:
Ժողովուրդներն անուանեցին զայն կարօտ:

ԱՆՈՒՇ

Մեծ սրբահոն մէջտեղ կանգուն, քնար կ'ածէր:
Քովս, հանուշ, մէկը, հոգի մ'ինձ անձկալի,
Բայց զոր չէի տեսներ, չէի ճանչնար,
Հրեշտակի պէս երգով լինծի կ'ընկերանար.
Իգական ձայն մ'որ բընաւ չէր լինձ անծանօթ,
Զոր իբր երազ կը յիշէի գոգ, ընդգրօտ:
Չէի նայեր թէ ո՛վ էր ան: Ցափըշտակուած
Անոր նուագին մէջ անձկագին ու երկնասլաց,
կը նուագէի:
Ու կ'երգէինք: Երգն էր անհուն
Ու տիեզերքը կ'ընդգըրկէր, երգ մ'անանուն,
Անծայրածիր, որ կ'ըմբռնէր չարն ու բարին,
Աստղերն ու վիհ, ժըպիտ տուընջեան մեծ լամպարին
Եւ սեւ անդունդ գերեզմանին. չարը, սատանն,
Որ է մարդը՝ իր կիրքերով խըժդըժական.
Բարին, հրեշտակն, այսինքըն մարդն իր սըլացքով
Դէպ ի վըսեմն ու ճըշմարիտըն հոգեթով.
Աչխարհակալ զօրաւորներն, որ կ'ապրին ցարդ.

Սեռոտըր մեծ, կիւրոս, կեսար ու Պոնապարտ,
Լուտովիկոս և Ազեքսանդրը, Աննիբոդ,
Ո'րը հրաշունչ գետ է մըզուած, բազմազըմբոդ,
Ո'րը փառքի թիթեռնիկէն թովուած գերուած.
Անձնանըւէր վհո դիւցազներն որ սըրընթաց
Դիմեցին՝ վէս՝ դէպ ի հուր, սուր, գետ, վիհ, անդունդ,
Առանց վախի կամ զարմանքի, վհո, սիրտ ի թունդ.
Ցաղթողները, պարտեալները կառքին լըծուած,
Քալ բայց դժբախտ հերոսները տրտմահայեաց.
Սոկրատ և իր մոլախինդի կըծու բաժակ.
Յիսուս և իր սըրատճմլիկ փուչէ պըսակ.
Սանդուխտ՝ դահճին զոհ պաշտելի. Յովհաննես ո'Արք
Եւ իր խարոյկ զոր կը դիտենք աչքով դառարկ.
Այնէն մեծ անձնասէրը, Դաւիթ նենգող,
Անյագօրէն ցոփ, մարդասպան ու կշտագող.
Այնէն մեծ յաչագոտը, Սաւուղ, սուտ խենդ
Եւ քանիցըս վրիպած գեղարդն իր նենգաժէտ.
Ցաւէտ գըժխեմ մարդասպաններըը, ձէնկիզ-խան
Ու Լէնկթիմուրն արիւնախանձ ապերասան.
Սիրահարներն հոգեխըռով, Բեգրարք, Տանդէ,
Որոնց սէրը սիրան անձուկով կը կաշկանդէ.
Ըսքանչելի հայրենասէրն, առիւծ Վարդան.
Թագերու փառք ոգոմասէրն, Աշոտ արքան:
Ու կ'երգէինք, մերթ պժգանքի սառով մըսած,
Մերթ հիացման սուրբ ամպերու մէջ վերասլաց:
Ո՞վ կարող է պատմել երբեք կապոյտին մէջ
Մեր հեւացող անպարագիծ արշաւն անվերջ.
Ո՞վ պիտ' ըսէ մեր հոգւոյն խանդն որ կը տանէր
Մեր գոյգ կեանքը յափրշտակած ամպերէն վեր.
Մեր լանջքերուն գոռ թոպուզն ո՞վ պիտի պատմէ,
Մեր թարթեւանն որ կը թըրթռար վերացումէ:
Ու կ'երգէինք: Ու կը գոյի որ իմ հայեացն
Իմնալ կ'ուզէր խորութեանց մէջ մեզ արգիլուած.

Գըժդըման գիս կը գանէի դէմ ամենուն
Ու, ամէն բանի խոր ապրիւրին. բաղձանք մ'անհուն
կը բորբոքէր իմ մէջ, բաղձանք մը տեսնելու
Ամենքն իրենց անէութեան մէջ ահարկու.
Բաղձանք մ'որ մեծ Գործաւորին ձեռքն անքընին
Դուրս չը հանէր մեզ բնաւ ծոցէն մութ քաոսին:
կը խորհէի որ տիեզերքին հրապոյրն համբուն
Չէր արժեր այս ահեղ տառապանքն ու ցաւն անհուն:
Ու կ'երգէինք. և ապեղը, կայծակ դարձած,
կը թըռչըտէր մտաններուս մէջ, փայլակնասլաց,
վարուած գոգցես երկնագըդդռդ փոթորիկէ
Մ'որ վեր ի վայր ցամաքն ու ծով կը մըրըրկէ:
Վայրկեան մ'եղաւ ուր երգակցիս աւաչն հըզօր
Լալագին չեչտ մ'առաւ, ու քնարս, ապեռաւոր,
Մահաչըշուկ տալ ըսկըսաւ լըսել նըւագ:
Տամկութենէ կը գառնար աչքըս կխտափակ:
Մըշուշի մէջ կը զգայինք մեզ ծալտած ծրարուած:
Հայուն սկըսած էինք ապրալ եղուկ հարուած.
Հայ տառապանքն, ա՜հ, անզէնին դէմ սպառապէն
Վոհմակներուս խոյացումը սարէն ձորէն.
կըրակի մէջ նետուած ծերին ու մանուկին
Ագիողորմ ճիչերն, աղջիկ, պատանի, կին
Սուրին առջեւ, հուրին առջեւ հալածական
Վախէն գայթող չտապ փախուստով. նըկուղ, ական,
Փոս և ջըրհոր, ամէն ծակ սար լի մարդերով
Որ մարդոցմէ մահ կը վախնան ապեխոյով.
Սալաքարեր թանձըր խաւով ապականած
Ուղղախառն ճապաղիքի. և կխայրեաց
կիներ լինկած գետնին վըրայ՝ մահ հայցելով
Անցորդէն այր դէմքին կը փչէ օրհասին հով.
Ու քըսամնահեր գըլուխներ ձիւն, աչքեր ճերմակ
Նըման անոնց որ կը նային վիհ մ'անյատակ.
Մայրեր որոնց նայուածքին տակ մահասարսուռ

Աղջկանց մաքուր կը կոխկըռտեն ծաղիկն յահուր:
Այս էր մեր երգն եղերական:
Ընկերիս ձայնն
Եւըս քան զեւս կը չիջանէր. մարած էր այն,
Արտասուաթոր եղուկ ա՜նչափ սր, թէ աստղեր
կարենային լըսել, ի դող և ի յերկիր,
Օգնութեան վար կը թափէին, և թէ Աստուած
Իմանար իմ լարերուս ցաւը խորագոյց,
կ'աճապարէր բըռնել բազկէս, ինչպէս որ օր մ'
Արգիլելու համար նըւագ մ'ազնըւըմ,
Աղեքսանդըր, լանջքը յուզուած անհընարին,
Բըռնեց թեւէն Տիմոթէոս քնարահարին:
Վերջապէս քնարն և ապեղը ձեռքէս ինկան,
Ու երգակիցս, ուշակորոյս, իրը անկենդան,
Տապալեցաւ գըրկացըս մէջ, աչքերը փակ...:
Թարթիչներէս դէմքին ինկած կաթիլներ տաք
Սթափեցուցին զայն և աչքերն ազուէ ճանչցայ...:
Քաւ լոյս աչքերդ էին, ո՛վ իմ անույշ Սելմա:

ԱՆՆԿՄԱՆ ԵՐԳԸ

Երգ մը կ'ուզեմ երգերուն մէջ մեկ հատիկ,
Երգ մը տըխուր արտասուաթոր, մաղկատիկ.
Երգ մը ա՜նչափ արտաճմլիկ սր վագրեր,
Իրրեւ լ լուր նոր Որփէի, սիրտ յերեր,
կական բառնան և ապրագին մըռընչեն.
Երգ մ'այնպիսի որպիսի քնաւ հնձած չէն

Որդեկորոյս մայրեր կամ խեղճ այրիներ
Որ այրերուն դիականց չուրջ են չարուներ.
Երգ մը սրտին թառանչներուն հոգեհմայ
Նախանձէր իսկ յաքնատրխուրն Երեմիա.
երգ մը վըսեմ, անծայրածիր, սրտիկի
Լըսեց երբեմն հոգիս, անո՜ւրջ յարթմըննի,
երբ գետը չար ըսկըսած չէր տակաւին
Մեր չարչարանքն ու տանջանքներ անհնարին,
Որ կ'երգէին պարտիզի մէջ անուահման
Երամովին երիտասարդ և կուսան
Ա՛նչափ անթիւ՝ որ գոգ ամբողջ մի ազգ էր
Որ ազեռներն ապագային կը նուագէր.
երգ մը սրտին բոլոր տուներ վերջանան
Ու սկըսին սա բառերով. «Վա՜հ, Հայաստա՜ն»։
երգ մը այնչափ ազդակըտուր, սըրտայոյզ
Որ. գըթալով մեզ, Աստուած, ծնօդն ամենուս,
Հաւնէր անոր և երգելով՝ սրսրէր
Իր բազմատանջ որդւոյն, Հայուն, բիւր ցաւեր։

ՄԵՐ ԱՆԿՈՒՄԸ

Հոն նըստած էին ճակտով ալեզարդ
Մեւսպգեաց ծերեր։ Սրահն էր ընդարձակ։
Մօտ էր իրիկունն, ու լոյս անդըադարձ
կը լընուր, տըխուր, այդ լոյն անդաստակ։

Թէ քանի էին, այլևս չեմ յիշեր.
Բլսան, երեսուն, թերևըս չկատն.

Գիտէի սկսյն թէ մըթնին գիշեր
կը պատրաստվէր անոնց էսթիւն։

Իմ պապերս էին և նախահայրերս,
Նախնիքներն էին անցած դարերու,
Ու մեկիկ մեկիկ այդ մեծ տունէն ներս
Մըտած՝ կուգային լինձ ունկնդրելու։

Ու կը նայէին գետակն աչքերուս,
Եւ իմ խօսելուս արդ կը սպասէին,
Ու ես զարմացած հոն գանըելուս,
կը գգայի իմ մէջ խանդ մ'աստուածային։

Ահա ատք կ'ելլեմ, կը սկըսիմ խօսիլ.
Բոցկզէն լեզու բուռած գըլխուս մէջ.
Ու հատիկ հատիկ, վերդ աստղեր ծիլ ծիլ
կը փթթըթին բառեր բերնէս, անընդմէջ։

կը խօսիմ։ երբէք, այն օրէն ի վեր
Երբ մարդիկ ձայներ յօգել ըսկըսան,
Զեզու բնաւ բարբառ մ'այնչափ վըշտաձուէր,
Այնչափ պերճախօս և բանահոսուն։

կը խօսիմ մեկնած բազմութեան մը վրայ,
Քաջերուս վըրայ որ անհետացան,
Ու մանուկներուս այդ աչք չափիւզեայ
կայծեր ունէին չոգչոգ, հըրացան։

կը պատմեմ գլխատ կարմիր գիակներն,
Ու մայրերն լինկած յորսայս, որ ուժգին
կը պատառէին իրենց որդեակներն
Իրենց թեւերուն մէջ և գիրգ գըրկին։

Կարծես իմ հեռուս կանգնած, մատն ի չուրթ,
Հոգւոյս համակիր դիւթ մը լուսերես,
Տալու համար իմ մեծ խանդիս յագուրդ,
Կախեր է զայդ մը լայն թեւ ուսերէս։

Շունչ մ'անպատմելի կը թըռչի ծոցէս,
Թըրթռացընելով օդը վերդ մըրրիկ.
Ծովերուն վըրայ կը քալեմ կարծես,
Դիմելով ափունք մ'անծանօթ, լըռիկ։

Ու նախահայրերս մեծամեծ աչքեր
Կը բանան, ապշած աստակասոս ճառէս,
Եւ լուռ, մերթ ընդ մերթ և սիրտ ի յերեր,
Վախով կը նային իրարու երես։

Կը խօսիմ։ Ժայռեր ցից բոսորաներկ,
Հերարձակ կլիներ որ վար կը հոսին,
Աղջիկներ գունատ ու գըրեթէ մերկ
Որ ասկումներու վըրայ կը խօսին։

Հըրձիգներ ցըցուած սուր ակռաններով,
Բրանած բիր, մահակ, կացին, եաթաղան.
Գիւղեր զոր հրեղէն կ'ընկըղմէ ժանտ ծով.
Վարը գիւակներ, վերը կախաղան։

Խաւարչուտ բանտեր ուր կը չողչողան
Հըրացայտ աչքեր սեգ առիւծներու,
Որ գոչելէ վերջ ճիչ մ'երկնատասան,
Ինկան որս ժանտին վարմին ահարկու։

Ջիւնաթաղ գիւղեր լըռին, անմրմունջ
Եւ այժըմ գեռնին հետ հարթ հաւասար,
Որոնց մէջ թաքուն, վախէն անշըշունջ,
Ծակախիթ մարդեր կ'ապրին հոգեվար։

Կը խօսիմ ասոնց վըրայ թըրթըռուն
Ջայնով մեծագոռ զոր չեմ ճանաչեր,
Ու նախահայրերս, ահով երերուն,
Միշտ աւելի մեծ կը բանան աչեր։

Ու կը կանգնին արդ ցասկոտ, զայրացած,
Հալէն չարչարուած արծաթ բաշերով,
Ու մէկիկ մէկիկ, ըմբոստ, յամրընթաց,
Դաւրս կ'ելլեն, թողլով զիս միայն, հոգեխռով։

Ու երբ դաւրս կ'ելլեն, կը լսեմ թընդիւն
Իբր աթոռի մը զոր սաք կործանեց.
Ու կը զգամ յայտնի թէ Աստուած անհուն
Անոնց հոգւոյն մէջ եղաւ գահընկէց։

ՈՒՔ ԱՒԵՏԻՍԵԱՆՆԵՐԸ

Ութ քաջեր են խըրխոխտ, հըզօր, գօտեպինդ,
Մոռցած զաւակ, մոռցած աւուն տեզ, մոռցած խինդ,
Միայն վըրէժ գոռալով գոռ լանջքերէն,
Որ թշնամեաց մահուանն երդում ըրեր են։
Վազն իրիկուն ձեր քով պիտի արշաւին,
Ժայռե՛ր, լեռնե՛ր, եղէք անոնց ապաւէն։
Եղեւիննե՛ր, ձըգեցէք ձեր հովանին
Անոնց այրած ճակտին վըրայ տրտմագին։
Գիշերն անքուն են. չեն կարող քընանալ.
Բաղցրագոյն ձայնըդ լըսեցուր, օ՛վ հաւիտյալ.
Տերեւներու մեղմահոսան սօսափեան

Թող որորէ աղուեսաքուն անոնց քունն։
Կապո՛ւտ, թափէ քու մութ լեզակդ աչքերուն
Այդ աւխեծուց, որ նըշմարեն շատ հեռուն,
Արթուն, յոգնած, նօթի, ցաւկոտ, խրոխտ, վըսեմ,
Վրեմ լինչպէս աստղերն երկինց մէջ նըսեմ։
Աստուա՜ծ, ծածկէ գուլցած չանթերդ գահիդ տակ.
Կարգն ասոնց է սր, անդունդին անյատակ,
Որ տանջանքի, որ կըրակին, որ սուրին
Ուշ բընաւին չը դընելով՝ նըկըրտին,
Իրե՛նք կայծակ, իյնալ գլխուն ժանտերուն,
Ամպահարել ջընջել վտառն այն սողուն,
Գարշ վտառն սր, տաս, մէկի դէմ կը վազեն,
Ընպաուպէն, մորթել մարգիկն այն անպէն։
Ա՛խ, սիրական ընտանիքնին թողուցին,
Լեռներն լինկան, գաշտերուն մէջ առանձին,
Գիշեր ցերեկ իրար խառնած, վհոգի,
Առանց զըգջման, վախի, առանց արցունքի,
Եգբայրներու և քոյրերու սիրասուն
Հոգիներուն մէջ գոչելով վայնասունն.
Ջարակորոյս ահիւծներու պէս մըռատ,
Բաղցը մռացած, քինախընդիր, գայլացկոտ։
Բարերն ըրին գըլուխնուն բարձ հազուագէպ,
Ապառաժին, ժայռերուն տակ ցից ու սեպ։
Արցունքի տեղ արիւն լեցուած աչաց մէջ,
Վտառն արեան ծարաւն հոգւոց մէջ անչէջ,
Պիտի սլանան, երէնեքուն պէս արագ,
Փուչերուն մէջ իրենց քայլեր կարմրոտակ,
Բռատրաւառ նայուածքնին պիչ աստղերուն,
Պիտի երթան իյնան կրակին մէջ, հեռուն։

ԴՈՑՐ ԵՐԴԵՑՔՆՆԵՐԸ

Մեռելներուն փչրանքներով կը անանին.
Ընկերութեան գայն են անոնք խաւարին։
Տես, ա՞ր կ'երթան դագաղներուն առջեւէն,
Մինչ նայուածքնին պարապին մէջ կը թեւեն։—
Բայց կը գոռան կերկեր ձայնով մը խռպոտ
Անունն ահեղ մեծ Ալլահին նախանձոտ,
Որ թշուառին, երջանիկին, աւհնուն
Կը հնձէ յար կեանքեր վըհին մէջ անհուն։—
Ու կը պոռան իրարու յեց, արիւնոյն տակ,
Մութ, չարաչուք, բերաննին բաց, անգիտակ
Ցաւի, խինդի, մահուան տխուր պաշտօնեայ,
Բոպիկ ոտքով, ցախ մազերնին գլխուն վրայ
Ցըցուած՝ գըժնէ, մըրըրկայօն, ցաւագին...։
Կարծես հորէ կը բըխի ձայնն հագագին։—
Ո՞ւր կը բնակին. հարկաւ տղմուտ նկուղներ
Մգլած, քառհոտ, սեւ պատերով և աւեր.
Անչուշտ հողին տակէն կ'ելլան ամէն օր
Տանիլ հողին տակ մեռելներ նոր անոր։
Վարժըւածներն են մութ ծակին ուրկէ վար
Կ'իջեցընին կոտրըւողներն անհամար։
Ու երբ կ'անցնին գըռիհներէն, կեանքի մէջ
Մեզի համար կը բացուի փոս մը անվերջ,
Փոս մ'որուն մէջ արհաւիրքով կը նայինք,
Պահ մը մռացած արեւ, կեանք, սէր ու երկինք։
Ի՜հ, ա՞ր կ'երթան գիշերներն այդ մաւրիկներ,
Գարշապարնին սեւ, մօրաքնին տղմահեր։
Արդեօք այդ մութ չրթունքնե՞րն ալ կը հըպին
Կոչա ձառագէմ մութ էգերու պըռկունքին,
Որոնց համբոյրն ազատ շարաւ կը հոտի,

Եւ մարմինը չոր է իբրեւ ոսկրոտի.
Կամ մին վինակ, անլոյս աչքերն հաստատած
Խաւարին վրայ ուր բացակայ է Աստուած,
Աղջամղջին բանի՞ր գըժնէ կը խորհին,
Անդո՞ւնդ մեզի անհաս, նըսեմ ու խորին։—
Ո՞վ պիտ' ըսէ անոնց սիրոյ բառ մը հեշտ,
Որ կը կակղէ հոգիներն իսկ անպարկեշտ։
Երբէ՞ն ի վեր անուշ խօսք մը չեն լըսած։
Մայր չէ՞ծընած այդ էակներն անտեսուած։
Ի՞նչ սեւ գաղտնիք կենցաղն անոնց կը պատէ.
Ոճրագործնե՞ր թերեւս, սրտով պղպատէ.
Ո՞խ, քէ՞ն ուխտած ընդդէմ հանուր մարդկութեան,
Ոյր գասալիքն են, վըտարուած յաւիտեան։—
Ծորթ մայր եղաւ անոնց անմահ Բընութիւնն.
Առջի օրէն՝ մինչդեռ կէս քուն կէս արթուն,
Թարթափեցին իրենց նայուածքը գատարկ,
Եւ օրոցքնին եղան հոգերն ու սալարկ։
Ի զո՞ւր անոնք վինաբուխին իրենց քով
Զայն մ'որ խօսէր իրենց սիրով, գգուանքով,
Չի չաւառութեան ախտին մէջ մայր եղողին
Անէծք մըն է յաճախ զաւակ նորածին։—
Ահա ինչո՛ւ պաբստած յօնքեր կը քաշմնին
Անոնց աչքին խաւարչին վրայ անքընին,
Ինչպէս տատասկ ժեռերուն վրայ փայտարուտ,
Եւ արեւին տակ, քաւքնելի երեւոյթ,
Կ'երթան, կերթա՞ն դագաղներուն առջեւէն.
Մուխ նայուածքնին պարապին մէջ կը թեւեն։—

LE GRAND MARTYR

Je suis le géant nu portant le noir fardeau
Lancé sur les chrétiens par l'infâme bourreau.
J'ai les pieds tout meurtris, les mains ensanglantées.
Je descends les fossés, je gravis les montées.
Mes amis m'ont laissé tout seulsur ce chemin,
Apre autant que lugubre, autant mont que ravin.
Des frissons aux jarrets, au cerveau des vertiges,
J'ai ta légèreté, frêle oiseau qui voltiges.
Car c'est pour mes prochains que je travaille ainsi,
Et le monde me voit d'un œil de peur transi.
Je suis l'être bizarre et presqu'épouvantable,
De ceux qu'on ne veut point accueillir à sa table.
Je suis ls mis au ban et le crucifié.
Qui m'aurait dû chérir me donne un coup de pied.
J'ai pourtant dans mon cœur, que rien ne désespère,
Le zèle infatigable et la valeur d'un père.
Qui, pour sauver les siens d'un ennemi mortel,
Pour empêcher le tigre exécrable et cruel
De déchirer sa proie, heureux, se sacrifie.
Je suis l'ombre qui fait peur, dont l'œil pétrifie.
Malheur à qui m'approche! il est frappé de mort;
Car je suis l'innocent que jamais, faible ou fort,
Nul ne doit, ne pourrait impunément défendre.
Est-ce qu'on coupe donc la corde qui doit pendred?
Est ce que l'on saisit la foudre qui descen?
A s'attaquer à l'hyène est-ce que l'on consent?

Je suis le paria — plus — le bouc émissaire,
Et c'est mon monde à moi qui me traque, ô misère!
Et je marche entouré de sourds chuchotements:
On me plaint, on m'admire, on maudit mes tourments.
Je suis Atlas, géant misérable, et je porte
A moi tout seul, le poids de la main dure et forte
Qui tant de fois, sinistre, écrasa tant des miens,
Qu'empourpra l'incendie et le sang des chrétiens,
Qui pèse lourdement sur la croix qu'on oublie.
Je suis le condamné qu'on entraîne et qu'on lie.
J'ai la tête et le sein de trous rouges criblés,
Pauvres bouches n'ayant nul cri d'exécutés.
J'ai le corps exécré, mais j'ai l'âme bénie.
Je suis le grand martyr, et je suis l'Arménie.

LE SOMMEIL DU FÉDAI

Il dort profondément près du sentier du mont.
Il semble regarder, au-dessus de son front,
Quelque chose d'ailé qui traverse l'espace:
C'est l'image si douce à son cœur douloureux
D'une tête d'enfant qui dans un rêve heureux
Devant son regard passe.

On lui tua son frère; il voulut se venger.
Dans les rangs des héros il alla se ranger,

De ces héros, brigands ou bandits téméraires,
Contre d'injustes lois dignement révoltés,
Qui veulent délivrer de ces calamités
Les foyers de leurs frères.

Il dort. Depuis deux mois, sa femme et son enfant,
Frappés d'un deuil obscur et d'un chagrin cuisant,
Regardent vainement le détour de la route.
Il dort. On le croirait chassé par tous les siens,
Comme on traque souvent d'opiniâtres chiens
Dont le cri nous dégoûte.

Il a tout oublié maintenant: sa maison,
Le village, devoirs, et vendange et moisson,
Le sourire amoureux d'une femme adorée.
Il ne voit que le sang des martyrs répandu,
Que la place où, vaillant, son frère fut pendu.
Cette place abhorrée.

Point de sourire et point de larmes dans ses yeux.
Seulement, quelquefois, il lance vers les cieux
Un regard noir et sombre.

Sans s'arrêter il marche, en guettant l'ennemi,
Il marche, il veut du sang; sans le sang, c'est l'ennui,
C'est la mort, et c'est l'ombre.

Il dort. Oiseau du mont, oubliez votre chant!
Taisez-vous, animaux du levant, du couchant!
Pas de bruit en passant, ô créature humaine!
Il doit se reposer: rends donc tes pas plus sourds;
Il n'a pas fermé l'œil depuis bientôt dix jours,
Et il n'a pas mangé depuis une semaine.

LA FIN D'UNE JOURNÉE

Depuis longtemps malade, elle allait, ce soir-là,
Mourir encore jeune. Et des siens entourée,
Qui pleuraient, sa voix basse et douce leur parla.
C'est très navrant toujours la dernière journée.

Son fils unique était à ses côtés, muet.
Il était tout petit, il n'avait pas son père,
Il allait rester seul. Aussi, triste, il voyait
Sa mère s'avancer vers son heure dernière.

Le soleil déclinait. L'enfant, tenant la main
De sa mère mourante et ne comprenant rien,
Regardait, comme lui, s'assombrir la nature.

Les étoiles, alors, prenaient feu tour à tour.
Et les des yeux mourants se fermèrent au jour,
Lorsque mille yeux s'ouvraient dans une nuit obscure.

LA PLAINTE DES TRÉPASSÉS

Troublant dans mon sommeil mon esprit agité,
Comme le vent glacé du nord précipité
Sur une mère qu'écoute, au bord de la tempête,
De femmes de pêcheurs la prophétique tête,

Que me demandez-vous, ô têtes de martyrs
Jonchant les sombres champs d'où sortent vos soupirs,
Têtes aux yeux fermés toujours à la lumière?
Quelle est donc, quelle est donc ta volonté dernière,
Ame immense d'un peuple attachée au tréteau
Pour avoir effrayé le plus lâche bourreau
De tes regards de feu vers la liberté sainte?
Pourquoi venir, avec ta chevelure ceinte
De si nobles lauriers, m'apparaître souvent
Dans mon rêve inouï de triste survivant?
Que me demandez-vous, chérubins adorables,
Jetés, percés de coups, pêle-mêle dans les sables?
Mères tramblant d'effroi qui, du haut du rocher,
Vous jetâtes pour qu'on ne pût vous approcher;
Que me voulez-vous donc, ô jeunes créatures
Au sein ensanglanté d'affreuses flétrissures.
Yeux voilés, yeux voilés, je vous prie à genoux,
Parlez-moi, pauvres yeux, oh! que demandez-vous?
— Nous voulons que quelqu'un parmi les hommes puisse
Surgir, pour proclamer franchement que justice,
Humanité, droits, lois, piété, charité,
Dieu, Providence, amour, bonté, fraternité,
L'esprit humain tendant toujours à la noblesse,
Bonne foi, loyauté, dévouement; promesse,
Tout ce que le renom à la grandeur promet,
Ne sont que des mots creux, et que tout cela n'est
Qu'une affreuse façon de comédie immonde
Cyniquement jouée à la face du monde.

A LA FRANCE

(CRI DES RÉVOLUTIONNAIRES ARMÉNIENS)

N'est-ce pas incendie embrasant l'univers,
La Révolution, chère à nos cœurs ouverts,
Qui, sublime, a jeté vers nous le cri d'alarme
Et mis entre nos mains une étincelante alarme?
Quel ange descendu jusqu'à notre chevet,
Lorsque notre douleur sommeillait et rêvait,
A secoué soudain notre âpre léthargie?
Par qui notre âme, enfin de ses liens élargie,
S'est-elle épanouie, et, pleine de fierté,
Elancée, enhardie, après la liberté?
N'est-ce pas toi, Rousseau, n'est-ce pas toi, Voltaire,
N'est-ce pas vous, penseurs courageux de la terre,
Pléiade de grands hommes chassant la Mort,
Servant de justiciers entre l'homme et le Sort,
Qui nous avez appris à détester nos chaînes?
N'est-ce pas que le vent traversant nos vieux chênes
Et remuant nos champs de son souffle enchanté,
La Révolution l'a chez nous apporté?
France! ô pays chéri! sublime école immense!
Patrie unique et chère à tout homme qui pense!
Terre promise et sol béni du Créateur!
Paradis de l'Idée, ô pays enchanteur!
C'est toi que nous avons pour grand exemple prise.
Qu'on se moque de nous et que l'on nous méprise,

Qu'on nous traque en lançant les pierres du chemin:
Ce que nous désirons est juste, bon, humain;
C'est là la vérité sublime, universelle,
Puisque c'est sur tes pas que nous marchons vers elle.
Le pasteur, c'est toi; nous, nous sommes le troupeau.
Nous livrons le combat appris sous ton drapeau.
Si nous avons les bras chargés de fer, qu'importe?
C'est bien toi qui les a forgés à notre porte.
Qu'importent les tourments, et le sang et le feu?
Nous t'avons vue agir, et nous jouons ton jeu.
Nous sommes tes vassaux et portons tes bannières:
Malgré tout leur supplice et malgré leurs lanières,
Aux armes nous courons. Oui, malgré l'échafaud
Nous volons: nous avons vu le feu du chateau.
Personne ne pourra s'écrier: « Misérables!
«Arrêtez-vous, ô gueux! vous renversez nos tables.»
Devant l'Esprit qui vole et devant la raison,
Tout festin, tout souper paraît hors de saison.
Il faut que l'homme marche, il faut que l'arbre pousse.
Qui ne veut pas marcher, il faut bien qu'il rebrousse
Chemin, s'il ne veut pas être à nos pieds foulé,
Et tout rocher obstacle est un rocher croulé.
Assez l'ombre, la boue! assez l'enfer, la fange!
Le démon rampe, et l'air lumineux est pour l'ange.
Par des siècles de peine atroce appesantis,
Nous avions les yeux, les sens anéantis:
A présent, ô soleil resplendissant de France,
Guéris par tes rayons, nous tenons l'espérance!
Nous tenons la lumière et comprenons l'azur;
Des célestes hauteurs nous respirons l'air pur.

Nous voilà reveillés, et de nos cœurs la fibre,
Muette de douleur, tremble à présent et vibre.
Grâce à toi, nous avons rallumé nos flambeaux,
Et voyons devant nous les chemins les plus beaux.
Nous marcherons toujours dans la nouvelle voie,
Quel que soit l'avenir que le sort nous envoie.
Semblables à des cerfs craintifs, nous tremblions,
Nous voilà maintenant forts comme des lions.

LA PRIÈRE D'UN VIEILLARD

Je suis venu, mon Dieu, frapper mon front blanchi
Contre les murs glacés de ton temple béni.
Tu ne m'entendis pas, Seigneur, et ta vengeance
N'éclate pas encore et garde le silence.
La nuit, sous le ciel sombre, écoutant de mon coeur
Le battement rapide, et songent au vainqueur,
J'ai parcouru les champs, interrogeant les astres,
Pour savoir quand viendrait la fin de nos désastres;
Et les astres ont tous fait comme toi, Seigneur:
Ils ont tu les secrets noirs de notre malheur.
J'ai demandé, tremblant, au vent qui dans la nuit vole,
Au nuage traînant l'élasticité molle
De ses flocons d'argent, au murmure des eaux,
Aux gazons frémissants, aux branches, aux oiseaux.
J'ai, chancelant d'angoisse, interrogé la lune

Traînant son regard blanc et froid de dune en dune.
Aux grands chênes des bois profonds j'ai demandé
S'ils ne voyaient de loin rien de la vérité.
J'ai dit à l'argent pur des ondes fluviales
De refléter demain en quelques lueurs pâles,
Pour que je pusse voir, rempli d'anxiété,
Ce que pour nous le sort dans l'urne avait jeté.
Rien ne m'a répondu, rien ne m'a dit: « Ecoute »;
Or, comme je veux tout savoir, coûte que coûte,
Comme le fléau dure et que veille la Mort,
Comme, enfants de malheur et frappés par le sort,
Nous sommes las d'avoir les yeux noyés de larmes,
Que c'est assez d'horreurs, de supplices et d'alarmes,
Rappelle-moi, Seigneur, à toi; car les vivants,
Sous le firmament bleu jetés à tous les vents,
Ne peuvent, paraît-il, pénétrer ton mystère,
Et, pour qu'on te comprenne, on doit être sous terre.
Beaucoup, le cœur fendu, s'en allèrent, Seigneur,
Qui dans leur vie encore espéraient le bonheur.
Ils étaient dans la fleur d'une belle jeunesse;
Ils étaient pleins de cœur, de valeur, de tendresse.
Leur sien d'espoirs touchant battait pour l'avenir
Eldorado brillant d'or, d'argent, de saphir,
Lersqu'ou vit un bras noir sur eux soudain s'abattre,
Et la plupart d'entre eux moururent sans combattre.
Car on dirait l'enfer ouvert par cette main,
Tel que ne l'avait vu jamais le genre humain.
Oui, l'enfer déchaîné, sans frein ni résistance,
Contre ces hommes nus, sans abri, sans défense.
Le fer les a mangés, le feu les a mordus:

Comment ils finissaient, on ne le savait plus.
Jeunes, ils sont partis, ensevelis dans l'ombre.

Et moi, devant leur seuil assis, moi vieillard sombre,
A quoi serais-je bon, Seigneur, restant ici?
C'est assez respirer à ton soleil. Merci.
Laisse-moi rentrer là d'où toi seul, Dieu sublime.
Tu sais pourquoi nous fit épanouir l'abîme.
Laisse-moi retourner dans le sein du néant,
Pour oublier ou pour etre moins ignorant.

ԱՐՁԱԿ ԷՋԵՐ

1896—1912

Վշտասէն Ներսես
Արդարութեան ձայնը
Դանդաչուած
Ինչ որ տեսաւ իրիկուն մը
Հիւանդին տեսիլը
Խրիմեան Հայրիկին
Պէրպէրեանի յիշատակին
Պզտիկներու
Պատկերի մը տարիւ
Թէ ինչպէս խենթեցաւ
Սեցեալին մէջ
Տարի Ճառագոյթը

ՓՈՔՏԿ ԷՋԵՐ

ՎՈԼՈՍԷՆ ՆԵՊՈՍ

Աւելի քան կէս դար առաջ, կը մեկնէր իր հայրենի քաղաքէն, Վոլոսէն, ուրկէ կը վտարէր զինքը անլուր աղէտքի մը զոհ գացած իր բոլոր սիրելիներուն կորուստը։ Հիմա առանձին է, բոլորովին առանձին աշխարհի վրայ։ Ու կ'երթայ հարաւի կողմը, դէպ ի անծանօթը։ Կը թողու որ նաւը որով կը ճամբորդէ՝ առնէ տանի զինքը գրեթէ ըստ քախտին, ուր որ ուզէ։

Ծովը խաղաղ է։ Իր հոգին ալ։ Կակիծի, տառապանքի ճգնաժամին յաջորդող հանդարտութիւն։ Եւ ասկէ զատ, իմաստուն ճանչցուած է։ Իմաստունները դիւրաւ կը վարժուին բախտին տանիլն դժնդակ հարուածներուն ալ։ Անցգաղ. ամէնուրեք այ։ Լացաւ, շատ լացաւ, գառնապէս լացաւ։ Սակայն նիթէ չափազանց յուզ, արցունքի աղբիւրն ալ կը ցամքի, և իմաստասիրութեան զարմանալիով ան-վրդովութեան նմանող հանդարտութիւն մը ւէջ կը թաղուի մարդ։

Բազմաթիւ են ճամբորդները։ Ամէն հասակէ այրեր, կիներ, մանուկներ։

Գիշերը նաւակամուրջը կ'ելլայ։ Կը մնայ հոն, մինակ, առանց մէկուն խօսելու։ Արդէն, նաւը մտնալէն ի վեր, մէկու մը հետ բառ մը փոխանակած չէ. համր կը կարծեն զայն։

Նաւը յունական արշիպեղագոսէն կ'անցնի։ Խորհող ճամբորդը կը տահարկէ այն մեծ ու փոքր անհամար կղզիներուն քովէն, որ կը մրափեն աստեղաւփիւռ երկնքին անծայրափակ ամպհովանիին տակ, և մտածել կուտան անսահման գերեզմաններու մը որուն վրայ ցանուած են մեծ ու պզտիկ տապանաքարեր, գերեզմանները գոգլոս դարերէ ի վեր հոն իրարու յաջորդող սերունդներու։

Նաւուն մէջ ամենքը Մորփէոսի գրկախնդաւին մէջ պարուրուած են։ Ինքը, արթուն է։ Արթուն են նաև անշուշտ նաւուղիղը և մէկ քանի նաւազներ։

Թա՛լասա, Թալասա, Թալասա, Թալասա։ Առաւօտեան կենսաբուխ նախածագ չողերուն տակ, ինչպէս նաև երկային վար հակող խաւարի վարագոյրին մէջ, հինաւուրց Թալասան կը մրմնջէ կամ կը մռնչէ՝ ինչպէս հազարաւոր տարիներ առաջ, Ի՞նչ դէպքերու, յաղթի ի՞նչ յեղաշրջումներու ականատես չեղաւ այդ ծովը. տէրութեանց, թագաւորութեանց ի՞նչ փլթփլումներ և ի՞նչ խաւարումներ չտեսաւ կղզիներով ու կղզեակներով հած այդ լայն տարածութիւնը։ Ո՛րչափ այլազան բանակներ, որ տաժանքով կարեցին անցան այդ ջուրերը՝ երթալ նոր նոր աշխարհներու տիրապետելու կամ օտարոտի գաշտեր իրենց ոսկորներովը ճերմկցնելու համար, ուրականին չունչին տակ գգետնած եղէգներու հանգոյն։

Ու երազողը, մտքով ապրելով անցած գացած դարերը, կը կարծէ որ կենդանի են դեռ հոդ, այդ մարգերուն մէջ, երկար երկար ժամանակէ ի վեր չլսած երեւոյթները և դէմքերը։ Կը կարծէ նշմարել ընդարձակ, երբ կը սահի ի՛անցնի Լեսբոսի, Միտիլէնի, Եւբէայի, Սկիւրոսի, Կովի, Սամոսի, Պափոսի և ուրիշներու առջեւէն, հեռաւորութեան մշուշին

մէջ ժպտուող կերպարանները Հիպոկրատներու, Քսենոփոններու, Լէոնիդասներու, Սոփոկլէսներու, Թալէսներու, Սոկրատներու, Պլատոններու, Պօղոս ու Յովհաննէս առաքեալներուն, Պօօթարիսներու, Պայրըններու և այնքան ուրիշներու, ամենքն ալ հոգիներ որ հանապազորդեցին, անցան դարձան այդ տեղերէն, բերելով մարդկային ազգին ո՛րը իրեն խորհողի կամ մարգարէի անուրջներն ու լոյսերը, որը իրեն բազուկն ու լանջքը արագ արագ բաբախուն ազատութեան կամ յառաջդիմութեան սիրովը, ամենքն ալ յօժար ու պատրաստ իրենց թանկագին գոյութեան պատարագը մատուցանելու անհատական կամ տիեզերական հայրենիքին համար։ Եւ այն որ անձամբ ինքզինքը կը տարագրէ, արտակացութեան մէջ, տրտում նայուածքը անդունդէն աստղերուն և աստղերէն անդունդին դարձնելով, հոգին հասկլով վերի դատարկութեան բարձրէն իյնող քարի մը սլացքովը, կը մրմնջէ. «Խաղաղութի՛ւն, խաղաղութի՛ւն ծովու և ցամաքի վրայ։ Թալասա՛, Թալասա՛. քնացիր, ո՛վ անդունդ։ Քնացէք անխռովութեան մէջ, ո՛վ անցած ու ապագայ դարեր։ Մի յուզուիք, մի տարուբերիք, մի վրդովիք։ Այժէն բան յաւիտեան հզաւ, է ու պիտի ըլլայ. յանձն եղէք Տնօրինողին. ինքը կուտայ ձեզի խաղաղութեան օրինակը։ Վերջանա՞ն խլրտումները և յեղաշրջումները ցամաքին ու ծովուն։ Հանգարտացուա՛ք, խաղաղացուա՛ք։ Դուք ալ նոյնպէս չէ՞ք ըներ մինէ. այսինքն առանց վրդովման և առանց սասանութեան չէ՞ք աշխատիր դուք ալ, ո՛վ յաւիտենական աստղեր, աստղեր զոր կը հարցափորձեմ և որ կը մնաք անմռունչ։ Ուրեմն, լռութի՞ւն աշխարհի վրայ ալ։ Միակ նպատակը որուն կը ձգտի մարդկութեան բովանդակ ճիգը, ո՞չ մինէ կատարելագործումն է։ Ուրեմն, պէտք է ջանալ նմանիլ երկնային մարմիններուն. ուրեմն, սպասո՞ւմ աշխատութեամբ, աշխատութեամբ որ համանման ըլլայ երկրի ալքերուն երկունքին և երկնքի վհին երկունքին. սպասել որ ածուխը ադամանդ դառնայ, որ չկատարե-

լագործուած մարդը կատարեալ դառնայ։ Պիտի ըլլայ այնպէս։ Ո՞վ գիտէ։ Ցուսանք. յոյսը, ամէն բանի համար, նեղելի է և օրհնեալ։

* * *

Բարձրացէք, բարձրացէք իր հոգւոյն մէջ, ինչպէս տուընջեան առտուը կը բարձրանայ հորիզոնէն, ո՛վ ափսունքներ Ազիքսանդրիոյ, սպիտակափայլ քաղաք որ շողշողուն ճեղինակի մը նման կը թառիս անեզր անապատներուն ամայութեանցը դրացի Տելթային վրայ. քաղաք որուն ցանկացին հնութեան այնքան իշխաններ ու թագաւորներ, քաղաք իմաստութեան և յիմարութեան, դպրութեանց լոյսին ու ագիտութեան սեւ ստուերին. քաղաք որմէ կարծես դեռ դուրս պիտի ելլայ, առաչխի, հալուէլի, կնդրուկի, գմուռսի բոյրերովը ու ծուխովը հովանաւորուած իր զբօսանաւը մըտնելու համար, անտեղիտալի կերպով մրայօն բոլբոլիտ-թագուհին, այն կինը որուն կուրծքին տակ յաւէտ կը վառէր փառասիրութեան բոցը և որուն գոռոզութիւնը արքաներու կամ հռապետներու բախտը կ'ուզէր իրեն խաղալիք։

Ու կ'երթայ խորհուրդ. կը յառաջանայ ցամաքին մէջ, անցնելով գալարիքներու և բուսականութեան այդ երիզէն, որ սեղմուած բռնուած է կրկին աւազուտներու մէջտեղ, իբրեւ անծայր անսահման կանաչ պօա մը հին արծաթի գոյն ողնայարով՝ որ ասկի անեզրութեան մը մէջէն կը սողսկի գալարապտոյտ։

Կը տեսնէ գիւղացին իր հիւղին մէջ, յաւիտենական ֆէլլահը, որ անդադար կը փորէ հողը ու կ'ինայ մէջը, սիւնոյն գեանին վրայ ապրելով ու մեռնելով, անոր ծոցին կցուած անյիշատակ ժամանակներէ ի վեր իրեն կենակից գլխահակ էշուն հետ, և իր ուղտին հետ, որուն երազուն նայուածքը կը մոլորի իր հայրենիքը եղող անապատին հեռաստանին մէջ։

Կ'անցնի այն աչքդ առածին չափ տարածուող դաշտերէն, ուր մարդուն ձեռքը կը ցանէ, ով գիտէ երբէն ի վեր, ինչ որ պիտի ծառայէ երկարելու համակ տղմաթաթաւ ու մերկ ու աղտեղի տառապանքի գոյութիւն մը որ հոգ կը հոտի, հոգը՝ իր միակ ու վերջին վերարկուն։ Մերկութիւն, որ կը յիշեցնէ նախապատմական մարդը, որ բնութեան ու հողին մէկ մասը կը յօրինէր, ագիտութենէ ապուչցած, հաղիւ խոպոտ խղուըրտիւն մը խանչելով՝ իր պէտքերը իմացընելու համար, գրեթէ անբարբառ։

Կը մտնէ մեծ քաղաքը, որուն մօտ կը կանգնին փառաւոր տաճարներու յիսուն անգամ գարաւոր այն յիշակերտները վիթխարի, որոնց ուրուագիծերը կը յստականան հորիզոնին մէջ նման աւազին մէջ պարանոցամթաղ քուրմերու սրածայր գլխանոցներուն, քուրմերու՝ որ խորը մտած ըլլան երկինքը լուսագոյն գտնելու և յաւիտենապէս անլուծելի առեղծուածը քննելու համար։ Միմիայն, ա՛հ այն նայուածքը, չիլ ու տարտամ, որ կը թաղուի հեռաստանին մէջ և որ գոգցնս մարդկային ճակատագրին հարցը կը հետաքննէ։ Ո՛հ այն կարկառները անարդիլ ժայռերու, զոր անէացման տեսիլէն զարհուրած հզօրներու ձեռքը բարձրացուց՝ ոչնչացման և մոռացման դէմ դիրնիք պատսպարելու համար։ Եւ երազողը կ'աղաղակէ.

«Ո՛վ վէմեր, որ ձեզ ծնող հողին գրկին մէջ ձեր քնացած հանգիստէն խլուեցաք, հակապատկեր մը կը յօրինէք դուք կենդանի էակներուն հետ։ Ատոնք կը ծնին և ժամանակ մը սրեւէն տակ երեւալէն վերջը՝ կ'անհետանան հողին տակ. դուք, հազարաւոր տարիներ գետնին տակը թաղուած մնալէ յետոյ, յարուցեալ էք լոյս աշխարհ, ու կ'ապրիք երկար, երկար տարիներէ ի վեր։ Կենդանի էակներու սերունդներ անթիւ անհամար բուսան, չնչեցին և աներեւութացան յաւիտեանս, ու դուք ուրիշներ ալ պիտի հանկին, տեսնելով ձեզ կանգուն, և անոնք ալ պիտի անցնին, դուք կանգուն ով գիտէ մինչեւ երբ։ Բայց պիտի գայ օրը՝ ուր ալ բան

չպիտի մնայ ձեզմէ ալ, ոչ իսկ ձեր մղեղը։ Մինչեւ այն ատեն, սակայն, մ՛ըլլափ փոփոխութիւններ պիտի տեսնէք որ իրար պիտի հրմշակեն ձեր ոտքերուն տակ, ինչպէս ա՛յնքան թագաւորութիւններ, ա՛յնքան կրօնքներ, ա՛յնքան քաղաքակրթութիւններ վիրաւոր մղեցին ու քայքայուեցան ձեր անկումէն ի վեր։ Պիտի տեսնէ՞ք արդեօք գերագոյն երանաւէտ օրը, ուր ազգերը, իրար պիտի ոչնչացնեն գերկախաղութեամբ եղբայրական՝ փոխանակ իրար փոխադարձելու, թէ ոչ՝ մարդը, ամեն նիւթական ու բարոյական յառաջդիմութեան հակառակ, պիտի չուզէ զատուիլ իր նեմ և անագորոյն կուռքերէն»։

* * *

Օր մը, մեծ քաղաքին մէկ մկկիթին մօտ, բազմութիւն մը կը նշմարէ։ Առանց աչքի, գլխէդ առանց յօնքի հակայ մըն է, ինչպէս մէջքը և գօտիէն վար մերկ, զոր ամբոխը մօտէն կը պաշարէ։ Ըմբշամարտական կազմուածք ունի. ժժգոյն՝ զարհուրելի և մութ ժժգունութեամբ, մազերը ցից գլխուն վրայ։ Անմռունչ և գիմադրող յամառութեամբ՝ բռնցի կը սեղմէ երկու նկանակ, զոր կատաղի ամբոխը կ՛ուզէ ձեռքէն առնել։ Բան տարեկան ըլլալ կը թուի, թէպէտ կրնայ քառասուն կամ քառասունհինգ տարեկան ըլլալ. ինչպէ՞ս ճշդել մարդկային էակի մը տարիքը, որ ոչ նայուածք ունի, ոչ գոյն, ոչ ձայն — վասն զի բնաւ բարբառ մը, ճիչ մը չհլլար բերնէն. համր է։

Շուրջը, ամբոխը կը պոռայ, կը հայհոյէ, կը շշէ, կը գոռայ, նկանակները առնելու համար։ Գողցա՞ծ է զանոնք, կը պահանջէ՞ զանոնք իրրեւ իրենը կամ իրրեւ աղբմութիւն զոր ստանալու իրաւունքը ունենալ կը կարծէ. ա՞վ գիտէ. բան մը չըսեր։ Միայն, զրկուղի, հարստահարուածի պայծուցքի դողովը լայնցած ռնգունքովը կը շնչէ ու կը խմէ լուտանքները, պոռչտուքները, կանչուըտուքները, որ անտարակոյս անոր ոգիին վերջին հեղոյրքին և կը գալարեն։

Կարծես թէ չի հասկնար թէ ի՛նչ կ՛ուզեն իրմէ. թշնամանքներու, խառնամբոխ յարձակումներու այդ տարափը լերկ ժայռի մը վրայ կը տեղայ։ Իր հայեցուածքին պարապութիւնը ծանր ծանր կը պտտցունէ մարդկեղէն ալիքին վրայ որ զինքը կը խարազանէ՝ անտես իրեն, բայց զգալի՝ արիւնին կրակին մօտաւորութեամբը։ Կ՛երեւայ թէ կը հասկընայ թէ անոնց գործը իր հացին հետ է, և այդ հացը կը սեղմէ կը պահպանէ իր վրայ այն ստիպման բուռն կերպով՝ որ այն իր մարմնոյն մէկ մասը կը կազմէ. իր մարմինն իսկ։

Վերջապէս, անկումէ հակային, ճանկոտուքներ ու թեւթեւ վէրքեր անոր երեսին ու անդամներուն վրայ։ Արիւնը կը խառնուի ճմռուած, կտրտուած, ողմաթաթաւ, կոխոտուած, ճմռթկած հացին հետ, որ կը յափշտակուի իրմէ։ Ան կը կանգնի, և վայրկ գազանի պէս ոռնալով այս անգամ՝ կը փախչի կը մտնէ մկկիթը։

* * *

Ուրիշ օր մը, գիշերը անապատին մուտքին վրայ, ուր խալամական ագաւոր տօնի մը կատարման համար վրաններ կանգնած են, կը մօտենայ խորհուրդ վրանի մը, ուր չատ մը ուրիշներու մէջ եզած պէս, երկրին ամէն կողմերէն եկած բնիկներ անձնատուր կ՛ըլլան այն ինքնաչարչար մոռիլ ազօթքին. յորում հաւատացեալներ, ոտքի վրայ, գլխով ու բիչ մըն ալ իրանի հորիզոնական անգադրում երթեւեկի մը գուգաչափելով կատարի վրայ բոնցի հարուածներ և «Ալլա՜հ, Ալլա՜հ» ճիչը. կր տատանին վրանին կի սալոյս խորհրդաւորութեանը մէջ։ Բաանի չափ են։ Կարգին գլուխը ձերբունի մը կայ, թերեւս իմամը, որ օրինակը կուտայ, բայց որ, իր այժը իմայելով, մեզմով միայն կուտայ բոնցի հարուածներն ալ, ճիչերն ալ, չարժուձեւերն ալ, առանց ինքզինքը յոգնեցնելու. վարձառութեան դպրոցի ա-

չակերտ, և կարծեմ քիչ մըն ալ ծածկամտօրէն խնդալով այն տարապայման եռանդին վրայ զոր ինքն իսկ կը ներշնչէ ու կը գրգռէ, — յաւիտենական պատմութիւն ամէն կրօնքներու յոռի պաշտօնեաներուն, որ գժուարակիր բեռներ կը կուտակեն ամբոխին ուսերուն վրայ, և իրենք մատովնին անգամ չեն ուզեր տեղէն շարժել զանոնք—։ Վերջը վերջը, յաղթանդամ դիւցազն մը, գլուխը դառնալով, յափսիթերս կը կործանէ վիշտ պատի մը պէս, և ծանր գլխովը, որ երկու անգամ կ'աստուստէ գետնին վրայ գրեթէ կը ճմլէ պատանեակ մը, որ վրանին մուտքին առջեւ կեցեր, ակնապիշ դիտեր, յոգներ ու գետինը պառկեր քնացեր էր։ Եւ երազովին սիրտը կը ճմլի տեսնելով բոլոր այդ գլուխները, որ կ'երթան կուգան այդպէս, իրենց կակորդէն դուրս ժայթքելով Արարչին անունը, ամբողջ կէս ժամ, թերեւս աւելի, անդուլ անդադար, ձայներնին խղդուած, այլեւս մարդկային ձայն ըլլալէ դադրած, աչքերնին, շատ ճերմակ, կախուած ժարգու աչքերուն պէս իրենց կապիճներէն դուրս փախչելով, կարծքերնին ճնշուած, վար կործանելու մազ մնացած ամէնքն ալ, սիւսին պէս։ Ու կ'ըսէ ինքնիրեն թէ այդ Ալլահը, որ կը պահուըտի անհամար կինոականութիւններով լեցուն և անկարեկիր կերպով անչարժ կապոյտ վրաքոյրին տակն, այնչափ մեծ և այնչափ հզօր է որ անհասանելի է որ չկամենայ օգնական ձեռք կարկառել իր տկար արարածներուն, որ ապրելու դառնագէտ յոգնութիւնը յաժառակամ կը ստանձնեն իրենց Արարիչէն ընդունած ըլլալնուն համար, որոնք, հասարակածին հրատապ արեւին տակ խաչտանգուած, հողով ու ցեխով թաթաղուն, անդամներնին ածուխի պէս նիհարցած ու սեւցած, կ'ելլեն, կ'իջնեն, կը տարուբերին, կը վխտան, կ'հոսան ու կը զնան, որդեր հողին զոր անգադրում կը բրեն բանի մը չըսպասելով, ժամանակէն առաջ ծերացած, քսանեւհինգ տարեկան հասակին մէջ վաթսուն տարեկան, քարի պէս կարծր հացով փորերնուն անօթութիւնը խարելով՝ որպէս զի հարբսո-

տացնեն միլիոնատէրները որ ուրախ գուարթ զանոնք կը սպաննեն, և որոնք մեռս կողէն, մեծ քաղաքներու մէջ, քաղցը մոլութեան գիրկը կը նետէ...։ Անոնք յաւերժապէս կը տառապին ու կը տաւտպին, անոնք որ փոշիէն ծնած և փոշի դառնալու դատապարտուած, շատ գոհ պիտի ըլլային եթէ բնաւ ամենեւին անկէ դուրս չելլային։

ԱՐԴԱՐՈՒԹԵԱՆ ՁԱՅՆԸ

—«Ո՞վ է այն որ դուռս կը բախէ կէս գիշերէն վերջը, գաղտագողի, մեղմիւ, անդրաշխարհի կոչի մը նմանող խորհրդաւորութեամբ, հարցուց ան՝ չկրնալով գեռ վեր վերցընել ալեծածուխ գլուխը՝ անխռով քունէն ծանրացած։ Դո՞ն ես դարձեալ, ո՛վ խորխորհուրդ անուշ էակ, այնչափ սիրած որչափ փարելի, որ կուգաս դէմառդէմ նստիլ ինծի հետ, փարատել նիհիլը, խօսիլ ինծի հետ քաղցրութեամբ ամէն բանի վրայ, արտասուքեամբ լեցուն բառեր մրմնջել ականջիս, բայց առով հանգերձ, անզուգական մխիթարութեան հասանքով մկրտել մրրկայոյզ խորհուրդներով հրատապ ճակատս։ Դո՞ն ես դարձեալ։ Քօղածածուկ կերպարանքդ, հանգուցատիպ այն քնքոյշ դիմակազգեաց էակպարանքդ, հանգուցատիպ այն քնքոյշ դիմակազգեաց էակներուն, որ, երկա՜ր տարիներ առաջ, անձայն, անխօսուկ, կնդրկարոյր իրենց մարմինը ինծի հակիրճ գարնան հովի պէս և հոգիս անուշութեան հեզեղի մը տակ թաղելէ վերջը, գացին անհետացան, անծանօթ, խորհրդաւոր, տարակոյսի մը մէջ թողլով զիս թէ՝ կը ժպտէի՞ն թէ կուլայի՞ն, քօղածածուկ կերպարանքդ ահաւադով խառն գմայլմամբ կը հաճակէ զիս, երբ՝ շատ անօթ, աւա՜ղ, այցելել կուգաս ինծի։

քանի քանի անգամ ցատկելով արթնցայ հանգիստէս՝ կարծելով լսել դուռիս վրայ դղչող մատներդ, բանալու համար զայն, և ի զուր սպասելէ վերջը, վերստին ընկղմեցայ մահուան քրոջը գիրկին մէջ։ Գիտեիկ այլեն ինչ հնչտանքներ առուակեցիր երակներուս մէջ, ինչ կակուղ, ինչ աննիւթական հրճուանքով պարուրեցիր զիս։ Եւ քեզի հետ գլուխ գլխի, դիշերուան այն պահուն ուր ամենքը անգիտակից են ապրելնուն, անսահման զգացողութեան, խորին խորհուրդներու, ամենիմաց հասկացողութեան կեանքը ապրեցայ ես, վսեմ խելագարութեամբ տենդահար։

«Ինչե՞ր յայտնեցիր ինձի, զոր չեմ կարող նմաններուս հաղորդել, այնչափ սակաւ է մարդկային լեզուն ու աղկաղկ։ Ի՞նչ գաղտնիքներ մերկացար չլացած մաքիս, ինչ զարմանալիքներ պատմեցիր, ապագայի ինչ հեռապատկերներ, անցեալին ա՛րպիսի գնահատումներ տպեցիր իմացականութեանս ձերմակ էջերուն վրայ։

«Տանեակներով գարուններ, հիմա յիշատակին անգամ սրբուած մեր լանջքին տակ, անթիւ անհամար ամառներ արեգակնաւէտ, ու ձմեռներ ձիւնածածուկ ու սպիտակափառ, որոնց մէջ այնչափ բիւրազան ալեկոծութիւններով բարախեց մեր սիրտը, որոնք անցան սահեցան մեր գլխուն վրայէն, ինչպէս ուղեւոր թռչուններ զոր գիտենք թէ այլ եւս չպիտի տեսնենք, վերակենդանացուցիր իմ մէջս։ Մաթած դէմքեր, անհետացած, այս կամ միւս աշխարհին մէջ աներեւութացած սուգած կերպարաններ, զոր պաշտեցի, որ կեանքը հանդուրժելի կ'ընէին, վերարծարծեցիր հոգւոյս մէջ։ Բարիներուն անչափ սիրովը, չարերուն համար անեղր արգահատանքով ծովացուցիր սիրտս։ Կրկնեցիր ինձի երջանկութիւն խոստացող թոթովումները զոր ատին անդին, անցեալին մէջ, ո՛վ գիտէ երբ, չմոռցուած քաղցրութեամբ բերաններ հծծեցին ականջիս։ Ո՛վ դուն, դո՞ւն ես դարձեալ։ Բարեւա՜ եկար։

«Բայց ո՞վ ես դուն ուրեմն, որուն բերնէն իմաստութիւնը և հեզութիւնը կ'առուակեն՝ դալարազուարճ դաշտի մը կանաչութեանց մէջ պահուըտող հոսանքի մը վճիտ ու յորդ ջրերուն նման։ Ո՞վ ես դուն, որ բովանդակ էութիւնս վեր ի վայր կը յեղաշրջես և երկրաւոր չեղող յափրշտակութեան մը թեւերուն վրայ կ'անդրուվարես զիս։ Մինչեւ վերջը չպիտի՞ ճանչնամ զքեզ։ Գթութիւն, ըսէ ինծի, ո՞վ ես դուն»։

Ու մշակերպ պատրուակով առիգածեալ կերպարանը մրմնջեց.

— «Ես արդարութիւնն եմ։ Գու վիտքդ ընտրեցի՝ երբեմն երբեմն այցելելու համար»։

— «Օրհնեալ ըլլա՛յ գալուստդ, հառաչեց ալեզարդ ծերունին։ Ա՜հ, քանի որ մտար իմ խոնարհ յարկիս տակ ու համակիր ես եղուկ մահկանացուի մը, ճառագայթէ՛ քու բանիդ լոյսը տարակոյսի մատնուած այս գանկին տակ։ Ծորէ՛ ապուանոյշ զգօնութիւնդ ամբոխեալ իմացականութեանս մէջ, և ուղղէ՛ վարանոտ քայլերս ճշմարտութեան հանգրուանը։ Վասն զի նման խոնջութենէ պարտասած թըռչունի մը որ ի զուր թեւերը կը թարթափէ, տագնապած, լայնածաւալ հրդեհէ մը կերուած մարզի մը վերեւ՝ ուր խաղողի ողկոյզները իրեն չեն թողուր կայան, իմացականութիւնս վայրապար յոգնեցաւ մերձենալու համար իր կենսատուութեամբ անմատչելի խնդրոյ մը, վերահասու ըլլալու համար անոր և անմատչելի խնդրոյ մը, վերահասու ըլլալու համար անոր և իրերը իրենց ճշմարիտ լոյսին մէջ ըմբռնելու համար։ Վասն զի, քանի տարիներէ ի վեր մեր ազգին կարեւոր մէկ մասին որդեգրած յեղափոխական գաղափարին չուրջ այնչափ այլազան դաւանութիւններ կը յայտնուին, որ ինծի որոշ գաղափար մը կ'ուզեմ չունել։»

Եւ ճշմարտութեան ձայնը, հատիկ հատիկ, այսպէս խօսեցաւ մութին մէջ։

— «Շուրջ քառորդ դար առաջ, Հայը՝ հաւետին տակ փուշ մը սպրդած երիվարի մը պէս սկսաւ ոռնալ, աքացել, ծառանալ զինքը վարող սանձին տակ։ Վարչական ա-

նարդարութեանց, և ճնշումներուն բեռը անտանելի դարձաւ, և երբ բոզոքները՝ զոր մատոյց՝ անլսելի մնացին, քիչ քիչ սկսաւ ինքն իր գլխուն ճարը նայիլու ելլել։ Հայրենասէր հրապարակագիրներու, վիպասաններու ազդեցութեամբը ոգեւորուած երիտասարդութիւն մը պատրաստ էր կռիւին։ Ու կռիւը ծայր տուաւ։ Եւ կռիւը արդար էր։ Ու տեսանք որ, մինչեւ այս վերջին ժամանակները, երկար ատենէ ի վեր չլսուած չտեսնուած եռանդ մը, հայրենանուէր հոգիներու բորբոքում մը, անտարակոյս պանծալի և պաշտելի, բռնկեցուց հրդեհը և վառեցաւ ու կը վառի։ Ահա ազգութեան անտեղիտալի օրէնքի մը հետեւանքով, հին հին դիւցազներու կրակ արիւնը ծայր տուաւ նոր հերոսներու երակներուն մէջ, և ասոնք, արհամարհոտ, վէս, գժգոհած, յաղթանակի հեռապատկերը գլուխնուն մէջ, և պարծանքի ժպիտ մը գրեթէ ակռաններնուն վրայ, յարձակեցան ա՛ռ, ա՛րի գէմ... դարերէ ի վեր արմատ բռնած վսեմի մը վրայ, որուն առջեւ կը կասէր Արեւմուտքի քաղաքակիրթ և հզօր ազգերուն կացնի հարուածը՝ ըլլա՛յ հաշիւի համար, ըլլա՛յ առ երկիւղի։

«Յեղափոխականները ուզեցին աչխարհի ցոյց տալ՝ նախ թէ Հայերը կը տառապէին, և յետոյ՝ թէ բռնութեան առջեւ համակերպելու աստիճան ստրուկ ազգ մը չէր Հայը։ Եւ իրաւունք ունէին, թէեւ, աւա՛ղ, չը տեսան որ մահիկը, որուն վրայ նետուեցան, գիւրաւ խորտակուելիք եղջիւր մը չէր...»

Եւ ալեծաղիկ գլուխը տեսաւ որ դեռատքող էակը կամաց կամաց դուրս ելաւ իր խուցէն՝ ինչպէս մտեր էր։ Եւ իր էութեանը մէջ ծաւալեցաւ լոյս մը նման այն չոգիներուն, զոր չարաթներով ալեկոծութեան բռնուած նաւու մը ճամբորդները հեռուէն կը նշմարեն հորիզոնին վրայ, որուն հանդարտ քրքրումը խաղաղութիւն կը խոստանայ։

ԳԱՆԳԱՋՈՒՄ

Անդունդին վերեւ հովը կը քալէ, ու անոր քայլերուն տակ կը ծնի փրփուրը։

Ծովեզերքին մօտ, ուր փրփուրներուն ձիւնը առատաբուխ կեղերջաձայն կուգայ կը հալի հեւալով, կը մրափին անչարժ ուրիշ ձիւնակոյտեր, մարմարիները մեռելաստանին։

Անդունդին ծփուն ճերմակ ծաղիկներուն հետ եղբայրութեան համբոյրով մը գրեթէ իրար կ'ողջագուրին ցամաքին այդ սպիտակութիւնները։

Մեռելներուն վրայ գոցուած կափարիչները կը գրկախառնուին, կը նոյնանան անսահմանութենէն եկող ուխտաւոր ալիքներուն գոռացող ամբոխին հետ։

Ծովուն ու երկինքին ու ցամաքին նոյնանչան մէկ կեանքն է որ կ'ապրի հոգ, ազմկալից, լուսապայծառ։

Ո՞վ ըսեր է թէ մեռելները ա՛լ չեն ապրիր, թէ կը դադրին ըլլալէ։ Ահա այդ մրմունջներուն ու խուլ գոռումին մէջ, որ այդ գրկապնդումին մէջէն կը բուանի, կը լեմ գացող հոգիները որ բաներ կը խօսին հեռուէն եկողներուն՝ անոնց գոչելուն պատասխանելու համար։

Ու յաւիտեան պիտի տեւեն այդ հեռուզհեռումները, այդ ձայները, ծովափին մեռելաւորութեանը մէջ, որ այլեւս թափուր չերեւիր այս խառնամբոխ դաշնակութեամբ։

Դաշնակութի՛ւն սխրալի, վայնասունը յաւիտենական ջուրերուն համաստաված՝ անհամար գալիքէ ի վեր մրմռացող և որ յաւիտեան պիտի խոխոջէ վերի կապոյտին տակ, անծայրափակ ու յաւերժական ովկիանոս մը ան ալ։

Եւ մարգը, որ կը յետազէ, այդ երկու անդունդներուն մէջտեղ խելայեղ և այլայլած, կարգաւ կը փակէ կը բանայ աչքերը, տիեզերական գաղտնիքը ըմբռնելու մօտեցած ըլլալու հիւանդութենէն այլագունած։

Փակեցէք ուրիշին, կոհակնե՛ր, ձեր մշտատատան արծաթը գերեզմաններուն մօտ։ Քարեր ու ալիքներ, իրարու խառնուեցէք, և այլեւս չկարենանք որոշել թէ ալիքնե՞ր են որ քարացեր կեցեր են, թէ ճերմակ շիրիմները՝ ատք եղեր՝ կը քալեն ու կը քալեն։

ԻՆՉ ՈՐ ՏԵՍԱՒ ԻՐԻԿՈՒՆ ՄԸ

Տասնէ աւելի տարիներէ ի վեր հան է, բանտը։ Թագակիր յարալէզին ողջ գոհերէն մէկը։ Վաթսուն տարեկան. իրօք քսանուինը։ Ջնտաններու ժամերը շատ անգամ տխուր են, տխուրները՝ տարիներ։ Մէկ երկու տարուան բանտարգելութենէ վերջը, մայր մը յաճախ չի ճանչնար իր զաւակը։ Ցկեանս բանտ, կէսէն աւելի գերեզման։ Մանաւանդ երբ յոյներ ունէր մարդ, որոնց մարիլը կը տեսնէ յանկարծահաս թեւատարած հոգիահարի մը սեւ չունչին տակ. մանաւանդ երբ մէկը ունէր, անուշ արարած, որուն խոստացող մէկ ժպիտը, առտու մը, կամ իրիկուն մը, ճմլուտ մը, դալկահարուտ մը տուաւ սրտին. մանաւանդ եթէ ծրագիրներ ունէր մարդ, որոնց լրացումը միակ ապրիլը պիտի ըլլար բազձացուած հնարաւոր երջանկութեան։

Ինքն ալ սիրտ տուած էր, տարիներ առաջ, հիմա ա՛րչափ ժամանակ է. դար մը կը թուի իրեն. ու անոր պատկերը չիջած է իր մտքին մէջ, հակառակ բուռն ճիգերու զոր ըրաւ՝ յիշելու համար։ Հիմա, իր դէմքն ալ բոլորովին մոռցած է. երկար տարեն առաջ, տխուր ջուր կար քովը. լուսամուտէն մտուած տխնչոցին բակրակ ցոլքի մը չնորհիւ նայեցաւ՝ ինքզինքը տեսնելու. չճանչցաւ. խռճած ծերունի

մըն էր տեսածը՝ մղտացած, փոքրացած նայուածքով։ Ա՛լ այնուհետեւ ա՛չ հայելիի մէջ կը նայի, ո՛չ ալ ջուրի։

Սկիզբնները այնչափ լացաւ, այնչափ լացաւ, որ իր գոյութեան մէջ համբարուած արցունքի ակը ցամքած է կարծես. ա՛լ չի կրնար լալ։ Կը յիշէ վշտաչարչար մայր մը, որ գինքը կ'ողբայ. բայց ինչպէս որ կը մտածէ մարդ ճարտարի մը ոգեւոր մէկ պատկերին վրայ, զոր անգամ մը հարեւանցի նկատած է։

Ա՛լ բանի մը չի սպասեր։ Ազատութեան յո՞յս. բնաւ. շատ սպասեց, շատ ակնկալեց։ Առաջին քանի մը ժամանակները, ազգականներ բարեկամներ գոյութեան նշան տըւին իրեն իր մենարանին յուսահատութեանը մէջ. հիմա, լռութի՛ւն։ Ուստի ամէն բանի կատարածին սպասելու սըրտաճմլիկ որոշումը տուած է։

Լուր չունի արտաքին աշխարհէն։ Իր բանտը՝ իր տիեզերքը, բայց տիեզերք մը, ուր մեռելութիւնը կը թագաւորէ՝ փոխանակ կեանքի։

Իրմէնները ի՞նչ ըրին, ի՞նչ կ'ընեն. բան մը չի գիտեր։ Ողջ կը կարծէ չատեր որ իրենց խանդավառութեան մէջ առելի, լնկան անհաւասար կռիւի մէջ կամ կախազան բարձրացան. մեռած կը համարի շատեր որ, հրաշքով կարծես, բռնաւորին մահափուռը չունչէն զերծ մնացին ու տակաւին կը շնչեն։ Ինքն ալ ատենէն վաւերաւոններէն, ատենէն արիասիրտներէն մէկն եղաւ։ կեանքի, երիտասարդութեան կրակ արիւնը կը խոխոջէր երակներուն մէջ. մէկը այն առիւծներէն որոնք, անարդարութեան ու ճնշման բնաւրէն դէմ ըմբոստ, չի հակցող թէ մարդ կրնա՛յ նուաստանալ անիրաւ այժմի ստրկութեան փարելու աստիճան՝ գթութիւն մուրալու համար, յարձակեցան նետուեցան, կը յարձակին ու կը նետուին երկաթին ու կրակին վրայ, իբրեւ անուշաբոյր խոտերու ծաղիկներու կարկառակոյտ թաւշակակուղ չոդքի մը վրայ։ Ա՛յո՛, ինքն ալ մէկը եղաւ այն գոռոզներէն, այն գիւցազ-յիմարներէն, որ ընկերական կարգ-

ուսարքը չեն կրնար ըմբռնել, որ չատ անգամ անիրաւ կը գտնեն Նախախնամութեան կարգադրութիւններն ալ, և իրենք իրենց ձեռքովը կ'որոշեն կարգի կանոնի դնել, իրենց հասկցածին պէս, աշխարհի գործերը որ, իրենց կարծիքով երեսի վրայ թողուած են և որոնց համար հոգ ընող չի կայ ո՛չ վերը և ո՛չ վարը։

Ասոր համար է որ, երբեմն, երբ պատահի իրեն որ, նեղ լուսամուտէն, մարած նայուածքը վերցնէ պատուռ մը կապոյտին վրայ, ուր դիպուածով կը հանդիպի լուսալոզակ բարձրաթռիչ մինուոր թռչունին, որուն լայնարձակ ազատութեան մ՚խը կը քաշէ, այդ կապոյտէն անդին բան մը, մէկը չի տեսներ այլեւս. դատարկութի՛ւն, դատարկութի՛ւն. ու մարդկութիւնը, ամէն եղած բաներու պէս, կը թուի իրեն նախասահմանուած յաւիտեան կռուելու, մաքառելու, ոգորելու տառապանքին դէմ, ամէն բանի սկիզբը և վախճանը։

Եւ երբ խոնջ ուղեղը ընդարմանայ սուզուի քունի գըրկին մէջ, ի՜նչ տեսիլներ կուգան երբեմն պաշարել դինքը։ Անդրաշխարհային, անլուր, քաոսնման, երբեմն ալ հեշտաւէտ երեւոյթներ, որոնց ողջագուրուժէն երբ ճողոպրի, կը կարծէ սխալմամբ ինկած ըլլալ կամ տարագրուած անծանօթ, անհասկնալի գոյութեան մը մէջ, առանձին, առանձին, աշխարհներէն, տիեզերքներէն ալ անդին, կոյս և կոյր օթեւանի մը խորը։

Այդ տեսիլներէն մին ամենէն աւելի կենդանի և ողջ մնացած է իր հոգիին մէջ, վասն զի մեռանելը, աւելի կամ պակաս երկար ժամանակէ մը վերջը, գունատելով, մարեցան, չնջուեցան։

Անունը իրեն անծանօթ տեղ մը, իրիկուան դէմ, անձայրափակ դաշտի մը մէջտեղը, լայնարձակ փոսի մը եզերքին մօտերը կեցած էր։ Մօտաւոր վերջալոյսին մարմրուն նշոյլները հազիւ հազ կը լուսաւորէին այն եզերական առարկան որ փոսին մէջ փռուած կը կենար։

Ի՞նչ էր այդ առարկան։ Խորխորշանքներով, խորտուբորտ, փոչեթաթախ մթին սաւան մը, ահագին լայնքով և պատառատուն տեսակ մը պատանք, որուն ճեղքերուն մէջէն կը նշմարուէին ընդարձակ կոչկոճած մարդկային անդամներ, չախչախուած գանկեր, դալկատիպ գլուխներ բոսոր արատներով աղտոտած, տիղմի դեղնութիւններով ապականած։

Հասկցաւ. իրեններն էին, նահատակները։ Թէեւ տմոյն ու անճանաչելի, ճանչցաւ զանոնք. անոնք էին, ռահվիրանները, մեծոգիները, քաջերը, զոյրացածները. անոնք որ ամբաւելից կեանքի մը նոզկանքը ունեցան. անոնք որ հայրենի հողը սրբուած ուզեցին ամէն գաւշելի քարուականքէ. անոնք որ ազատագրութեան դրօշը վեր բարձրացուցին՝ մեծ նշանը տալու համար. անոնք որոնց խորհուրդը անդունդ մը եղաւ, անդունդ որուն մէջ նայելը ժամնուն տրուած չէ։ Եւ եղաւ, անդունդ որուն մէջ նայելը ժամնուն տրուած չէ։ Եւ իննան, ու աստուածացան. անկումներ կան որ սլացումներ են դէպ ի անհասանելի բարձունքները։ Ընդվզումի նետիրատ կան հոգին զանոնք կը բարբոքէր, ինչպէս ուրիշներ կան որ կան հոգին զանոնք կը բարբոքէր, ինչպէս ուրիշներ կան որ կը հրդեհին հանճարի սրբազան կրակով։ Եւ բոցը չի կրնար սոզալ. բոցը կը վերամբառնայ։

Եւ հիմա, կը ննջէին. կը ննջէին կատարուած պարտքերու տուած գոհութեան խաղաղ հոգեհանգիստին մէջ։

Կը տեսնէ՞ք սա ճակատը, լայն և ուռուցիկ, զոր քաջմազուխ մազերու յոգնած ծամք մը մասամբ կը վարագուրէ. անոր տակ կը վառէին կրկին հրաւառ բիւրեր, անվերջ. անոր տակ կը վառէին կրկին հրաւառ բիւրեր, անվերջ հերոսութեան և խիզախութեան երկու հնոցներ, ուրկէ կը ճառագայթէր վեհանձն և ազնուական բարուքիւնը և բնագառաւ անհուած սէրը։ Կը տեսնա՞ք սա միւսը, որուն փակ աւրին անհուած սէրը։ Կը տեսնա՞ք սա միւսը, որուն փակ աւրին աննն

սա անդիմինը։ Այնքան ալ երիտասարդ, այնքան ալ կեանքի և առողջութեան թարմ հոդովը տոգորուն, ամենքն ալ ապագայի փրկաւէտ խոստումներով ակաղձուն. ո՛րը ոտքին տակ կոխկռտած աշխարհային դիւրամատոյց վայելքներու բաժակը, զոր ընչեղ ծնողաց գործովը իրեն կը մատուցակէր. ո՛րը հրաժեշտ տուած ողբալից մօր մը և անոր արցունքներուն կոյր ու անկարեկից. ո՛րը գրեթէ առաթուր քալած պաղատագին գեհենամած նշանածի մը մազերուն ալիքին վրայէն՝ փախչիլ երթալու համար ուր պարտականութեան ձայնը գինքը կը կանչէր։

Այո՛, այդ ամէն հերոսութիւնը հոտ պառկած էր հիմա, անմռունչ, անշարժ, եղերական և պակուցիչ։

Եւ սահմռկած աչքերը փոսին վրայէն դարձուց եղերքը, և ահա տեսաւ անհամար թափօր մը ձիւնասպիտակ գլուխներու։ Քահանաներու միջոցին ապրած պատկառելի կրոնականներու թափօրը, եպիսկոպոսներ, վարդապետներ, քահանաներ, որոնց մութ վերարկուին վերեւ մթնշաղին մէջ կ'անջատուէր ասրաքատակ գլուխներու խորհրդաւոր միգամածը։ Կռնակներին արեւմուտքին դարձուցած, կեցած էին կարգաւ իրարու հետեւ, անծայրածիր գերեզմանին կըրկին եզերքներուն վրայ և մօտ էին սեւելոց ագօթքը երգելու։

Այնուհետեւ ալ նայուածքը աքօղուած էր ցաւէն վայրանկեալ արտեւանունքներուն տակ։ Անհոգ կերպով սրտաճմլիկ էր այդ բոլոր ծերունիներուն սուգը։ Ու բանտարկեալը դողդողով հաստատեց որ սովորական յուզարկաւորութիւններէն տարբեր, տիեզերական, անհուն, անլուր հանդէսի մը ականատես կ'ըլլար։ Կարծես ամբողջ աշխարհ մըն էր, կեանքի մէջտեղէն մահուան, անէութեան ծոցը յանկարծ նետուած, որուն վրայ բովանդակ քրիստոնեայ դարերու ներկայացուցիչ կղերականները եկեր էին վերին Երուսաղէմի ճամբարդները ճամբայ դնելու։

Եւ ճանչցաւ զանոնք, բոլոր հայրապետները, վանա-

կեացները, եկեղեցւոյ հայրերը, սկսեալ Լուսաւորիչէն ու Սահակէն ու Մովսէսէն՝ մինչեւ մեր օրերուն Ներսէսները ու Մատթէոսները ու Ղեւոնդները. ամենքն ալ ճերմակ մօրուքներն կուրծքերնին ծածկած, ամենքն ալ, ինչպէս ըսինք, ականազիքներն առլիգածեալ, առջեւնին նայելով, առանց բնաւ, բնաւ հետեւին դառնալու, գոգցես պատկառելով իրենց թափօրին գլուխը կեցողէն, կամ սրդոզած անոր և չհամարձակելով ցոյց տալ անոր իրենց դժգոհութիւնը։

Եւ ո՞վ տեսաւ թափօրին վերի կողմը։

Ան էր, գիտէր որ Ան էր, ամենէն մեծը, վերինը, համօրէն պատկառելիներուն պատկառելագոյնը, երկնաւոր Թագաւորը, Որ Էն։

Ու բանտարկեալը քիչ մը զարհուրանքով և շատ մը հետաքրքրութեամբ դիտեց զանի։ Քարերին վրայ Մովսէսին զգացածին համանման բանի մը լանջքին տակ խրտվիլը խմացաւ...։ Բաւական հեռաւոր եկեղեցիի մը զօզանջիւնները եկան խառնուեցան իր սրտին տրտմանքին։ Զգաց իր գոյութեան՝ բզտքի և ագօթքի խառնուրդի մը խմբուելին մէջ հալիլը և սուզիլը։

Նշմարեց որ Աստուած թափօրը կազմող միւս հայրերուն պէս իր առջեւը չէր նայեր ակնկոր. ոչ։ Այլ այդ խոնարհած ալեհեր գլուխներուն մերթ մէկուն մերթ միւսին կ'ուղղէր նայուածքը՝ զղջումի և ամօթի արտայայտութեամբ մը, նման անոր զոր կ'ունենայ սգաւորներու ուղղուած նայուածքը բժիշկի մը որ չկրցաւ բժշկել անոնց հիւանդը, որ մեռաւ։

Ու վնասներն բնակիչը այն ատեն տեսաւ մարդ մը, որ թափօրին բացէն ծանրաքայլ կ'ուղղուէր դէպ Մեծը։

Ժամանակէն առաջ ալեհեր երիտասարդ մըն էր, սեւ հագած։ Վիշտը, երկար տաճնուան վիշտ մը, խորշոմներ հագած էր անոր անմեղ քրէիքսուրի դէմքին վրայ։ Յայտնի կ'երեւէր որ, երկար երկար տարիներ, առանձնութեանց մէջ, մտատանջութեանց յաւիտենութիւն մը յագնած էր։

Խիզախ էր նայուածքը, և կը թուէր մօտ ըլլալ անլուր, անկարելի բան մը կատարելու։

Եւ խաւարին մէնակեացը ճանչցաւ այդ սեւազգեստ ծեր-երիտասարդը. Մխսէմոյն հարազատն էր. ինքն իւ՛ր էր... ինքն իսկ էր...։

Ու այդ մարդը մօտեցաւ Յաւիտենականին, քիչ մը հեռուէն կողմէն, շատ ժժգունած՝ չես գիտեր թէ պատկառանքէ՞ն, կակղո՞ւթէ թէ ցասումէն, և խօսքը Անոր ուղղելով, և աչքովը մահահոտ փոսը ցուցնելով.

— Սրբազա՛ն, չէ՞ր կրնար արգիլել որ այդ ահռելի բանը կատարուի։

Երկնաւոր թագաւորին ձիւն դէմքին վրայ դժգոհութեան և զայրոյթի մռայլ մը երեցաց, և արհամարհով գլուխը մարգուն կողմը դարձնելով, գոռաց.

— Սա անհարիւի անհամբերին նայեցէք, իմ գործերուս խառնուելու եկեր է։ Դուն գիտե՞ս թէ ի՛նչ պահած եմ մէնաներուն բոլորին ալ, թէ՛ անոնց որ այս անսահման աշխարքը ստեղծեցին և թէ՛ անոնց որ թող տուին այս ամէնը, երբ կրնային արգիլել...։ Եւ յետոյ չե՞ս գիտեր որ ամէն բանի տէրն եմ, և փո՛ւֆ մը ընելով կրնամ մարել ամէն կեանք, ուր որ կայ։

— Հոգիդ սիրես, պատասխանեց մարդը դառն հեգնութեան ժպիտով մը, հոգիդ սիրես, ըրէ՛ ատ բանը տէ, ամէնքս ալ մէկ ձայնի ազատինք։

ՀԻՒԱՆԴԻՆ ՏԵՍԻԼԸ

Ջերմէն տանջուած գլուխը, փոսացած և հրակէզ աչքերով ծակուած, կը հանգչէր բարձին վրայ։

Ձիչտ քովը, աչ կողմը, բոլորչի սեղան մը, ծածկուած խառն ի խուռն ցիրուցան սրուակներով, կլոր կամ հաւկթաձեւ տփիկներով, պնակիկներով, սկահներով, թասերով, դգալներով։

Մերթ ընդ մերթ մին, չուրջ երեսուն տարեկան տըժգոյն հերարձակ կնոջ մը չղուռականներուն թեթեւ և զգուշաւոր շշուկնը կ'ընդհատէ բնակարանին գերեզմանական լռութիւնը։

Հիւանդին կինն է, որ կ'երթայ, կուգայ, կը մօտենայ պառկողին որ կը նայի առանց տեսնալու, հարցնելու համար թէ բանի մը պէտք ունի։

Երբ կը պատասխանէ, հիւանդին ձայնը մարած է ու կերկեր, ու կարծես հորի մը խորէն վեր կը բարձրանայ։

Թշուառ կինը ողորմելի կերպով կեղծ ժպիտ մը ունի դէմքին վրայ յարափթիթ, իր ներսը՝ չարաչուք հնհնուքներ զիրար կը մղեն, ցաւագին ու եղերական։ Եթէ հիւանդին զոր կը պաշտէ՝ վիճակը ծանրանա՞յ։ Եթէ յաւիտենական բաժանումը մօտալուտ դառնա՞յ։ Ամէն հիւանդի քով, կնոջ զգայուն ու մարգարէական սիրտը մորմոքիչ խորհուրդներ կը ծնի։ Անհաւանական վիշտերու դուռին կիսով բացուիլը կը նշմարէ։

Եւ երկիւղը տառապեալէն վարագուրելու համար, սրտառճմլիկ կերպով քաջալերական բառեր ունի, և ահռելիօրէն անուշ զուարթութիւն մը՝ իր յուսահատ դէմքին վրայ։

Երկու օր է ջերմը աւելի հանդարտ է։

Առջի օրերը շատ տառապեցաւ հէք կինը։ Հիւանդը զառանցանքներ կ'ունենար։ Կցկտուր, անկապակից, ան-

հասկնալի բառեր կը պոռթկային հագագէն, կամ կը նուաղէին շրթունքներուն վրայ։

Հիմա խաղաղ է։

Բարւոքման նշաններ տեսնելով, թշուառ կինը նուազ վշտաչարչար է քան նախընթաց քանի մը օրերը, երբ ջերմը այնչափ սաստիկ եղաւ՝ որ տեսլահարութիւններ ունեցաւ հիւանդը, մղձաւանջակերպ այն տեսլահարութիւններէն, որոնք կեանքին հոգը կը քաշեն և կծու, դառն ու աղի համի մը և փշալից հացի ծամքուժի մը տպաւորութեամբը քիմքը կը ծեփեն, և որոնց մէջ մարդ տարբեր մթնոլորտի մը մէջ թաղուած ու ճմլուած կը զգայ ինքզինքը տարտամօրէն, կէս քունի կէս արթնութեան անստեղի մըթնոլորտ մը։

Առաստաղին կամ պատերէն մէկուն գամուած նայուածքը՝ սովորական առարկաներու մէջ՝ մինչեւ այն ատեն չի տեսնուած դժնդակ պատկերներ տեսաւ։ Սրահակի մը ողնեզօրի մէկ վարդին վրայ արիւնով համակ շաղախուած գլուխ մը տեսնել կարծեց, որուն գանգատող աչքերը սուրերու պէս իր կուրծքին մէջը մխուեցան կամ, կարմիր արցունքներ լալով, իրեն գութը հայցեցին։ Աւելի խոշոր բացաւ աչքերը, կամ քիչ մը ատեն փակեց զանոնք, փարատելու հալածելու համար այդ կերպարանքը որ կը նկարուէր իր ջեռած երեւակայութեանը առջեւ։ Յամառեցաւ ան. չի ցնդեցաւ, հետզհետէ աւելի սպառնալից կամ աւելի ազաչաւոր ու կողկողագին։

Պատէն կախուած փողկապի մը կամ թաշկինակի մը ծալքին ու խորշերուն գիծերուն դիպուածական մէկ համադրութիւնը գերեզմանի մը ճերմակ կափարիչէն դուրս ելլող իրանի մը որոշ, շատ որոշ ձեւը գծեց, որ առաջ ու ետ կը տատանէր մեղմով, ճիգեր ընելով անշուշտ որ ամբողջովին դուրս ելլայ ու կանգնի, և միշտ չյաջողելով։ Նայուածքը ամրափակ պատուհանէ չհեռանելու համար, մոռնալու համար այդ դժնէ կերպով աղեխարշ պատկերը։ Ջուր ջանք։

երր բացաւ աչքերը, երերացող մեռելին իրանը միշտ հոն էր ու կ'երերար։

Անգամ մը, երբ երկնակամարին դատարկ լեզակին հանդիպեցաւ իր տեսութիւնը, ուր անծայրածիր խաղաղութիւն մը կը թագաւորէր սակայն, գինուած հսկայ մարտիկներ նշմարեց որ, կատաղի, սխալակ, իրարու կը փաթթուէին, իրար կը հալածէին, իրար կը խոզխոզէին, կ'ինդային կ'ելլային։ Ընդգծօտ իմն գիտէր թէ առանք ամպերու հատորներ էին, բայց տեսարանը իրական էր, չջնջուելի, անուրանալի։ Տկտանական խառնուրդ մը՝ որ իրեն այնպէս թուեցաւ որ դարերէ ի վեր կը տեւէր և պիտի չարունակէր, հոն, երեկոյեան բարձունքներուն մէջ։

Այսպէս, միշտ արիւնահոտ ու մեռելական էին զառանցանքները որոնց մէջէն անցաւ, հրամցուց ու սպառիչ՝ այն տեսարանները ու կացութիւնները որոնց մէջ ապրեցաւ կիսով չափ ամենասուր նոպաներուն միջոցին։

Ինչո՞ւ այդ սակաւամոլ տոգորուած տեսիլները։

Վասն զի այդ հիւանդը մէկն է անոնցմէ որ հայ Հայրենիքի գաւակ. իրենց բնագաւառին մէջ արիւն թքնող, սովէ նիհարցող, մահասարսուռ արհաւիրքներու մատնուած իրենց տանջու

Ահա ասոր համար է որ իր խորհուրդներուն մթութիւնը և չարաշուք թախծութիւնը արձանացան իր հոգեկան այն վիճակին մէջ՝ որ մարմնաւոր տուայտանքի մը պատուղն էր, քառասային դժնէ կեանք մը ղոր ապրեցաւ մէկ երկու օրեր, իրական կեանքի պայմաններուն բոլորովին անգիտակից, վանուած վտարուած մեր ապրած աշխարհէն դուրս. մըրկաղայր ալիքներու խորը՝ գոյութեան վախճանին դէմ տապլըտըլող էակի մը սարսռազդեցիկ տեսլահարութիւններովը տարուբերուած։

Եւ այս՝ այն ատեն, որ իր յուսահատ սրտառուչ ամուսինը վերջէն յիշեցուց իրեն սա բառերը ղոր ինքը հեւացած էր, խօսքը աներեւոյթ մահկանացուներու ուղղելով, հաւանականաբար աշխարհի մեծամեծներուն և հզօրներուն։

«Գթութի՛ւն. քրիստոնեայ ազգ մը կը սպաննուի։ Գթութի՛ւն, մեր զաւակները, մեր կիները մեր աչքին առջեւ կը խողխողուին։ Գթութի՛ւն, մենք չէինք գար ձեզի ազաչելու, եթէ հաւատայիր ըլլայինք որ տեղեկացած էք բովանդակ արհաւիրքին։ Գթութի՛ւն. դուք ալ ծնողք էք և զաւակներ ունիք. կրնա՞ք երեւակայել որ մայրերը հազար մահ արժող կսկիծով չի նուաղին, երբ իրենց զաւակներուն անբծութեան ծաղիկը իրենց աչքին առջեւ կը խզրատուին, երբ սճիրի ա՛նպիսի նրբացումներով կը տանջին, կը կոչկոճին, կը մեռցունեն որ, եթէ վագրերը, եթէ յովազները, եթէ չնաճաուկները, եթէ մեզնէն ահռելի նահանջներն ու գազանները տեսնէին, մարդ արարածը ըլլալ չպիտի ուզէին։ Գթութի՛ւն, երկար դարերէ ի վեր մարտիրոսուող ազգի մը զաւակներն ենք որ, երբ ձեր մեծապանծ նախահայրերը կ'երթային երուսաղէմը ազատել, աշակից եղաւ անոնց ի վտանգ իր ապահովութեան և իր գոյութեան։

«Գթութի՛ւն. չարչարուած, գերեզուած, բայց անցեալին մէջ պատուաւոր, յառաջդիմասէր և արեւմտապիշ ժողովուրդի մը թոռներն ենք։

«Գթութի՛ւն. մենք ձեզի չէինք գար, եթէ չգիտնայինք

որ դուք ձեր այն առաքինի և մեծանձն պապերուն արժանի չառաւիղներն էք։ Գթութի՛ւն. սպառնալիքի ժէ՛ոթ մը միայն ձեր կողմէն, բայց ժէ՛ոթ մը մնայուն, օդին մէջ կախուած մեր անօրէն դահիճներուն գլխուն վերեւ, և մենք փրկուած ենք։

«Եթէ Քրիստոս գամուած մնար իր փայտին վրայ քանի երկար դարեր, և ալ յոգնած պարտուած, ուժասպառ, իր աստուածային նայուածքին ցաւը ձեզի դարձընելով, ազատակէր ձեզի. «Ա՛լ յոգնեցայ. չեմ դիմանար. թերեւս խնդացան, արիւնս ցամքեցաւ. դիս վար առէք», ո՛վ քրիստոնեայ հզօրներ, պիտի մերժէի՞ք։ Այս տարաբաղդ ազգն ալ, իր աշխարհագրական դիրքին պատճառով, որ ճամբայ մըն էր ամէն կողմէ նորածին կրօնքին վրայ արշաւող խուժադուժ ժողովուրդներուն առջեւ, այս ազգն ալ, այն օրը օր Քրիստոս խաչը ելաւ, ինքն ալ խաչին բեւեռուեցաւ ու քանի դարերէ ի վեր հոն է, տանջանափայտին հեզուստած, և ձեզի կը պոռայ. «Ա՛լ յոգնեցայ, թերեւս ուժասպառեցան. արիւնս հատաւ. վար առէք զիս, օգնութի՛ւն». ո՛վ քրիստոնեայ պետութիւններ, հզօրնե՛ր, հզօրնե՛ր, հզօրնե՛ր, երի՞ պիտի դարձնէք իրմէ»։

Եւ հիմա, խաղաղ է։ Ու մտայն այն վիճակին մէջ կը գտնուի՝ զոր կ'ուզնինայ մարդ մը որ՝ չէս գիտեր ինչպէս՝ չարաթներով ամիսներով օտար ցամաքներու և ծովերու վրայէն հեւ ի հեւ արշաւէ մը վերջը, ուր բնաւ չգացուած կիրքերու խաղալիք եղաւ, ուր անօթութեան, մերկութեան, լացի ու կոծի, անսահմանի յուսահատութեան տեսարանները, լացի ու կոծի, անսահմանի յուսահատութեան տեսարանները, հիմա իր տունը, իր օճախը կը հասնի, յոգնած, ճմլուած, ջլատ, կէս չիմար, բայց հանդարտած։

ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿԻ ՑԻՇԱՏԱԿԻՆ

Պատուոր հայրենակիցներ,

Խանդավառ հաճոյքով և սրտատրոփ շնորհակալութեամբ է որ ընդունեցայ Ազետարանական նկեղեցւոյ ամենասիրելի և ժրաջան հովիւ վեր. Գնաճեանի՝ ինձ համար ա՛յնչափ աղնիւ ու պատուարեր հրաւէրը՝ ողբացեալ Հայրապետի յիշատակին քանի մը խօսք արտասանելու. հրաւէր որ մեր հոգին թանկագին երջանկութեամբ կը լեցնէ, վասն զի ցոյց կուտայ որ հայ ազգին բոլոր զաւակներուն սիրտը, յարանուանութեանց տարբերութեան հակառակ. հաւատարապէս ուժգին արտիմամբ կը բաբախէ ամեն անգամ որ խընդիրը մեծ Հայու մը յիշատակը օրհնելու, ազգաչէն գործի մը նաւակատիքը ծօնելու, կամ հայ հայրենիքին մէկ մեծ ուրախութիւնը կամ կսկիծը զգալու վրայ է:

Եղբայրական այս համախմբումը սրտայոյզ է. աւելի քան սրտայոյզ, մխիթարական. աւելի քան մխիթարական, սրտապնդող և յուսապարգեւ:

×

Կեանքեր կան որ, մարդկութեան պատմութեան էջերուն մէջ, ցայտուն ու կարկառուն հետք մը կը թողուն, ինչպէս որ երկնակամարին միօրինակութիւնը երկնային պարբերական երեւոյթներով կ'ընդհատուի, կամ ինչպէս որ հովիտի մը մէջ՝ ամպամերձիկ ծառեր, սլանալով յաղթահասակ դէպ ի վեր, կը յանկուցանեն մեր առանձին նայուածքն և ուշադրութիւնը:

Թէ՛ երբ Եսայի կոչուին անոնք կամ Երեմիա, Եզեկիէլ, Մովսէս կամ Պօղոս առաքեալ, և կանգնին՝ անվեհեր՝ մտերմութեան կամ բռնակալութեան դէմ՝ իրենց ժողովուրդը փրկելու համար. թէ՛ երբ Յովհաննէս Հնոխատ ըլլայ իրենց անունը, կամ Սէն-Վէնսան-տը-Բօլ, Նարեկացի կամ Պազգարիա, Ուօշինկթըն կամ Հէնրիէթ Պիչըր Սթօ, Շաքէ կամ Յովհաննա տ'Արք, և գերմարդկային անձնուիրութեամբ, արդարութեան անչէջ սիրով, երկնաշունչ եռանդով բռնկած, յարձակին բուռն հարկանեն բիւրա ուժի թաթէն որ պիտի խողխողէ, կրակէն որ պիտի ծախէ, ժայռէն որ պիտի ճըզմէ, և հրաբորբ նայուածքնին աստղերուն գամելով՝ յառաջանան աներկիւղ ուր պարտականութեան ձայնը զիրենք կը կոչէ, վանեմ առաքեալները, աստուածախոսող խօրհողները, հնանալի վարդապետները, անզուգական դիւցազնները են անոնք, որ մեր հոգիներն վրայ կը շողան պահ մը լուսապայծառ, և իրենց անգարմ անհետացումէն վերջն ալ՝ կը զգանք տակաւին թէ հոն են, մեր առջեւ, հրեղէն սիւներն նման, առաջնորդող աստղին հանգոյն. ա՛յնքան մեծ եղած անոնց ազդեցութիւնը, ա՛յնքան հրաշագան՝ անոնց գործունեութիւնը:

Այդ էակներէն մէկն եղաւ ողբացեալ Հայրիկը, հայ հայրենիքին վառվռուն սիրահարը. աննկուն ախոյանը, վարդաններու, Վահաններու, Իսրայէլ Օրիներու, Րաֆֆիներու, Աբովեաններու, հին ու նոր Ներսէսներու, հին ու նոր Ղեւոնդներու հարազատն ու համահարզը:

Չէ կարելի անտահման սքանչացմամբ չհամակուիլ ի տեսիլ այդ մեծարելի դէմքին որ այսօր մեր մէջէն կ'անհետանայ, հանդէպ այդ կեանքին որ քանի քանի կեանքեր ետեւնայ, հանդէպ այդ արծիւին որուն բոց նայուածքը, արժից, հանդէպ այդ արծիւին որուն բոց նայուածքը, արփինի ճառագայթին մտերիմ, ահա մեռաւ ցաւ:

Մի՞թէ կարելի՞ է ինձ պարզել հոս ձեր առջեւ ամէն ինչ որ ըրաւ, ամէն ինչ որ զգաց, ամէն ինչ տրտմունք որ այդ լանջքը բաբախեց, ամէն ինչ սէր որ այդ սիրտը ապրեցաւ:

Իր կոչո՞ւմը. հայրենանուէր եռանդ և գործունէութիւն: Իր բաղձանքնի՞րը, հարցուցէք «Դրախտի ընտանիք»ին և «Հրաւիրակ այրարատեան»ին, Իր նպատա՞կը. ազատագրու-

թիւնը յոյժ ընդերկար կոխոտուած ժողովրդին, իր սրտին բարախոսութի՞ւնը. ոչ ու պաշտամունք հայրենի հողին, ու յիշատակները պանծալի նախահարց որ, ինչպէս կ'երգէ Մ. Զաղարու մեծ հայրենասէր բանաստեղծը,

«Վեցուցին դաշտեր, գիւրքերն ու երկինք։»

Իր նախասիրած վարժապետները, այն մարդիկը որոնց անունին իր կուրծքը ուժգնօրէն տրոփեց, Եղան Յահակն ու Մեսրոպը, Շնորհալին ու Նարեկացին, Կորիւնն ու Եղիշէն, Խորենացին ու Փարպեցին. բոլոր անոնք որ սիրեցնել հայրենիքին գլխուն եկածները պատմեցին։ կայծեր եղան անոնք որ՝ կանուխէն՝ հրդեհեցին իր հոգին որ, ինքն ալ, խարոյկ ըլլալու կոչուած էր. խարոյկ անծախական անապառ, որ վառեցաւ, վառեցաւ, վառեցաւ, առաջին երիտասարդութենէն սկսեալ և մինչեւ իր ալեփառ ծերութենագարդ օրերը. վառեցաւ հուրի սուրի մատնուած իրենիներուն կսկիծովը, վառեցաւ սովատանջ ծննդավայրին մորմոքովը. վառեցաւ գաղանաբարոյ դրացիներուն ժանտաժուռտ ձեռքերուն բռնկցուցած գայրութիւնն ու ցաւովը. վառեցաւ անիրաւ անզգայ ապառաւում կառավարութեան մը սխեմէական զրկանքներուն, յոչոնչութիւններուն, նախճիրներուն առթած ցաւոտմովը և վիշտովը. վառեցաւ բանտերու մէջ հալածուած ծիւրող հատնող անմեղ կամ գիւցազնական երիտասարդներու, իրենց լանջքին տակ վառող հայրենասիրութեան համար անարգ փայտին վրայ կախուած հայ զաւակներուն ցաւովը. վառեցաւ ապերախտ և ապիրատ ներսպայի չիլ աշխարհավարութեան պատճառած հեծուկովը։

Ո՞ր մէկը յիշել, ո՞ր մէկը նկարել այն անթիւ անհամար կրակներուն որ այրեցին զինքը, հէք անյուսահատ պաշտօնեայ եկեղեցւոյ և պաշտպան ազգին, որ՝ քանի քանի անգամ՝ ասդին անդին, արեւելք, արեւմուտք, հիւսիս, աշխարհի մեծամեծներուն, երկրի բուռներուն դուռը ափառաւ, յաջողելու կամ ձախողելու հոգեմաշ հեռապատկերներով կուրծքը թաւուն և հեւ ի հեւ, գլուխ խոնարհեցնելով, ինքը հպարտ առիւծ՝ բայց վիրաւոր, գլուխ խոնարհեցնելով անոնց առջեւ որ տեսնէին զինքը կ'արժէրին, գլուխ խոնարհեցնելով իր անբաւ սիրոյն և անծայրածիր սուգին առարկաներուն համար պատառ մը հանգստութիւն, պատուոյ, կեանքի և ինչքի կտոր մը ապահովութիւն ժուռ ըլլալու։

Քանի՛ քանի անգամ, մեր մանկութեան օրերուն, տուռանք զինքը, աստուածաշունչ մարգարէի կամ առաքեալի վսեմութիւնը կերպարանքին վրայ, բոցեղէն պերճախօսութեան մը աւիւնովը մղուած տարուած, ժողովրդին խօսելով մայր-երկրի տառապանքներուն, նժգնի պանդուխտներու տառապանքներուն վրայ, որ օտարոտի աստղերու տակ կը հիւծին կ'այլասերին՝ փոխանակ վառ պահելու իրենց վառարանները՝ զոր մոխիրը մօտ է ծածկելու։ Քանի՛ քանի անգամ սիրտ ի բուռնդ լսեցինք այդ սրտին ալքերէն բխող թառանչները՝ որոնցմով կը հրաւիրէր հայրենիքին զաւակները իրենց մօր, ողբալի Հայաստանի սփոփանքին։ Եւ երբ կը դիտէինք այն գեղուղէշ բարձր հասակը որ կը կքէր մէկ կողմ, յետ գաւազանին, կարծես կթոտիլը կը զգայինք մեր ծունկուըներուն՝ տեսնելով կսկիծէն ու մորմոքէն կթոտիլը ծունկուըներուն։ Ու կը տեսնէինք դառն եղուկ ժպիտը՝ անո՛ր ծունկուըներուն։ Ու կը տեսնէինք դառն եղուկ ժպիտը, յուսահատի վշտացածի ողոմ ժպի՛տ, որ մեր աղիքտը, յուսահատի վշտացածի ողոմ ժպի՛տ, որ մեր աղիքները կը գալարէր. և կը հաստատէինք՝ ա՛յն օրերէն իսկ՝ որ այդ մեծ մարդը ուխտի մարդն էր, բարձր բայց ապառ այդ մեծ մարդը ուխտի մարդն էր, բարձր բայց ապառ ընորհ առաքելութեան մը առաքեալը՝ նուիրուած առաջուց իրենիներուն աղէկէզ վիճակին բարւոքման։

Աւա՜ղ, պակուհացա՞ն իր բաղձանքները, իրագործուեցա՞ն իր յոյսերը։ Այո՛ եւ ոչ։ Ընդհակառակը, հետզհետէ աւելի վատթարացաւ իրաց վիճակը։ Թուրքին ժանտ ձեռքը՝ անպատիժ մնացած՝ եւս քան զեւս ծանրացաւ մեր վրայ։

Ի՞նչ հարկ մի առ մի յիշատակել այս վայրկենիս ամէն այն դառնաղէտ անցքերը որ՝ քանի քանի հարիւրեակ տարի

առաջէ սկսելով՝ հարուածեցին անտեսուած, լքուած, իր դահիճներուն հետ դէմ առ դէմ առանձին թողուած Հայուն գլուխը։

Ու Երիտեան Հայրիկ լացաւ։ Անօգո՜ւտ արցունքներ, որ, ալեզարդ այդ գլուխէն հոսելով, մ՛ուելի սրտաճմլիկ էին. անգօր վիշտի և պայրոյթի արցունքներ՝ որ սակայն ուսումնածային օծում մը ունէին և սահմանուած էին վերջ ի վերջոյ կակղել պողպատը անկարեկիր սրտերու։

Ա՜հ, ո՛րչափ անգամներ երեւակայեցինք վինքը, էջմիածնի վեհարանին իր սենեակին մէջ առանձին, որուն անթեղուած յիշատակներուն քով հոկելով, գաղնութեամբ մտածելով ունայնութեան վրայ այն անհամար ճիգերուն դուս թափեց մեծ գազափարի մը իրագործմանը համար. գաղտնախորհուրդ կերպարանի մը իրին մօտիլը դգալով խուցին մթնչագին վհատութեանը մէջ. և այդ կերպարանին տակ ճանչնալով Մայր-Հայաստանը որ կը մերձենար իրեն ազաչալուր, ոչ թէ գանգատոդի յանձնառութեամբ, պապատելով իրմէ դեռ գթալ, դեռ գթալ իր վրայ։

Ան տեսն, ո՛վ սրտաճմլիկ անդադմանքներ լանջքի մը՝ որ գթոյ և սիրոյ լեռ թեներէն թալանուելը կը զգայ, և զոր կ՛ուռեցնէ հպօր, չատ հզօր զգացումներու հոսանքը, բայց որ կը հաստատէ նաեւ իր տկարութիւնը։ Ո՛հ, լամպարին ազօտ նշուլովը ոսկեզօծուած այդ սպիտակահեր գէմքը, տրտմութեան մաչտմամբ առուերոտած, սովորաբար զուարթաբոյր այդ դիմակին վրայ մեռելատիպ գալուկ մը սփռուելով, հինաւուրց տաճարի մը պատէն կախուած սուրբի պատկերի մը աստուածանութեամբը տանջուած։

Ա՛յ, քանի քանի անգամ այսպէս երեւակայեցինք Հայրիկը, այդ անսուտ անխաբ հայրենասէր մեծ մարդը, որուն վախճանը ոչ միայն խոր ու խաւարին սուգով մը կը պատուբէ զինեց, այլ նաեւ պաշտպանէ մը, պահապան հրեշտակէ մը, իրաւարար վրէժխնդիր բազուկ մը, անփոխակերպելի նեցուկ մը զրկուած ըլլալու տպաւորութիւնը կը թողու մեր վրայ։

Վասն զի ան հայ ազգին բովանդակ ամբողջութեան սրտին տրոփմանքը բաբախեց. վասն զի անզուգական մարդասիրութեամբ և անձնական գթութեամբ օժտուած բժիշկի մը նման, թշուառ ժողովրդի մը բազկերակը անդուլ անդադար չօշափելով, դարերու աղէտքներովը և թշուառութիւններովը հիւանդ ազգին կուրծքին դրած ականջը, ողբումած, կասկածէն դողալով, մտադիր, հանգուցն լինքնամիտի, մատն ի շուրթն, մտիկ ըրաւ այդ բազմաչարչար լանջքին հեւքը։ Վասն զի բանտերուն խորը հեծող չարաբաստիկ հերոսներու գնատանին բանտակիցը եղաւ։ Վասն զի չարչարուողներուն մեջն ցաւը իր երիկամունքը ճմլեց ու ցաւցուց։ Վասն զի որդեկորոյս հերարձակ մայրերուն, վասն զի ընկալուչնին դահիճին տանջանապարտիքին մատնուած տեսնող մատաղատի հարսնցուներուն, վասն զի զուարթաձագուկ զաւակներնին սուրի և կրակի և կախազանի ենթարկուած տեսնող ապիոնդորմ ծնողքներուն անգոհական ճիչը պոռաց իր երակներուն մէջ։ Վասն զի անողոք Մալոքին առջեւ անկէն անպաշտպան ձգուած արիւնակիցներու սարսուռը քաշմնեցաւ իր ճերմակ ճակատը։ Եւ ա՛վ գիտէ քանի՛ քանի անգամ, ցասումէն խենլայնող, ազազակից սրբալոյս աչուըները Աւետմատ դարձուցած. «Անողորմնե՛ր, անարգարնե՛ր, դեռ կը թողո՞ւք որ ընենն։ Մնձե՛ր, խորախորհուրդ դիւանագէտնե՛ր, ազնուապետ զարմ չառաքելներ այն անձնման խաչակիրներուն որոնց ազ բազուկը եղաւ այս ժողովուրդը, որոնց քաջերուն առջեւ խոչընդոտները հարթող ռահվիրան եղաւ այս ազգը. կից մըն ալ դուք տուէք այս անձնուրաց ցեղին. արժանի՞ է ապրելու, քանի որ ձեր պաշտած խաչին պաշտպան կանգնեցաւ։ Բանդկցէք, անձնատեցէք անոր գոյութիւնը։ Հաստած հարուածի վրայ զարկէք այդ անխոհեմ անզգաստը, որ հաւատքի համար կռուելու, որ իր և ձեր նախանձուն առարկայ կրօնքը ամրապինդ պահել ուզելու և նկրտելու ապուշութիւնը և տխմարութիւնը ունեցաւ։ Թուրքին, Քուրտին, Չերքէզին, բոլոր մահաբոյծներուն, բոլոր աւա-

զակներուն, հուղկահարներուն, քանասար գայլերուն, բոլոր վագրերուն, բոլոր բորենիներուն խածատումը և բզկտումը չի բաւեր. դուք ալ, լուսոյ զաւակներ, դուք ալ զարկէ՛ք զանի, խածեցէ՛ք զանի, կործանեցէք զանի։ Թող չունչը մեռնի այդ չամբուչին, որ ձեր կրօնքին վրայ յարձակող խուժադուժ բարբարոսներուն սուրին ու նիզակին կուրծք տուաւ։»

Այսպիսի եղան անտարակոյս իր վեհ հոգիին ճիչերը, երբ քաղաքակիրթ կենդրոններուն տեսաւ անտարբերութիւնը, լռինչ կ'ըսեմ, թշնամական և անիծապարտ վերաբերումը իր ողբալի հօտին նկատմամբ։

Ու հիմա, լռեցին այդ մեծ սրտին խլրտումն ու յոյզերը։ Մարեցաւ բոցը որ կը վառէր այնչափ լուսատաճանչ։ Անհուն ազազակը այդ հոգիին չիջաւ։ Այդ արիւնն ու առաքինիին ընդվզումներն ու ըմբոստացումները ի կոր կտիծանեցան։ Հայրիկն ալ գնաց խառնուեցաւ այն անթիւ անհամար առիւծներուն հետ որոնք, ըմբոստ, տեսան հայ աշխարհին աղէտքը, պոռացին և իննայն անհետացան յաւիտենութեան անյատակ ծոցին մէջ։ Ա՛լ ձայն չկայ. ամեն բան լմնցա՜ւ...։

Ամեն բան լմնցա՜ւ։ Ո՛չ, հազար անգամ ոչ։

Ո՛վ մեր պանծալի հովուապետը, որ մեկնեցար. մեզմէ. ո՛վ դուն որ երկար տարիներու անձկութեան, սրտմաշուքի, չկատարուած բազձանքներու ազեկիզիկ գոյութիւնդ ի քարշ վարեցիր երկրի վրայ. ո՛վ դուն որ կանգնեցար մեր մէջ, վսեմ, արտասուալից, և աննուաճ հայրենասիրութեան հըրդեհը բռնկցուցիր մեր հոգիներուն մէջ. ո՛վ դուն որ Մայր-Հայաստանի մօտէն տեսար կսկիծը վէրքը, և սրտիդ մըխուած սուրը կրեցիր մինչեւ վերջը. չեմ գիտեր ի՛նչ ներքին ազդում մը կը խլրտի մեր կուրծքին տակ, և, ո՛վ անճառելի գոհութիւն, կը զգանք, կը հաւատանք որ, թէպէտ դուն չկրցար, ալեւոր Սիմէոնէն նման, արծաթափայլ ճակատդ աստղերը բարձրացնել՝ երջանկութենէդ ու բերկրութենէդ դեղեւելով նուաղուն, և ըսել. «Արդ, ո՛վ Տէր, արձակէ քու ծառադ, վասն զի աչքերս տեսան փրկիչը զոր դուն պատրաստեցիր», բայց ինչպէս որ՝ Նաբաս լերան վրայէն՝ Մովսէս, մաղկռինչ օրհասական նայուածքը գամելով Աւետեաց երկրին վրայ, ուր ճակատագրուած էր իրեն հասնել ոտք չկոխել, տեսաւ սակայն զայն, և գիտէր թէ իրենները պիտի հանգչէին հոն տառապանքի և նժդեհութեան երկար տարիներէ յետոյ, դուն ալ զգացիր՝ վերջին վայրկեաններուդ՝ թէ ա՛լ ծայրալիր էր դառնութեան բաժակը և թէ քու սիրելի բազմաչարչար ժողովուրդդ մօտ էր վերջապէս ողջունելու խաղաղացման և փրկութեան երանաւէտ արշալոյսը։

ՈՒՔՈՒՄՍ Ց. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ ՑԻՇԱՏԱԿԻՆ

Կեանքեր կան այնչափ լեցուն և այնչափ խոհմըտօրէն պարտականութեան նուիրուած, բարիին և օգտակարին կատարման, դեղեցկին ու վսեմին պաշտամունքին, աշխատութեան սիրոյն այնչափ բոլորանուէր ձօնուած, որ անոգոք անդառնալի վախճանը երբ զանոնք կը փակէ, զմեզ յափըշտակուած կը գտնենք այն սուրբ և ապշութեան նմանող պատկառանքով որ ուխտաւորին երկրամունքը կը վրդովին ի տես սուրբի մը կամ մարտիրոսի մը՝ որ իր նմաններուն վիճակին բարւոքմանը զոհեց իր գոյութիւնը, կամ դիւցազի մը կամ նահատակի մը որ, հայրենիքի մը ամենէն սիրելի բաներուն պաշտպանութեանը համար, կռիւի դաշտին վրայ ինկաւ։

Այսպիսի եղաւ ողբացեալ Ռեթէոս Պէրպէրեանի պանծալի գրագէտին ու մեծ դաստիարակին կեանքը։

Այս վայրկեանիս երբ գրիչը ձեռք կ'առնեմ սերտագծելու համար իր ասպարէզը, չեմ գիտեր ինչ տատամսութիւն մը, երկիւղ մը կ'ունենամ, զի կը կարծեմ տեսնել անոր ուշիմ նայուածքը՝ որ գերեզմանէն իմ վրաս կը հսկտատուի՝ զգուշացնելու համար զիս ճշմարտութենէն աւելի բան մը բսելէ, կամ բարեկամական սէրէս կուրանալէ։ Ոչ, մի՛ վախնար, ո՛վ երիցս ու գառնագոյն արցունքներով ողբացեալ բարեկամ, մի վախնար, որչափ և ճշմարտապատում, որչափ և անկեղծ ըլլայ կենսագիրդ, յայտ չանգիման պիտի երեւի իր գրածներէն թէ դուն մին եղար այն հատընտիր և հազուագիւտ հոգիներէն՝ որոնց նկարագիրը ամենէն աւելի տոկուն է ամենէն պարսաւագէտ քննադատութեան դէմ։ Վասն զի, ո՛վ կրնայ հերքել որ ճշմարտութիւնը թէ ամէն տեղ ամէն ժամանակ հանրային կարծիքը ներողամիտ է նոր գացողներուն մասին, և բաւական ժամանակ անցնելէ վերջը միայն, պատմութիւնը ձեռք կ'առնէ այս ինչ դէմքը և, ագէկ մը քննելէ վերջը, իր աւելի կամ պակաս սեւ դրոշմը կը կոխէ անոր վրայ, անաչառ և ըրչափ վրդովիչ անակնկալներ պիտի ունենայինք, եթէ արուած ըլլար մեզի ներքինը տեսնել այն էակներուն որ կը մեկնին յաւիտեան։ Որչա՜փ գարշանքներ, ինչ նողկանքներ պիտի զգայինք, եթէ հնար ըլլար մեզի չօշափել բոլոր լեզուն, բոլանդակ արհաւիրքը ստելութեան, նախանձու անձնասիրութեան, ցածութեան, որ ծածկուած կան, աւա՜զ, նոյն իսկ ամենէն զարգացած, ամենէն լուսազարդ հոգիներուն մէջ անգամ, նոյն իսկ անոնց մէջ որ արդարութիւն, սէր, հաւերաշխարհութիւն, անձնուիրացութիւն կը քարոզեն։ Բայց ասոր մեղքը իրե՞նց է. ո՞վ գիտէ թէ յանցանքը բնութեան չէ՝ որ պիրենք այնպէս յօրինեց։ Վասն զի կ'ըսեմ, միթէ չատ բազմաթիւ են, ամեն դարերու մէջ, ա՛յն մարդկային էակները որ հետզհետէ աւելի կատարեալ ըլլալու համար բաւական ուժով կամք ունեցած են, որ աստիճանաբար նկրտած են հասնիլ բարձրութեան մը ուր կարելի եղած է իրենց տիրանալ իրենց ընդածին յոռի կրքերուն և զսպել զանոնք։ Եւ պնդենք այս մասին միչտ, ո՞չ ապաքէն լաւագոյն ջըրդեղուած նկարագիրներն անգամ թուլութեան րոպէներ կ'ունենան, որոնց մէջ կը ներին իրենց արարքներ զոր բնաւ ամենեւին չպիտի ուզէին խոստովանիլ։ Մեղանչելը ամենուն հասարակաց վիճակն է. միայն աւելի կամ պակաս մեղանչել կայ. ո՞վ է դատաւոր։

Կ'ըսէի ուրեմն թէ Պէրպէրեան, մեր օրերուն մտաւորականներուն մէջ, մէկը եղաւ անոնցմէ — և անոնք հազուագիւտ են — որ ամենէն նուազ յանցապարտ են անխոստովանելի կիրքերով։ Հաճոյակատար ու անկեղծ բարեկամ, ամենագորովագութ հայր ընտանիքի, իր աշակերտներէն չատ սիրուած ու ժիժարուած դաստիարակ, իր աշակերտներէն որ իրեն համար գորովէ ու յարգանքէ աւելի բան մը ունէին, որոնց սքանչացած սիրտերը կ'օրհնէին դայն իրրեւ երկնատարգեւ տիպար մը իրենց ընտրուած, որուն միջոցաւ կրնային կարելի եղածին չափ չատ մօտենալ տեսլականին որ ընդարձոյս է մտաւոր լմացականութեանց մէջ, այսինքն կատարելութեան. պերճախօս ատենարան, որուն խօսքը կը յանկուցանէր ու կը յափշտակէր, գուռալով անարդարութեան և գաւառիրութեան դէմ, ժեղմանոյշ բարձրանալով ներողութիւն հայցելու համար ուղիղը և բարին. անկեղծ անկաչառ հոգի, միչտ բարեկամ անկեղծութեան որ կը մղէր երբեմն զինք, ոչ թէ կաշտ կամ բիրտ ըլլալու իր քննադատութեան նշաւակին հանդէպ — չատ զգայուն և փափկասիրտ էր անքաղաքավար ըլլալու համար—, այլ վերապահութեամբ յայտնելու իր կարծիքը թիւր և սխալ ընթացքի մը կամ սկըզբունքի մը մասին. ներողամիտ ուրիշներու թերութեանց նկատմամբ ինչպէս գիտեն ներողամիտ ըլլալ ճշմարտասէր ու ազնիւ հոգիները. իմաստուն և զգօն խրատուու և խորհրդական, որուն կը դիմէին, գժուարակնճիռ պարագաներու մէջ, իրմէ տարէց և իրմէ աւելի փորձառու համարուած անձեր. անխոնջ աշխատող, այն աստիճան անխոնջ և խղճամիտ՝ որ,

վան զի իր պարտականութիւնը կը հրամայէր չնահանջել, ֆիզիքական ահռելի տուայտանքներուս մէջ անգամ կը շարունակէր իր գործը, հակառակ բժշկական արգելիչ պատուէրներուս. ոգեպաշտ և յառաջդիմական՝ հակառակ շարք մը գառնալէտ հիասթափութեանց և յար կառչելով վարելով երկնային նախախնամութեան մը հաւատքին՝ մեկէ աւելի ձախողանքներուս և դժբախտութեանց մէջտեղ՝ զոր կրեց իր առպարէզին վերջին քառորդին մէջ. իր սրոչումներուն մէջ անդեղեւ, գինքը հանապազորդողներուն հանդէպ հեզաբարոյ, խղճմտօրէն անթերի իր նիւթական թէ բարոյական պարտականութեանց մէջ, պէրպէրեան իր արժանիքովն ու աննենգ և անխարդախ ուղղամտութեամբը ամենէն սիրուած և յարգուած մարդու տիպարն եղաւ։

Եւ իր վախճանը անով մանաւանդ ողբալի է որ, ի բաց առեալ իր կեանքին մեկ քանի տարիները որ բոլորանուէր սիրոյ և զգացմանց համանմանութեան աղագաւ իր սրտին ընտրած էակին հետ միացմանը կը զուգադիպէին, համակ անխոնջ աշխատութեան նուիրուած կեանք մը անցընելէն յետոյ՝ լի մեծ մասամբ գառնութիւններով, յաւը կրեց վազահաս բաժանման իր ամուսնոյն, բաժանում որ ծանր ծանր յառաջ բերաւ իր վախճանը. և զի այդ չարաբաստութիւնները հազիւ կրնային սփոփել և մեղմել ուսումնասիրական ընթերցմունք և պարապմունք, որ գիտէնք թէ գրաւեցին իր գոյութեան մէջ լայն բաժին մը՝ յագուրդ տալու համար մշտածարաւ հոգւոյն և հետաքրքրութեան երկնից և երկրի բաները ճանչնալու, պատմութիւն, լսատասիրութիւն, գիտութիւնք, գրութիւնք՝ լաւագոյնս թարգմանելու համար զանոնք իր սաներուն։

Այս ամենը նկատելէ վերջը, մարդ ակամայ փաթթուած կը զգայ զինքը վհատութեան աղջամուղջներուս մէջ, երբ կը խորհի որ այդպիսի կեանք մը, այնչափ գեղեցիկ կերպով լեցուած, այնչափ արժանապէս վարուած, ուրիշ բան չեղաւ գրեթէ բայց անընդհատ չարք մը վիշտերու, յուսախաբու-

թեանց, աղէտքներու, տեսակ տեսակ առտնին աղէտքներ գինքը մօտէն ճանչցողներուն ծանօթ և զոր աւելորդ կը համարիմ յիշատակել հոս, — ֆիզիքական և բարոյական ցաւերու, մեկ խօսքով կեանք մը համակ անձնուիրութեան, անշահախնդրութեան, ազնուական ըղձանքներու։

Կը կարծեմ որ աւելորդ պիտի ըլլար հոս մի առ մի թուել բոլոր այն թանկագին ծառայութիւնները զոր մատոյց ազգին, սկսեալ այն բազմաթիւ աշակերտներէն զոր զարգացած մտքով և ազնուացած սրտով մարդեր յերիւրեց, մինչեւ յոգնադիւմի գրական երկերը, քերթուած, ճառ, թարգմանութիւններ, եւն. որոնցմով ճոխացուց հայ դասական մատենագրութիւնը։

Պէրպէրեան, գիտենք, քաջահմուտ էր գրաբարի՝ զոր գործածեց՝ արձակ թէ տաղաչափեալ՝ զմայլելի թարգմանութեանց համար, վիննեսլիկի և վիէննայի Մխիթարեանց քաջագիտներուն հաւասար յարգողականութեամբ։ Հմուտ էր ֆրանսերէնի, գիտէր գերմաներէն, անգղիերէն, լատիներէն և յունարէն։ Իր վարժարանին վարչութեան և դասերուն ստեղծած բազմադիմի գրաղմանց մէջտեղ, դարձեալ ժամանակ կը գտնէր իր անյագ միտքը զարգարելու միշտ նորա-նոր գիտելիքներով՝ հետեւելով արեւմտեան մտաւոր յառաջդիմութեան։

* * *

Եւ հիմայ, ո՛վ ուծարուած և երիցս սիրեցեալ բարեկամ զոր 70ական թուականներուն սկիզբները ճանչցայ, որուն հետ քանիցս ամրողջ ժամեր տեւող սրտակից խօսակցութիւններ ունեցայ անսահման հրապոյրով լի, զի նուիրուած էիր անոնք բնութեան գեղեցկութեանց պաշտամունքին, աշխարհի և մարդուն անհասանելի ճակատագրերուն ընդվայր խուզարկութեանց, վախճանիդ գոյժը առնելուս թափած աղի աղի արցունքներս, հեռուն, հեռուն, բարեկամի մը աղի աղի արցունքներս դագաղին մատուցուած յետին ոսկաւը թող ըլլան։

Ո՛վ գիտէ թէ, քու ազնիւ սիրակցորդ ամուսնոյդ ան-

դարձ մեկնման անախիթարելի կսկիծին հետ աջակից, մեր տարաբախտ ազգին անլուր և անչափելի ազէտքները չփութացուցին քու վախճանդ։ Վասն զի Եըլտըզի ճիւղային խըժդըժութեանց դիւահիւս արկնոտ կծիկը քակուելու սկսելէն առաջ ալ արդէն, ուղիղ ու վեհ հոգիդ կ'ըմբոստանար անզօր զայրոյթի արցունքներու փղձկելու աստիճան, երբ անոր բարբարոս անիրաւութեան գործակատարներ, դպրոցական մէկ հանդէսիդ օրը, ճառի մը արտասանումը կ'արգիլէին. ինչո՞ւ. որովհետեւ «Արդարութիւն» խորագիրը կը կրէր։

Ու մենք ամենքս, բարեկամներդ, հիացողներդ, ատդին անդին ցիրուցան օտար աստղերու տակ, դեւ-հրէշի մը կերտած արհաւիրքներուն զարամուր չունչովը տարտղնուած, տակաւին ծրագիրներ, երազներ կը յօրինէինք, բազձացուած պատահականութեան մը պարագային, վերադառնալու համար մեր վառարաններըը, ողջագուրելու համար մեր բարեկամները որոնց մէջ դուն մանաւանդ և քեզի պէս մէկ քանի ուրիշներ։

Մրչափ բաներ ունէինք իրարու ըսելիք... եւ ահա կը մեռնի՛ս դուն, կը մեռնի՛ս՝ չհասկցա՞ծ արդեօք կեանքը, ինչպէս որ աղիողորմ կերպով կը գրէիր մեզի սիրականիդ վախճանէն յետոյ, երբ մութը իջաւ հոգիիդ մէջ. չհասկցա՞ծ կեանքը. խեղճ խոցուած, անիրաւաբար խոցուած սիրտ, որ լաւագոյն նոհմի մը արժանաւոր էիր և կը զգայիր զքեզ. և կոպիտ հարուածին զգացիր գըլխուդ իջնելը. որ, անտարակոյս, երբ քեզի մօտ զգացիր ամէն բանի վախճանը, տենդոտ օրհասական համայնապար. փակ նայուածքով մը՝ իբր մղձաւանջի մէջ՝ պարուրեցիր, ինչպէս որ կը պատահի չերմատանջ հիւանդներու, ամբողջ գոյութեանդ այլազան դրուագները, մանկութեանդ զրկուած օրերը, պատանեկութեանդ լուսատենջ երջանիկ ժամանակը, և յետոյ երիտասարդութեանդ սիրատարփիկ թրթռացումները, աշակերտներուդ ամբաւ ամբոխը որ, ժպտագին, յուսալից և յուսատու, կ'ողջունէին զքեզ պարառած, ձեռքդ

չրթունքներուն վրայ սեղմելով, և մեկնեցար, այնպէ՞ս եղաւ արդեօք, անզուգական աշակերտիդ երկին նախատանքին մէջ ըսածիդ պէս, «Քրիստոնեայ ազօթողին մարդկային բազմազան տառապանքներու համատարած անգունդներուն վրայ գութգութոտ թեւածող... գիշերաւերձ ստուերախառն այն պահուն ամենայն արարածոց Արարչին ողբմութիւնը ամենուն, ողջերուն ու մեռածներուն համար պաղատող մեծ գոբելին խառնուածովը հոգիդ խորտոգած։»

Կամ, ո՞վ գիտէ, թերեւս վերջապէս տարակոյսը, թոյնի նման, հասեցաւ լանջքիդ տակ, տարակոյսը մեծ Լակին վրայ՝ զոր դուն, զոր մենք այնչափ անգամներ ի զուր փընտռեցինք։ Ա՛յո՞։ Ոչ, չեմ կարծեր։

Կը թուի ինծի մանաւանդ որ, քու հոգիիդ աստղէն որ յայնժամ անհետացնելի էր քեզի, քոյր հոգիէդ, քու հարսիդ աստղէն առաջնորդուած, զոր գուշակեցիր, գացիր թաղուելու երեքերին առաձգութեան մէջ, և՝ անէութեան գրկին մութ թաւխլին մէջ, վնէ նորէն գտնելու ալեհամիկ յուսովը սըրտատրոփ։ Մեկնեցար, և մեզի համար, անպատմելի կերպով նեղմտու ախտաբեր երեկոյ մը կը տեղայ մեր իմացականութեան և մեր սրտին մէջ...

Ուրեմն գիւտւսանգամ տեսութիւն չկայ այլեւս։ Որո՞ն մտքէն կ'անցնէր։

ՊԶՏԻԿՆԵՐՈՒՆ ՎՇՏԵՐՈՒՆ ԱՌՔՈՒԻ

Էլիզայիճ

Այո, աղջիկս, այո, անուշս, գիտեմ վարժուհիդ ապսպրեց որ, ամանորի օրերը, փոխանակ ընկերներու կառղանդի նուէր տալու համար ատակ ծախսելու, դպրոց տանիք այդ փոքրիկ գումարը, որպէս զի հաւաքելով ղրկուի նպաստ մը հայրենիքի սովեալներուն:

Ա՛խ, հայրենիքի սովեալները... փոքրիկներ կան անոնց մէջ ու անօթի են. ու կիսամերկ են, այնպէս չէ՞. ու կը մսին, ու կը տանջուին:

Ու դուն ու քու հասակակիցներդ մեծ մեծ կը բանաք աչքերնիդ. ձայն չէք հաներ. ու կը մտածէք խորունկ խորունկ: Ա՛հ, պզտիկներուն անմեղունչ սուգը:

Բայց դուք չուտ կը մոռնաք: Ի՞նչ ընէք. կեանքը պէտք է շարունակէ իր շարժումը: Ու կը խաղաք ալ, կը ցատկէք ալ, առանց խորհելու, եթէ ձեզի չյիշեցնեն, թէ մեր ուրուները, հայրենիքլինները ոչ միայն ցատկելու, քալելու անգամ կարողութիւն չունին:

Հասակի մը մէջ, ուր ներքուստ չէ մարդուս կարգ մը սուգերու տեղեկանալ, դուք սկսաք լսել ազնիմիկ բաներ. գրեթէ վարժուեցաք բանի մահուան տեւ պատմութիւններու:

Մեծ աղէտքը ձեր օրերուն պատահեցաւ:

Ու հիմա ալ. դարձեալ սովը...:

Անտարակոյս ձեզի պէս եղաւ այն դիւցազն կիներուն, որոնք, մանաւանդ պատերազմեան եւրոպայի կռիւները, մատղաչ հասակի մէջ տարօրինակ բաներ լսեցան, ու ըմբռնացան: Մոռցան ամէն բան, մոռցան չոճին ալ որ կը

հովանաւորէր դիւզական իրենց տնակին մուտքը, որուն առջեւ հին, հին նռատարանի մը վրայ յաճախ կը հանգչէր տարիներու բեռին տակ կքած պապ մը, ապրելով մռայիկ մը թերեւս, որուն ծնգաբներուն մէջտեղը մեծցած էին՝ անոր պիխերը ու մօրուքը քաչելով քաչելով, գրադանքներն ալ սիրագորով մօր մը, որ իր սրտին ամենէն վառ ու անուշ գանձերուն մէջ փաթթած էր իրենց ճիզմ հասակը՝ իբրեւ մարմաջէ խանձարուրներու կաթնաթոյր ու կնդրկահոտ սպիտակութեանը մէջ:

Մոռցան գետակերքի պատյանները, երեկոյին, կամ ծովեզերքի պարերը ցերեկուան, անծայրափակ դաշտավարքի լեռակին ագի կապգոյրիչ ծովահոտէն գմայլած ու գինքուած պարերն ու պատյանները, որոնց միջոցին անդարձուած, բայց սուսյ սէրի քաղցր հազորդակցութեան մէջ կը մտնէին տղուհարոյս մօրուքով երկայնահեր դրացի երիտասարդներու վախկոտ ու ամչկոտ ժպիտներուն հետ, զոր սակայն անխռով ու անկեղծիկ համարձակութեան նայուածքներով կը քաջալերէին:

Մոռցան, եթէ դիւրակեցիկ կամ հարուստ ընտանիքի զաւակ, քնքուշ կակղանուշ անկողիններէ, զոր հօգուածու հօր և մօր անգրաւ ազապատանքը կը յարդարէր իրենց մարմնոյն հանգիստին համար:

Մոռցան, եթէ գործաւոր էին, սակայն աշխատութեան ընկերուհիներու հետ համերաշխ վերաբերութեամբ անցած ժամերը, այնչափ հոգեզուարթ և այնչափ բարեյաջողիչ:

Մոռցան երգերը լուսնալուսին, առաւօտուն, մոռցան տօները, հանդէսները, եկեղեցւոյ զանգակներուն տօնահրաւէր ցնծուն գանգիւնները:

Ըմբռնացաւի ազազակը պատաց անոնց երիկամանքներուն մէջ ու սառնեցուց անոնց էութեան հիմերը: Բրաներուն մէջ ու սառնեցուց անոնց էութեան հիմերը: Նապետութեան վէս ու ամբարտաւան օրէնքին դէմ արձագանգած ընդվզումի հայհոյութիւնը զառաց անոնց հոգիին մէջ ու անոնց երակներուն մէջ սպրդեցաւ:

Իգութեան փափուկ պատմուճանը տատասկներուն վրայ թօթափեցին, ու հագան քամնափուշ խարազը բանտի, աքսորի, թիւարանի, տանջանքներու ուխտուածներուն։ Փափկասուն հրեշտակները քնութեին խածկոտուքներուն վարժուած քրէիքուրներ դարձան։

Հարիւրաւորներ, թերեւս հազարաւորներ են որ զընտաններուն կեանքը ապրեցան։ Բանտերու խաւարը թօշնեցուց անոնց երեսին ծաղիկները։ Դեռ հազիւ քսան տարու, անոնց ճակատը ծերութեան ու սրտմաշուքի կնճիռները ճանչցաւ։

Իրենց սրտի բարեկամներուն բերած գիրքերուն մէջ յեղափոխութիւնը կարդացին. ու համոզուեցան պայքարին անհրաժեշտութեանը, ու փարեցան անոր, առանց վախնալու, ինչ կ'ըսեմ, առանց տատամսելու այդ փշալից դաշին հարկադրած զարհուրելի, անդոհական չարչարանքներուն առջեւ։

Հողին կռիւն էր որ բռնկած էր ժողովուրդին ծոցին մէջ. նետուեցան այդ հրդեհին մէջ։ Հողը, հացին պզբիւրը, ժլատ ձեռքերէ կը չափուէր իրենց այնպէս՝ որ մէկի տեղ հարիւր աշխատելու դատելու բռնադարձուած էին ամէնքը, և այն՝ անօթութենէ չմեռնելու համար միայն։ Յրոխտ, ըմբոստ, կանգնեցան այդ զօշաքաղ ձեռքերուն դէմ փշաքաղ վարսերնին ցցուելով անօրէն բռնակալութեան դէմ։

Իրենց մանուկակ նայուածքին թաւիշը կայծկլտուն խաղոյկներու փոխուեցաւ։ Գառնուկները առիւծ դարձան։

Սիրոյ ժպիտին յաջորդեց առկութեան, քինու, տըրտմութեան արհամարհոտ գառն ծալքը (rictus)։ Սրբութեամբ ձիւնափայլ գարշապարներ տիղմին ու գայլին մէջ աղտոտեցան։ Մտաւըններուն ծայրի տասը վարդի թերթիկները տասը մագիլներու փոխարկուեցան։ Այն թաթերը որ դաշնակաձայն կտնդոցին կամ դաշնամուրին հեզամրմունջ ստեղնաշարին կամ բամպակ ասղնագործին վրայ թռչելու վարժուած էին, սկսան ընտանեբնալ և խաղալ պողպատին, երկաթին, տիեզաիրին հետ, և մշկաբոյր գիսակները Մէդուսայի գլխուն օձերուն գալարները ներկայացուցին։

Կեանքի անուշութիւնը մահասարսուռ արհաւիրքներով թունաւորուեցաւ։ Հարսանեկան թափօրները, որ եկեղեցիին ճամբան ձեռք առած էին, դեպ ի հիւսիսային արեւելք սկսան ուղղել իրենց ուղեւորութիւնը, դեպ ի ցուրտը, դեպ ի անապատը, դեպ ի մահը։

Բաղցրութեանց պահարան գիրգ ծոցերէն դուրս խոյացաւ հայհոյէ մը ահազանգի գոյժին նման, որ արիւնը ոտնակոխել չղթայել տուաւ լսողներուն երակներուն մէջ։

Կեանքի հզօր ու սուրբ նպատակէն, սէրէն, հրաժարեցան անոնք յաճախ. չուզեցին որ իրենց տարփանքներուն պատուղները նոյն նուաստացուցիչ և մարդուս անարժան վիճակին ենթարկուէին, նոյն ամենօրեայ մահով խաչտանգուէին, որոնց ահռելիութեան պաղը զգացեր էին որ փաթթեր էր իրենց հայրերն ու եղբայրները։ Բնութեան ճայնը խեղդեցին իրենց լանջքերուն տակ՝ ապագային վրայ իրենց յամառօրէն յուսալից աչքերը բեւեռած։

Կիներու համար անսովոր թաքթաքուր որջեր եղան անոնց բնակարանը։ Գողերու, աւազակներու պէս, այրէ այր, կաղալէ կաղալ, թաքստոցէ թաքստոց թափառեցան ու ապաւինեցան, և իրենց մարմինին լոյս բամբակը գետնախըշտի անկողիններու կարծրութեամբը վիմատաւեցաւ։ Հասկցած անկողիններու սրատաղոփութիւններ թնդացուցին սիրոյ լածուած երէներու սրատաղոփութիւններ թնդացուցին սիրոյ բաբախումներու սահմանուած անոնց լանջքերը։ Վախի, անդոհներու փոսփորափայլ բոցը վառեցաւ խիզախ ու հեատպնդուած չարագործի անոնց նայուածքներուն մէջ։

Ոչ եղբօր, ոչ զաւկի, ոչ ալեհեր հօր կամ մօր, ոչ նշածի ձայնը մտիկ ըրին. հանեցին անդամ չդարձան. մտեր էին ճամբուն մէջ ուրկէ որոշած էին երթալ, և գացին։

Իրենց լսած էին որ, եթէ հիմա ամենքը չըմբոստանային ճնշող ձեռքերուն դէմ, եթէ անողոք ընդվզումի դրօշը չի բարձրացնէին երկինքին մէջ, տարիներով դարերով

պիտի տեւէր իրաց անհանդուրժելի վիճակը, և թէ միշտ պիտի ըլլային՝ մէկ կողմէն դահիճներ, միւս կողմէն՝ զոհեր։ Ժամանակներու տեւողութեանը մէջ իրենք ալ ըլլալ ուզեցին համամարդկային ազատագրութեան առհվիրանները։

Դժգոհութեան մրմունջ մը անգամ չարտաբերեցին անոնց չրթունքները, գանգատ բառ մը անգամ չլսին։ Գիտէին որ պարտականութիւն մըն էր զոր կը կատարէին, և շատ բնական բան մը կը նկատէին այդ կատարումը։

Ուրիշները զարմացան իրենց վրայ. իրենք չհասկցան այդ զարմանքը։

Մեծ անոյշ որ առաքինիներուն բաժինն է, տկարներուն ստորնացուցիչ վրայ միայն զարմացան։ Չհասկցան ուրիշ կեանք քան մարդկային էակին վայելն ու արժանին։

Ասոր համար է որ լինկան, որը զնտանին մութին մէջ կէս մը կուրցած, որը սառերու մթնոլորտին խանչէնքէն ուժասպառ, որը կատանքներու չդիմանալով. ամենքն ալ վտիտ, հզօր և մեծարելի։

×

Եւ չնորհապարտ ապագան անոնց յիշատակին պիտի կանգնէ անսահման պաշտամունքի և սքանչացման խորանը։ Գալիք սերունդները անոնց տուայտանքներովը, անոնց չարչարանքներովը, անոնց զոհերովը, անոնց արիւնովը ազատագրուած, պիտի աստուածացնեն անոնց անուններն. ու յոգնելով յոգնելով, կոչկռճուելով կոչկռճուելով լինկած թափած ու չորս հովերուն ցիրուցան սիռուած թաղուած անոնց ոսկրները հեշտութենէ պիտի խայտան՝ տեսնելով նորանոր սերունդներուն անկաշկանդ կեանքի մը, ազատ ու պարկեշտ գոյութեան մը դուռներուն առջեւ ժամանումը։

Ու ալ այնուհետեւ, յաւիտեան երբէք կարելի չպիտի ըլլայ բռնակալ իշխանութեան վերստին տիրապետութիւնը։ Այդչափ սուղ գնուած ազատագրութի վիճակ մը այլեւս մըշտընջենաւոր վիճակը պիտի մնայ նոր մարդերուն։

Այդ դիւցազնական կիներուն մասին, կատաղութենէն

գազանացած բռնապետութեան դժոխաշունչ հնարքներովը յօշ յօշ պատառուած, ջախջախուած, ճմլուած, ցրցքնուած, արիւնի ճապաղիքներու մէջ խեղդուած ապականուած, պիտի ծառայէ իբրեւ պարարտացուցիչ նիւթ նոր արգասաւոր հողին, որ ամենուն անփականութիւնը պիտի ըլլայ այլեւս՝ փոխանակ մէկ քանի դժնէ և անիրաւ առանձնաշնորհեալներունը ըլլալու։

×

Քանի քանի անգամ, ասկէ առաջ, խորին թախծութեամբ մտածեցի թէ արդիօք քեղի և ընկերներո՞ւդ ալ, զաւակս, պէտք պիտի ըլլար, աւա՜ղ, երբ ինք արդէն չտնոց սուզած ըլլանք մեծ անդունդին մէջ, զրահաւորուիլ նոյն արիութեամբ և նոյն հերոսական զրահով, թէ ձեզի՞ ալ պէտք պիտի ըլլար երիտասարդ եղբայրներնուդ մէջքին կապել, ձեր աղաչաւոր բազուկներուն հետ, ըմբոստացման կարմիր գօտին։

Բայց հիմա, այդ կասկածը ցնդեցաւ. այդ երկիւղը փաթատած է։ Հիմա որ սահմանադրական վարչութիւն մը մարմին առաւ Թուրքիոյ մէջ, եթէ անկեղծութեան ու պարկեշտութեան մաքուր ու անաղարտ դրոշմը կը կրէ անոնց ճատուիթ

ՊԱՏԿԵՐԻ ՄԸ ԱՌՋԻՒ

Անցեալները, չեմ յիշեր այլեւս ո՛ր թերթին կամ հանդէսին մէջ, պատկեր մը աչքիս զարկաւ. Սիկիլիոյ վերջին ահեղի ազէտքին մէկ գրուագը։ Պատկերին տակ գրուած կան սա բառերը. «Հայի և բնակարանի սպասող մանուկներ։»

Անկարելի է անչափ մտմտքով չհամակուիլ այդ տեսարանին հանդէպ։ Խորը կ՚ուրուագծուի տիեզերական չարաշուք արկածի մը հետեւանքով կարծես նսեմացած տարածութիւն մը՝ մէկ երկու բլուրներով տեղ տեղ չրջագծուած. գաշտ մը որ գոգցես ամպածրար երկինքի կտոր մըն է երկրիս վրայ ընկած տեղաւորուած. տարտամ անպատելի ունջ մը՝ անյիշատակ ժամանակներէ ի վեր անրնակ, մոռցուած կենդանի աչխարհէն, հեռաւոր, անտանուն մարդ մը, յայտնութենական անգոհով մը պաշարուած, անոր տակ ընկղմուզուած, սուզուած, եղերական կերպով մահացած։ Մարդ զգայնութիւնը կ՚ունենայ անդրերկրային գոյութեան մը բնակարանին առջեւ գտնուելու, և անծանօթին, կասկածելիին, զարհուրելիին բովանդակ խորշանքով համակուելով՝ ետ ետ կ՚ընկրկի։ Կ՚զգաս որ հոգ տարօրինակ, այլանդակ, անատելի բան մը կատարուեր է, անվերլուծելի բան մը, անլիրաւ կերպով անողոք և գառնադէտ տրամ մը։

Ցառաջակողմը չորս մանուկներ կը տեսնուին, տասնէն մինչեւ վեց տարեկան։ Ամենէն մեծը ժայռի մեծկակ հատորի մը վրայ նստած է. ձախ ոտքը, քուրջերով փաթթուած, հաւանականաբար վիրաւորուած է։ Երկու ուրիշ տղաքներ քովը կեցած են, և անսահման տրտմութեամբ լեցուած՝ սոնոր երեսը կը նային։ Ջախտագնց մեծ կօչիկներ և գլխարկներ ունին, գլխարկներ որ հազիւ կը թոյլատրեն որ աչքերնին տեսնես. յայտնի է որ փախած ժամանակնին իրենց

չվերաբերող ոտքի ամաններ և հագուստներ հագած են հապճեպով։

Ամենէն պզտիկը բոպիկ է, ու գլուխը բաց։ Ձերմակ բամպակ ոտքերը քարի կտորներու վրայ կեցած են։ Եւ կուլայ. ու անօթութիւնը սկսած է զինքը տանջել, որովհետեւ, խե՛ղճ պզտիկ երեսիկթոն, կը տեսնես որ աչ ձեռքին մատները բերանը կը խօթէ. չարժուիմ զոր բնազդը ստիպած մարդոց ընել կուտայ։ Իր թզկալու կերպին մէջ աղեխարչ բան մը կայ. աւելի անձկութիւն է քան մորմոք։ Կը խորհիս որ կը բարկանայ մօր մը՝ որ զինքը հոն թողած է ու չի գար։ Սպասուելի տագնապը չիզերը գրգռած է. չգիտեր թէ որո՛ւն օձիքէն բռնէ։ Մէջտեղը մարդ չկայ։ Միւռնեցուն լո՞նչ կրնայ ըսել. անոնք ալ իրեն պէս չեն գիտեր թէ ի՛նչ պիտի ըլլան. բայց կը սպասեն։ Ինքը սպասելու առաքինութիւնը ունենալու համար շատ մատաղ է, այսինքն շատ անհամբեր։ Եւ թերեւս ալ կ՚երեւակայէ թէ ասդին անդին ունայն զբաղումներու լինքզինքը տալո՛վ է որ կ՚ուշանայ մայրը, որ չգիտեր թէ հաւանականաբար կորսուած է զարհուրելի ազէտին մէջ։ Նայուածքը իր բախտակից եղբայրներուն կողմը չի միտիր. տարբեր կողմ մըն է այն, հաւանօրէն դէպ ի այն ճամբան ուրկէ եկան հոն իրենք և ուրկէ պէտք է որ գան իրենց ծնողքը։ Իրենց ծնո՞ղքը. ա՛նոնք դեռ կ՚ապրի՞ն։ Ատի չի խորհիր, չի կրնար խորհիլ։ Եւ յետոյ չես կրնար ըսել թէ ո՛րչափ ժամանակէ ի վեր հոգեն. թերեւս հինգ ժամէ ի վեր, թերեւս քսան, թերեւս աւելի։ Ա՜հ, հէ՛ք փոքրիկ արարածներ։ Եւ ըսի՛ր թէ անկէ առաջ տուներնին տեղերնին նստեր էին. հայր, մայր, եղբայրներ, քոյրեր զիրենք կը շրջապատէին։

Եւ ահա յանկարծ փոթորիկի պէս բան մը պայթեցաւ. գետնին տակէն ահեղի մռնչիւններ լսուեցան. երկինքին գոյնը փոխուեցաւ՝ բուռն կիրքերէ բռնուած մարդու քին գոյնը փոխուելուն պէս։ Մարդկային էակներ, գալկահար, լեզուները ճակտին նման։ Մարդկային էակներ հանելով, քաղաքներէն փախան, պատառ, վայնասուններ հանելով, քաղաքներէն փախան,

մրրկին մէջ բոյներուին աւերուած քանդուած թռչուններու նման, որ ձագերնին կորնցուցին ու ողբագին սուլիւններ կը հեծեն։ Մայր բնութիւնը դժնէ մօրու մը դարձաւ և իր զաւակները սկսաւ զարնել, խոշտանգել, խեղդել։

* * *

Ու այդ պատկերին առջեւ, առժամայն յիշեցի մեր հայրենիքը։ Բազէյը նկարուեցաւ մտքիս առջեւ։ Հոն ալ անօթութենէ մարդիկ մեռան. քանի՞ հոգի, չեմ գիտեր։ Ու այդ մարդիկը մեր եղբայրներն էին, մեր արիւնակիցները։ Թերեւս, ինչ կ'ըսեմ, անտարակոյս շատ չարչարուեցան մինչեւ որ հնչելէ դադրեցան։ Ա՛խ, անուսուցութենէ մեռնի՛լ, Աստուած իմ, մինչդեռ անդին ուրիշներ կան, — և ուրիշներ որ կ'ըսեն թէ մեզի կը սիրեն — որ կը յղփանան, որոնց սեղանին Ղազարոսները այնչափ մոտիլը պիտի ուզէինք ըլլալ. և թերեւս պզտիկներ ալ կան անոնց մէջ, պատկերին մէջ եղող պզտիկներուն պէս։ Եւ անոնք ալ կը սպասեն, սպասեցին երկար տարեն որ իրենց եղբայրները իրենց հաց հասցնէին. ու հացը չի հասաւ. և այսչափ անիրաւութեան, այսչափ անողորմութեան դէմ սրդոցած, գացի՛ն...։

Եւ երեւակայեցի հայրենիքին բոլոր տառապեալները, մեծ ու պզտիկ, ու անոնց հոգիին չարչարանքները մտածեցի։

Ցուրտ ձմեռին դէմ անպատսպար, վաղուան համար մտատանջուելէ պարտուած, ընկճուած, գրեթէ յիմարացած մարդկային էակներ, որ մեր եղբայրներն են։ Շրթունքնին ճերմկած. կիսամերկ, հոգին ու ցեխին մէջ թաթխուած, ձայներնին հոգէ ու վախէ հեղձամղձուկ, մազերնին գալկատիպ դէմքերնուն վրայ ցրցքնած, նայուածքնին օրհասական աչքերու քօղովը ամպոտուած կիներ և աղջիկներ, որ իրենց երախաներուն համար անուռնդ չունին, ու՝ գետնին ակնապիշ՝ կը խոկան։ Եւ գիտէք ինչո՞ւ գետնին, ինչո՞ւ հո-

ղին ակնապիշ։ Եթէ չէք գիտեր, ըսեմ ձեզի։ Իրենց ահաւելի տարապայման ցականքին մէջ փաթթուած, հիւծութեան ու աղքատութեան այդ տարիներ տեւող ձմեռէն մնալով, անոնք կը մտածեն որ հողը իրենց բաղձալի վերմակ մը պիտի ըլլար. բնական փիլիսոփայութեամբ մը, այնչափ ագեկէզ որչափ ճշմարիտ, անոնք կը մտածեն որ անյիշատակ ժամանակներէ ի վեր, անթիւ անհամար մարդիկ մտած անհետացած են անոր սեւ բայց անխռով ծոցին մէջ, ուր բնաւ այլեւս պէտք չունին ուտելու, խմելու, հագուելու, և թէ, քանի որ իրենք ալ, ուշ կամ կանուխ, պիտի երթան վայելել այդ յաւիտենից անդորրը, աւելորդ չէ՞ մի թէ քանի մը տարի եւս տառապիլ, չարչարուիլ, տառապիլ կեանք կոչուած ահաւոր տանջանքը։ Եւ նախանձոտ աչքերով կը նային իրենց մէջէն անոնց որ կը մեռնին և գոր կը թաղեն...։

* * *

Աւա՛զ, այն ատեն, չեմ գիտեր ի՛նչպէս և ինչո՛ւ համար, հոգիս նայուածքին առջեւ կը ներկայանան Տիգրան Երկաթները, Սիամանթօներ, Մինաս Չերազները, Դանիէլ Վարուժաններ, Սուրէն Պարթեւեաններ, և տակաւին շատ մը ուրիշ հոգիներ, որ գիտեմ թէ ի՛նչպիսի խորհուրդներով, աղեխարշ կերպով խորախորհուրդ ի՛նչ մղձաւանջներով կը պաշարուին. մեր հասարակաց խաւարին մէջ բացուած տըրտում աչքեր, որ մեծ անդունդը կը չափեն, փուչերով առուտ կաղձուն, ոսկուփներով առլցուն, սուր և ցից քարերով ասլարկուած, անկարելի խառնափնդոր նհանգներէ բնաւ կուած և Աստուծոյ մը գոյութեանը վրայ տարակուսիլ տեսող սրտցաւերով քառմնափուշ այն անդունդը, որուն մէջէն դարերէ ի վեր կ'անցնի այս ազգը, նայուածքը մշտ բեւեռած ոսկայն վերը, վէրին հզերքին, ուր ներելի է ապրիլ մարդ էակին արժանավայել կեանքը։

Եւ կը յիշեմ այն մեծ հայրենասէրը, այժմու մեր մեծա-

րելի Հայրապետը, իր անաչառ մտմտքին ու ցասումին մէջ պարուրուած, իր հպարտ անձնուիրացութեանը մէջ ծրարուած, արձիւի բոցափայլ նայուածքը մեր քաղաքելի իրականութեան վրայ սեւեռած։ Ու կ'ըսեմ ես ինծի.

« Ինչո՞ւ ապիկար ազէտ տխմար խորհող, որուն խելքը բանի մը չի հասնիր. որ սակայն, ո՛րչափ տարիներէ ի վեր՝ չես գիտեր, գիշեր ցորեկ լուռ ու մունջ, առանց մէկու մը բան մը ըսելու, կը մտատանջուիս ցեղիդ ճակատագրին անլուծելի հարցովը. որ վերջին անգամ, օսմանեան սահմանադրութեան անակնկալելի հռչակումէն վերջն ալ, կը տեսնաս սիրած պաշտած ազգդ անլուր կնճիռներու և դժուարութեանց հանգոյցին մէջ չաղապատած. ո՞վ պիտի տայ մտքիդ Ազէքսանդրի մը սուրը՝ քակելու համար զայն։

« Ա՜հ, մէկը ըլլա՜ր, շատ հանճարեղ մէկը, այնչափ հանճարեղ որ կարող ըլլար մարդու սրդիներուն ամենէն խելացիներուն անգամ խրատներ և խորհուրդներ տալ. անոր դիմէիր կարգ մը բաներ հարցնելու համար, կարգ մը բաներ որոնց խելքդ չէ հասած՝ նոյն իսկ ամէն հրատարակութիւններէն վերջը՝ զոր տեսար և լսեցիր ատդին անդին, ազգային թէ օտար գրողներէ և հրապարակագիրներէ յղացուած։ Հարցնելու համար թէ ո՞վ իրաւունք ունի. հայկական չարժո՞ւմը թէ զայն որ և է փաստերով դատապարտողները, կամ ուրիշ բառերով, Րաֆֆիի, Խրիմեանի, Վարժապետեանի քարոզած և բանաձեւած ընդվզումի տեսլականը իրականութեան հոգին վրայ դնող Թրքահայ թէ ռուսահայ ցասկոտ և բացարձակ գործիչնե՞րը թէ ամերիկահայ բժիշկը որ « Հայկական ձգնաժամը » գրեց։ Թէ մինչեւ ո՛ր աստիճան անվիճելի է պարբերաբար յայտնուած սա ճշմարտութիւնը թէ առանց հայկական չարժումին ծանօթ եղանակով արտայայտման ալ՝ ազգը նոյնչափ պիտի վշտասուէր որչափ վշտասուեցաւ, և նոյնչափ նախճիրներ ու աղէտքներ տեղի պիտի ունենային. թէ ո՛վ իրաւունք ունէր. Թոշակ և Ամիլկար Զիբրիանի, օրինակ, որ քանի մը տարի առաջ ծանօթ « Յայտարարութիւնը» ուղղեց հայերուն, թէ, օրինակի համար, ձէյմս Պրայս՝ որ իրեն կարծիքին դիմող ազգայինի մը կարելի եղածին չափ քիչ ջարդուիլ կը յանձնարարէր։ Թէ, մեր ազգին գտնուած ծանօթ պայմաններուն մէջ, ի՛նչ աստիճան արդարացի է այն համոզումը որուն համեմատ, ինչպէս կ'ըսէր անցեալ օր « Լուսաբեր»ի ուշիմ աշխատակիցը, Բէլէկեան, մարդկային արժանապատուութեան գիտակցութիւնը կը բաւէ որպէս զի ժողովուրդ մը չհամակերպի անարդարութիւններէ, եւայլն, եւայլն բաղկացած կեանքի մը։ Թէ յեղափոխութեան կրակը բռնկցնողներուն համար, ամէն բան կատարուելէն վերջը, բաւարար չքմեղանք մըն է նաեւ քաղաքական գիւանագիտութեան զմեզ խաբելու պարագան, և թէ այդ պարագային պատահականութեան վրայ չէ՞նք կըրնար գազափար յօրինել՝ այնու մանաւանդ զի արեւմտեան ամենամօտաւոր ազգի մը — որ մեր անցեալէն այլապէս վառաւոր անցեալ մը ունենալու առաւելութիւնն ալ ունի— սարսռեցուցիչ օրինակը ունէինք աչքերնուս առջեւ։ Թէ, առջի վայրկեանէն իսկ, այսինքն հրդեհը վառելու ձեռնարկելէ առաջ, պէտք չէ՞ր բաւական համարիլ, Զերտզի և ուրիշ խոհեմ գործիչներու օրինակին հաւեմատ, քաղաքակիրթ ազգերուն ծանօթացնել հայ ազգը, հայ արժանիքը, հայ անցեալը, և հայ տառապանքը։

« Ա՜հ, մէկը ըլլա՜ր, շատ հանճարեղ, և անոր հարցնէիր այս ամէն բաները. և հանգչէր միտքդ, ո՛վ խեղճ ապիկար տխմար խորհող, որ միշտ այնպէս մտածելիր որ մահիկին դէմ ըմբոստանալու, ուր միայն զայն նսեմացնելու գործը քու ազգիդ համար շատ ապաժամ և ապերախտ աշխատութիւն մըն էր, թէ մեծ պետութիւններն իսկ. անտարակոյս չհներու հաւատարակչռութեան պահպանումի հարկէն առաջ, նորդուած, շատ հաչիւներով և չրջահայեցութեամբ վարուեցան ու կը վարուէին իսլամութեան այսպէս կոչուած ներկայացուցչին թագին նկատմամբ, թէ ունելի սպառողականն եղած է միշտ անոր հանդէպ իրենց բռնած դիրքը՝ քան

յարձակողական, թէ, երբ խնդիրը չէ թէ իմ, քու, անոր շահին կամ գոյութեան վրայ է, այլ համօրէն ազգի մը կեանքին վրայ, սխալիլը բնաւ ներելի չէ, և յաւիտենական նզովքի անիծապարտ էակներ են այն անխոհեմները կամ թեթեւները, որ առանց գիտնալու կամ հոգերնին ընելու թէ ո՛ւր կ'երթան, անգարմանելի կերպով կործանարար և մահաբեր ապետասար ճամբու մը մէջ կը մղեն իրենց ազգին թարմ ու խոստացող ուժերը, և թէ մեզի համար, կը գրկենք, քաղաքակրթութեան լոյսին դարերէ ի վեր աչքերը յառած և մարդկային յառաջդիմութեան գործին աջակցութեան իր բաժինը բերած և բերելու միշտ պատրաստ ցեղի մը ի նպաստ բողոքախառն ազաչանք մը, հզօրներուն ուղղուած, միակ և խոհեմագոյն քաղաքականութիւնն էր, որուն մէջ վիճաբանելու էինք մեր վրկութիւնը։»

ՔԷ ԻՆՉՊԷՍ ԽԵՆԹԵՑԱՒ

«Տղաքնե՛ր, վար պիտի իյնա՞ք...»։

Այս բառերը պոռալով արթնցած էր տաժանելի քունէ մը։ Ահա թէ ինչ տեսած էր ինքը, Մատթէոս Վահանեան, վայրագ ու մոլեռանդ խուժանին ամենէն հարուստ գոհերէն մէկը։ Բայց նախ երկու բառով պատմինք թէ ահռելի կոտորածին մէջոցին ինչ պատահած էր իրեն։

Կին մը, շատ սիրուած, ուա՛ղ, և չորս զաւակ ունէր, երկու մանչ, երկու աղջիկ, լոյսի նման զաւակներ, աղուոր կարիճ, բարութեամբ ու երջանկութեամբ լեցուն հոգածու և նահապետական բարքերով հօր մը և առաքինի մօր մը

գործանքներուն չնորհիւ։ Կայտառ, վարդ այտերով, մշտավթիթ ժպիտով օծուած դէմքով, օրհնութեան միւռոնաբոյր ցօղով թաթպուն պաշտելի արարածներ, ոչ միայն երանութիւնը իրենց ծնողքին, այլ ամեն իրեն ծանօթ ազգականներուն և իրենց մօտեցողներուն ուրախութիւնը և մխիթարութիւնը, անկեղծիկ, գթասիրտ, վեհանձն, ազգասէր։

Քանասար գալլերուն արիւնարբու վհմակը երբ խուժեց Մատթէոսի տանը վրայ, ինքը հոն չէր։ Կինը և զաւակները ապաւինեցին, չպիտի ըսեմ թէ ինչ կտտանքներու, ինչ չարչարանքներու ենթարկելէ յետոյ. տանը մէջ գտնուած բոլոր ինչքերը և գոյքերը, դարակները, անտուհները և այլեւայլ կարասիները չխոչխոչելով թալէցին։ Ոչ մօրը աղեխարշ ճիչերուն ողորմեցան, ոչ ծագկատի էակներուն արիւն արցունքին գթացին, երբ առանց նախապէս առաջարկելու անոնց իրենց հասօրէն հատուցութիւնը թողուլ իրենց՝ պատասխանով որ խնայեն իրենց արեւուն, գազաններու, կատաղի գազաններու հետ էր իրենց գործը, ոչ թէ մարդկային արարածներու։ Ի՞նչ կ'ըսեմ ամենէն սոսկալուկ, ամենէն անագորոյն վագրերու հանգիպումը նուազ սոսկալի։ Նուազ անգթական է քան մարդու կերպարանք կրող անանուանելի էակներու արիւնախտանձ գժտեամ ներկայութիւնը, որոնք ցից ակռաներով և արիւնով լեցուած նպատակով վրադ կը յարձակին. ցաւիդ և սոսկումիդ ահռելի կերպով անուշ ծիծաղով մը կը պատասխանեն, որ հանդանք մըն է Աստուծոյ դէմ արձակուած և անէծքով լի անպատուութեան անդունդ մը, որ տարակուսիլ կուտայ բովանդակ տիեզերքի մէջ բարիին գոյութեան վրայ և անսահման բաժանքով անհնչայ կուտայ ամէն բանի յաւիտենական անէացման։

Ու Մատթէոս մանրամասնութիւններով տեղեկացած էր վերջէն իրէններուն պարհասելի վախճանին, ինքը բարեկամի մը խնամքներուն չնորհիւ կրցած էր ապաստիլ։

Մելլեթ-Պահչէսիին մէջ ապաստանողներուն մէջ էր, ուր

կու օր առաջ աչխարհիս ամենէն երջանիկը, հիմա մարդերուն ամենէն թշուառն էր. քանի մը օր առաջ հարուստ, հիմա տասը փարա չունէր հաց առնելու համար։

Երկու օրէ ի վեր անօթի մնացած էր. չէր ուզած, չէր կրցած ճիգերը ընել ձեռք անցնելու համար այն հացի կտորներէն մէկը՝ զոր չեմ գիտեր որչափ ատենը անգամ մը կը նետէին և զոր սովատանջ և անճանաչելի դարձած արարածներ — մեր եղբայրները և մեր քոյրերը, աւա՛ղ — իրարու ձեռքէ կը հափշտէին։

Երրորդ իրիկունը քունէն ընկճուած էր։ Քանի օր է չէր գոցած աչքերը. իր անասնական կսկիծը, իրեն չուրջը, ցերեկը կիզիչ արեւին, գիշերը սառ պարզկայլն տակ առանց վերմակի, գրեթէ առանց զգեստի գետնին վրայ պառկած հազարաւոր արենակիցներու տեսարանը, որոնց մէջ իրեն բախտակից հարիւրաւորներ կային, որ մեծ մասամբ անօթի, վիրաւոր, հիւծած, մաշած, երիտասարդ, հալուամաշ, չոր ոսկոր դարձած էին, անոնց հիծկլտանքները, անոնց ողբերը, անոնց աստղերուն դէմ ժայթքած նզովքները, չէին թողած որ պահ մը մրափէ։

Հիմա, ընկճուած էր. քունը տարաբ։ Ահաւելի՛ հանգիստ։ Ներելի՛ կան որ մահուան տեսիլէն հազար անգամ աւելի քաղցնեցուցիչ են և եղերական...։

Տեսաւ քունին մէջ աչնան անուշ մեղամաղձոտ իրիկուն մը։ Ինքը և իրենները այգին գացած էին և ամբողջ օրը հոն անցուցած՝ քանի մը բարեկամներով ու դրացիներով։ Մինչեւ իրիկուն այնչափ երջանիկ եղած էր, իրեն զաւակներուն խաղերէ և զրօսանքներէ քրտնաթոռիչ ճակատը այնչափ անգամ համբուրած էր, որ քանիցս ուրախութեան արցունքներով հեղձամղձուկ աչքերը դեղինցող երկնակամարը բարձրացուցած էր՝ իրրեւ թէ ըսելու համար. «Շատ է, Աստուա՛ծ իմ, այսչափ երջանկութիւն»։

Տեսաւ որ ամուսինը, մատաղ և ծագկահասակ իրենց հարսնիքին օրուան մէջ եղածին պէս, վայրկեան մը իրեն

մօտեցաւ՝ բազուկները բացած, գրկեց իր գլուխը, և ան ալ. ցնծութենէն լալով՝ խառնեց իր աչքերուն լոյծ մարգարիտները իր ճեղենակին և քառամանեակին պլպլացող մարգարիտներուն հետ, և ականջին փսփսաց. «Ա՛խ, շատ կը սիրեմ քեզի, հոգիս»։

Մօտեցող մայրամուտին թեթեւ սիւքէն ծառերուն գագաթները կը ծռէին ուղղով և տերեւները կը սարսային. եկեղեցիին զանգակին հեռաւոր գանգիւնը հորիզոնին մէջ կը մարմրէր։ Գետնէն ծագիկի անբարակելի կերպով անուշ բոյրեր կը ծաւալէին։ Օգը օսմափիւններով լեցուն էր։ Աբրաքատակ ամպերու ծիւեր կապոյտին մէջ իրար կը հալածէին երթալ վիճակելու համար ուրիշ հրեղէն խմրակներու որ արեւմուտքին վրայ կը շարուէին՝ կարծես ցերեկուան թագաւորին դէպ ի հանգիստ մուտքը յայտարարելու համար։ Վահանեան հրճուանքներու և հեշտանքներու մէջ կը լողար։ Երանութենէն ոտքը գետնէն կը կտրէր։ Այդպիսի օր մը անցուցած ըլլալ կեանքին մէջ չէր յիշեր։

Յանկարծ տեսաւ որ չորս զաւակները հաստատուն կոպնի մը վրայ կախարան մը հաստատած էին, և կ՚օրուէին։ Ագռիկներուն դիպուածը կ՚երկննար, կ՚երկննար իրենց հասուէն, խարտիշագեղ թռչուններու նման որ կ՚ուզէին աննոնց գլխուն հասնիլ և համբուրել։ Կարիճ տղաքները, թեւերնին հանգրիւած, իրենց քոյրերու մարմինը կախ չուանին վրայ կը մղէին ուժգին, ուժգին այն աստիճան որ, վերելքի միջոցին, թաւ ոտերուն մէջ պահ մը անոնք կ՚անհետանային, յետոյ՝ վերստին ետ սլանալու համար վարգաստիւռ այտերով, ցնծուն ճիչերով, արծաթի քրքիջներով։

Մատթէոս այդ տարապայման տատանումին թալուկովը կը համակուէր։ Սիրտը սկսաւ տրոփել. վախցաւ որ վարպետ իյնային։ Պոռալ ուզեց, չկրցաւ։ Ինքն ալ այդ ճօպիտ իյնային։ Պոռալ ուզեց, չկրցաւ։ Ինքն ալ այդ ճօճուժին մէջն էր փաթթուած կարծես, այդ այերային երեւոյթին մէջ չազատուած. կարծը պայթելու աստիճան տրոփելով, անյատակ անդունդի մը մէջ սուզող էակի մը սիրտին շաչիւնքովը մղձաւանջուած։

Նորէն զգուշացնելու համար պառաւ ուզեց. նորէն չի կրցաւ։

Ան ժիջոցին տարտամ կերպով հասկցաւ թէ կ'երազէր. վան ալ անուրջներ կան, տարօրինակ բան, որոնց մէջ մարդ ինքնիրեն կ'ըսէ որ երազ է տեսածը, և, պարագային հաժեմատ, կ'ուզէ անոր մէջ սուզուիլ ընկղմիլ, կամ բուռն ճիգ մը կ'ընէ զայն թօթափելու համար։ Մատթէոս այդ կոկորդի ճիգը թափեց, և ազաղակեց, «Տղաքնե՛ր, վար պիտի իյնաք։»

Ու արթնցաւ։

Արթնցաւ, թմրած նայուածքը չորգին պատուց, ու ամէն բան յիշեց։ Եւ խեղճացաւ։

ԱՆՑԵԱԼԻՆ ՄԷՋ

Երբ այս տողերը գրողը անցեալ ամառ կրցաւ Պոլիս երթալ, առիթ ունեցաւ ամէնաճիգ մանկութեանը, պատանեկութեանը, երիտասարդութեանը շատոնց, շատոնց լ վեր չտեսնուած. իր մաքին մէջ դիրքերնին ու պատկերնին գրեթէ երազացած վայրերը շրջելու։

Վա՛յ անոնց որ անցեալին մէջ կը փոխադրուին երեւակայութեամբ։ Բանտիները, երեսուն, քառասուն, և աւելի տարիներու զգլխէն հեռաւորութիւն մը։ Բարեկամ անձերու, սիրելիներու, ծանօթներու անբաւութիւն մը՝ որ սուզած ընկղմած են յաւիտենական անէութեան անշունչին մէջ։ Փողոց մը կ'անցնես, հին, հին փողոց մը. սալաքարերը, տեղ տեղ մաշած, խախտած, կերուած, ցրցքնուած, միշտ հոն են, միեւնոյնը։ Բանի քանի անգամներ քալեցիր անոնց վրայէն, ո՞րչափ ատեն, քառորդ դար, կէս դար առաջ, քարեր որոնց տեղը, որոնց ձեւը, որոնց դիրքը գեռ կը յիշես, և որ, աւա՛ղ, հոն են գեռ, եղկելիօրէն, յաւատաւտօրէն, եղերական կերպով հոն են, հոն են, հոն են։ Մինչգեռ միւռնները, անոնք զոր սիրեցիր, անոնք որոնց հետ հոգիդ հաղորդութեան մէջ մտաւ, անոնք որոնց խօսեցար, որոնց ջերմագինս և կաթոգինս ձեռքը սեղմեցիր, անոնք...։

Ա՛յ Օրթագիւղի գառիվայր սալարկները, ա՛յ Հասքէօյի գերեզմանատան բլուրը, որուն մօտ՝ լուսնալուսին խոտին վրայ նստած մտատեսակի ապրելիներու արտասուաթաւալ երգերը լսեց առաջին անգամ իմ մանկութիւնս, երգեր որոնց չեչտը, ա՛խ անհաւատալի երեւոյթ, կարծես գեռ կը հնչէ ականջիս՝ յաւիտենութեան չափ հեռաւոր պարունակներէ վերջին ալ։ Ա՛յ Գառրու-Զէյվէկի եկեղեցին, որմէ քանի մը քայլ անդին, վերը, յունական այգեմտի մը նոսիմ ներքեւցիներէն մագլցի ելան քանի քանի անգամ եօթը տարեւ մանկան դողդոջ քայլերս, խունկի, մոմի, բոյրի, մատթի, գովաբեանն անդրաշխարհային մթնոլորտի մը մէջ, լանջքս բաբախուն մոռցուած սարսրի մը նոսեմաստուեր, բայց արդագիր նուէրներս տակ կիսով անհրեւութացած պատկերի մը առջեւ։ Ա՛յ բուռ տակ կիսով անհրեւութացած պատկերի մը առջեւ։ Ա՛յ Բ. Հիսարի մենաւոր, ցիրուցան ուերակներով ընդհատուած, նշենիներով, սալորենիներով, նռնենիներով խեղդուած ճնշուած, պարաւանդուած տուներդ և փոզոցներդ, ուր սահճութիւ ամառներով բեռցուած ճակատս վերցուցի դէպ ի կատարեալ ամառներով բեռցուած ճակատս վերցուցի դէպ ի կապոյտը, կը յիշեմ, գոլով Յաւիտենականին բամպակ կերպարանքը՝ որ չէր երեւար, բայց զոր կը մակարերէի երկնային խաժ ովկիանոսէն անդին, այնչափ մօտ էին այն վայրերը երկինքին, որուն մէջ իյնալու գլխուս պատրաստուդ տպաւորութիւնը ունեցայ քանի անգամ և յանկարծ վար տալ աչքերս չեռւացնելու համար։

Ուրեմն իրերը աւելի տակուն կեանք ունին քան մարդերը...։

Վա՛յ անոնց որ անցեալին մէջ դեգերելէ հաճոյք կ'ըզ-

գան, և երանի՛ անոնց, որոնց համար անցեալը կը հալի, կը հալի ներկային գործունէութեան ջերմին ու տենդին մէջ։

* * *

Վասն զի, Հասքէօյ, անցայ և դարձեալ անցայ անոր դրանը առջեւէն։ Ա՜յ, քու դրանդ առջեւէն երկու անգամ անցայ, խե՛ղճ Եղիա...։ Ա՜յն ատեն պատանի էիր, պատանի էինք։ Տասն ու հինգ օրի չափ, Օրթագիւղէն եկած, ձեզի հիւր եղայ, և այդ օրերն ամբողջ մէկտեղ անցուցինք, հո՛ն չատ անգամ, վարդհնիներով, կիսարնիներով ակազծուն պարտէզը, անուշարոյր, երկինքին մէկ անկիւնէն գոգցես վար թափած, սուրբ, պատկառելի կերպով անմռունչ, խորհրդաւոր կերպով անսահման, աննկարելի պարտէզը։ Եւ հոն էին քուկիններդ բոլորն ալ, հայր, մայր, եղբայրդ Պօղոսը, հօրեղբայրդ։ Ո՛հ նահապետական տունը։ Եւ անոնք ատենքն ալ չկան հիմա. ու դուն ալ չկա՞ս...։ Իրա՞ւ է։

Նայեցայ դրանը, այն ատեն գոբշանակրկ, հիմա ճերմկցած ժամանակէն, մեր մազերուն պէս։ Նայեցայ տունին, պարտէզը փնտռեցի, հոնկի կողմերը պարտէզը չկար. այն դրախտը, որուն ծառուդիներուն մէջ օր մը երկուքս ժամերով քալեցինք ու խօսակցեցանք, ինչի՞ վրայ ա՛լ գիտէ, այն դրախտն ալ գոյութիւն չունէր։ Մարդու մը որ հոն կը բնակէր՝ հարցուցի. անուններ հարցուցի. ազատալի կերպով տգէտ էր։

Ու մահուան սարսուռը սպրդեցաւ հոգիիս մէջ...։

Մեռելներուն բլրակը բարձրացայ. ճոխ արեւլեան տակ։ Հին քնացողներուն վրայ նորեր ալ աւելցեր։ Քանի մը մեծ անուններ, ազգասէրներու, վարիչներու, ազգօգուտ կեանք մը ապրած բարերարներու, հիմա չիշատակնին հազիւ կնոջ մը — Ու չեմ գիտեր ինչպե՞ս չիշեցի այն ժամանակի մեծերը, պատրիարքները, պատկառելի երեւելիները, իրենց ճիւ ու փարթամ բնակարաններուն մէջ, իրենց արծաթ

գլուխները հակած գրասեղանի մը վրայ, առաջնորդներու, վարդապետներու հետ ազգին նիւթական, բարոյական և իմացական զարգացման միջոցներուն վրայ խորհրդակցելով, խաղաղութեան հովանիին տակ մեծարուած և պատուած, բարեկամ վեհապետներու չնորհն ու պաշտպանութիւնը վայելելով։ Եւ յետոյ, մեծ տօնի օրերը, անոնց վեհաշուք մուտքն ու ելքը Ս. Ստեփաննոսի եկեղեցին, և վերամուտքն իրենց տուները՝ բարեկամներէ և դրացիներէ չրջապատուած, պատուական բարձրաստիճան եկեղեցականի մը ընկերակցութեամբ, որ կ՚երթային ու կը բազմէին ճոխառատ և ընդարձակ սեղանի մը չուրջը, աղքատին և տանուկին՝ այդ տօնական օրուան առթիւ՝ ձեռք կարկառած ըլլալու և անոնց փշալից կեանքին մէջ անույշ ծաղիկ մը դրած ըլլալու քաղցր և սփոփիչ մտածումովը դէմքերնին փիւռնազօծ, նահապետական տան մը բոլոր պարագաներուն հրապոյրին և փթիթին մէջ երջանիկ և գոհ, բարեգործ եւ աղնիւ ծերունիի իրենց օրհնուած սպիտակութիւնը փռելով, ու մինչեւ սեղանին վերջն ալ՝ իրենց ազգին բարիքին, յառաջդիմութեան, բարօրութեան և երջանկութեան պայմաններուն վրայ խորհելով և խօսելով։

Եւ յանկարծ, իբրեւ խաղաղ ու պայծառ օրուան մէջ յանկարծածագ փոթորիկի մը ահաբեկիչ պայթումը, մտքիս մէջ լինելու 96ի ամառուան չորեքշաբթի գիշերուան մը ցաւագին յիշատակը։ Վայնասուններուը, վայնասուններուը, վայնասուններուը. և արիւնկալ խուժանին մարտագոռ խանչիւններուը, իբրեւ գառագիղէն գուրս փախած քանասար գազաններու, որ իրենց արիւնարբու տլրոյ անուշովը գիրար կը գրգռէին անմեղ Հայերը ջարդելու, և մայրերը որոնց աչքին առջեւ կարճ գաւակներնին թոգսման սպանեցին, ու հարսերը, որոնց երիտասարդ ամուսիններուը պատերուն վրայէն, պարտէզներուն մէջէն հետապնդելին լեզապատառ երէններու պէս... մանուկներուն լացը, պատառ երէններու պէս... մանուկներուն լացը, պատառ հանիներուն ազիզորմ անէծքը, ու ահասարսուռ անձկու-

թենէն ձայնը մարած կիներու ծնրադիր ու աղեխարշ պաղատանքն ու աղաչանքը, որ անլսելի կը մնային... ձեղնայարկերու, և հոներու, և նկուղներու մէջ պահուըտողներուն մահէն ալ աւելի դառնագէտ արհաւիրքը և անդոհը։

* * *

Եւ արդարեցայ։ Եւ լսի ինքնիրենս ար...։

Բայց ահա հորիզոնը մայրամուտ արեւին ամենէն վերջին մարմրած նշոյլներով՝ ժժգոյն մանիչակէ անսահման լիճ մը դարձաւ, որուն մէջ կուգան կը խրին գորշ սառոփի խարակներ։ Հեռաւոր մշշակերտ ծովախուճքներու թէսե թիւններ կ'երկննան, կ'երկննան հնթադրական ծովերու եզերքը։ Արեւմտեակը, նախ և առաջ հագիւ նշմարելի ճերմակ ծիւ մը երկնակամարին սառնեղէն անեզրութեան մէջ, հետզհետէ լոյս կը հագնի, չոգեր կը պգենու, կը բոցափայլի, հեռաւորութեան երագին մէջ մոլորած գոհար, ա՛վ գիտէ ա՛ր առտուածուխեան մը ճակատը զարդարելու կարծես արչաւելով։ Քաղաքին մէջ լոյսերը կը սկսին փթթիլ։ Բացավայրին մէջ մարդը կը լռէ ու պիտի ննջէ յոգնածի քունը, ճիշդ ինչպէս որ լռեցին ու ննջեցին անյիշատակ ժամանակներու բոլոր մարդկութիւնները, ճիշդ ինչպէս որ պիտի լռէ ու պիտի ննջէ վաղուան մարդկութիւնը։

Գիշեր բարի։

ԹԱՐԻ ՆԱԽՈՒԶԻՔԸ

Ու տեսայ։ Ու կ'երթար նաւը փոթորիկներու մէջէն։ Անսահման առագաստանաւը, մթին, վշտակած, սրտակեղեք կերպով եղերական։

Ո՞րչափ ժամանակէ ի վեր մատնուած էր խաւարին արհաւիրքներուն. ա՛վ գիտէ. թերեւս երկար տարիներէ ի վեր, թերեւս դարերէ ի վեր։ Պախտ կղզիին մարգարէին գրիչին արժանի նաեւ էր այն, տեսածս ժամանակներու մշուշին մէջէն դաբս եւած, անգրաչխարհային, աւելի մատցածին քան իրական, գոյաբեռան գաղանիքէն մեզի բաներ մը պատմելու եկող, մարգկային տառապանքին կենդանի պատկերը իր վրայ չալկած այդ երազային բանը։

Ո՞ւր կ'երթար. ա՛վ գիտէ։ Ուրկէ՞ կուգար. գիտե՞նք։ Միայն, ինչ որ յայտնի կ'երեւար, հալածական, չարչարուած, խոչտանգուած, չորս ծագերուն բոլոր բռնաշունչ եւ անառելուստալի ուրականներուն խաղալիք նաեւ էր։ Առաջապահները տեղ տեղ ծակծկուած էին, և տակաւին երկինքին չունչը կը վարէր զանի, թէպէտ հիւանդագին, թէպէտ դանդաղաշարժ։

Հիւրասիրէ տիւնքներէ՞ վտարուած արդիօք. հաւանական է. վանդի յոգնած, յոգնած, պարտասած, ոգեսպառ, կ'երթար, կ'երթար յայտնի էր որ առանց գիտնալու թէ ա՛ր կը գիմէր։

Ու չունէր բռնած, լսելով արիւնիս չրջանին հնչքը եւ րակներուս մէջ, կը գիտէի այդ նաեմ բանին անցքը հեռուն, մթնշաղին մէջ։ Եւ կը հարցնէի ինքնիրենս թէ ի՛նչ էր այդ երեւոյթը, երազներուն ամենէն տխուր տեսարանը, ամենէն ահաւորներուն ահեղագոյնը, աւելի խորհրդաւոր քան Արգանաւորդներուն անգրուելին, քան անյագ-

թելին Ադրիատիկի ամպանման տարածութը, քան վաստը տէ կամայի մը կամ կալոմպոսի մը անձանոթախոյզ նաւերը, քան հին և արդի ժամանակներու բոլոր այն ծովային հրէշները, որ անծայրածիր լոյծ անապատին ծոցը կը ճգտին կ'անցնին՝ նոր աշխարհ մը գտնելու կամ հին աշխարհ մը կրակի և արիւնի մէջ խզդելու համար։

Եւ կ'երթար, կերթար նաւը, ապշեցուցիչ ուրուականը մը նեւ միջոցին մէջ, մէկ երկու ազօտ լապտերներ հազիւ լուսաւորելով անոր անորոշ և անրացատրելի գնացքին յուսահատութիւնը։ Եւ ընդարձակ իմն կը նշմարէին ուրուականները անհամար ճամբորդներուն, որոնց մէջ կը տեսնուէին ճաղատ ծերուններ՝ երիթացած թեւերնին դէպ ի երկինք անկած, հերարձակ կիներ՝ յուսահատութեամբ իրենց բազուկները գալարելով, ու կականարարձ բերաններն բացած, ու աչքերնին սոսկումէն ճեմ ճերմակ, ամենքն ալ սպասելով բանի մը կամ մէկու մը որ չէր գար, չէր գար, չէր գար. ամենքն ալ ներկայացնելով ափիոզորմ տեսարանը սպազգեաց ուխտաւորներու որ արցունքներով լեցուած նայուածքնին կը բեւեռեն անզորմարար անատրեր աստուածութեան մը խաւսափուկ ու տարտամ պատկերին։

Ակներեւ էր որ այդ նաւարդները, իրենց անվերջանալի ճամբուն մէջ, հանդիպած էին ու մօտեցած փրկութեան ափունքներու, որոնց վրայ խռնուած օտար բազմութիւն մը, թէպէտ այս անհուն ապէտքին ի տեսիլ սահմռկած, սակայն անտարբեր մնացած էին և մերժած էին բանալ անոնց առջեւ իրենց նաւահանգիստը, ինչ կ'ըսեմ, բառնալ ցուցուցած էին անոնց թշուառութեանը։ Յայտնի էր որ բռնադատ մարդկութիւնը թշնամի էր անոնց ու կը վանէր, կ'արտաքսէր իր գաւառներէն, ինչպէս՝ գրեթէ միշտ՝ գոհ ու երջանիկ մարդիկ կը վռնտեն տառապեալ ապրանն ու անանկը։

Ու կ'երթար, կ'երթար նաւը անծայրափակ միջոցին մէջ, ի զուր փնտռելով հիւրընկալ նաւահանգիստ մը, ողորմած ծովափունք մը, որ մթազգեաց հորիզոններուն գաղտնիքին մէջ կը ծրարուէր։

Ո՛վ Տէր, ինչ պիտի ըլլայ այդ նաւը։ Ե՞րբ վախճանը այս անլուսը, այս զարհուրեցուցիչ ագէտքին։ Գթութի՛ւն։

Բայց ահա նաւուղիղներ կը ներկայանան՝ վտանգուած նաւուն բազմութեան մէջէն դուրս ելած, ու կը ստանձնեն նաւը վարելու և ապահովութեան նաւակայք մը առաջնորդելու գործը։

Այդ նաւուղիղներէն և ոչ մէկը սակայն կրնայ գտնալ ճշմարիտ ուղին, փրկութեան ճանապարհը։ Աստնայէ ո՛րը այնպիսի ուղղութեան մը կը սկսի հետեւիլ, որ յայտնապէս պիտի տանի նաւը վերստին դէպ ի այն խաւժադաւժ մարզերը ուրկէ ա՛յնչափ չարչարանք, ա՛յնչափ հալածանք գտաւ ան։ Ո՛րը աւելի խաւարամած ցամաքներու ճամբան ձեռք կ'առնէ։ Ո՛րը կ'ուզէ տանիլ զայն դէպ ի վիթխարի և թըխպայորդ խութեր ու խարակներ, ուր ամէն բան մէկ ակընթարթի մէջ պէտի խորտակի, պիտի սուզի և չիջանի։

Կարո՞ւստ, կարո՞ւստ, կարո՞ւստ...։

Ողբալեցէ՛ք նաւուն, երկնաւոր և երկրաւոր զօրութիւննե՛ր. յափշտակեցէ՛ք զանի անխուսափելի անդունդէն։ Ծո՛վ, լուսաւորուէ. երկի՛նք, գթութեան չո՛ղ մը. վի՛ճ, սփոփանքի նայուածք մը։

Ու նաւը կ'երթար չաւարած, դեգերուն, խելակորոյս, մեծ վտանգին առջեւ ապշահար ու թմրուած, կարծես օրհասականի մը խուլ հանդիւնը խռկալով, մառախուղներու մէջտեղ մոլորած անարդիլ խլեակ, կղզիի մը նման՝ զոր երկրաշարժի ահագին անառնման պատուաստած մը մօտ է կլլելու։

Պիտի կորսուի՛, լմնցա՛...։

Ոչ։

Ահա նոր նաւուղիղ մը յառաջ կը մտնէ։ Ջահի մը չորիւնը ունի իր նայուածքը։ Վստահութեան ժպիտ մը իր չրթունքներուն վրայ կը ճառագայթէ։ Աչի և հզօր, սրատես կերպարանք մը կը ցոնէ իր շորթին, կը շրջապատուի. կ'ոգնդիչ բառեր կը ցան

սիրտերուն մէջ։ Կարօտալիր նայուածքը զմայլանքի, ափոփանքի ծագիկներ կը բուսցընէ հոգիներուն մէջ։

Հրամաններ կը սփռէ իր շուրջը. կը հնազանդին։ Ծուէն ծուէն եղած առագաստները կը նորոգուին։ Խօտակուած քճքճած սարեւանդները, դիկ, թիակ, թռչտան, մալխա, անուրդ, ամէն բան կը յարդարուի կը վերաշինուի։

Նաւը, տկարութեան, լքումի և խորտակումի քունը կը թօթափէ, ու կը սկսի յառաջանալ, աւելի վստահ, աւելի ամրապինդ։

Մառախլապատ հորիզոններուն ազնամուղը կը սկսի տակաւ փարատիլ։ Երկինքը՝ երբեւ հրաշքով՝ կը լրթանայ։

Ապրի՛ս, ա՛վ հզօր և արի նաւուղիղ։ Յաւիտենականին անթաւ օրհնէ՛նքը քու գաւարթածաղիկ գլխուդ։

Աղնի՛ւ, ա՛վ հզօր և բարի նաւուղիղ։ Հայտ ու բարեկամ նաւահանգիստը ծայր առաւ։ Յուսոյ և վերածնութեան առաւօտը ծագեցաւ։

Յառաջացի՛ր, ա՛յ ալի և բարի նաւուղիղ. արդարան գործդ ի գլուխ հանէ. պիտի հանես։

* * *

Հարկ կա՞յ միթէ ըսելու, սիրելի հայրենակիցներ, որ այդ նաւը հայութիւնն է, և արի ու հզօր նաւուղիղը՝ այն փրկաւէտ Միութիւնը, Բարեգործական Ընդհ. Միութիւնը, որուն անունը հրճուանքէ ուժգնապէս տրոփել կուտայ ամէն հայ բանջք. Դանգէսէն սկսեալ մինչեւ Նիկարա, ու Նեղոսի ափրիւններէն սկսեալ մինչեւ Դանուբի ափունքը. Բարեգործական Միութիւնը, հեզահեզաբ աւելի հզօր, հեզահեզաբ աւելի լայնածաւալ, որ կոչուած է գարմանել հայ խորտնկի վէրքը, և այժ տալ մեր ցեղին և կազդուրել, նման անուանման ճիւղերով ծառի մը որուն չորկան հոմանին կը տարածուի հայ ազգին վրայ թօթիլով իր անչափելի բարիքները։

Օրհնեա՛լ, յաւիտեան օրհնեա՛լ Բարեգործական Միութիւնը, և անոնք որ չքացան և անհատան հիմերուս վրայ հաստատեցին զայն։

ՆՈՐԱՎԷՊԵՐ

1896—1912

Մերժումը
Քմահաճոյքի մը գործը
Աչքին
Մեկնածի մը օրագիրքէն
Ճարպի բոց մը
Պատկերներ Նիդոպի ափնքէն
Հայրե՛ր, հայրե՛ր
Սարսռեցուցիչ երդումը

ՅՈՎՍԱՓԻՈՆԸ

ՄԵՐՁՈՒՄԸ

Այն իրիկունը Գրիգոր ապա սովորականէն ալ քիչ մը աւելի կանուխ տուն դարձած էր, 10ին չոգենաւով։

Վասիլի Բ.** գիւղը, ծովեզերքին մօտ, ձախ կողմէն բաւական ընդարձակ պարտէզով տուն մը կը բնակէր։

Ծովահայեաց դալարաւէտ դարաւոտիկ մը վրայ, քանի մը աքասիաներու և քանի մը նարնջենիներու ստկաղ գըրաւած կայնի մէկ երկու նոտարան, աթոռներ, սեղանիկ մը։

Տուն դառնալէն կէս ժամ վերջը, հոն նստած էր նըստարանի մը վրայ, նարկիլէն քաշելով, լուրջ գոհութեամբ և բանիմաց նայուածքով մը դիտելով չուրջը եղած բոյսերը, քանի մը քայլ անդին նարտարա բանջարեղէնները։

Մէկուն կը սպասէր կարծես։

Օդը մեղմ էր։ վկրջացող գարնան անուշ իրիկուն մը։ Տերեւներուն տակ թաքուն թռչուններ ընդհատ ոռիչներ կ'արձակէին։ Մաքուր հողի, առողջ բուսականութեան եղկ բոյր մը գետնէն կը բխէր։ Մօտերը կարիճ մը սկչէն հասող ջրի ծորանի մը արծաթը պարտէզին սկչ կը պտտցունէր իր ջինջ ու գաշն հնչիւնը, նման մեղրմարար գաղտնիք մը խոստովանող մէկու մը ձայնին, որ կ'աղաչէ։

Քիչ մը վերջը, տանտիրոջը ազգական կին մը, իրկու դրացիներ և իրկու ճերմակ շրջազգեստով գեղատես աղջիկ-

Ներ նստած էին Գրիգոր աղայի մօտ, որ այդ դրացիներէն մէկուն հետ նարտ խաղալու սկսած էր, քէշանը ծխելով։

— Դեռ չեկա՞ւ հայրերնիդ, հարցուց Գրիգոր աղան։

— Ոչ դեռ, պատասխանեց աղջիկներէն մէկը։

— Ահա, կուգայ կոր, ըսաւ մէւսը չարժուելով աթոռին վրայ։

— Օ՛, հրամմեցէք, Մխիթան աղա, ըսին քանի մը ա-րական և իգական ձայներ խառն։

— Այս իրիկուն կանուխկէ՞ կ սկսեր էք։

— Դասդ չատկէկ տալու համար քիչ մը կանուխ եկայ, եղաւ Գրիգոր աղային լուրջ պատասխանը, մինչդեռ մէւսները կը խնդային։

Դասը նարտն էր։ Գրիգոր աղա կը պարծենար ամէնուն իր ճարտարութեանը համար, և նոյն իսկ ծանր խօսքերով կը հասկցնէր զայն իր դրացիին, Մխիթան աղային, որ նե-րողութեան մշտախիթխիթ ժպիտ մը միայն ունէր անոր հեղի-նակաւորի յանձնապաստանութեանը հանդէպ։

Քիչ մը վերջը, Գրիգոր աղային ամուսինը երեւցաւ, ծանր ծանր քալելով, գոհութեան ժպիտով մը. և աղջկինե-րէն մէկը տիկինին եկած կոմմը բան մը վնտռտոզի արագ նայուածք մը պտցուց։

— Ամմնա՞կը ուր է, հարցուց Գրիգոր աղա՝ ծխափողը բերնէն պահ մը հանելով։

— Գիր կը գրէ կոր։

— Նորէ՞ն մի, աս աղուն ալ գիրը կարգալը չի լմնար։

Գրիգոր աղա վաթսունը անցուցած մարդ մըն էր, հի-մայ չուխայի վաճառական։ Կանուխէն շուկան խանութպանի քով աշկերտ եղած, երկար տարիներու խնայողութեամբ քիչ մը ստակ ձեռք բերած և ինքնիրենը առուտուրի սկը-սած էր շատ տարիներ առաջ։ Ջօրս կամ հինգ խարդա-խեալ, բայց անհաւատալի ճարպիկութեամբ և դիւրաթեքու-թեամբ առանց փորձանքի կատարուած անանկութիւններ այսօրուան բաւական մեծ իր հարստութեանը տէր ըրած էին զինքը։

Ծաղոտած էր։ Իր յաջողութեան գաղտնիքը խոր հա-ւատքի մը մէջ էր։ Քառասուն երկար տարիներէ ի վեր հաս-տատօրէն կը հաւատար որ ճարպիկ եղողը գործը կը կար-գադրէ, թէ մէջոցներուն բաց կամ գոց գոյնին, ապրուստնե-րուն աւելի կամ պակաս մաքուր ըլլալուն ուշադրութիւն ընելը խելք չէ, եթէ մարդ կ'ուզէ հանգիստ ճամբայ մը չի-նել իրեն մինչեւ գերեզման։

Այս սկզբունքով առաջնորդուած, քալած էր իր ճամ-բէն, առանց չորսդին նայելու։ Անվնաս ու խելօք մարդու համբաւ ունէր։ Ցայտնի է որ այս բարի անունին արժանի չէր, և նոյն իսկ առջի բերան զարմացած էր անոր վրայ։ Բայց վերջը վերջը, յաջողած էր, ինչպէս մարդիկը, ինչպէս Աստուած, ինքզինքն ալ խաբելու։

Իրաւ, հեռուէ հեռու իմացեր էր որ իր անգգամ անան-կութիւններուն հատը գարշեցուցած էր քանի մը սուր հո-տառութիւններ, բայց ինչ կ'ըլլար. օր մը իր երեսին բան մը ըսող եղած էր։ Ուրիշն այսպէս պէտք էր որ ըլլար։

Ասկէ զատ, ընտանիքի բարի հայր մը։ Կին մը և զա-ւակ մը, որուն քիչ մը արտառոց ծախքերուն — գիրք գնելու, նւայլն — առջեւ հաճոյակատարութիւն մնայն ցոյց տուած էր շատ անգամ. գրեթէ միշտ տունը հիւր մը իր կամ կնոջը ազգականներէն։ Տնտեսագէտ, խնայասէր մինչեւ ակրներուն ծուծը, ամէնէն աւելի ազէկ գիտցողը լաւագոյն պարէններուն ամէնէն աժան ծախսուած տեղը։ Ոչ մէկը իրեն չափ գիտէր թէ ածուխի, վառելափայտի, կամ սոխի առա-գաստանաւերը ո՛ր թուականին կը սկսէին քաղաք բերել անոր ձմրան պաշարները։

Հանգիստ կեանք մը իրենը, միօրինակ. երկրաչափօրէն գծուած։ Ջարտուղարութիւն, բնա՛ւ։ Ամառ ձմեռ, գիւղի այդ տունը կը բնակէր։ Առաւօտները, առուտուրին համար շու-կայ չգացած, նաւամատոյցին մօտ սրճարան մը նարկիլէն կը ծխէր ու խահուէն կը խմէր քանի մը բարեկամներու հետ, յետոյ շուկայ կ'իջնէր։ Իրիկունը, ամառը պարտէզը, ձմեռը

տանը մէջ, գարձեալ նոյն բարեկամներուն հետ քանի մը ըրօսալի ժամեր կ'անցուներ։

Բարեկամները, շատ սակաւաթիւ իրաւ, եթէ նեղութիւն մը ունենային կամ գժուարութեան մը հանդիպէին, իրեն խորհուրդ կը հարցնէին։ Լաւագոյն և արագագոյն գարմանը, եթէ գարման կար, կը ցուցնէր անոնց. գոհ կը մնային։

Ամենէն զուարճալի պարագաներուն մէջ չէր խնդար։ Մեծազարմ սրամտութիւններ շատ ունէր, որոնք միանուրուն քրքիջ բառնալ կուտային, ինքը, չէր ժպտեր բնաւ. առաւելն, չրթունքին ձախ ծայրէն ծալք մը, գառն ծալք մը պիտի ըսէիր, ժպիտի տեղ կ'երկարէր այտին վրայ. ահա այնչափ։ Շատ հաւանական է որ զուարթութիւնը կանուխէն մարած էր իր հոգւոյն մէջ, այն ժամանակէն երբ իր վարպետին քոյրը էր, առաւօտէն մինչեւ իրիկուն ծալապատիկ նստած, յաճախորդի սպասելով, բնաւ չժպտելով՝ գժնեբարոյ ըլլալու աստիճան լուրջ տիրոջը ներկայութեանը, այն տէրերէն որոնք իրենց ծառայողներուն բնաւ երես չեն տար՝ սպագային մէջ պատահականութիւնը հնարաւոր եղող դրամական զեղծումներու առաջքը առնել կարծելով։

Միհրան սպային համար մանաւանդ բարեկամութիւն մը, պիտի ըսէի հոգածութիւն մը ունէր։ Առաւ իրիկուն մինչեւ կը տեսնէիր գիրենք։ Շոգենաւին մէջ, որմտրանը, գիւղին չուկան, եկեղեցին — վասն զի կիրակի առաւոտները անվրէպ եկեղեցի կ'երթար —, Գրիգոր աղան տեսնողը երբեք քայլ անդին, կամ վայրկեան մը վերջը Միհրան աղան ալ անպատճառ պիտի նշմարէր քոյրը իւրովի, անոր չուքին պէս։

Այս վերջինը յիսունը անցուցած պարզամիտ ու ազնիւ մարդ մըն էր։ Մանկութենէն գգուած, աստուածավախ ընտանիքի մը ծոցը անած, երկաստարդութեանը մէջ պարկեշտ և ուղղամիտ, գրեթէ սրբակրօն, կանուխ կանուխ կորսընցուցած էր էր սիրելիները, հայրը, մայրը, եղբայր մը և երկու քոյրեր։

Փոքրիկ գրամագլուխ մը թոյլ տուած էր իրեն՝ տուրեւառի ձեռնարկելու։ Ամուսնացած էր, սիրելով։ Ամուսնութենէն անմիջապէս յետոյ, գործերը յաջող գացած էին, մինչեւ այն օրը որ իր կինը, իրեն երկու տղիկ զաւակ տալէն ետքը, յանիսեան բաժնուած էր իրմէ։ Այդ օրէն, տասը երկար տարիներէ ի վեր, գործերը երթալով աւելի ձախող ընթացք մը առած էին։ կարծես թէ կինը բախտը հետը բերած և հետը առած տարած էր. ձախողութիւնները իրարու հետեւէ վազելով եկած էին։ Անդադար էր։

Նուագ ուղղամիտ, չպիտի իյնար։ Իր մայրը, հարուստ անբնակ հին տան մը պարտէզին մէջ տեսնուած մարմարէ արձանի մը քիչ մը հինցած անմիայն սպիտակութեամբ զգաստ և առաքինի կին, որուն գիտնականէն մինչեւ խուճկի հատ մը կր բուբէր, օր մը բռած էր իրեն, երբ ինքը երեւտասարդ էր. «Տղա՛ս, գործիդ մէջ ուղիղ եղիր, երբեք սուրիչին իրաւունքը մի՛ յափշտակեր»։ Այս բառերը Միհրանին պզտութենէն չէնդրին հիմնաքարը եղած էին։

Բարեկամներու օգնութեամբ մինչեւ գրութեան ձեռնարկած էր, և մինչեւ մեր պատմութեան թուականէն տարի ու կէս երկու տարի առաջ՝ քիչ շատ ապրուստը կը ճարէր չնորհիւ այն աչխատութեան զոր կը մատուցանէր վաճառականի մը, որ քիչ վերջը Գրիգոր աղայի մէկ անանկութեան ամենէն կարեւոր պահերէն մէկը պիտի ըլլար։

Բայց օր մը եկաւ որ պարտքեր ընել սկսաւ։ Վերջը, պարտքերը վճարելու անկարողութիւն. տան վարձքի տագակալի գժուարութիւններ, ազգիկներուն կողմէ տեսակ տեսակ սրտաճմլիկ պահպանութիւններ՝ իրենց բնակարանէն չհեռանալու և աւելի ժամն՝ բայց անշուք տուն մը չբնակելու համար։

Այս բնակափոխութիւնը մանաւանդ գործին չէր գար անդրանիկ աղջկանը, որուն մահը և սիրտը Գրիգոր աղայի սրտին, մինչեւ Արմենակին նկատմամբ շատ քնքոյշ երազ-երազուն, մինչեւ Արմենակին նկատմամբ շատ քնքոյշ երազեր

տածել այն յաջողութենէն իւրաքանչիւր որ ունեցած էին հրապարակի վրայ իր մէկ քանի նորավէպերը, որոնք անշուշտ ազդեցութիւն մը պիտի գործէին չուխայի վաճառականին սրտին մէջին վրայ որ, ինքն ալ, նշանաւոր, գրեթէ անզուգական վիպագրի համբաւ ունէր, պիտի տեսնենք թէ ի՛նչպէս։

Այս ամէնուն առջեւ թշուառ հօրը սիրտը կը մորմոքէր։ Աղջիկներուն վիշտ չէր կրնար պատճառել. տունը չփոխեց։

Մնաց որ իր գրացիին բարեացակամութեան և ձեռնտուութեան վրայ բաւական յոյս ունէր. եթէ չատ նեղը մնար, կարեւոր փոխառութեան մը կը դիմէր՝ պարտքերը վճարելու և փոքրիկ ձեռնարկներով տունը ապրեցնելու համար։ Սրտին ծայրայեղ բարութիւնը այդ փոխառութեան պատահական անկարելիութիւնը կը վարագուրէր իր աչքերէն. չէր կրնար մաքէն անցունել որ Գրիգոր աղան, որուն հետ գրացութեան և մտերմութեան այնքան սերտ աղերսներով կապուած էր, իրեն համար թեթեւ գումարի մը փոխատուութիւնը մերժէր, գումար զոր, բաց ասկէ, մատ առ մատ վերստին պիտի տանար։ Մանաւանդ որ չուխայի վաճառականը իրեն նկատմամբ հաճոյակատար գտնուելու համար գերազանց պատճառ մը ունէր, ինչպէս քիչ մը վերջը պիտի տեսնենք։

* * *

Դեռատի աղջիկներ կան, որոնք տեսակ մը թռչուններ են։ Անոնք քիչ կուտեն, շատ կ'երգեն, բալած ատենին կ'ըսես որ թեւերնին պիտի բանան։ Գլխու հակումներ, պարանոցի թեքումներ ունին, որոնք ազնիվի մը պարանոցին ազնիւիւտային չարժումները կը յիշեցնեն։ Եթէ ձայն հանեն, քեզի կը պատասխանեն արծաթի երաժշտութեամբ մը, որմէ զոհ կը մնաս։

Այնպիսին աղքատութեան մէջ իսկ, մաքրափայլ

զուարթութիւն մը անոնց հիքութիւնը կը պատրուակէ, եւ արցունքի տեղ ժպիտ մը տեսնելով՝ լալդ կուգայ։

Անոնց հոգին թեթեւ է, խաղկի նման։ Անոնց դէմքը բաստրափառ վարդ մը՝ ճերմակ վարդի լոյն թափանշոյլ թերթի մը հետեւէն գաւշակուած։ Կը կարծես որ երկինքի լեզակը անոնց աչքերուն մէջ կաթկթեր է, և քեզի երբ նայի, զուարթութիւն մը կը տարածէ բալանդակ էութիւնդ։ Երբ սենեակիդ մէջ քալեն, վանդակի մը թեւերուն թըրթռտումը կը կարծես լսել։

Հերմինէ ու Աստղիկ, Մխիթարի աղջիկները, այդ տեսակէն աղջիկներ էին։

Մեծը, Հերմինէ, աւելի լուրջ քան Աստղիկը զոր անբաւական զուարթութիւն մը կը լուսաղարդէր, նմանը քիչ անգամ տեսնուած փափուկ և դպչուն հոգի մը ունէր։

Երկուքերթի աստուձ մըն էր։ Սենեակին մէջ նստած, ասեղնագործի կը պարապէին, պատուհանին առջեւն էին։

— Օրիորդ Հերմինէ, հարցուց Աստղիկ, մեղմ ձայնով, — ինչո՞ւ չեկաք, ո՞ւր էիք, Օրիորդ Հերմինէ։

Այս բառերուն վրայ, երկու մատաղ աղջիկները իրարու երես նայեցան, և քրքիջ բռնելով սկսան խնդալ յիմարի պէս։ Բայց Հերմինէ, անվնջապէս ծիծաղը կտրելով, քրոջը տարապայման զուարթութիւնը մեղմով յանդիմանեց, իրենց հօրը վիճակը յիշեցնելով։

Իրաւութիւնը սա էր որ իրենց գրացուհին, Գրիգոր աղային հօրաքրոջ աղջիկը, յիսուն տարեկան ամուրի, նեղգոյի հօրաքրոջ աղջիկը, յիսուն տարեկան ամուրի, նեղգոյի վիտ, չարասիրտ և կեղծաւոր, երբ ուզէր իր խօսակիցէն բան մը իմանալ, կամ անոր վերաբերեալ անցածը գուշակել, անոր երեսը կը նայէր չիշտակի և ժպտելով մը ու ձախ աչքին երկարատեւ քթթումով մը որ կը վարագուրէր իր չար մտածումները. այսպէս հոգին մէկ պատուհանը կը փակէր ներսը եղած մէկ տգեղութիւնը ծածկելու համար. և միւսէն

կը խուզարկէր ու կը գաղտագիտէր դիմացինին խորհուրդները և դիտումները,

Այս խաղը քանի քանի անգամներ ըրած էր Հերմինէին, քիչ մը հոտը առած ըլլալով այն մանր մունր ջանքերուն զորս ծաղկաման աղջիկը կ'ընէր իրեն ազգական հրիտասարդին հաճելի ըլլալու համար. բան մը որ դժկամակութիւն և արհամարհանք կը պատճառէր Իզար հանդիսին։ Ինչ, իր ազգականը, այնպիսի դիրքի տէր հրիտասարդ մը անո՞ր մնացեր էր. ո՛վ գիտէ որ հարուստին աղջկանը բերնին պատառն էր ան։

Աղջիկը նախ ապշած էր այս տարօրինակ չարժուածքին վրայ. յետոյ, քրոջը և իրեն ցնծալից ծիծաղին նիւթ եղած էր ան։ Գեռատի աղջիկներուն մտքէն անգամ չանցնելով ամբողջ քառորդ ժամեր տեւող այս վարպետորդի քթթումներուն չարխմաց հնարագիտութիւնը։

Ու հիմայ, Աստղիկ, ուզելով զուարճացնել իր քոյրը, կը ծեքննայէր Իզար հանդիսին այլանդակ նայուածքը ու խօսուածքը։ Կը զգար, գիտէր որ Հերմինէ այնչափ զգայուն էր որ, հակառակ իր ամենօրեայ բռնապրօսիկ և արուհաստական ցնծութեանը, հալելու մաշելու վրայ էր իրենց նիւթական կացութեան պատճառաւ, մանաւանդ այն անասելի չարաճաճութեամբ որով, ցերեկները ձեռքի գործով երկար ժամեր իրեն հետ աշխատելէ յետոյ, գիշերները, երբ ամէն մարդ պառկած էր, ազօտ կանթեղի մը լուսով գիր կը գրէր։ Կարգացեր էր անոր գրածները և զմայլեր էր, կուրծքը անոր կուրծքին տրոփիւնովը բաբախելով։

Հերմինէի գրած փոքրիկ վէպերը իրականութեան կենդանի պատկերներէն և վէրքերէն ուղղակի ընդօրինակուած էին։ Հակառակ կեանքը քիչ ճանչնալուն — գեռ տասնը ութ տարեկան էր միայն — Հերմինէ տեսած էր։

Ինք իր գրուածները պատճառ եղած էին որ Արմինակ, քանի մը եւրոպական լեզուներու հմուտ, նախանձով գըրգռուէր և ինքն ալ նոթավէպեր գրելու ելլէր։

Այս վէպերուն առաջինները բոլորովին անյաջող փորձեր եղած էին, որոնց լինքն ալ չէր հաւնած։

Այն ատեն, տարօրինակ բան մը պատահած էր այս եբիտասարդին մէջ։

Աղջիկէ մը վար մնալու նեղացուցիչ պարագան, վասն զի լինքը անկէ աւելի զարգացած միտք մը ունէր անշուշտ, իր քաննին հանդարտութիւնը խռոված էր։

Եւրոպական քանի մը գրականութեանց ժամանակակից արտադրութիւններէն ճարպիկ քաղուածներ ընելու ելած էր, և, կտոր մը ատկէն՝ կտոր մը անկէն, միտքէ չանցած ծակ ու ծուկ տեղերէ հափշտելով գող կատուի մը պէս, իրենը չեղող երկերու ծնունդ տուած էր, ամէնամեծ ճարպիկութեամբ քաղելով և կցելով զանոնք, ամբողջութիւն մը յօրինելով անոնցմէ, բայց միշտ այնչափ ճարտարութեամբ՝ որ կարգ մը լեզուներու մէջ հրատարակուած օրականն և պարբերական բոլոր հրատարակութեանց հետեւող հզօր միտք մը միայն պիտի կրնար Արմինակի մատիտին ղօղանջները ճանչնալ և անոր ճակտին զարնել իր գողոնները։

Կը տանար բազմաթիւ եւրոպական հանդէսներ, չատ մեծ անուն չունեցող, և նոր երեւցած գիրքերու պաշար մը ունէր, որոնք իրեն դրամագլուխը կը գոյացնէին։ Գիրքերով հարուստ բանագող գրագէտի ազնուապետութեան մը հավը ունէր։ Գրագէտ ըլլալու մենամոլութենէն բռնուած էր, ինչպէս որ կան մարդիկ որ դեղձանիկներ պահելու կամ աքաղաղի մենամարտներ սարքելու մենամոլութիւնը կ'ունենան,

Աւելի վաճառականին որդին աղէկ գիտէր որ թէնի մը կամ Պրիւնթիէռի մը արգասաւոր աչքերը գոյութիւն չունէին, գոնէ առ այժմ, իր մերձաւորին մէջ, և թէ կրնար իրեն համբաւ մը շինել համակ փոխառութեանց վրայ կառուցուած։ Ո՞վ պիտի հակնար, գրուած այդչափ վէպերուն, նորավէպերուն և ուրիշ երկերուն խառն բազմութեանը մէջ ո՞վ որի։

եւ յետոյ, կը մտածէր, միթէ ամէնքն ալ բանագողներ չէի՞ն, Համլէն սկսեալ մինչեւ Լըքօնթ ու Լիլ, Արխատիանէն սկսեալ մինչեւ կի ու Մօրտեան։ Իսկատիպ ճշմարիտ տիպարը բնութիւնը ու մարդկութիւնը չէի՞ն։ Մէկը առաջին անգամ տեսած էր և արտայայտած. ուրիշներ, առնոր հետեւելով, նոյն բանը ըրած էին։

Ահա այսօրինակ հանճարամտութիւններով հասած էր հանգուցաւէտ եզրակացութեան մը, որով իր խղճին հաչիւները կարգագրելու դիւրին ճամբան գտած էր. ճիշդ ինչպէս որ, զարմանալի՛ անվրիպութիւն որ երբեմն կրնայ պատահիլ ժառանգականութեան օրէնքին մէջ, հայրն ալ՝ աւելի կամ պակաս ազատ ազրիւրներէ բխած հարստութեան մը մասին համարտաւ եղած եր ներքին մարդուն մէջ գլուխնին բարձրացնող մէկէ աւելի հարցական նշաններու առջեւ։

Եւ Արմենակ, այս ուղղութեամբ յառաջանալով իր գտած շաւիղին մէջ, վերջապէս հասած էր անքոյթ աներկեւան վստահութեան մը ինքն իր վրայ, մինչեւ որ կը հաւատար թէ իր համբաւին արժանի մեծ մարդ մըն էր, և մինչեւ անգամ երբեմն ինքնագոհութեան հառաչանքներ կ'ուղեներ, որոնք կրնային թարգմանուիլ. «Փա՛ռք քեզ, Տէ՛ր», ճիշտ այնպէս ինչպէս որ հայրը, ամէն անգամ որ անզգամ և պատժապարտ անանկութիւն մը անվտանգ ի գլուխ հասնած և ուրիշներու գրպանէն մեծագումար գողութիւններ յաջողցուցած էր, կը հնձէր գրեթէ արտասուալից սրտագոհութեամբ. «Փա՛ռք քեզ Տէր»։

Ինչ որ Արմենակին նեղութիւն կը պատճառէր, գրացի աղջկանը գրելու դիւրութիւնն էր։ Ազէկ գիտէր որ անոր երկերը ինքնաբուխ ինքնակեղ էին. ճշմարիտ արուեստագէտ մը, ինչ որ ինքը յաւիտեան չպիտի կրնար ըլլալ։

Ասոր համար է որ գժկամակութեամբ կը տեսնէր անոր ամէն մէկ նոր նորալէպը։ Ի՞նչ, այդ պզտիկ ազջիկը, այդ չրջագեստը ունէր այն բանը, նաեւ իրական կրակը, զոր ինքը երբեք չպիտի՛ ունենար։

Ու ամէն անգամուն աւելի կը զգուշանար զայն տեսնելէ — երեք ամիսէ ի վեր իրիկունը պարտէզը ոտք չէր կոխած — հաւանութեան կամ զմայլման յայտնութիւն մը ընելու կակազուցիչ հարկէն խոյս տալու համար։

Եւ Հերմինէ բնաւ չէր կասկածեր որ իր դրացիին աչքը մանելու համար իրեն թափած չանքերը, նորանոր գրուածները զոր հրատարակութեան կուտար, խոտոր կը համեմատէին այն յառաջդիմութեան հետ զոր կը կարծէր ընել Արմենակին միտքին ու սրտին մէջ։

Սրտի վերաբերեալ բաներու գալով, ճշմարիտ ակեպտիկական մը՝ ասուելաճաւին որդին։ Ինչպէս որ բնութեան մէջ գեղեցկին և սրտայոյզին զգացումը չէր սրսփած լանջքին տակ, այնպէս ալ սիրոյ բնաւ բան մը չէր լսած իրեն գեւահասակ էակի մը սրտագրաւ նայուածքին առջեւ։ Ամենամաքուր խորչխորչանքներով անուշադրոյր չփակի մը կամ չրջագեստի մը շրշիւնը երբ լսէր, Արմենակ բանի մը չարժէր գաղտնիքին տակ։ Իր դիւրին յաղթանակը ժխլը չէր զգար կուրծքին տակ։ Իր վիպագրի համբաւը գինքը համօրէն մատոյց ըրած էր։ Մեծ վիպագրի համբաւը գինքը կը մոլորեցնէր։ Նիւթապաշտ մը՝ համբաւասեղջ մեծնամոլ մը բարդուած։

* * *

Այն տարին կարեմեռ մը եղաւ։

Մլհրանի գործերը հետզհետէ աւելի վատթարացած էին։

Աղջիկները զոր կը պաշտէր՝ յաւիտեան մեկնած մօր մը խանգաղատանքն ալ բարդելով իրենին վրայ, տխուր, շատ տխուր էին։

Իրիկուն մը անօթի պառկած էին։

Իր կօշիկները ծակած էին անկարկատելի կերպով, եւ իր կօշիկները ծակած էին անկարկատելի կերպով, եւ ցուրտը մինչեւ հասած էր. ոտքերը սկսած էին ցաւիլ։ Կօշիկ գնելու դրամ չունէր։

Ալ ժամանակը եկած կարծեց առաջադրած գիտումը ընելու իր դրացիին մօտ։

Այս դիմումը անոր համար աւելի դիւրին կը թուէր իրեն՝ վասն զի Գրիգոր ազգի իրեն նկատմամբ ցոյց տուած ընտանութիւնը առանց պատճառի չէր։ Գրիգոր ազան ալ, ինքն ալ գիտէին որ կատարուած կեղծ անանկութեանց վերջինը անուղղակի պատճառ եղած էր իրեն, Միհրանին, գործերուն վատթարացմանը և աւերմանը. Միհրան այդ անանկութեան զոհերէն մէկուն գործերուն մէջ էր, և այդ մարդուն գործը գացուած էր։

Բայց գեղատի ազջիկներուն հայրը, որ չափազանց ազնիւ և անմանկ հոգի ունէր, ինչպէս ուռուանք, այս մասին մինչեւ հիմայ անոր բան մը ըսած կամ հետաքրքրէն հետաքննած հարկաւցած չէր։ Երկու դրացիներուն մէջտեղ խառն և չհատուցանուած գիտակցութիւն մըն էր այս, և լռին պայմանագրութիւն մը կը հաշուեկշռէր այդ չհատուցէնը այսինքն Միհրան՝ Գրիգոր ազային բան մը չպիտի կրնար յիշեցնել, և չարխայի վաճառականն ալ պատասխանական բարեացակամութեամբ մը պիտի վարձատրէր անցած գացած բանին մը վրայ անոր պահած լռութիւնը։

Աստու մը, նաւամատոյցի արձարանին մէջ Գրիգոր ազային ցած ձայնով պատմեն իր անհանգստացնող նեղութիւնը, և առաջարկութիւնը բանաձեւեց վախկոտ կերպով մը, դողդողով։

Գրիգոր ազան անոր երեսը նայեցաւ այնպիսի թթուած նայուածքով մը, որ քիչ մնաց Միհրան չանթահար պիտի լար, և պատասխանին մէջէն սա բառերը լսեցին քիչ մը անդին նստած քանի մը հոգիներ. «Խելքի՞դ ևկեր է։»

* * *

Երկու քայրերը կը քնանային նոյն անկողնին մէջ, ապտակահարկ գրկուած տղու յոգնած քունով, ճոխ մազերնին ամվռւած, ծանր շնչառութիւն մը ուռեցնելով ծոցերնին։

Աստղիկ ալ բազուկը քրոջը ուսին վրայ նետած էր. կ'ուրեայ թէ, իրենց վերջին անձկութեան մէջ անոր վրայ նըշմարած ծանրահոգ մտատանջութիւնները փարատելու համար, վերջին զուարթ բառով մը հալածած էր զայն, և այսպէս քուներնին տարած էր։

Երկար թարթիչները, ցայգականթեղի մը լոյսին առջեւ, կ'երկարաձգուէին քիչ մը դժգոյն դէմքերնուն վրայ։

Միհրան մօտեցաւ անոնց անկողնին, մատներուն վրայ քալելով։

Նայեցաւ անգամ մը ազջիկներուն վրայ, և դուրս ելաւ, կուրծքը պայթելու մօտ։

Խեղճ հայրը հատատուն կերպով որոշում տուած էր վերջ տալու իր կեանքին։ Ա'լ հերիք տառապած էր։ Ազջիկները մինակ թողլուն համար սերտէն արիւն կ'երթար. բայց երբ յիշած էր ձմեռուան ձիւնը որ ոտքերուն ակռաներուն մինչեւ ծունգը թափանցած էր, զաւակներուն անօթի անցուցած գիշերները, առաւօտները որ ահռելի մահուան մը պատրաստութիւնն էին, մարդկերը որ իրեն թշնամի կ'երեւային այլ եւս, ամենքն ալ, անյաղթելի սարսափ մը ներկած էր վրան։

Իր դրացիին սերժուժէն վերջը, բան մը վար ընկած էր մտքին մէջ, զսպանակի մը պէս որ կը կոտրի։ Ուրիմն այն մարդը, որ իրեն բարեկամութիւն ցոյց կուտար, իրեն հետաքրքրութիւն կը տածէր, որ իրեն բարեկամութիւն ցոյց կուտար, իրեն հետաքրքրութիւն կը տածէր, այդ ամէնը ժամանակ անցուներու միայն էր. և ինքը մեռնէր ալ իրենները, հոգը չպիտի ընէր։ Բարեկամութիւն, սէր, ուրիմն միայն բառե՛ր էին անոնք։ Եւ ինքը որ այդ խարդախ, այդ անխիղճ մարդուն երեսպաշտութե՛ան ըրած էր, կարծելով որ օր մը ազջիկներուն օգտակար կ'ըլլայ ասով։ Այս գաղափարը սիրտը կը ճմլէր։ Կարծեցնել բարեկամին ժանտ դէմքը այն պահուն ուր անոր աջակցութիւնը խնդրեց իր վէրն ազիրքին վրայ, կատարէ մղձաւանջի մը նման կը խեղդէր իր էութիւնը։

Կը դիտեր, իբրեւ գնդակով մը սրտէն գարնուած։ Նայուածքն, լեզուի վէրքեր կան որ չեն բուժուիր։ Որչափ էր։

Գիւղին մէջ և մօտակայ գիւղերը այցելութիւններ տըւած էր մարդերու և իրերու։

Գնաց այն տեղերը որոնք մանկութիւնը կը յիշեցնէին իրեն, դպրոցը, եկեղեցին, տեսնօք բնակուած տուն մը։ Անոնց մէջ ապրած էր ժամանակ մը, երբ սիրելիները դեռ հոս էին։

Տեսաւ, բարձունքին վրայ, պարտէզի մը մէջ հովանոց մը որ կը բարձրանար — երջանկաւէտ վայր, ուր մօրը կենդանութեանը՝ հօրը հետ, ամուսնոյն ողջ եղած տեսնը՝ ամուսնոյն և մատաղ զաւակներուն հետ քանիցս բարի և երջանիկ հօր ուրախութիւնը վայելած էր, հոն վերը, կապոյտին մօտ, բարձրէն դիտելով. վօսփորի ակնահմայ կապոյտին վրայէն տեսնող մեծ ու պզտիկ շոգենաւերուն, նաւակներուն երթեւեկը, և հեռուն, դիմացը, երկնային բասորավառ ահագին ժայռերու կամ նարնջագոյն լիճերու մէջ ծանր ծանր վար սուզող հրեղէն հսկայ աչքը։

Ցետոյ ամուսնոյն ընտանիքին տանը առջեւէն անցաւ, հիմայ կէս փլած, իր մտքին պէս։ Այդ կիսաւեր չէնքը գերեզման կը բուրէր։ Անցաւ անոր առջեւէն, ինչպէս որ քանի քանի անգամ անցած էր երբեմն և դարձեալ անցած՝ պատուհանին վարագոյրներուն սպիտակութեան մէջ փայլող խարտեաշ գլուխ մը տեսնելու համար։

Տասներկու տարեկան եղած ժամանակը, օր մը, անուշ անառակ տղու դրօսանք մը ըրած էր. ծովեզերքը տեղ տեղ նաւակներու կայարանի մուտքերուն վրայ դրուած կամըրջակներուն վրայէն, խաղալու համար, վազած էր՝ մօրմէն և իրեններէն զատուելով. մայրը դող եղած էր։ Իրիկունը տունը խիստ, շատ խիստ կշտամբանք լսեր էր, այնչափ որ արիւնը գլուխը ցատքեր և հիւանդացեր էր։ Այդ կամրջակներուն վրայէն անցաւ, և տեսաւ որ տախտակները նոյնն էին, շատ մաշած։

Ու հիմայ, դարձեալ հոն կ'երթար։ Շատ կանխազարթոյց աքաղաղի մը հեռաւոր նուագ ձայնը լսուելի հասաւ։

էչ մը, շատ հեռուէն, զոհինչը բարձրացուց, հազիւ լսելի, որ խոկոյն մարեցաւ։

Երկինք նայեցաւ. պաղ էր։ Իր ճակատը խարոյկի նման կ'այրէր։ Վերջին անգամ մըն ալ նայեցաւ ծովեզերքէն դէպի ցամաք։ Գիւղը կը քնանար։ Դարատափէ գարատափ տեղ տեղ վինչեւ վերը բարձրացած բնակութիւններ, ծառերու ուրուականակերպ ստուերներով շրջապատուած, վաղնջուց աշխարհի մը հնութենէ սեւցած տուներուը երեւցան իրեն ու անոնց մէջ երկար երկար դարերէ ի վեր մարդ չէր մնացած, ու դատարկ էին։ Մարդկութիւնը կը խուսափէր երեմն։

Զաւակներուն քնացած կողմը նայեցաւ, սիրտը բան մը չըսաւ իրեն։ Կեանքին վախը խելքը գլխէն առեր էր։

Իր յուսահատութիւնը, հսկայ պատի մը պէս բարձրացեր էր հիմայ իրեն և աշխարհի մէջէն, զոր չէր տեսներ ա՛լ և զոր կը գուշակէր միայն։

Մշուշի մէջ էր։ Աւելի գացողներուն մօտ էր քան կեանդանի աշխարհին։ Բայլ մը միայն։

Երկինք նայեցաւ։ Կարծես թէ հազարաւոր աչքեր իրեն վրայ սեւեռուած էին ու զինքը կը կանչէին։ Ձեռքը սրտին տարաւ. դեռ ողջ էր։ Երկինքին հայրենաթողութիւնը ուզեց։

Առաւօտ էր։

Ծովեզերքէն քար մը առաւ, ծանր։ Զաւան մը առած էր հետը, խոշոր կտոր լաթ չորցունելու չուանի մը, որմէ կը կախուէին չաճախ իր զաւակներուն ձորձերը. քարը ատոնցմով կապեց։ Երկու քայլ պիտի ընէր։

Վախցաւ. մոռցած էր ծանրութիւնը ծովեզերքին չատ մօտ տանելու... չէր կրնար անդադրելի, չուանը կարճ էր։ Ճակատագիրը թէ զուգադիպութիւն...։

Վայրկեան մը, սարսուռի պէս բան մը ունեցաւ։ Դողաց։ Զաւանը քակելով տուն երթալու գաղափարը կայծակի արագութեամբ անցաւ ուղեղին մէջէն. աչքերը փակեց, չտեսնելու համար։

Գրիգոր աղային վերջին կծու նայուածքը մաքին առջեւ բերաւ։ Մեծ ճիգ մը ընելով՝ ծոհցաւ, քարը վերցնելով, անդունդի մը հզերքէն քալող քնաշրջիկի մը անգիտակցութեամբ քանի մը քայլ ըրաւ, և ինկաւ ծովուն մէջ։

* * *

Նաւակներու կայաններէն մէկուն մէջ կանուխ արթնցած ձկնորս մը ճողրիւնը լսեր էր. դուրս ելած էր տեսնելու համար։ Ծովեզերքէն նայեր և այգուն մթնշաղ նշոյլին ցոլացումովը, մահուան դէմ մաքառող մարդու մը ճիգերը նշմարած էր։

Դիակը հանեցին։

* * *

Երկու օր վերջը, առաւօտուն, Գրիգոր աղային մէկ երիտասարդ գրացին, նաւամատոյցի սրճարանին առջեւէն անցած ատենը, տեսաւ որ չուխայի վաճառականը, նարկիլէի փողին սաթը բերանը, մէկուն հետ նառանդով նարտ կը խաղար, պօռալով կանչելով, մինչդեռ ուրիշներ կը խըմդայինն։

ԳԱՄԱՀԱՑՈՑՔԻ ՄԸ ԳՈՐԾԸ

Ոտան Սահեան, կամ պարզապէս Ոտան կը կոչէինք ինքը։ Չեմ գիտեր ուրկէ՛ կուգար իրեն այդ անունը։

Երեսակայեցէք եռանդուն խաժ աչքերով, գուռզ փայլուն մազերով, վարդագոյն այտերով՝ ոչ գէր ոչ նիհար երիտասարդ մը, չարժուձեւները արագ, աչխոյժ, մշտազուարճ ժպիտ մը նայուածքին մէջ. վառվռուն, կատակասէր. զըւարճախօս, բայց առանց բնաւ վիրաւորելու իր չուրջը եղողները կամ բացականչը։

Այսպէս ճանչցանք ինքը առաջին անգամ Բ*. գիւղը, թատերական ներկայացման երեկոյթներուն։ Չէինք գիտեր թէ ուրկէ եկած էր այդ երիտասարդը. գիւղին դըպրոցը եկած ըլլալը աչ ոք կը յիշէր մեր մէջ։ Անոր երեւումը մեր միջավայրին մէջ յանկածահաս, անակնկալելի, չկանխատեսուած բան մը եղած էր։ Բայց երկու, լինչ կ'ըսեմ, առաջին անգամէն, մեր մէջէն մէկը, մեծ էր ան, վաղընջուց ծանօթ մը, մէկը զոր ամէնքը կը սիրէին առանց պատճառը գիտնալու։

Թիւչ ժամանակի մէջ, հանրային մարդը եղաւ։ Ամէն ուր որ հանդէս մը, խնջոյք մը, երեկոյթ մը կար, հան էր։ Հարսնիք մը կար, Ոտան փեսային բարեկամն էր, կամ կնքահայրին եղբօրը պէս բան մը, ամէնէն առաջ ինք երեւցող, փունջ մը կամ պատկ մը յօրինող, խմբերգ մը կամ պար մը սարքող։

Ոտան աներկիւղ, ճարպիկ, դիւրահաղորդ, գուարթ մարդն էր։ Շատ մը բաներ կ'իմանայինք իր վրայ, մէկը միւսէն զարմանալի և ապշեցուցիչ։ Կ'ըսէին թէ օր մը, կիրակի առաւօտ մը, քանի մը բարեկամներով գուարճանալու պիտի երթար, և յիսուն վաթսուն դրուշի չափ գումար մը պիտի մսխէր։ Աղջի խրիկունը հանդիպած էր ընտանիքի մը

տունը, զոր կը ճանչնար, ու հասկցած էր թէ այդ մինչեւ նեղն էին։ Դուրս ելլելու առիթը, մայրենին կամաց մը դրանը առջեւը կանչած, վաթսուն դրուշը գրեթէ բռնի անոր տուած էր և յաջորդ օրուան զուարճութենէն զրկած էր ինքզինքը։ Այդ կիրակին իր ամենէն աղուոր ու լուսապայծառ օրերէն մէկը եղած էր։

Աքանչելի կերպով կար կարել, արդուկել գիտէր, տնուշեղէն ու խմորեղէն պատրաստել, գինի շինել և կարգ մը ուրիշ բաներ։

Գլխու ցաւի, փորի ցաւի, յօդացաւի, տենդի դեղեր գիտէր, դեղեր զորս շատ անգամ գրպանէն կը հանէր, թուղթի կտորի մը մէջէն։ Ճերմակ կամ դեղին փոշի մը, գաւաթի մը ջուր պաղ կամ եղկ, դգալի երկու երեք ցընցուում, կը խմցուներ կամ կը շփէր ցաւած տեղը. և փորի ցաւը կ'անցնէր, յօդացաւը կը փարատէր, գլխու ցաւը կը ցնդէր։

Կը պատմէին թէ օր մը մէկ ու կէս կամ երկու մեդր երկայն օձ մը պոչէն բռնած, ժպիտը շրթունքին վրայ՝ անոր գլուխը բարձրէն խարտգանելով գետնին զարկած ու ապանուած էր, մինչդեռ ուրիշ հոն եղողները հեռուներէն ծակ մը գտած ապաստանած էին։

Ուրիշ անգամ մը խոշոր, շատ խոշոր մուկ մը ծոծրակէն բռնած էր, միշտ ծիծաղելով, մատներովը առջեւի թաթերուն զարկած էր զոր կրծողը կը ջանար երկնցնել մինչեւ զինքը բռնող մատները, և պատգամած էր. «Դայլ մը չո՞ւր բերէք»։ Դայլ մը չուր բերած էին. վնասակար կենդանին մէջը խոթած ու խզդած էր՝ ազատ արիւնովը պարտէզը չաղտեցնելու համար, կ'ըսէր։

Այն արարածներէն մէկն էր ինքը, որ առանց մեծ դժուարութեան, սատանային ականջէն կը բռնեն, տասը քայլի չափ տեղ կը քաշկռտեն ու վերջը թող կուտան առանց անոր ընելիքներէն վախնալու։

Օր մը, ամառուան առտու մը, եէնի-Մահալլէ տեսանք

զինքը։ Այն ատենը քսանհինգ քսանըչորս տարու կար։ Զուարթութեան կայծեր աչքերուն մէջ, ժպիտին չարափթիթ ծագիկը ակռաներուն մէջէն ծագելով, դուրս ելաւ, կամ աւելի՝ դուրս յարձակեցաւ զինքը բերող չոգենաւէն։ Քիչ մը պոռոտ գոյներով և տարազով հագուստներ հագած էր, հաւասարի բոյր մը վրայէն հոսելով, կարմիր փողկապը անաղարտ ճերմակութեամբ չապկին օձիքին պլլուած։ Մէկ քանի բարեկամ ընտանիքներու հետ Ֆըստըղ Սուլթանային խնջոյքի կ'երթար։ Ինքն էր այդ զուարճութեան գործը սարքողը, տեղը, ժամը, համախմբութեան կերպը կարգադրողը, մատուսակը, խոհարարը։

Վերջէն ընտանիքները հասան, ամէն բան պատրաստուած գտան. Ոստանի արագ և ժիր ձեռքը կարծես դիւթի գաւազանով ամէն բան յարդարած կազմած էր։

Ամրողջ այդ օրը, Ոստան ուրախութիւն, ապմուկ, շարժուձեւ, երգ, ասպիւն, կայթիւն, չագփագփութիւն եղաւ համակ։ Ամէնուն համար, ամենէն մեծէն մինչեւ ամենափոքրին համար՝ զուարճալի բան մը, ազնիւ կերպով ծիծաղաշարժ խօսքեր մը ունէր։ Մեծերը գնայուժ, պզտիկները անապատ ժպիտ մը ունէին իրեն համար։ Հաս, հան, վերր, վարը, սեղանին քով, մանիշակի փոքրիկ փունջ մը լամբակին մէջ վարսած, շամփուրը բռնած, պտուղներու տակելու, ապցանը հաւեմելու, գաւաթները թզենիի տերեւներով մաքրելու, ամէն տեղ, ամէն գործի վրայ էր։

Մանուկ մը սահած ինկած, ատքը ցաւցուցած էր. Ոստան իր ձեռքով կը շփէր, լաթով կը փաթթէր։ Շրջագիտաց մը տան ձէթով կը շփէր, լաթով կը փաթթէր։ Շրջագիտաց մը մացառի մը կառչած՝ կորը քակուած էր. Ոստան իր հագուստին օձիքին խոթած ասեղ մը կ'առնէր, գրպանէն թել կը հանէր, — առաջուընէ մտածած էր որ այդ առարկաները պէտք կրնային ըլլալ. — ու կը կարէր։

Ու այս ամէն բաները կը կատարէր սիրած բանները ուղղակիի արագաշարժութեամբ, գուարթ պատմութիւն մը գլորելով, լուսաժպիտ սրախօսութիւն մը տահճնելով,

խնդալով, յանդիմանելու պէս ձայնը խաչաքցնելով, խաղերը քաջալերելով, կախարդանի մը չուանները բարձր թմբլիկ մը ճիւղին արձակելով ու մէկ անգամէն օդակը հատատաելու յաջողելով։

Աղջանները սիրտցին վրայ պառկեցան, ճերմակ անապատի մը վրայ ցանցընուած կանաչազուարթ ոլասխաներու նման. պուտղները ամաններուն մէջ զետեղուեցան, յակընթահայլ խոշոր գոհարներու հանգոյն, դանակները, գգալները պատառաքաղները չարուեցան, ծովէն նոր դուրս ելած ձուկերու պէս՝ արծաթափայլ. գինիին յակինթը լուսանկեց սրսուկներուն բլուրները, որ հակառակ կոզմէ բուսած հակայ կարմիր սունկերու կը նմանէին։

Ու ամէնքը երջանիկ էին. եթէ երբեք տրտում խորհուրդ մը գար պղտորել ալ ճակատի մը վրայ անխառն անյոյզ ուրախութեան այդ ցոլացումը, Ոստանի մէկ բառը կարող կ'ըլլար վտարել և ջնջել ամէն կնճիռ ու փոթ։

Ճաշէն ետքը, որ երկար տեւեց և զուարթութեամբ ու խնծիղով պատարուն եղաւ, և որու մէջոցին չատերուն կնոջացը խմեցին և չատ մըն ալ Ոստանին արեւուն, խմբակներ կազմուեցան, մօտաւոր շրջակայքը փոքրիկ պտոյտներ կազմակերպուեցան, կախարդանին վրայ տատանումներ, խաղեր, ծիծաղներ, բոլորանուէր զբօսանքի և խնդութեան։

Ոստան վայրկեան մը առանձին գնաց մօտակայ թաւուտքի մը նեմոթեանը մէջ՝ թերեւս տեսնելու համար թէ դուրսէն ինչպէս կ'երեւար արձակ համարձակ ցնծութեան այդ խօլ արշաւասոյր ամբոխումը։ Ոստախիտ մացառներու և թուփերու չաղպատումի անձուկ անջրպետներէն՝ ճաշակեց այդ տեսարանը, մէկու մը պէս որ մութ տեղէ մը՝ լուսաշող պատուհանէ մը ներս կը նայի սանձարձակ ցայգերքու հանդէսի մը վրայ։ Երբ պիտի վերադառնար, Սաթըճեան ընտանիքին աղջիկը, Նուարդ՝ դիմացը ելաւ նեղ կածանի մը վրայ, զարմանքի ճիչ մը արձակեց. «Վա՜յ, դուն հո՞ս ես եղեր, սիւսիւ Ոստան»։ Եւ կարմրութիւն մը ծիլանկարփո-

նեց յեղակարծ աղջկան դէմքը, իբր թէ չարաճճի ձեռք մը հետէն բռնարաւառ քօղ մը երեսին վրայ նետելու անակընկալը խաղացած ըլլար անոր։ Յետոյ, հոն ըլլալուն կարծես զղջացած, աւելցուց. «Վարը ամէնքը քեզի կը սպասեն կոր...»։

— Անանկ է նէ երթամ։

Ու թեպէտ Ոստան Նուարդին կեցած տեղէն, ուր մէկ հոգի միայն կրնար կենալ, անցնելու համար, սմքեցաւ, չնչուեցաւ, չոկուեցաւ, բայց չգիտցաւ թէ ի՛նչպէս աչքերը աղջկան հրաւառ աչքերուն գամուեցան, երկուքին շրթունքները իրարու փական, կէս վայրկեանի չափ մնացին այնպէս, և Ոստան, խելայեղ, լսեց սա երկու հրեղէն բառերը. «Ա՜խ, ի՜նչ չար ես», որ հեւացին ականջին և փախաւ աներեւութացաւ Նուարդին աչքերէն։

* * *

Թումիկ Սաթըճեան, Նուարդին հղբայրը, ամենավատթար բարքերու տէր երիտասարդ մըն էր։ Ինքզինքը բոլորովին զուարճութեան տուած, խաղամոլ, խարդախ, խաբեայ, շատ գժուարութիւններ ու տագնապներ նետած էր մօրը ճամբուն վրայ, որ կանուխէն այրի մնացած երեք զաւակներով, ընդունայն ճիգեր թափած էր ամուսնոյն թողած բաւական կարեւոր հարստութեան մը եկամուտներովը տուն դարձնելու համար։ Բաց աստի, թոյլ բնաւորութեամբ, թողուցած էր որ զաւակները զինքը վարեն, փոխանակ ինքը զանոնք վարելու։

Այսպէս, օրինակի համար, Նուարդ շատ անգամ իր քահանայքներուն կը յաջողէր թեքել իր մայրը, իր կամքերը կը հարկադրէր անոր. հրահանգներ կուտար անոր թէ հիւրի առջեւ ի՛նչ և ի՛նչպէս խօսելու էր. պայմանագրական մանաւանդ նշաններու և ակնարկներու վարժեցուցած էր զանի՝ օտարի առջեւ խօսելու կամ լռելու վայրկեանները

ցոյց տալու համար։ Պատուիրած էր իր ծնողին որ, երբ անոր բանի մը վրայ խօսելու ժիջոցին՝ ինքը, Նուարդ, անոր չըջազգեստին նայէր, խօսքը կրնար չարունակել, իսկ եթէ անոր ճակատին նայէր. պէտք էր հասկնալ թէ հարկ էր խօսքին ուղղութիւնը փոխել, կամ լռել, և կամ չարունակութիւնը իրեն թողուլ։

Միւս կողմէն Թուխիկ Տիկին Սաթըճեանի գոհարներուն հետ գործ ունէր։ Պարբերաբար այդ օղերը, մանեակները, մանեակները, ժամեւ և անճառակ կերպով ընդհատուած կ'ըլլային և հարկ կ'ըլլար ակնագործին կամ գոհարավաճառին տանիլ ուղղելու համար արուեստի խակութիւնները. գոհարները կ'երթային, քարերէն մէկ քանի հատը պակսած հետ կը դառնային, կամ բնաւ չէին դառնար. ակնագործը անճարակ ապուշին մէկն էր որ կորսընցուցած էր, կամ գողցուցած էր, կամ խարդախին մէկն էր որ ամպարտած էր պակաս գտնուած կտորները։

Իրերու այս պայմանը իրաւ է որ վիշա կը պատճառէր Տիկին Սաթըճեանի. բայց կը մտածէր որ ինքը թող տուած էր որ ստեղծուի այն, և համակերպելու վաղուց որոշում տուած էր։

Երբ Թուխիկ կռահեց որ Ոստան իր քրոջը մասին սկսած էր հրայրքի նման բան մը տածել սրտին մէջ, որոշում տուաւ ի հարկին օգուտ քաղել անոր այդ կիրքէն։

Այս վերջինը առուտուրի մարդու մը քով գործակատարի, ժիջնորդի, ապրանքները մաքսէն հանողի բազմադիմի պաշտօնները իր ժրաջանութեանը և աչալրջութեանը շնորհիւ միանգամայն կատարելով, բաւական դրամ կը շահէր։ Հակառակ այս գոհացուցիչ դիրքին ասկայն, ինքն ալ, Թուխիկ ալ կ'ուզէին որ ընտանեկան դիրքերու տարբերութիւնը գրեթէ անանցանելի պատուար մը կը բարձրացնէր Նուարդի հետ լուրջ մերձութեան մը իր որ և է թեկնածուութեան դէմ. Սաթըճեան ընտանիքը բարձր աստիճանի վերաբերող ընտանիք մը կը համարուէր, և Ոստանի ընտանիք ունենալը կամ անոր ով ըլլալը գիտցող չկար։

Ասոր համար է որ հնարիմաց և չարաշուք Թուխիկը, Ոստանին ոտքը իր տանը սեմէն կարելի եղածին չափ հեռու պահելով հանդերձ, սկսած էր անոր հետ տունէ դուրս զբօսանքի ճամբաները բռնել, թոյլ տալով միանգամայն անոր որ իր քրոջը ձեռքին արժանանալու երազներ գգուէ իր ծոցին մէջ։

Միւս կողմէն Նուարդ, Ոստանի հետ ունեցած չատ հազուադէպ տեսակցութեանցը ժիջոցին, կը զբօսնուր միայն. իրեն պէս հաշուող աղջիկ մը կարելի՞ էր որ բարձր դասակարգին պատկանող երիտասարդէ մը զատ որ և է ուրիշ մէկու մը հետ ամուսնանալ մտքէն անցընէր։

Նուարդ այն աղջիկներէն էր որոնց կամքը նախատահմանուած է կարծես՝ առանց առարկութեան հանդիպելու՝ կատարուելու. ընդդիմութիւն չեն ընդունիր. և երբ անոնք ժպտին ալ քեզի, չես գիտեր ինչո՛ւ ակամայ կը յիշես այն Հռոմայեցի պարկեշտասուն Տիկիններուն, որոնց սեւ նայուածքը ցանկութեամբ կը կառչէր փողոցէն անցնող առնական պիրկ ու զօրեղ սրունքներու, և որոնք կը բաղձային, նոյն իսկ քիչ մըն ալ կը հրամայէին որ այդ սրունքները իրենց բնակարանին դուռնէն ներս քալէին։

Այն օրը որ Ֆըլատըգ Սուլըի պուրակին մէջ առանձին գտնուած էր Ոստանի հետ, դիպուածական բան մը եղած չէր այդ հանդիպումը. խորամանկ աղջիկը նուրբ հաշիւներով հետեւած էր Ոստանի չարժուձիներուն, և գինեզուարթ վիճակի մը քմահաճոյքներէն մէկուն վայրկենական գոհացում մը տալու համար էր որ անոր հետեւէն գացած ու գտած էր։

Եւ այդ օրուան այդ հպումը բամբակի ութի մը վրայ լինկած կայծ մը եղած էր. Ոստանի բովանդակ էութիւնը հրդեհի մէջ էր։ Այն տեղ և այն ժամ անոր չրթունքները բան մը խնկարոյր անուշ կրակը կը գտնէր բերնին վրայ։ Այդ համբոյրը ամիսներ, տարիներ տեւող սրբեցութեան մը խաչխաչովը տոգորած էր երիտասարդին հոգին. զգայուն

սիրտեր կան որոնք, տեսակ մը ագիսի պէս՝ որ մարմինին վրայ գոյացած բիծէ մը կը հիւծի ու կը մեռնի, իրենց վրայ ցօղած կաթիլ մը գգուանքէ կը մեռնին։

Ոստան արդէն բաւական առաջ երբ տեսած էր Նուարդը, անոյշ զգացումներ, պաշտամունքի նման բան մը ունեցած էր անոր նկատմամբ. ընկերական դիրքերու հեռաւորութիւնը սակայն պատկառոտ ու լայն անջրպետ մը պարզած էր իր առջեւ։ Այն օրուան վայրկեանը փարատած էր իր ակնածանքը և երկիւղը, ու մռայլէ մը դուրս հանած էր զանի։ Այդ ժպիտին հետ ծածկուած անդունդը չէր տեսած. թակարդին մէջ ինկած էր հոգւով մարմնով։ Սադրող ու դրուժան կինը սիրոյ հրեշտակ կարծած էր։ Անհոգ աղջիկներ կան, որոնց ամենեւին ծանր չի գար հոգիներ գահավիժել վիհերն ի վար, միայն անոնց վար թաւալելու տեսարանին հաճոյքը վայելելու համար։

Այլ եւս Ոստանի գոյութիւնն հեղուսուած էր իրագործուելիք գաղափարի մը խթանը։ Նպատակ մը, անժխտելի լերան մը պէս իր ճամրուն վրայ հեռուն, չատ հեռուն ամպերու մէջ ցցուած, աչքէն անդին չէր երթար։ Տենդայոյզ, ջղագրգիռ գործունէութիւն մը կը վարէր զինքը, որսականները գրգռող որսորդի մը պէս։ Հեւ ի հեւ վազք մը սկսած էր իր ասպարէզին մէջ, խելայեղ վազք մը որ զինքը բաղձացեալ կլոտօրատօ մը պիտի տանէր։

Նուարդին սէրը կուրցուցած էր զինքը, և չէր տեսներ եղբօրը բռնած ընթացքին սոսկումը։ Թուխիկ չատոնց սկսած էր Ոստանի հոգեկան կացութիւնը չհագուիլ անպատկառ. փոխառութիւններ, չհատուցուելու համար կատարուած և հետզհետէ աւելի կարեւոր. չհաւատար և ապահով ձեռնարկի մը համար նախապէս հարկաւոր եղած գումար մը ստանալու համար յերիւրուած սուտեր, զորս Ոստան կը կլլէր, կամ կլլել կը ձեւացնէր. ու կուտար, կուտար, միշտ կուտար։ Ի՞նչ կրնար ընել. կարո՞ղ էր մերժել. չէ՞ որ Թուխիկ Նուարդին հետ զինքը վիացնող կապն էր.

չէ՞ որ եղբօրը մէջէն սիրականը կը տեսնէր։ Եթէ նչմարէր ալ բացարձակ Թուխիկին հոգւոյն դժոխքը, սակայն սիրականին պատկերը բաւական էր ամէն սոսկում չնչելու։ Անձնատուր եղած էր։

Եւ Թուխիկ կը զուարճանար Ոստանին քսակովը։

* * *

Երեք չորս տարիի չափ գիւղը ա՛լ չտեսանք Ոստանը։ Ո՞ւր էր գացեր. ո՞ւր կ'երթար, մէկը չէր կարող ըսել։

Իրիկուն մը, քանի մը բարեկամներու հետ թատրոնէ մեր վերադարձին, նեղ ու մութ փողոցէ մը մէկու մը անցնելը տեսանք ծանր ծանր, շուքի մը պէս որ հազիւ կը նչմարուի։

Մէջերնուս մէկը կարծեց ճանչնալ զանի, առջի իրիկուընէ զանի տեսած ըլլալով և անոր վրայ խօսուած ըլլալով իրեն առջեւ։ Ոստանն էր, Ոստանը որ ապուշցած էր։

Ոստան ապուշցա՞ծ. սրտաճմլիկ հարուած մը եղաւ ամէնուս ալ սրտին համար։ Պարագաները ճանչնալ փափագեցանք, ահա՛ ինչ որ պատուեց բարեկամիս, սրտին տեղեկութիւն տրուած էր։

Քանի մը տարի առաջ, Ոստանի տէրերը, ժամանակէ մը ի վեր անոր գործելու եղանակին մէջ հիմնական փոփոխութիւն մը, մտացկոտութիւն մը, հաշուական անխոյժ անակնկալներ նչմարելով, և տեսնելով որ, քանի քանի անգամ իրեն ուղղուած ապգարարութիւններուն հակառակ, գործերը նոյն ընթացքը կը շարունակէին, պարտաւորուած էին ճամրու դնել զայն։

Ոստան անճարկած չէր. ծանօթներ շատ ունէր. արուարձաններէն մէկուն մէջ ագարակի օգնական վերատեսուչի պաշտօն մը ստացած էր։

Հոն, իր չար ոգիին, Թուխիկին, դագումներէն, յաւիտենական փոխառութիւններէն, գոյնզգոյն ստախօսութիւն-

ներէն արձակուած, գնահատելի կերպով օգտակար եղած եւ հաւատարմութեան, ժրութեան ու աչալրջութեան ապացոյցներ փայլեցուցած էր։ Դժբաղդ արկած մը իր հանգիստը խռովեց սակայն այդ տեղ։ Իրիկուն մը, ուշ ժամանակ, հիւղեղատահ անձրեւի մը բռնուելով՝ բլրակէ մը իջած պահուն ոտքը սահեցաւ ու ճահիճի մը մէջ ինկաւ։ Քանի քանի անգամ ապարդիւն ջանքեր րրաւ ազատելու համար այդ մածուցիկ գետնէն. րրած ճիգերը աւելի խոր մխրճելու միայն կը նպաստէին։ Ձեռքերը կառան մը չունէին՝ որպէս զի քայլերը փոխեր դէպ ի ցամաք։ Գոնէ գաւազանը ձեռքը ըլլա՞ր։ Որոշուած տուաւ անչարժ կենալ։ Դեռ առաւօտ ըլլալու չորս կամ հինգ ժամ ըլլալու էր. ի՞նչպէս պիտի անցընէր այդ երկար ժամանակը՝ ոտքերուն փակած գետնի մը որ իրեն կառչեր էր և չէր թողուր՝ և ցուրտէ ու խաւարէ զանգուած երկինքի մը ներջեւ։

Աչքերը չորդին կը պտտցուէր. անտահման անհորիզոն խաւարներու կուտակումը կը ծանրանար հոգիին վրայ։ Բաց ի չնչառութենէն, ողջ ողջ թաղուածի պէս էր։ Երբեմն ձեռքը սրտին կը տանէր, տեսնելու համար թէ կը բաբախէր։

Կրած յոգնութենէն թմրութիւն եկած էր վրան։ Քունը եկած էր, անդիմադրելի, և, արալէզի նման որ դիակի մը վրայ կը ծանրանայ, կր սկսէր զբռամբ ածել մի առ մի Ոստանի ուղեղին բջիջները։ Ի զուր կը մաքառէր, կը բանար աչքերը մեծ մեծ. կը գգար որ վերջը վերջը պիտի ընկճուէր։ Ու այն ատեն, Այն ատեն, աներկբայելի կորուստն էր, ոսկորի, անլուր մահը ոչ հաստատուն ոչ լոյծ եղող անկողնի մը գէճ ու մածուցիկ խաւերուն մէջ, որ պիտի փաթթուէին իրեն ու զինքը պիտի խեղէին։

Ոստան հասկցաւ, և գերմարդկային ճիգեր թափել որոշեց աչքերը չփակելու և ինքզինքը չկորսնցնելու համար։

Երբ առաւօտ եղաւ, հեռուէն գիւղացի մը աչքին երեցաւ, որ բեռ մը կռնակը՝ կ'երթար։ Բոլոր ձայնովը պո-

ռաց. գիւղացին լսեց։ Կարակուժին եզերքէն նետուած չուան մը կարող ըրաւ Ոստանը կամաց կամաց քայլափոխներ ընելու և հողապրելու։

Այսպէս ազատած էր։ Բայց առջի գիշերուան խոնջութիւնը, կրած մահասարսուռ տագնապը, գիշերուան ցուրտը, քունի դէմ մղած ահռելի պայքարը, այս ամէնը սպառած, ընկճած էին իր իմացական և բնական ոյժերը. երբ քաղաք հասած էր, մարմնով ալ մտքով ալ այլեւս առողջ չէր Ոստան։ Բան մը կոթծանած էր իր մէջը, զոր անկարելի էր վերականգնել։ Փայտատը, հաստաբուն կաղնիին արմատը խածնելով խածնելով, տապալած էր զայն։

Անկէ վերջը տեսած էին զինքը գարձեալ աշխատութեան մէջ, ատլին, անդին, հետզհետէ նաւավար, խոհարար, պտտող մանրավաճառ, կարուսկ, չրչուն սափրիչ։ Բայց այս ամէն գործողութիւններուն մէջ ալ, անկումը գահավէժ եղած էր. և ձեռ իրիկուն մը փողոցը գտած էր ինքզինքը, անտուն, առանց մէկ փարայի, լսթերը մաշած, գրեթէ առանց կօշիկի, և անօթի։

Այս այդ իրիկունն էր որ տեսանք անոր ծանր ծանր, շուքի մը պէս անցնիլը նեղ ու մութ փողոցէ մը։ Հետեւորդ ազգականի մը տունը կ'երթար, փողոցը չպառկելու համար։

* * *

Բայց ուղեղային այդ հիւանդութիւնը քանի մը ամիսէն տեւեց։ Լսեցինք որ Ոստան աղէկցած էր։ Բայց այլեւս առջի Ոստանը չէր, այլ անոր մէկ աւերակը, դէմքի մը շատ գէշ նկարուած մէկ պատկերը, հուսամի սրտակէզ պէս բան մը, որուն մէջէն անուշահոտութիւնը պարպած են։

Ա՛լ հիմա բախտին ու բարեկամներու օգնութեանը յանձնած էր իր գոյութեան պահպանումը. արտաճմլի՛կ անկում։ Այն Ոստանը որ ամէնուն ամէն բան էր, որ վհատ կուտ։ Այն Ոստանը որ ամէնուն ամէն բան էր, որ վհատ սիրտերու ամրապնդումը, ձանձրացողներուն դեղթափը,

ճարահատներուն նախախնամութիւնը, դեղեւոզներուն նեցուկը, կոյրերուն աչքը, կաղերուն անթացուպն էր, Ոստան ցերեկները և գիշերները կը խազար ու կը մուրար։

Միշտ զուարթ, ցնցոտիներու մէջ, անօթի եղած ատենն ալ, մսած ատենն ալ, յոգնած կամ գլխու դժնեայ ցաւէ մը տուայտած ատենն ալ, միշտ ժպտուն, միշտ ծիծաղկոտ, խենթ ու խելառ արշաւ մը սկսած էր, առջի լուրջ արշաւին կապկացումը։

Ալ հիմա նպատակ չունէր։ Ամէն բան մոռցած էր։ Ալ այսուհետեւ կեանքին վրայ կը նայէր՝ իբրեւ կատակերգութեան մը վրայ, որ անչափ յաւիտենականութենէ մը ի վեր խաղցուելու վրայ էր և որուն մէջ ինքն ալ դեռ քանի մը օր, կամ, ինչո՞ւ չէ, դեռ քանի մը տարի, մինչեւ երբ որ Աստուած դեանք տար, խաղալու էր իր դերը, դեր մը որ կրնար պատասխանատու չըլլալ, որ հաւանօրէն շատ խայտառակ բան մըն էր, բայց զոր անպատճառ խաղալու էր՝ զաւեշտին ամբողջութիւնը անվթար պահելու համար։

Այսպէս, անկուսը, ինչպէս լսինք, զարհուրելի եղաւ։ Օր մը, սկսան գինքը տեսնել որ, կամուրջին Ղալաթիոյ կողմը կեցած, անցնող դարձող բազմութեան վրայ զուարթ աչքերը սեւեռած, ծանօթներու պատասխանին դարանակալ, ծիծաղերես կը մօտենար անոնց, որպիսութիւններն հարցնելով, խաղալով խնդալով քանի մը փարա կ'ուզէր ու կ'անհետանար։

Թուփիկ ալ երբեմն կը տեսնէր զանի հոն, կամուրջին գլուխը, ու կ'երթար տունը կը պատմէր, այնպէս որ Նէւարդ, որ շուրջ տարիէ մը ի վեր ամուսնացած էր ու զաւակ մը ունէր հիմայ, անտեղեակ չէր Ոստանի կացութեան,

Իրաւ է որ այդ ծանօթներէն սէկ քանին փորձեցին այդ տիղմին մէջէն դուրս հանել զանի՝ փոքրիկ գործ մը. ծառայութիւն մը, բան մը գտնել առաջարկելով, բայց Ոստան մերժելու ամչնալով՝ հաւանութիւն կը կեղծէր, և խոյս տալով վերստին կը շարունակէր իր այդ զարհուրելի գոյու-

թիւնը։ Ցեխին համը առած էր։ Մոլութիւններն ալ, հանճարին կամ առաքինութեան բարձունքներուն պէս, անդունդի ձգողութիւններ ունին, որոնցմէ մարդ չի կրնար ճողոպրել ինքզինքը, ինչպէս չի կրնար ցից զաւթափէ մը վար վազքի մը մէջտեղը կանգ առնել։

* * *

Հինգշաբթի առաւօտ մը, Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցին կ'երթար Նէւարդ Նորատին զաւակին հետ, զոր գրկած էր ազախին մը։

Երբ դուրս պիտի ելլէր կամուրջէն, ճանչցաւ Ոստանը, հակառակ անոր դէմքին ահռելի և ազեխարշ ապերման։

Ոստան ալ զանի ճանչցաւ, ինչպէս ճանապարհորդ մը կը ճանչնայ Մօն-Պլանը քանի մը անգամ հեռուէն տեսած ըլլալուն համար։

Նէւարդ մօտեցաւ սպասուհիին, բառ մը ըսաւ անոր, ուղղուեցաւ դէպ ի Ոստանին եղած կողմը, և, հպարտ ու անձնասէր կնոջ չափազանց անգթութեամբ, արծաթ դրամ մը դրաւ անոր ձեռքին մէջ։

Ոստանի ձեռքը առաւ այդ դրամը։

— Մ՛հ, ինչ բարի էք... չնորհակալ եմ, բառերը թաթվեցին երիտասարդին չրթունքներէն։

Ու երբ Նէւարդ իր զաւկին հետ բազմութեան մէջէն անհետացաւ, տակաւին անոր ետեւէն նայեցաւ Ոստան, երկար վայրկեան մը։ Թերեւս, այդ անտարբեր ազնկայոյզ բազմութեան վրայ մնլորտն անթարթ նայուածքը կը տեսնէր գալարուած առանձին պուրակ մը, չորս տարի առաջ, կիրակի օր մը, Ֆըսաըզ Սուլըմ բարձունքներուն մէջ կըսուած։

Դառն ժպիտով մը երեսցուց յոգնած գլուխը, զոր ծռեց կարծես իր ճակատագրին ճնշումին տակ, և, անյիշատակ ժամանակէ ի վեր առաջին անգամ ըլլալով, արցունքի կայլակներ երեսն ի վար թափեցան, ամառուան անձրեւի կաթիլներու պէս խոշոր և արագահոս։

ԱՑՐԻՆ

1848ի ամառուան վերջերը, երկուշաբթի առաւօտ մը, մեծ մասամբ հայ ճամբորդներով լեցուն առագաստանաւ մը ճամբայ ելլելու մօտ էր Պոլսոյ նաւահանգիստէն։ Նիկոմիդիա պիտի հանդիպէր, անկէ Եալովա երթալու համար։

Օդը մեղմ էր։ Արեւմտեան հիւսիսային թոյլ հով մը կը տատանէր թեթեւօրէն նաւուն պարաններն ու կը փայփայէր փափուկ սեռէ ուղեւորներուն մազերը ու գլխու զարդերը։ Անուշ ու խաղաղ ճամբորդութեան մը պատրաստութիւնն ու յոյսը ժպիտի մը նման կը թեւածէին ամէն ճակատներու ու դէմքերու վրայ։ Ե՛ւ յետոյ, ա՞ըր կ'երթային. ուխտաւոր մը, համբաւաւոր, հրաշալի, յուսապարգեւ.— Արմաշ։

Արմաշ ուխտագնացութիւնը, այն առիթները մանաւանդ, գերաշխարհիկ և անդրաշխարհային բան մը ունէր։ Երեւակայեցէք որ, առօրեայ անհամ ու տափակ, միօրինակութեամբը տաղտկալի գոյութիւնը պահ մը թօթափած, մարդ կը սուզի անծանօթին ծոցին մէջ, իր պատրաստուի իր կեանքին զանազան պարագաներուն վրայ սիրտը բանալու, որի՞.— Մեծին, Անմահին, Աստուածամայրը, Գթածին՝ որո՞ւ միջնորդութեամբ,— հեզ, սիրագորով, գուրգուրանքէն գլուխը մանկիկի մը վրայ նուաղկոտ կերպով ծռած կնոջ մը միջոցաւ, որ Աստուածամայր եղաւ, սիրտը խոցուած մայր մը ան ալ՝ այնչափ կոպկոպագին մայրերու նման։ Եւ յետոյ, ճամբորդութեան անակնկալները, ծանօթներ որ իրարու պիտի պատահին չոգենաւին կամ ոսկեղին մէջ. հազիւ զիրար անուանով ճանչցողներ որ բարեկամ պիտի դառնան երիտասարդներ ու երիտասարդուհիներ որ զիրար չէին ճանչցած պէտք եղածին պէս, և որ հիմա պիտի ճանչնան, ու իրարու պիտի համակրին —մագնիսը երկաթին մօտեցուցած ատենդ է որ կը քաշէ իրեն—, պատմուած վիշտեր, ցաւեր, հիւանդութիւններ. կրուած չարչարանքներ՝ որոնց այլեւս մարդ չի կրնար դիմանալ եւ որոնցմէ ազատելու համար կը դիմէ երկնաւոր Հօրը, խորհուրդ հարցնելու համար, կամ Անոր գիրկը նետուիլ պատրաստելու համար. անառակ անզգամ զաւակ մը, ժանտ ամուսին մը, անտանելի բռնաւոր հօրեղբայր մը, անիրաւ հայր մը որ խօսք չի հասկնար, թեթեւաբարոյ ու սլրուած կին մը՝ որ մատնութեան դրօշակը բանալու համար ամենաթեթեւ հովի մը կը սպասէ։ Այս ամենը պիտի նկարագրուին աւելի կամ պակաս ծաղկեալ ու գունագեղ ոճով, հառաչանքներով, արցունքներով, յուսահատութեամբ, զայրոյթով, մօտալուտ փրկութեան մը ակնկալութեան ժպիտով։

Ու վերջը. սոյլերով տոգանցուած անտառներու մէջէն զով, զով, նահապետաւոր, հինաւուրց տատասրուն ծառերու մէջէն, որոնք ձանձրացած հսկաներու պէս, ոտքի վրայ, իրենց դարաւոր սպասուի բեռը կը վերցնեն, մինչեւ կամ մարդուն կամ մահուան կացինի հարուածը՝ ինկնելու համար ամէն բանի նման, և որոնք իրենց երկարատեւ գոյութեան տաղտուկը կը ոսոսփին իրարու ականջի, ոսոսփիւն որ այդ անծայրածիր լռութեան և մայրութեան մէջ կը սփռուի ու կը մարի՝ քիչ մը վերջը վերսկսելու համար։

Ճամբորդներուն մէջ այրի մը կայ, իր երկու աղջիկներով, տատնեւօթնին քսանին մէջ հասակագեղ ու անույշ աչքերով էակներ։ Երանելի հանգիստ, տակաւին երիտասարդ ու շատ չնորհալի դէմքով կին մը, Արմաշ կ'երթայ իր երկու զաւակներուն հետ՝ ուխտով մը որ և ոչ մէկէն կը ծնի այն չարժառիթներուն զոր քիչ մը վերը թուեցինք։

* * *

Մեր պատմութենէն քանի մը տարի առաջ իր սիրական ամուսինը կորսնցնելէ վերջ, երանիկ հանըմ իր սրտին բովանդակ գանձերը, գորով, գգուանք, երջանկութեան բաղձանք, անձնուիրութիւն. գումարած ու կեդրոնացուցած էր երկու մատաղ զաւակներուն վրայ, որոնց կրթասիրագոյնը, Մաքրուհի, հօրը ճշգրտատիպ պատկերը կը ներկայացնէր, գանգուր ոսկեփայլ մազերով պատկուած և անփայլ սպիտակութեամբ արտագրաւ դէմքով և հոգւոյ անսահման քաղցրութեամբ օժտուած արարած մը: Մանրիկ աւելի մօրը կը նմանէր, թխամիր և մրայօն, քրոջմէն աւելի առողջ խառնուածքով, աչքերով որ կը խռովին:

Գումի-Գարուի մէջ երկու տուն, ամուսինէն թողուած, և իր ձեռական աշխատութիւնները, գրեթէ դիւրակեցիկ գոյութիւն մը կ'ապահովէին այրիին և իր զաւակներուն: Իրենք ալ այդ թաղը կը բնակէին:

Պատահեցաւ որ մօրեղբօր աղջկանը ամուսինը, որ Պէշիկթաշ կը բնակէր և որ ընտանիքով տակաւին երանիկ հանըմին տարին մէկ կամ երկու անգամ միայն հիւր կ'ըլլար քանի մը օր, այս վերջինին ամուսնոյն կենդանութեանը՝ իր այցելութիւնները առիթ ունեցաւ յաճախել, այրիին նիւթական գործերը կարգադրելու մասին անոր աջակից ըլլալու համար: Գրեթէ տխուր անգամ մը, կիրակի օրերը կէս օրէ վերջը, ապահով էին Մաթիկ աղային իրենց տունը երեւնալուն:

Այս վերջինին կինը և զաւակները շատ բնական կը գտնէին անոր այս պարբերական բացակայութիւնները որ կիրակիները կը պատահէին, իր գործին արգելք չէին ըլլար և խեղճ երանիկ հանըմին դիւրութիւններ կը մատուցանէին՝ տանը մատակարարութեանը մասին: Վարձակալներ կան որ, երբ կնոջ հետ գործ կունենան, դժուարութիւններ կը յարուցանեն, նորոգութեան անհիմն դէպքեր առիթ ընելով, յապաղումներ կ'ունենան վճարումներու մէջ, մէկ խօսքով կը ջանան չհատուցանել թարմ կակիծի մը առիթ

ծած թոյլ ու անխնամ կացութիւնները. հէք այրին կրնար առանցմով զբաղիլ: Այդ բաներուն համար մէկը պէտք էր, այր մարդ մը, և ահա այդ մարդը ինքնիրենը կը ներկայանար յանձին Մաթիկ աղային:

Առակին համեմատ, աղէտքներ կան որոնցմէ բարիք կը ծնի. կ'երեւայ թէ բարիքներ ալ կրնան ըլլալ՝ որ չարիք յառաջ կը բերեն: Ժամանակ անցնելով, Մաթիկ աղային՝ այրիին տունը երբեմնակի ներկայութիւնը, որ սակայն տանը մէջ բոլոր եղողներուն ուրախութեան մթնոլորտ մը կը նօթձէր և որ իրենց շուրջը կը տեղծէր անդորրաւէտ և անքոյթ մթնոլորտ մը, պաշտպանուած ըլլալու զգացումին մխիթարար ապահովութիւնը, — քիչ քիչ սկսաւ չտեսնուած հանգամանք մը հագնիլ թէ այրիին և թէ պաշտպանին համար:

Այս վերջինը, բաւական կենցաղասէր և զուարճասէր մարդ, թէպէտ բարի հայր ընտանեաց, շատ գերազանցօրէն հրապուրիչ գտնել սկսաւ երանիկ հանըմին գեղեցկութիւնը, և չես գիտեր ինչու համար, միտքէն անցուց որ սրոշում տայ անգամ մըն ալ այրիին տունը ատք չկոխելու:

Որոշումներ կան զոր կուտանք՝ գիտնալով հանդերձ որ անոնք չգործադրուելու սահմանուած են: Դէպքերը մեր անոնք չգործադրուելու սահմանուած են: Դէպքերը մեր կամքին գերիները կը կարծենք ու չենք տեսներ որ խիստ շատ անգամ մենք անոնց ամենախոնարհ և հնազանդ ըստրուկներն ենք: Պատութեանց ճակատագիրը վճռող պարագաներն են, կը խարեն մարդիկ ինքզինքնին՝ համարելով թէ իրենք յառաջ բերած են դէպքերը և բռնադատած են իրերը, մինչդեռ անոնք և մարդուս աչքին անտեսանելի ուժ

տակ մը, աչքի չնախատեսուած ցաւ մը, բանակի մը ընթացքին առջեւ ցցուող անձրեւաբեր ամպ մը, քիչ մը ա-ճապարանքով խմուած գաւաթ մը ջուր, մերկ ոտքդ խածնող անխոհեմ մրջիւն մը, կոկորդիդ մէջ մնլորած հայի պատառ մը, հիւղէ մը, չամանդաղ մը, ոչինչ մը կրնան ա՛նպէս ընել որ ամենաճարտար զօրապետը, ամենէն հեռատես քաղաքագէտը, ամենէն սրամիտ աշխարհավարը ձախողի փոխանակ յաջողելու։ Վկայ եղէ՛ք իմ ըսածներուս, ո՛վ ամենքդ որ ընկճուեցաք և ինկաք՝ փոխանակ յաղթելու եւ բարձրանալու։ Վկա՛յ ինծի, ո՛վ ձախողելու արժանի մարդիկներ որ յաջողեցաք, և ո՛վ ընկճուելու շատ արժանի բռնաւորներ որ նուաճեցիք։ Վկա՛յ ինծի, ո՛վ վհոգի դիւցազներ որ ձեր չղթաները համբուրելու դատապարտուեցաք, և ո՛վ սրիկաներ ու խարդախներ՝ որոնց ճակատը, փոխանակ ատրաչէկ խարանով անպատուելու, արքունի ադամանդով և մարգարիտով փառաւորուեցաւ։

* * *

Ուբեմն Մաթիկ ազան գրեթէ հաստատապէս առաջադրեց որ զգուշանայ երթալէ տուն մը՝ ուր իր ծանօթ և անծանօթ բոլոր առաքինութիւններուն համար կասկածելի և կրծանարար կենդանի վտանգ մը բոյն էր դրեր. Ելանիկ հանըմը։

Բայց, անհաւատալի՛ երեւոյթ որ երբեք ծայր տուած ըլլայ մեր բարոյական վիճակորոշին մէջ, — դարձեալ, չէր գիտեր ինչու համար, առաջնութիւնն աւելի յաճախադէպ կը դառնային այրերին տունը իր այցելութիւնները։ Այլեւս ինքը չէր որ կը սահմանէր օրը, ժամը. ոչ, իրմէ աւելի զօրաւոր, իր կամքէն աւելի ուժով, պիտի ըսէի ելեկտրական հոսանքի պէս բան մը, իր բարի տրամադրութեանցը հակառակ, կը վարէր կը տանէր զինքը ուր որ առաջադրած էր բնաւ չերթալ, կամ հնար եղածին չափ հազուադէպ ընել

իր հանապազորդութիւնները։ Երբեմն, չարթնու ժէջ, ցերեկը, երբ իր բազմազբաղ գործերը թոյլ տային իրեն ինքն իր վրայ մտածելու, սանկ կը կենար, կը մտածէր, եղած եւ ըլլալիք բաներուն վրայ որոշ գաղափար մը յօրինելու համար, — պէտք է ըսել որ զգօն ու կորովի մտքի տէր մարդ էր, — կը հաշուէր բոլոր այն հաւանականութիւնները որոնք կրնային յանկարծածագիլ իր ապագային մէջ, թէր ու դէմերը ամենախղճամիտ հաշուակալութեամբ կը խորազնէր իր լանջքին տակ, ու վերջը վերջը, սա չատ քիչ գոհացուցիչ եզրակացութեան կը հասնէր թէ բան մը չկար րնելիք, թէ պէտք էր անտարախոյս թողուլ որ գործերը ինչ որ կ'ուզեն ըլլային, և թէ իրեն յանցանքը չէր որ չէր կրնար տարբեր ուղղութիւն մը տալ դէպքերուն քան ինչ որ ուներին։

Եւ յետոյ, երիտասարդութեան ելքի սեմին վրայ նոր ոտք կոխած, կը հաստատէր իր մէջ բողբոջումը անծանօթ զգացումի մը, ներքին ճմլուժի պէս բան մը ամէն անգամ որ անոր վրայ կը մտածէր։ Ոչ, այդ սիրտհատնումը բնաւ կեանքին մէջ չէր ունեցած. կը տառապէր անկէ, ու կը սիրէր զայն։

Ամուսնացած էր առանց սիրելու. պատշաճութեան, քիչ մըն ալ հաշիւի մտածութիւն մը եղած էր իր կնքածը։ Չէ թէ կինը չէր սիրեր, որ իրեն աղջիկ մը և մանչ մը տուած էր. երկարատեւ կենակցութիւն մը, զաւակներ, ընտանեկան հաստարակաց շահեր վերջը վերջը համակրութենէ աւելի զօրաւոր, սիրոյ նմանող բան մը կը առեղծեն ամուսիններու մէջ։ Բայց Մաթիկ ազա չէր կրնար ինքզինքին ուրանալ որ կարեւոր յեղաշրջում մը կատարուած էր իր գոյութեան մէջ։ Իր հոին մէջ առջի մարդը փնտռելու սկսած էր, կարմրի տէր մարդ, կնոջը հետ մէկտեղ զաւակներն ալ անպատուել սպառնացող վինքը հոգմավարող մրրիկին մատնուելէ պայթիւնը կը կանխատեսէր, ու կը զարմանար որ անկէ պատսպարուելու համար փութով միջոցներ ձեռք առնելու ոյժը կը խամրեր իրմէ։

Այսօրինակ երկիւղներու, տատամսումներու, սրտատրոփումներու իրենց մէջ ծնունդը առանց պատճառի չէր. թէպէտ չատ թեթեւ և հազիւ նշմարելի կերպով, սեռած էր այրի կնոջ վարմունքին, նայուածքներուն մէջ՝ վրդոված ու վրդովիչ բան մը, իրենին նմանող անհանգստութեան ծլարձակում մը։

Արդարեւ երանիկ հանըմ որ նախ և առաջ իր համօրէն էութիւնը, բովանդակ մտածումները և հոգածութիւնը իր մատաղատի զաւակներուն վրայ ամփոփած, մինչեւ այն աստիճան բնաւ ցոյց չէր տուած իր անձին վրայ ուրիշ երեւոյթ՝ բայց միայն խորունկ կսկիծի մը բեւեռն տակ ընկճուած այրիի մը երեւոյթը, որ այլեւս իր զաւակներուն համար պիտի ապրի միայն, հետզհետէ աւելի բուռն մղումով մը տարուած կը զգար զինքը դէպ ի այդ հեռաւոր ազգականը։ Նախ այնպէս երեւակայած էր որ այդ անձին հայրանամ հոգածութիւնը, հզօր կարեկցութիւնն էին որ իրեն չատ համակրելի և սիրելի կ՚ընէին զայն։ Վերջէն հաստատեց, ինքն ալ Մաթիկ ազային պէս, որ իր կարծածէն տարբեր ազդում մըն էր որ դարանակալ կը սարսռար իր հոգիին ալքերուն տակ։ ու զարհուրեցաւ։

Զարհուրեցաւ անոր համար մանաւանդ որ կրկին ու ամենահզօր պատճառներ ունէր իր յաւէտ սգազգեաց այրիի վիճակը պահպանելու և այլեւս ցկեանս սպիտակ մնալու սահմանուած իր սրտի էջին վրայ բնաւ բառ մը անգամ չգծելու։ Ողբացեալ ամուսինը, իր մահուան անկողնոյն մէջ, արցունքներով պաղատած էր իրմէ — նեղրելի ու թերեւս պաշտելի՝ բռնաւորութիւն սիրոյ, զոր գործադրել կ՚ուզին երբեմն բուռն կերպով սիրած մահամերձ այրեր — որ իր մահէն վերջը միա՛յն զաւակներուն վերաբերէր, և ինքն ալ ջերմ արցունքներով խոստացած էր. և երկրորդ, աղջիկները չափահաս էին, և անոնց ապագան խորտակել, մահացընել պիտի ըլլար որ և է չեղում իր ընդունած չաւիղէն, մանաւանդ եթէ գայթակղութեան բոյրով մը ապականուած ըլլար ան։

Ուրեմն, հաստատապէս որոշեց խնդրել նամակով մը Մաթիկ ազային, որ այլեւս ձանձրութիւն չտանձնէր իրմով և իր գործերով զբաղելու, քանի որ կարգի մտած էին անոնք այլեւս և կրնային կանոնաւորապէս ընթանալ առանց իր աջակցութեանը։

Այս անխախուտ վճիռը, սակայն, զոր զգաց թէ որչափ ծանրագնի ատացան իրմէ իր հոգեկան ու բարոյական պահանջումները, մահատիպուռ հովի մը նման փչեց ու կապարէ բեռի մը նման ծանրացաւ իր գոյութեանը վրայ։ Տկարութիւնը ունեցաւ խորհելու որ այդպիսի նամակ մը ամենէն կոշտ անքաղաքավարութիւնը պիտի ըլլար, թէ առաջին առիթէն կարելի էր օգուտ քաղել անոր պարունակութիւնը լուի լուի անոր հաղորդելու համար, թէ աճապարելու բան չկար, և թէ վերջապէս բաւական գերազանց իրաւունքներ ունէր իր սրտին վրայ բռնանալու, և պիտի բռնանար։

* * *

Բուն սէրը, բուռն սէրը, «մահուան պէս հզօր», Պրոմեթեւսի ձգտումներով սէրը՝ հաչիւրին, պատշաճութեան դէմ ընդվզող յաւիտենական ապստամբն է, դանդանաւանդը խածնելով, քաղաքշաւող Փեգասոսը, անհայրենիք, անլուր, տարօրինակ թռչունն է, որուն յաւէրժական փոթորիկն է միակ տարրը։ Երկնքի անծայրափակ արշիպեղագոսին մէջ անակնկալ, յանկարծատահ կերպով սաւառնող աստղն է, որուն հանդէպ կը դժգունին բոլոր վիւանները, հաւատք, ուխտ, որդիական սէր, ծնողական գորով, երախտապարտութիւն, պատիւ, փառք, կեանք։

Շատ լացաւ երանիկ հանըմ, չատ աղաչեց Աստուծոյ, չատ ջանաց վաղամեռ ամուսնոյն վերջին վայրկեաններուն յիշատակը օգնութեան կոչել։ Երեւակայեց զայն անբուժելի կերպով հիւանդ, մեկնելու պատրաստուող, լալագին, կողկողագին, հիւծած նայուածքը իրենին գամած, գթութիւն

հայցելով, անմոռաց սէր մուրալով, վախտ երկթացած մատներուն ժանեգոյգքին մէջ իրենները ճմլելու աստիճան սեղմելով։ Այժմ բան անօգուտ եղաւ. մեկնողին պատկերը չընջուելու վտանգի մէջ էր, մայրական սէրը՝ յաղթուելու։ Այրին վիհին եզերքն էր ու խելացնոր՝ կը պատուքէր անոր շուրջը արագ արագ, հսկայի քայլերով, գրեթէ հորիզոնական դիրք մը առած, ակնյայտնի տեսնելով՝ արհաւիրքէն ճերմկցած աչքերով՝ անգունդին խորութիւնները որ գինքը վար, վար կը քաշէին։

Ա՛լ ճարը չկար. պիտի իյնար։

Գիշերները քունը խանգարուած էր. մարմինը, խանձ ու հրատապ, կարծես թէ ցերեկը մինչեւ իրիկուն արեւին տակ վազեր էր։ Մղձաւանջի նմանող պատկերներ կը սլանային մութին մէջէն, որոնց մէջ կը նախատիրէր Մաթիկ աղայի առնական գլուխը, ժպտուն և աղաչաւոր։

Ահա ասոր համար է որ որոշեց ուխտի երթալ Աբմաշ՝ աղաչելու համար Աստուածածնին որ գինքը ապատէր զգայարանքներու բռնապետութենէն և պահպաներ սայթաքելէ, և ասոր համար է որ գտանք զայն ուխտագնացներուն թուոյն մէջ։ Աղջիկներուն ըսաւ որ իրենց հօրը հոգւոյն համար էր։

* * *

Վանքերը կեանքի վիտալին ներհակ կողմն են։ Ով որ վանք կ'ըսէ՝ մեռելութիւն կ'ըսէ։ Մի նայիք չարժուին, և ոչ բազմութեան, և ոչ երգերու ազմուկին, և ոչ ուխտաւորներու հեռուզեռուին ու ժխորին. հաւատքի անդորրութէտ խաղաղութիւնն է որ հոն կը տիրապետէ. երբ՞ցո երանելի և օրհնելի թագաւորութիւն, որուն ծոցին մէջ պահ մը կը մոռնանք թէ կենսապայքար ըսուած ահեղի բան մը գոյութիւն ունի, թէ քաղաքի նմանող նաւեր կան որ մէկ երկրին հողէն, ջուրէն, գալարիքէն, արգանդէն խլուած բաներ ուրիշ երկիր կը տանին, բայց որոնց լցարանին խո-

րախորչերուն մէջ, ճշմարիտ գժոխք, մարգկային արարածներ, քրտինքի մէջ խեղդուած, մուրի ծուխի մէջ թաթխըւած, արիւն կը թքնեն մինչեւ որ մեռնին. թէ բանտեր կան ուր սճիրը և երբեմն ալ անմեղութիւնը ողջ ողջ գերեզման իջած են. թէ սուտեր կան, խարդախութիւններ գիւրար կը բզքտեն, անիրաւութիւններ կը յաղթանակեն, թէ բանակներ կան, թէ հրացաններ կան, թնդանօթներ կան, թէ մարտանաւեր կան, թէ սպայակոյտեր կան, թէ արիւնախանձ գազաններ կան չորքոտանի թէ՛ ոչ։

Վանքը կարծես յաւիտենական անէութեան տունին նախագաւթն է. անկէ ետքը՝ մեծ անկումը Աստուծոյ ծոցին մէջ։ Խուցերը, ուխտաւորի խուցեր, քահանայի խուցեր, վարդապետի խուցեր, կեանքով ու մահով միանգամայն զանգուած անշարժութիւն մը ունին։ Կիսաբաց դուռնէ մը ներս նայէ. կրօնաւոր մըն է՝ Ս. Գիրքին վրայ ծռած՝ մըտախոհ, կամ գերեզմանին մօտեցած ծերունի մը, անհայեցուած աչքերով, որ կը սպասէ. կին մը, վշտաչարչար մայր մը կամ վհատ ամուսին մը թերեւս, որ կը տատանի, նստած։ Եթէ գարուն ալ ըլլայ հոն, սակայն հոգեպիշ լինքնամոռացման ու վաղուան կասկածին ձմեռը, ցուրտ, ցուրտ, իր անմռունչ ու աներեր պատանքը փռած է։

Մաննիկ ու Մաքրուհի մօրեղբօրուն հետ հաստատուած էին լայնկեկ սենեակի մը մէջ։ Դեռատի աղջիկները նորօրինակ մշնոլորտի մը մէջ փոխադրուած կը զգային զիրենք։ Նորունկ սիրով իրենց ծնողին կապուած, կը հասկնային անոր սրտին մէջ կսկիծին անչէջ կրակին վերարծարծումը, ու կը համակերպէին։ Իրաւէ որ Մաննիկ քիչ մը տարօրինակ կը գտնէր սուգի այս տարապայման տեւողութիւնը և մահուան գազափարին հետ այս անողոք անընտելութիւնը, ու ներքնապէս քիչ մը կը ժպտէր։ Մաքրուհի հոգւոյն մէջ, մօրը նայելով, կը նորոգուէր սիրուած ու անուշ հօր մը յաւիտենական բաժանուելին ցաւը։

Երբ, տաճարին մէջ, Աստուածամօր պատկերին առջեւ

առաջին անգամ ծնրադրեց Երանիկ հանըմ, վիրաւորուած ազաւնիկ մը գլխահակումը ունէր։ Կը հաւատար որ պիտի բուժուէր։ Գրեթէ առանձին էր. հեռուն, անդին, քանի մը կիներ միայն շատ ցած ձայնով կը փսփսային։

Ինքզինքը մինակ գտնելով դէմ առ դէմ անոր հետ զոր արդէն իր ազատարարը կը համարէր, դաշն ու դողդոջուն ձայնով խօսեցաւ անոր.

« Անո՛յշ Աստուածամայր, կը մրմնջէր, ուխտի նկոյ քեզի. պիտի ազատես իս։ Սրախ մէջ յանցաւոր բարախօսմ մը նոր սպրդեր է. զաւակներուս ողորմէ, լեցուր զայն։ Գիտես որ խօսք տուի անոր, ու եթէ խօսք տուած ալ չըլլայի, գիտես որ աղջիկներս, իմ ամէն բանս անոնք են։ Թող չպիտի տան որ ընկճուիմ, այնպէս չէ՞։ Շատ աշխատեցայ մինակս. չանքերս անօգուտ եղան. զաւակներուս ողորմէ, օգնութեան հասիր ինծի։ Մի թողուր որ իյնամ, անո՛յշ Աստուածածին։»

Եւ արցունքներ կը վարագուրէին նայուածքը, ափսփանքի արցունքներ, զարնուած եղնիկի մը արցունքներուն պէս խոշոր ու ցօղափայլ։

* * *

Երեք ամիս վերջը, այրիին տունը անհնարին սուգի, յուսահատութեան և տանջանքի տուն մը դարձած է։ Մանչիկ Բերա հեռաւոր ազգականի մը տունը հիւր գացած է։ Մաքրուհի, հիւանդ պառկած, մինակ է տանը մէջ մօրը հետ։

Հակառակ ամէն ազաչանքներու, ամէն արցունքներու, ամէն կոդկոդագին պաղատանքներու, թշուառ աղջիկը ոչ դեղ կ'առնէ, ոչ ննջուդ։ Հազիւ օրը երկու կամ երեք անգամ կը պատասխանէ մօրը հարցումներուն, տագնապալից հետաքրքրութիւններուն։

Եւ օրէ օր կը հլածի. արագ արագ կը դիմէ դէպ ի գերեզման։

Ի՞նչ պատահած է ուրեմն։

Անհաւատալի՛ բան, Արմաշի ուխտագնացութիւնը ապարդիւն եղած էր։ Այրիին վերադարձին, Մաթիկ ազային հետ յարաբերութիւնները այնպէս յաճախացած, այնպէս բուռն կերպով հարկադրուած էին որ, այլեւս ամէն խոհեմութիւն, ամէն չրջահայեցութիւն մոռցած, իրարու ըլլալու մրրկայոյզ երջանկութենէն ալեկոծուած, թող տուած էին որ իրենց բնական թագն և մինչեւ իսկ Մաթիկ ազայի ընտանիքը լեզու ելլէին։ Այս վերջինին աղջիկը դառն հեգնութիւններով համեմուած յանդիմանական նամակ մը հասցուցած էր Մաննիկին որ, յանկարծակիի եկած, մօրը վարմունքին վրայ աչքերը մեծ մեծ բացած, ամբաստանութիւնները հաստատած և, իր ծնողին հետ բուռն տեսարան մը ունենալէն յետոյ, ազգականներու տունը փախած էր։

Մաքրուհիին գալով, մօրը կինքը լքանելը բաւական ժամանակ այս դէպքերէն առաջ կանխազգացած էր։ Ծուռ ահատ, անոր մօտեցած էր՝ կառչելու համար անոր, իր պաշտելի մօրը որ իրմէ խոյս տալ կը սպառնար. զուր ջանք. հեզեղին դէմ կը դրուի՞. և օր մը, Մաննիկին հեռանալէն քանի մը օր առաջ, երբ Մաքրուհի տանը մէջ մօրը հետէն, առջեւէն, քովէն, մօտէն չէր հեռանար՝ կարծես մօտալուտ վտանգի մը դէմ պաշտպանելու համար զայն, այս վերջինը անոր ըսած էր առանց ժպտելու, լրջօրէն.

— «Աղջիկս, տառնութը տարեկան աղջիկ եղար ալ. ի՞նչ փէչիս փակեր ես։»

Այս երկու բառերը բաւական եղած էին դեռահասակ աղջկան հոգիին ճրագը մարելու։ Կեանքին մէջ առաջին անգամ զգացած էր ճչմարիտ ցաւ մը։ Առել չկրցող սիրտերը ամէնէն թշուառներն են. հարուածը խորունկ եղած էր։ Հասկցած էր որ աշխարհի վրայ ամէնէն դառն կսկիծը՝ կիրքերէ բռնավարուած ու կուրացած մօր մը՝ իր սիրած զաւկին գուրգուրանքէն օձիքը ազատել ուզելու տեսարանն էր։

Հիւանդացած էր մարմնքէն։ Ինողական ուժացումին յուսահատութիւնը վինքը զգետնած էր։ Ու կ'աճապարէր երթալ։

Մօրը ազեխարշ նայուածքին առջեւ քաջութիւնը չունէր իր որոշումը յայտնելու. բայց հաստատապէս վճռած էր։ Ալ ի՞նչ ունէր աշխարհի վրայ։

Ժամերով կը մնար այնպէս, պառկած, կռնակը դուռին, պաղած աչքերը պատին գամած, անտարբեր, գրեթէ կարծես բան մը չկար։ Ու երբ մայրը, եղկելի կինն, վախկոտ, ամօթահար, ժեմով կը մօտենար իրեն հեռէէն՝ տեսնելու համար թէ կը քնանա՞ր, Մաքրուհի անգամ մը վեր, գլուխը ապին դարձնելով, նայուածք մը կը շնորհէր անոր՝ կարծես հասկցնելու համար թէ կը ներէր, ու նորէն կը թաղուէր իր սրտաճմլիկ առանձնասիրութեանը մէջ։

Անգամ մը, խեղճ այրին, գաւկին թափանցիկ դարձած մատները երկիւղածութեամբ բռնելով և համբուրելով, ծունկի վրայ, հարցուց. «Գերիդ ըլլամ, խօսէ, բան մը ըսէ ինծի»։

— Բան մը չունիմ, մայր, հեւաց Մաքրուհի՝ ձեռքը ազատելով։

* * *

Տարի մը անցած է այս դէպքերէն ի վեր։

Աչնան կիրակի առաւօտ մըն է։ Ե. Գ.ի ընդարձակ գերեզմանատան մէջ, ուր հինաւուրց ծառերուն ճիւղերէն մերթ ընդ մերթ, ընդհատ չրշխունով մը վար կը թափին լայն դեղնած տերեւներ՝ փախստական ամպ մը կաթկթած ցնցառ կաթիլներուն պէս, ագքատիկ կերպարանքով սեւազգեստ կին մը, ճերմակ մազերը նուրբ տրտում չրջանակ մը յօրինելով սեւ քօղին տակ, յոգնած քայլերով կը յառաջանայ, հիւանդագին։

Ցածկէկ տապանաքարի մը առջեւ հասած, կը ծնրադրէ, ու գլուխը քարին յեցած՝ կը մնայ անշարժ։

Երանիկ հանըմն է։ Աժեն կիրակի, կուգայ առաւօտուն, ու ժամերով կը խօսակցի յաւիտեանս բացակայ Մաքրուհիին հետ։

Ալ առաջուան Մաքրիկ հանըմէն բան մը չկայ բնաւ ա նոր վրայ մնացած, քիչ մը բացի աչքերէն որոնք, ուժ ցած, զարմանքէն պաղած պէս նայուածք մը ունին ևւ վախ դէմքին դալկութեանը մէջ կը բացուին, երկու թոռ մած ծաղիկներու պէս։

Աղջկանը մահէն ու Մաննիկին աներեւութացումէն վերջը — վասն զի այս վերջինը թաղած էր որ յոյն երիտասարդ մը վինքը առեւանգէ Բերայի ազգականներուն տունէն, ու այնուհետեւ այլեւս իրեն վրայ լուր մը առնել կարելի չէր եղած,— այրին, մինակ մնացած բոլորովին, տեղի ունեցած գայթակղութեան հետեւանքով ոչ միայն Մաթիկ աղայի ընտանիքին, այլ նաեւ բոլոր մերձաւորներուն հետ ամեն յարաբերութիւն կորնցուցած, իր անողորմ կսկիծին հետ գլուխ գլխի, ահռելի գոյութիւն մը կը քաշքշուէ՝ ծանր չղթան տաժանքով քաշքշող քրէականի մը պէս։

Կեանքը բեռ մըն է դարձած, ծանր, շատ ծանր, որմէ անձնասպանութեամբ խուսափելու արիութիւնը իրեն կը պակսի։ Ծարաւի է մահուան՝ ինչպէս անապատին մէջ մոլորած ճամբորդը՝ ջուրի։ Ազեխարշ լացերով, կողկողագին նայուածքներով կը պաղատի երկինքին, ինչպէս երբեմն ընդունայն պաղատեցաւ Աստուածածնին, որ զրաւէ իր կեանքը՝ եթէ ոչ ուրիշ բանի համար, գէթ որպէս զի չկորնչայ յիշել անցեալը։

Ա՛խ անցեալը։ Ջաւակներուն մանկութիւնը, զոր այնչափ սիրած, որոնց վրայ գուրգուրացած, զոր պաշտած էր ու մատաղաւօր ուրախութեան արցունքներովը ողողած էր, ու վերջը՛... ու վերջը սպաննած, երկուքն ալ։

Ո՛հ, այն հրճուալից գրկախառնութիւններն ու սրտագեղուհիները իր երիտասարդ ամուսնոյն հետ՝ իրենց աղջիկներուն մատղաշ գլուխներուն վերեւ։ Ո՛հ, այն ժպիտները

զոր կը փոխանակէին՝ իրարու ցոյց տալով ճիշդ բազուկներու ձիւնն ու բամբակը, նարնջոյս մազերու ոսկին ու մետաքսը, դեռափթիթ նայուածքներու ծագումը կուսածաղիկներու նման։

Ու կը յիշէ զանոնք օրերու համար իր երգած երգերը, որ իրեն աչքերն ալ կը տամկացնէին, ամառ ցերեկները, երբ քիչ հեռուէն կը լսուէր ձանձրացող աքաղաղի մը երկարաձիգ ճիչը անլսմրռնելի ոգրով մը կեղերջական, կամ երեկոյին՝ երբ օդասլաց արտոյտին մրմունջը կուլար բարձրերը։

Եւ կը թուի իրեն թէ ամայի աշխարհի մը մէջ միայնակ ինկեր է, նման նաւարդ ծնողի մը որ բոլոր իրիններուն մրրիկին մէջ անդնդասոյզ ըլլալը տեսաւ, և ուրկէ ինքը միայն ազատեցաւ։

Ո՞ւրացած է եղած բաները։ Իրա՞ւ Մաքրուհին եղած էր. իրա՞ւ հողը դրաւ. իրա՞ւ այդ հողին տակը իջեցուցին այն գեղանի հասակը, այն անույշ արարածը որ իր աղջիկն էր։

Ու կը մոռնայ այդ ամէնը, ինչպէս քանի մը ամիսէն կամաց կամաց կը ջնջուի մեր մտքին մէջ հրդեհէ մը հիմնայատակ եղած թաղի մը կամ գիւղի մը ձեւն ու պատկերը։

Ցաւը ողջ է սակայն սուգի առաջին օրուան պէս, վէրքը՝ նոյնչափ կարմիր։

Ու թշուառ կինը ադեճմլիկ ճիչերով, խառն հեծկլտանքի կը փղձկի՝ փարելով քարին, և քիչ մը անդին մեռելներու հողէն բուսած անօսր խոտերը փետռտող քանի մը թափառական այծեր, սարսափահար, կը փախչին՝ իրենց բոժոժներուն հնչիւնը կոխտուած գօտ տերեւներուն խարշափիւնին խառնելով։

ՄԵՂՆԱՑԻ ՄԸ ՕՐԱԳԻՐՔՆ

Կանուխէն ճանչցած էինք զինքը։ Զգայնիկ մըն էր՝ շինծու չէնչող զուարթութեամբ մը ոսկեզօծուած. խարտեշագեղ երիտասարդ մը, խաժակն մարմրող նայուածքով։

Իր եղերական վախճանէն հինգ տարի առաջ՝ մինակ մնացած էր տանը մէջ, եղբայր մը, քոյր մը և վերջին անգամ մայրը կորնչցնելէ յետոյ։

Այս վերջին մահէնետքը, կորնչցուցինք զինքը։ Ջազաքէն մեկնած էր՝ հաւանօրէն «մոռնալու համար»։

Վերադարձին բոլորովին փոխուած գտանք զինքը։ Ամբողջ տարուան մը միջոցին, անգամ մը ժպտիլը չտեսանք։ Անուշութեամբ կը պատասխանէր մեր հարցումներուն եւ լուռ կը մնար մեր սրտապեղումներուն առջեւ։

Այդ ամառը, ամէն ամառուան պէս, ծովեզերքը լոգանք ընելու գացինք. ինքն ալ հետ էր։ Ծովը մտաւ եւ ա՛լ չտեսանք զինքը։ Երկու օր վերջը միայն, իր դիակը գտան ծովուն բացերը։

ԵՒպգականները, իր թողած ինչքերուն ժառանգութեան գործը կարգադրելու առնն, երեւան հանեցին իր խուզմունքն մէջ հետեւեալ օրագիրը։

* * *

«Այսէն բան էր, և պիտի ըլլայ... Ի՞նչ զարհուրելի մխիթարութիւն։

«Բա՛նիմնե՛ր տեսայ, աւա՛ղ, ինծի նման։ Բանիմնե՛ր տեսայ՝ կարծես Տրոփանեան քարայրէն դուրս ելած, վանդի մանկութեան մէջ հաւատալէ վերջը, երիտասարդութեան սկիզբը ճաշակել սկսան տարակուսի և անհաւատութեան դառնութիւնը, հալիլը զգացին իրենց հաւատքին, և թըշուառացան։

* * *

« Այս իրիկուն, կեանքէն ա՛լ ձանձրացած, յոգնած եմ։ Եթէ անգունդին սոսկումը չըլլար, կը վերջացնէի այս իրիկուն։ Երէկ հոն չէր. երկու օր է չեմ տեսած զինքը... ինծի այնպէս կը թուի որ դար մըն է։ Աւա՜ղ, աւա՜ղ. ես կը համրեմ ժամերը որ զիս կը մօտեցնեն զինքը տեսնելու բաղձացուած պահուն, ոսկի պահուն։
Իսկ ա՛ն, բան չգիտեր այս ամենէն. միտքէն չանցուներ որ ջերմը ունիմ ժամանակին որ կ'անցնի։

* * *

« Լացի, լացի. նախ և առաջ անձային ու հիւծ, տղու մը պէս որ ինքզինքը լքուած կը դգայ իր սիրելիներէն սրունք տեղ մը գացին և տանը մէջ զինքը մինակ թողուցին. ու յետոյ լացի դառնապէս, հրատոչոր արցունքներով, մտածելով անոր վրայ որ հոն է հիմա, ինձմէ հազիւ քիչ մը հեռու։

* * *

« Դեռ ա՛յդչափ մատաղ, և այնչափ հասունցած և զարգացած... Ազատոր թեւերով հրեշտա՛կ, ինչ օր էր արդեօք յորում ծանր լոյս-աշխարհք.— Անտարակոյս գարնան առաւօտ մըն էր, և վարդերու հոտով տոգորուած ցօղաթաւիր ցօղասուն օդին գգուանքին տակ սարսռուն և աստուած մը յղացող մատաղամօր հեշտալի ցնորքովը և երազկոտ մտացրութեամբը արտմանոյշ, անոյշ, անո՛յշ զեփիւռի մը եղկ համրոյրը զգալով ճակտին վրայ, բարի մայրիկդ քեզ աշխարհք բերաւ։ Այն օրը, այն ժամուն, անշուշտ բնաւ թըշուառ մը չկար երկրի վրայ և ամենքը, և ամէն բան երջանիկ էին...։

* * *

« Ոչինչ կայ աւելի սրբազան լինծի համար քան քու հոգիդ զոր ճանչցայ։ Այնչափ գեղանի և սրտագրաւ ես դուն, որ անկարելի է որ ներողամիտ չըլլաս և գթած հանդէպ մէկու մը որ միշտ քեզի կը մտածէ, որ քու քայլերդ կը համբէ մեր ճամբուն մէջ, որ քո՛ւ նինջդ կը յերազէ, որ քու զարթուցմդ կը յայգորէ։ Այնչա՛փ հոգի ես դուն, որ քեզի երբ հանդիպի մարդ իր ճամբուն վրայ, ողբալի կերպով անկարելի և արգիլուած բաներու խորհելով, կ'ուզէ անմահ ըլլալ՝ յաւիտենական կերպով քու վրադ մտածելու կարող ըլլալու համար։ — Հոգիդ ճերմակ է՝ հօփաշներու թեւերուն նման։ Գեղեցիկ ես, աւելի քան գեղեցիկ. սըրտայոյզ, ապշեցուցիչ բան մը ունի քու գեղեցկութիւնդ։— Մտացի ես, և կարծեմ թէ քիչ մըն ալ չարչարող չարաճճիութեամբ օժտուած բնութիւն մը ունես. ինչ որ չնորհքի լրումն է, վասն զի առանց քիչ մը չարաճճիութեան, անահանդ չնորհքդ ալ քիչ մը անչնորհ կ'ըլլայ։

* * *

« կարօտնա՛լ... այնպէ՞ս ըսաւ։
Հիմա չեմ գիտեր թէ ինչ կը նշանակէ կարօտնալ։ Երազի մը, կէսէն աւելի մոռցուած երազի մը պէս կը յիշեմ այդ բառին նշանակութիւնը, երազի մը պէս ստրաչէկ արփիահրաշ, որ հոգւոյն ակառոյիքը կը չլացնէ, կը խաղէ։ կարօտնա՛լ...։

* * *

« Հոյլ հոյլ գեղուհիներու մէջ, անցած իրիկուն, կը փայլէր ան, ամենէն աւելի չնորհալի, քաղցրահայեաց քան ամենքը։ Պիտի ըսէիր, տեսնելով զանի, թէ քիչ մը առաջ թեւեր ունեցող բան մըն էր, որ քիչ մը քալել գիտէր, եւ կը քալէր՝ գեղեցկութեամբ հիւանդագին։

* * *

«Այսօր...։ Մահկանացուի տրուած չէ ըսել թէ այսօր օ՞ր մըն էր թէ յաւիտենութիւն մը։ — Մէկտեղ էինք, Թ... երթալու ճամբան։ Ի՞նչ կ'ըսէի անոր քալելու ատեն. ո՞վ գիտէ։ Անոր նայուածքներուն լոյսին մէջ սուզուած ընկղմած, կ'ըսէի անոր հազարաւոր բաներ, որոնց իմաստը կարող չէի ըմբռնել։ Բայց ինչ որ կ'ըսէի իրեն մրմնջելով՝ անշուշտ աղօթքի նմանող բան մըն էր, աղօթքի պէս վստահաւոր հիւանդութեամբ պառկած մանկան մը մայրը կ'ուղղէ Աստուծոյ։ — Ես անոր աչքերուն մէջ կը նայէի. կը թողուր որ ընեմ. կը թողուր մանկական զուարթութեամբ։ Ցիշեցուցի իրեն թէ օր մը խնդրած էի իրմէ ելլել երթալ, հեռու, հեռու բնակուած աշխարհէն, երթալ մոլորիլ դաշտերուն մէջ, անտառներուն մէջ, երթալ մեր առջեւ ըստ բախտին յուպէտ յուկամ, երթալ անգադտնապահ նայուածքներէ զերծ, մինչեւ հասնէինք ուր Յաւիտենականը թաքնուած էր՝ պատառ մը յաւիտենականութիւն մաբրալու իրմէ...։

* * *

«Երեւակայէ՛ որ չանցնիր վայրկեան մը որ քու վրադ չմտածեմ։ Ամէն առարկաներու մէջ որ գիս կը շրջապատեն, երկնքի աստղերուն ու երկրի գալարիքներուն, հեռաւոր հարիպոնին, ծառերուն, մչուշին, ճոխ արեւուն լոյսին մէջ կը կարծեմ տեսնել մանուշակագոյն նայուածքդ. ցերեկուան աղմուկներուն, այգուն թռչնոց ճլուըլուքին, գանգիւններուն, կաւքերու թաւ ժխորին, հովին ոսոսիւնին մէջ, ամէն տեղ, ամէն ատեն, կը թուի ինձ ունկնդրել քու ձայնիդ երաժշտութիւնը։

* * *

«Սենեակիս ստուերին լռութեանը մէջ, այս իրիկուն դառնութեամբ մտածեցի անոր վրայ։ Մտածեցի դառնութեամբ, սրդոզած՝ մանկան մը պէս որուն ձեռքէն առեր են

իր ամենէն աղուոր պուպրիկը։ — Ցիշողութեանս տաճարին մէջ արգադիր նուէր կախեցի անոր դէմքը պաշտելի՝ զգայնատութենէ և անխիթականութենէ անգայտացած. անոր չրթունքները՝ որոնցմէ կը բողբոջէր գեղձի մը աննշմարելի աղուամազը. անոր սուրբ, սո՛ւրբ ճակատը՝ կիսով հովանաւորուած հնդիկ թթենիներուն մետաքսին պէս կակուղ մչկահոտ մազերուն գանգուրներուն տակ, — և այս ամէնը, յիշողութեանս տաճարին մէջ վերստին երեւնալով ինձ, կեանքով օծուն ու թրթռուն, դառնացուցին ու լացուցին զիս...։»

* * *

«Բնութիւնը քեզ յօրինեց, իր առատաձեռնութեանը վրայ մեզի գաղափար մը տալու համար։ Բաւական չհամարեցաւ իր գանձերը չռայլել՝ անոնցմով զարդարելու և խընկաւէտելու համար մեր դաշտերն ու անտառները, սկսած չուշանէն, վարդէն, մանիշակէն ու բոլոր այն հոյլ ի հոյլ երփներփին ծաղիկներէն որ անուշահոտ թռչուններու կը նմանին, մինչեւ պայծառափայլ թռչուններն ազգի ազգի որ կը նմանին թռչող ծաղիկներու. քե՛զ ալ դրաւ աշխարհի վրայ, որպէս զի անոնց գեղեցկութիւնը մեզի զգացնես...։

* * *

«Ահ, այս նախազգացումները որոնք ինծի կարծել կուտան թէ սէրը մարգարէական գերահրաշ կարողութեամբ մըն ալ օժտած է զիս...։

Երէկ, կէս օրին մօտ, նստած էի առանձին, Թ...։ Արեւուն ճաճանչները բերաբեր ադամանդներու կառուզեռում մը ստեղծած էին ծովուն չլացուցիչ մակերեսին վրայ, ադամանդներու՝ որ կը խաղային, կ'ելլէին, կ'իջնէին կայծակի արագութեամբ, և ակնախտիղ ու զգլխիչ պար մը կը կաքաւէին մեծահրաշ և անպատում։ Աչքերս այդ ճերմակ

աշխարհին վրայ սեւեռած, կը մտածէի...։ Ի՞նչ կը մտածէի.— ոչինչ, եթէ ոչ անկարելիութիւն մը. կը մտածէի տեսնել քեզ հոն, ո՛վ Մ...., ծով մտնելու համար եկած...։ Կը խորհէի թէ քեզ հոն տեսնել այն ժամուն, լիուլի յորդառատ արեւուն բարձրագոյն կենսաւնակութեանը մէջտեղ, ջերմութեան և կեանքի հոծութեան արդիւնք այդ տեսակ մը անչարժութեան և լռութեան մէջ որ ամէն անչարժութենէ և լռութենէ աւելի խորհրդաւոր է և տրտմեցուցիչ և ահաւոր, այդ պահուն քեզ հոն տեսնել այնպիսի ապաւորութիւն մը պիտի ընէր իմ վրաս՝ որպիսին ըրաւ հրաւառ մօրենին աստուածատես Իսրայէլացիին վրայ...։

Քառորդ ժամ մը հազիւ անցած, հօրաքրոջդ հետ երեցար և ծառերուն տակէն անցնելով, եկար լոգարան...։ Բաւական հեռուէն անցաք. տեսար զիս. ես ձեռքս կուրծքիս տարի՝ արգիլելու համար սրտիս բարախուսիները զոյն խորտակելէ, չգիտնալով թէ ինչ բան աւելի կը յուզէր զիս, քու տեսքդ թէ քեզ տեսնելու նախազգացումս քիչ մ'առաջուան...։

* * *

« Ո՛հ, ե՛րբ պիտի տեսնեմ զինքը վերստին այս առտուան պէս։ Ե՛րբ պիտի գայ դարձեալ առիթը երթալու այսպէս երկուքս միասին, մրգաստաններով և բանջարանոցներով եզերածիր արահետներու մէջէն, ամառուան լուսավազի առաւօտի մը արեգական բոցակէզ ճառագայթներուն ներքեւ։ Ե՛րբ վերստին պիտի զգամ զինքը որ, քանի մը քայլ անդին, մերկանայ իր թեթեւ հանդերձները՝ քրտինքով կնդրկաբոյր իր անդամները զովացնելու համար ծանծաղ երջանիկ ջրերուն մէջ։ Ե՛րբ դարձեալ պիտի կրնամ լսել անոր այն աղեկիզիկ, այն սրտաճմլիկ բանները, զոր հաճեցաւ այս առաւօտ անոր ականջին, մինչ թեթեւ հովը վեր կ'առնէր դեռ ցօղաթուրմ իր ճոխ մազերը, որոնցմէ կ'արտաբուբէր անորակելի անուշահոտութիւն մը։ — Ո՛հ, այս առաւօտ բնաւ չէր նման ուրիշ առաւօտներու. այս արեգակը չէր այն զոր ամէն ժամանակ տեսան մարդիկ երկնից մէջ։ Ծագիկներու բաժակները, գեռածիլ տերեւներ և բողբոջներ, այգուն չաղուվը ցօղակաթ, մէն մի աչքեր էին մինչ յարտատուս գորովայոյզ ի տեսիլ այն երկնաւոր երանութեան, այն երկու հոգւոյ երանութեան, մոլորած, կորաուած, մեկուսացած, մոռացկոտ անձին այդ բուսեղէն ծովուն խորհուրդին և երկրի ալքերէն բարձրացող և ամպերէն տեղացող այն անհամար անըմբռնելի ազմուկներուն լռութեան մէջտեղ։ Առանձին քեզի հետ, ո՛վ Մ.. արշալոյսի չունչէն փայփայուած այն ծիլերուն անաստղի շրշիւնին մէջտեղ, նոր ապրիլ սկսող աշխարհի մը մատղաշ ձայներովը որորուած, երգերու այն սկզբնաւորութեանց դանդաչումովը երազացնոր, լոյսը երկնող բնութեան հեշտալի երկունքի սարսուռներուն մէջտեղ, բնութեան որ կը դողար արփաւէտ երկինքի հաւերուն ջերմաջերմ համբոյրներուն տակ...։— Ո՛հ, ո՛րպիսի հիմեն։

* * *

« Ի՜նչպէս չնորհակալ ըլլամ քեզի, ազնի՛ւ Մ., զիս յիշելուդ համար։ Բաւակա՞ն է ըսել թէ այն իրիկուընէն մինչև հիմա, ութ օր է, քսան անգամ կարդացի և հարիւր անգամ չօշափեցի, մատներո՞վս միայն, ոչ, չրթներովս, հոգիովս, բովանդակ և կատարեալ հոգիովս, նամակը զոր ե.էն գրեր ես. վարդերու և պիւլպիւլներու ե.ը, երկնային կապոյտին գրացի ե.ը, հոն, վերը, բարձրը, վարդաձաղիկ արշալոյսին, խորհրդաւոր սոյլերու և սողոմներու մէջտեղ։ Ու դուն կը գրէիր զայն, այդ նամակը, դուն որ առաջին անգամ հոն կը տեսնէիր արշալոյսին ծագումը. դուն, բիւրաւոր չնորհներու մէջտեղ աննման չնորհ, դուն փո՛ւնջ նազանքի, գեղեցկութեան և հանճարի, ազնուու-

թեան և փափկութեան, դուն մատաղ և աստուածային տունկ զգօնութեան և իմաստութեան...։

Շնորհակալ եմ որ չմոռցար զիս։ Անշուշտ գիտէիր թէ ո՛րչափ ուրախ պիտի ըլլայի գիտնալով թէ նորանոր հաճոյքներ ունէիր, թէ երջանկութիւնը նորոգ կերպարանքի մը տակ կը ներկայանար քեզի, թէ գոհ էիր և ուրախ, եւ թէ լայնարձակ, երփներանգ, կարմիր, կանաչ, մանիշակագոյն, դեղին անուշութիւններ ունէիր քու առջեդ, թէ ընդհատպ Ս. Զ.ի եկեղեցին պիտի երթայիր, ուր այնքան տարիներէ ի վեր գացին աղօթել հազարաւոր, բիւրաւոր աղջիկներ, մատաղ քեզի նման, շնորհաշուք քեզի պէս. աղջիկներ որոնք վերջը մայր եղան, և որոնց զաւակները եւ թոռները կ'երթան հիմա աղօթել իրենց մայրերուն, իրենց հանիններուն հոգւոյն համար։ — Եւ հոն կ'երեւակայէի քեզի, աղօթքներու և ամպ ամպ խունկերու առջեւ, որ մերթ կը խոնարհեցնէիր ազաւնիի գլուխդ, մերթ լուսաշող աչքերդ կը սեւեռէիր խորանին մոմերուն, ճրագներուն, առկախ լամպարներուն վրայ, գերագոյն ղգացումներով համակուած, մինչ հոգիիդ մէջ կը թնդար քաղցրաձայն սաղմոսերգուհեանց մեղեդին, գայլայիկ Աստուծոյ տանը...։ Ու վերջը, կը հետեւէի քեզի մտքով, երբ դուրս կ'ելլայիր սրբավայրէն և առաւօտեան շրջագայութիւն մը կ'երթայիր ընել ծաղկասիրեաց մարգերուն վրայ՝ ընկերակցութեամբ բարեկամուհիդ, Օր. Բ.ի և ուրիշ ընկերուհիներու։ Կը տեսնէի քեզի որ՝ թեթեւ թիթեռնիկի նման՝ ծաղիկ ծաղիկ կը թըռչէիր փունջ մը յօրինելու համար, թէ ցօղաթոյր վարդ մը թերեւս քու գլուխդ կը վարդավառէր, թէ արփւոյն շուայլներուն ներքեւ կը դեղեցէիր ինչպէս սխալմամբ երկինքէն վար ինկած թեւաւոր էակ մը։ — Եւ ապա կը հետեւէի ձեզի այն տանը պարտէզին մէջ, ուր հիւր գացած ես։ Կը տեսնէի ձեզի որ, հովանոցտ եռակի մը մէջ, որ չէր թողուր երկինքը տեսնել, մամռաածածուկ նստարանի մը վրայ սեղմ սեղմ կը նստէիք և կը սկսէիք խօսիլ բնութեան

հրապոյրներուն վրայ, Աստուծոյ վրայ, Ապրիլի և ապրիլուվրայ։ Կը լսէի ձեր թարմ և արծաթահունչ ծիծաղը. դեռատի աղջիկներու քրքիջներ իրարու խառնուած, ինչպէս նաեւ իրենք ալ հովանիի մը տակ գիրկընդխառն, հովանիի մը ուր անտեսանելի թռչնիկներու զարմացած սուլիչները գիրար կը կտրէին. թեթեւ բոյր մը գարնանազուարթ խոտի որ ձեր մշուշէա անձին կենսատիւռ մթնոլորտին կը չափապատուէր. ցօղի նուրբ և եղկ տարափներ, որ վայրկակ վարդենիի մը կամ ճենողկուզի մը թերթերէն կը թափթփէին և ձեր վարսերուն կը խառնուէին. այս ամենը կը տեսնէի, կը զգայի, կը լսէի, և լինձի կ'ըսէի թէ ինչո՛ւ չէի կրնար երեւնալ ձեր հովանոցին մուտքին առջեւ, և, ուրախութեան արցունքներով աչքերս վարագուրուած, ըսել ձեզի թէ երջանիկ էի ձեզմով...։

* * *

« Շատ անգամ կ'ըսեմ լինձի. « Աստու է, հիմա Մ. կանուխ ելած է և կ'աշխատի, մազերը ուսերուն վրայ թողած վարկպարագի, անկողնին եզերքը, որ կը բուրէ սրբութիւն և այն խունկը զոր կոյսեր կը սփռեն զիրենք պատող մըթնոլորտին մէջ և զոր կարելի չէ ճշդրտել.» կամ, « Հիմա Բ.ին ձայն կուտայ... վար կ'իջնայ... վեր կ'ելլայ... Ահա կը խնդայ կոր հիմա... Պատուհանը նստած է... Հիւր եկած է և կ'ընդունի...» եւայլն, եւայլն։

Ձկայ օրուան մէկ ժամը, չկայ սիեզերական դէպք մը, չկայ պարագայ մը յորում քեզ չյիշեմ և քու կացութիւնդ չմտածեմ։— Եթէ՝ գիշերը՝ թնդանօթին գոռումը հրդեհ մը գուժէ և զիս արթնցնէ, և համակուիմ այն տխրութեամբ խառն ահեղ յուզումով որ ամէն սիրտերը կը լեցնէ, երբ գիշերապահներու զանազան աստիճաններով խազերը կ'երկարաձգուին գիշերուան լռութեան մէջ և հրդեհած տեղը կ'անուանեն ոզբաձայն, այն ատեն դարձեալ քեզ կը մտա-

ծեմ, և կ'ըսեմ ինծի. «Ան ալ արթնցած է հիմա ընդոստ և սոսկումով ականջ կը դնէ այդ հոգեխռով աւաչներուն»։ Եթէ ցաւրա ըլլայ, կ'ըսեմ, «Հիմա փաթթուած է իր վերարկուին մէջ՝ որ ուրախութենէն կը լայննայ, կ'ուռի իր չուրջը»։ Իրիկուան ախուր և մելամաղձոտ ժամերուն, երբ ստուերները կը սկսին իջնել և տարածուիլ երկրի վրայ, երբ ցերեկուան ազմուկները կը սկսին մարիլ, եւ մանկան մը հեռաւոր երգին տարտամ մեղեդին կամ անապատանած վաճառողի մը ազաղակը հազիւ թէ կը հասնին մինչեւ մեզի, և գիշերուան աստղերուն հետ մէկիկ մէկիկ կը վառուին կը նշուլին տուներուն ճրագներն ալ, դեպ ի քնոյ կը ճախրէ հոգիս արագ և անհանգիստ թեւերով, և անսահման ուխտ մը գարձած սիրտս կը հալի գոգցես և կը դառնայ կ'ըլլայ արցունք։ Ջեռն ի ծնօտի, պատուհանիս առջեւ կը նստիմ, և կը մտածեմ այնպիսի բաներ զորս մարդկային լեզուն անկարող է արտայայտել...։

* * *

«Երէկ իրիկուն ուշ գացի պառկելու։ Աչքէն բան կը ննջէր գիւղին մէջ։ Պատուհանէն նայեցայ երկինքը, երկիրը, ծովը։ Աչքէն բան լուռ էր և հանդարտ։ Հազիւ երկու կամ երեք հեռաւոր լոյսեր դեռ կը հսկէին։ Անպատմելի մորմոքով սիրտս ուռած էր և կ'ուզէի յարատեւս և ի հեկեկանս փղձկիլ...։ Ջլացի. շատ անգամ կը սիրեմ վիշտերուս յաղթել։ Այս յաղթասիրութիւնը տեսակ մը ախոփանք կուտայ ինծի. բռնի ստացուած արիւթիւն մը իմ տանջանքս աւելի վսեմ կը գործէ և մարտիրոսութիւնս աւելի մեծ։ Երբեմն ըսած եմ ինծի թէ մարդիկ կան որ մեզի տառապելու, ցաւեր կրելու համար եկած են և թէ վիշտը, մեղապրեան խանձող, երբ սպառի հատնի անոնց համար, անոնք ալ կը գրաւին կեանքէ։

Եւ այն տեղն ըսի ինքնիրենս. «Այս մարդկային բազմութիւնը, որ դեռ քանի մը ժամ առաջ, կը խօսէր, կ'երթար, կուգար, կը շարժէր, նման է հիմա գերեզմանատուն մը բազմութեան։ Աչքէն գիշեր, մահուան պատկերը կը նոյնն բոգուի մեր աչքերուն, և մենք դեռ կը սասանինք և չենք վարժուած անոր։ Արդարեւ, ինչ տարբերութիւն կայ մեռնելու անշարժութեան և քունի անմռունչ աներեւութեան մէջ. ոչինչ, եթէ ոչ առաջինին յաւիտենութիւնը։ Բայց եթէ պահ մը հասած ենթադրենք այդ մշտնջենական անդորրը, եթէ ըսենք որ այդ ննջող մարդիկ, որ վաղը, քանի մը ժամ վերջը, վերստին պիտի յառնեն և շարժին՝ միւս այն անյարիր քունով կը քնանան, ինչ մեծ ջնաս կայ կամ ինչ խտիր. փայրկեան մը կամ հարիւր տարիներ առաջ կամ վերջը, ինչ փոյթ, եթէ անխուսափելի է վախճանը։— Բայց մարդիկ զիրենք կը խաբեն մէչտ։ Կը յուսան սիրել, սիրուիլ, ուսնիլ, աշխատիլ, փառք, հարստութիւն, համբաւ ժողովել. գարունը չնչել, ամառուան տօթագին և ջերմ կեանքը ապրիլ, ձմեռուան լուստապիտակ ցայգատօնները, դաշնակութիւն, բոյր, շլացմունք, տրտմունք սրտի, շառագունանք, գորովայոյզ սեղմմունք ձեռքի, վերջապէս կեանքը իր բովանդակ հրապոյրներով, կը յուսան այս ամենը զգալ, տեսնել, ճաշակել։ Բայց անոնց հետ խառն, ինչ հոգեր, որպիսի դառնութիւններ, ո՛րքան պատրանքներ, ինչ տագնապներ և անձկութիւններ, մէկը միւսէն աւելի ահռելի և որոնց իւրաքանչիւրը ժամուան մը համարժէք է երբեմն։ — Այս խորհուրդները ունեցայ, եւ ինծի կը թուէր թէ շատ գժուար չէր այն վայրկեանին խակ դադրիլ ապրելէ, և Մ.ը յիշեցի...։ Ո՛վ անզուգական ցաւ, ո՛ կարօտ հոգւոյն որ սիրով կը տանջուի. ո՛վ անեզր անմանալի տենչ որ մարդուն մէջ չի բացատրուիր. գազանի՛ք անծանօթ, անլուր և ահաւոր։ Սէ՛ր, սէ՛ր. բաժնուի՛լ մեր սիրոյն առարկային, յաւէ՛տ, և ըսել թէ ամէն բան կատարուած է, և ոչինչ գերեզմանէն անդին... — Ա՜հ, մարդի՛կ, մարդի՛կ...։ Եթէ սէր չըլլար, կեանքի վախճանը նուազ

դառն պիտի ըլլար անշուշտ։ Այո՛, հոգւոյս համայն աչքերով, խմացականութեանս բոլանդակ լուսով կը տեսնեմ, կը զգամ որ, առանց սիրոյ, մահը յաճախ անձկալի պիտի ըլլար չատերուն համար...։

* * *

« Երէկ, պատահմամբ իմացայ որ Մ. Նշանուեր է Կարապետ Ա.եանին հետ։

. . . . . .

ՏԱՐԻ ԲՈՑ ՄԸ

Կերակուրի ժամանակ չգիտնալ թէ ինչ էր կերածը. սենեակէն պարտէզը կամ ուրիշ սենեակ մը, պարտէզէն սենեակը երթալուն՝ անպատճառ բան մը մոռնալ, թաշկինակ մը, գիրք մը, քաղուած վուշոյ մը. պարբերաբար ուռիլը զգալ իր լանջքին՝ խորերէն եկած հառաչանքի մը մղումովը. առաւօտուն, երեկոյին, կապոյտին ու հորիզոնին վրայ լուսեղէն անծայրափակ դաշտերու բացուիլը ու նորէն գոցուիլը տեսնել, դաշտերու որոնց մէջէն մեղմով կը սահէին սպիտակ պատմուճանով ու ճաճանչափիւռ նայուածքով իգական կերպարաններ. անսահման բարութեան մը, ամենուն ու ամէն բանի նկատմամբ առատաբուխ սիրոյ մը բաղբոջումը հաստատել իր հոգւոյն մէջ. երազանքներու մէջ ժոլորիլ. առանց պատճառի յարատեւ փղձկելու քմահաճոյքներ ունենալ. — ահա՛ ինչ վիճակի մէջ կը գտնուէր Հերմինէ այն օրէն ի վեր ուր առաջին անգամ պարտէզին

դրանը առջեւ քանի մը վայրկեան խօսած էր Տիգրանին հետ։

Քանի մը տարիէ ի վեր այրի մնացած մօրը և երէց եղբօրը հետ կը բնակէր Իւսկիւտարի բարձունքին վրայ, բաւական չքեղ ու ընդարձակ տուն մը։ Եղբայրը, հեռագրատան պաշտօնեայ. չաբաթը մէկ երկու անգամ պատահող գիշերային բացակայութիւններ կ'ունենար, որոնց միջոցին մայրը ու աղջիկ, կղկղթ գորովով լեցուն, իրարմով ժամանակ կ'անցուն էին, իրարու կը բաւէին միօրինակ կենցաղի մը մէջ, որ երբեմն երբեմն միայն պէսպիսութիւն կը ստանար քանի մը դրացիներու այցելութիւններով։ Անոր համար որ Իւսկիւտարը ճանչցած է — Պոլսոյ Իւսկիւտարը — դժուարին չէ հաստատել այդ ընդարձակ թաղին, աւելի գիւղաքաղաքին, փոզոցներուն բնակութեանց մեծաստանի հրապոյրը։ Քաղաքն ես, գիւղն ես, ծովէն հեռու, ծովուն մօտ, անոր մէջ, երկինքին տակը, մէջը, վրան, չես կրնար ըսել։ Տրտմեցուցիչ բան մը մթնոլորտին մէջ, հակառակ ճոխ, պայծառ ու անխափան արեւին. գալարիքի, բուսականութեան փարթամութիւն մը. անապատը յիշեցնող լայն լայն պողոտաներ. բազմամարդութեան աղմուկ մը որ կը սաւառնի այդ տեղերուն վրայ. անմռունչ հանգարտութիւն մը որ կը մրափէ։ Պատուհաններուն վրայ ճերմակ, ճերմակ, շատ ճերմակ վարագոյրներ, որոնց օճառի ու առուոյտի բոյրը գրեթէ կը հոտառես. ճիշդ քովը եղրեւանիներ, ուռիներ, թժբիներ, կարծես տեղատարափով մը նոր լուացուած։ Տուներուն աջ կամ ձախ կողմը, կամ հետին, կամ առջին, գրեթէ միշտ մեծ կամ փոքր պարտէզ մը. թթենիներ, տանձենիներ, խնձորենիներ, դեղձիներ։ Ու այդ բոլոր բուսականութեան տակ թաղուած վիճակուած, բնակիչներ՝ որոնց գոյութիւնը միայն կը մատնուի գաշնակի մը ցանցառ ու հեռուէն եկող մրմունջովը, որ ժամերուն համրիչը հանգարտօրէն ու մեղմօրէն կը հոլովէ, կամ կենտրոնական շրշիւնովը տախտակամածի մը վրայ։ Երեկոները,

պարտէզի մը փակ դուռերը որ կ'բացուին, պարտէզի մը քղանցքը որ կը գուշակուի տախտակոտիին ճեղքերուն մէջէն. փթթուելի ժամն է. կենդանութեան փթթուելին, սիրոյ փթթուելին. ժամն է տաղտուկի մոռալին փարատման։ Երեւալու վայրկեանն է...։

Ահա այդ երեկոներէն մէկուն մէջ տեսակցած էր Հերմինէ Տիգրանին հետ։ Այդ հանդիպումը սովորական հանդիպումներէն եղած չէր։ Երկար ժամանակէ ի վեր արդէն, այդ երկու հոգիները իրար ոզջունած էին, հեռուէն. սրտերու ձգողութիւն, աստղերու ձգողութիւն։ Նայուածքներ կան որ լանջքին բաբախումը կ'երագին ու կարմիրին տաքութիւնը կը խուժեցնեն երեսին ու ճակատին. ու այդ նայուածքներն են նաեւ որ արիւնի կեդրոնին մէջ կը ճմլեն բան մը որուն աղաղակը կը լսես։ Դեռահաս աղջիկը կը ճանչնար Տիգրանը, անոր գրածներուն մէջ. Տիգրան գրիչի աշխատասէր մըն էր։ Բայց երկու երիտասարդները իրարու չէին խօսած դեռ։ Միայն պատուհանէն փողոցը, փողոցէն պատուհանը, դրօսավայրերու մէջ, ասդին, անդին, եկեղեցին, մարգագետիններուն վրայ, հեռուէն, միշտ հեռուէն փոխանակուած նայուածքներ, անոնցմէ որոնց վրայ քիչ մը առաջ գաղափար տուինք, առեղծած էին անոնց միջեւ համակրութեան այն թելը, չնաշխարհիկ ոսկիէ հիւսուած, որ գողտր ու զգայուն հոգիները իրարու հետ չփման մէջ կը դնէ։

Եւ այդ երեկոյին, պարտէզին դրանը առջեւ, քանի մը սուղ վայրկեաններու մէջ, ամէն բան իրարու ըսած էին, շատոնց իրար ճանչցող բարեկամներու պէս՝ կարգ մը բաներ կարգադրած, խել մը խոստումներ իրարու տուած ու իրարու խոստովանած էին քանի մը ներքին գաղտնիքներ որոնք զարմացան տեսնելով որ իրարու չատ նման էին։

Ու այդ ժամանակէն ի վեր — դեռ միայն քանի մը շաբաթ էր — ծաղկատի աղջիկը կը գտնուէր հոգեկան այն

կացութեան մէջ որուն անունը սէր է։ Վարդագոյն օրերու հեւասպառները, անզուգական գեղեցկութեամբ արշալոյսի մը նման, կը ժպտէր իրեն։ Երջանկութեան ապագայի մը խոստումը կը հնչէր իր սրտին անպատմելի անուշութեամբ։ Արգելք մը չկար այս ամենուն դէմ. մօրը անեզր սէրը՝ իր եբանութեան առհաւատչեան չէր միթէ. և յետոյ, Տիգրանի ընտանեկան դիրքը կը համապատասխանէր իրենին։ Ուրեմն ապահովուած էր դրախտը։

Սակայն, այդ առաջին տեսակցութենէն յետոյ բաւա կան օրեր անցած էին, ու Տիգրան չէր երեւցած։ Հերմինէ չատ կը փափաքէր գիտնալ անոր լինչ ընելը։ Զբաղում մը աւելցած էր իր սովորական զբաղումներուն վրայ, ու այս նորըստացած ուշադրութիւնը կը սուզէր իր մէջ ամէն մանրուքները, եւ ատոր համար աւելի անուշ էր։ Անհանգիստ չէր. ինչո՞ւ ըլլար. ինչ անպատեհութիւն կրնար խափանել գուշակուած, բաղձացուած արեւը որ նոր ծագեր էր։ Անտարակոյս գործ մը, գործեր արգելք կ'ըլլային իր նշանածին...։ Նշանա՜ծ. իրա՞ւ. ինչո՞ւ չէ. լուրջ և ուղիղ հոգիները պայմանագրական ձեւակերպութեանց պէտք ունին միթէ խոստանալու եւ խոստումներ կատարելու համար։

Եւ այդ բառը, նշանած, իր էութեան ալքերուն մէջ կը հնծէր, կը մրմնջէր, անուշ, անուշ, անգամանալի, անտեղի-տալի թռչունի մը պէս։ Ինչոր աննման ծաղիկ մըն էր, որ կը բացուէր իր երկինքին մէջ։ Կապել իր գոյութիւնը այնպիսի գոյութեան մը հետ, որ գիտեր թէ վեհ էր ու բարձր, իր ուզածին պէս։ Վասն զի անոր երկերուն մէջ տեսած, կարդացած, ճաշակած էր անոր հոգին, հաւատացած էր անոր մեծութեան։ Միթէ գրական գործերը հեղինակին էութեան պատկերը չե՞ն. ո՞ր ճշմարիտ գրագէտը, ո՞ր ճըշմարիտ բանաստեղծը չի ղգար, չէ ղգացած լինչ որ կ'արտայայտէ, չարտայայտեր լինչ որ կը զգայ։ Անգղը աղաւնի կը ծնի՞. վագրը եղնիկի մայր կ'ըլլա՞յ երբեք։

Ընկերը ըլլա՛յ այդ էակին, որուն լանջքին տրոփումնե-

բուն իր կուրծքին տակ դղչելը կը զգար. ինչ տեսլական:

Ու Հերմինէ ամպերուն մէջն էր, զգլխած. հեշտալի՛ գլխու պտոյտ, որուն մէջ կը թուէր իրեն որ թեւեր կը բուսնէին ուսերուն ու ահա պիտի սլանար:

* * *

Ուժգին, բուռն, լուրջ արարածներն անոնք, վիրկութեան գործին աստառները: Ամենափափուկ, ամենէն մեծատաքսակերպ կեղեւին տակ, կեանքի կրակէ ալիքն է որ կը խոխոջէ, ազատութեան սիրոյն զոհուելու պատրաստ առիւծն է որ կը մռնչէ: Ցեղափոխութեան, ինչ որ ալ ըսեն, վեմ գործին նուիրուածները առնական բան մը ունին իրենց ճակատին վրայ, որ կը ներշնչէ զարմացում, ու պատկառանք: Պաշտուելի նմանող զգացում մը կը համակէ զինչ այդ մարդոց առջեւ ու կը խոնարհինք, ու խոնարհած ատենիս կը բարձրանանք անոնց հետ. և, եթէ առիթ չունինք անոնց պէս ընելու, անոնց պէս ըլլալու, կը ջանանք փարատել մեր մարդկային տկարութիւնները, կը նկրտինք մեծնալ՝ անոնց վրայ սքանչանալու արժանի ըլլալու համար: Վասն զի անոնք լեռան գագաթին մօտեցողներն են, անխոնջ մագլցողները, անվհատ ուսհվիրանները, հայ ճակատագրին բարւոքման, այդ նոր Ոսկեդեղմին, աստղման արկածախնդիրները, բայց ի՜նչ արկածախնդիրներ...: Համբուրելի՛ ճակատներ որ, ըմբոստ, կը պչնուն կը սեւեռին վեր, բարձունքին նկրտելով. մինչդեռ մենք դեռ վարերն ենք, աստրոտին մօտ, հաղիւ համարձակելով վեր նայելու, ա՛յնչափ ահարկու է ապառաժուտ Աւետեաց ցցուածքը և քըստմնեցուցիչ:

Ոմանք կը կարծեն թէ անոնք անհամբերներն են, անխոհեմները, տաքգլուխները. սխա՛լ. պարագաներ կան ուր խոհեմութիւնը արկածութիւն կ'անուանուի, համբերութիւնը՝ վատութիւն: Թող չրջահայեացները իրենց պահեն իրենց

քաղաքագիտութիւնը. թող անտարբերները իրենց մեզի ծռցին մէջ գգուեն և ուրիշի չտան իրենց թուլամորթ կենսասիրութիւնը, դանդաղ թոյն որ առ առաւելն հասարակ վախճանի մը կ'առաջնորդէ զիրենք և որմէ, սրդոզած հիւանդներու պէս, գլուխնին պժգանքով անդին կը դարձուենն անոնք, միւսները, ըմբոստացածները, ընդվզողները: Ձենք առաջարկեր որ ամենքն ալ իրենց գոյութեան պատրագը բերեն հայրենասիրութեան սեղանին վրայ. բայց չկրնանք գոնէ բռնութեան լուծէն աւելի՝ անէացումը նախընտրողները, չքամահրենք յամառ անհրկիւղները: Անոնք մեզմէ մեծերն են, մեր աւագները, մեր պարծանքը, հայ ցեղին պատուոյն դրօշակիրները: Անտարակոյս խօսքերնիս անոնց համար չէ, եթէ կան երբեք այնպիսիներ, աւա՛ղ, որ ուրիշին ձեռքովը չագանակները կրակէն դուրս կը հափշտակեն, որ մատերնին ջուրը թաթխել չեն ուզեր, որ ինձի պէս, քեզի պէս, անոր պէս, բուռն մահէ կը սոսկան, բայց որ կենսասէրէ հայրենասէրի հոլերը կ'առնեն՝ ողորմելի կերպով անդորրաւէտ քանի մը տարի աւելի ապրելու համար. աճապարներ որ երեսնին մուր կը քսեն իրենց որովայնին մարսած միսը պատրուակելու համար:

Ուստի, չորս հոգի էին անոնք. Ղալաթիա, խանի մը սենեակին մէջ հաւաքուած, Տիգրանին ու Հերմինէին տեսակցութենէն երկու օր վերջը: Տիգրան անոնցմէ մէկն էր:

Կարեւոր, շատ կարեւոր գործ մը կար ի գլուխ հանելիք. եկած էին կարգադրելու և որոշելու թէ ո՛վ պիտի կատարէր զայն: Տիգրան ընտրուեցաւ:

Չկայ բան մը աւելի սրտագրաւ քան այն դիւրութիւնը որով այդ տեսակ ընտրութիւնները կը կատարուին և կ'ընդունուին: Խրախո՛, վէս, շատ բնական բան մը ընող մարդու մը պէս, այն որ կ'ընտրուի կը ստանձնէ խաչը: Խա՞չը. ի՞նչ խաչ. պարտքը խա՞չ է միթէ:

Տիգրան, այն կարճատես խօսակցութեան մէջ զոր ունեցած էր դեռատի աղջկան հետ, բան մը չէր ըսած անոր

իր մասնաւոր հանրային գործերուն վրայ. Հերմինէ անտեղեակ էր վիտալին հակառակ կողմին, և միայն երկրորդ տեսակցութեան մը կը սպասէր՝ մօրը խօսելու և ամէն բան յայտնելու համար:

Բայց երբ երիտասարդը լրջօրէն խոստացած էր կարգ մը բաներ, իր առանձին գործերը աչքի առջեւ չէր ունեցած. ատոնք հաշիւի չէին դրուեր: Երբ մարդ նուիրական գործին գործաւորն է, ամէն պատահականութիւն հաւանական է, հետեւաբար զանցառելի: Ժամերով, օրերով, շաբաթներով պատնէշին վրայ կանգնած սպասող պահազօրքը անօթի չի մնար: Ով որ դեռ կը հնչէ՝ պիտի ուտէ.

Տիգրանին ստանձնած գործը որչափ կարեւոր էր՝ նոյնչափ ալ դժուարակնճիռ. չյաջողեցաւ ոստիկանութեան ուշադրութենէն ու խուզարկութիւններէն խուսափելու:

* * *

Կեդրոնական բանտին մութ նկուղներէն մէկուն մէջ, քանի մը օր յետոյ, գիշեր մը, քառմնելի գործ մը կը կատարուէր: Դուրսը, դրանը առջեւ կեցած քանի մը պահապաններ, դալկահար, մազերնին գլուխներուն վրայ քըստմնած, աղեխարշ հեծիւններ կը լսէին: Այդ հեծիւնները, նախ և առաջ զսպուած, խեղդուած, բայց ուժգին դարձեալ, հետզհետէ կը նուաղէին, կ'անօսրանային, կը մարէին...: Հոգեվարի հռնդիւններ դարձան անունք, ու յետոյ... լռութիւն:

Տիգրան, հարցաքննութեան տանջանքներուն չդիմանալով, մեռած էր:

* * *

Մայիսի առաւօտ մը: Իսկիւտարի բարձունքներուն վրայ, նորածագ արեւը, որ դեռ իր բոլոր ոսկին չէր սփռեր, մշուշի սպիտակութիւն մը կը ծաւալէր: Ոչինչ աւելի

հրապուրիչ քան այդ մէկ քանի վայրկեանը: Հազիւ արթնցած թռչուններ, հեռուէն հեռու, տագին անգին ձայն կուտային իրարու: Ցօղաթուրմ տերեւները՝ լոյսը վերստին տեսնելու ուրախութենէն կարծես՝ կուլային: Դեռ խաղաղութիւնը, անսահման, կը թագաւորէր: Կեանքը, էակներուն ծոցին մէջ դեռ կէս քուն կէս արթուն, կը դանդաչէր: Ցաւխտենական Իսկը աչքերը կամաց կամաց կը սկսէր չփել՝ թմրութեան արբեցութիւնը փարատելու համար: Ջամլըճայի բարձրերէն, վերէն, հորիզոնէն, կապոյտէն, անհերեւոյթէն, անտեսանելիէն, մէկը, հսկայ մը գալու մօտ էր, կեանքը, արթնութիւնը, շարժումը, այսինքն արեւը:

Հերմինէի տանը պատուհաններէն մէկուն վարագոյրը շարժեցաւ: Պատուհան մը բացուեցաւ: Հերմինէն էր:

Կանուխ ելած էր:

Դուրս նայեցաւ: Ճերմակ գիշերահանդերձին վրայ կը հոսէին ճոխ մազերուն թխպայորդ ալիքները, յորդառատ: Աչքը հորիզոնին կողմը սեւեռեց. կը մտածէր: Որո՞ւ կ'երթար այդ առաջին մտածումը. որո՞ւ կ'երթայ ծաղիկներուն առաջին նայուածքը. ո՞չ ապաքէն արեւուն:

Տիգրան այդ հոգիին արեւն էր:

Ու Հերմինէ կը հաշուէր մտովին այն աչքդ առածին չափ հեռուն երկարող շարքը մայիսի առաւօտներուն զոր Տիգրանին հետ մէկտեղ պիտի տեսնէր, քով քովի, ծունգ ծունգի, շունչ շունչի, լինքը կատակի համար անոր յօնքերուն մէկ քանի թելերը քաշելով, ան ալ կատակի համար իրեն ծոծրակին միսը թեթեւ մը շատ թեթեւ կսմթելով: Այս վերջին գաղափարին՝ սարսուռ մը ունեցաւ: Ոտք ելաւ, գրեթէ ժպտելով, ու սենեակին խորերը անհետացաւ:

ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ ՆԵՂՈՍԻ ԱՓԵՐԻՆ

ԱՆԱԼԻԱ ԵՒ ԷՍՄԱ

Կալիլա և Էմմա, կրօնքով ու երիտասարդութեամբ լեցուն երկու գեղանի արարածներ, ազգաւորութեան ժանգին մէջ կը սկսէին փտիլ, իբրեւ երկու մարգարիտ ագբիւսին մէջ գլորած։ Անոնց այդ վերաբան կը բաղձայէր անոնց համար նորէն սկսելու զարհուրելի ցականքի և տուայտանքի կեանք մը։ Դրացի էին։ Հակառակ իրենց ոտքերուն ցեխին, վասն զի գուլպայ կամ կօշիկ բնաւ չէին յիշեր հագած ըլլալ, և ծխահեղձ ու շատ գէշ օգտաւորուած իրենց բնակարանին ապականիչ մթնոլորտին, քանի մը վարդեր կ'ուրուանկարուէին անոնց դէմքին վրայ, որուն մէջ կը ճեղքուէին երկար ու գանգուր թարթիչներով եզերածիր լայն ու երկայն աչքեր, թաւշանման կապոյտ մը մէջտեղը փրթթող խոշոր կակուղ բիբերով, պերոզակ գոհարի մը վրայ ընդելուզուած երկու սեւ սաթի նման։ Կալիլա, որ տարիքով աւելի մեծ էր, ըսաւ օր մը իր դրացուհւոյն. «վաղը կուգա՞ս ինձի հետ, երթանք մեր ծնողքէն գաղտուկ, Պ.ի աղբիւրէն ջուր խմենք և մթնոլորտին կապոյտ վճիտ հոսանուտները արեւուն մեծապայծառ լոյսը կը ծծենք, և անով կ'արբենանք։ Ա. հանդէս կայ. Մ.ի տարեդարձն է, ծնողքնուս բան մը չենք ըսեր։ Իպրահիմն ու Զայտանն ալ կը տեսնենք թերեւս։

Մլուսը պատասխանեց. «կուգամ»։ Ու յաջորդ օրը երկու գեղատի աղջիկները դէպ ի Պ. կ'ելլան հայրենի տունէն, երթէ տուն անունը ներելի է տալ գետնի վրայ երկնցող մութ, ծխամած, խոնաւ տեսակ մը նրբաւղիի, որուն մէջ էշ մը եւ ութ հոգի գիշերը կը պատսպարուէին։ Զարդարուած էին իրենց ամէնէն գեղեցիկ հագուստներով, հնաւթենէ և մաքրուած ցեխէ արդէն մնխրագոյն սեւ կտաւէ իրենց երկայն պարեգօտը, մէկ հատը տասը փարանոց օղեր ականջներուն, և բազուկներուն ապարանջաններ, որ անոնց ճախարակեայ թռւխ ծղիքներուն կը գալարուէին, իբրեւ ճերմակ ու կապոյտ գեռուններ երկար ձմեռէ մը գորշացած կրկին ոստերու շուրջը։

Գացին ամէն ուր որ բազմութիւնը կը կուտակուէր։ Բայց նախ գացին աւազանի մը եզերքէն ջուրերուն մէջ իրենց պատկերը դիտելու։ Երբէք զիրենք այնչափ ազուր ու սիրուն չէին տեսած. իրենք զիրենք համբուրելու փափագ ղգացին։ Իրենց աչքերը թռւեցան իրենց նոր բացուած և ջուրին մէջ լողացող կուսածաղիկներ. կարծեցին թէ իրենց շրթունքները վառ հարսնուկներ էին գարնային թեթեւ հունչերուն համբոյրին տակ սարսռուն։ Ուրախութիւնը յաճախած էր իրենց այտերուն վարդերը, և շուշաններ դրած էր իրենց ճակտին վրայ։ Նայեցան կարապներուն, որ վաղնջուց փոքրիկ նաւակներուն նման, սպիտակափայլ, կը սահարկէին հարսնամատներու մէջէն։ Քանի մը գաշտածաղիկներ քաղեցին և մազերնուն մէջ դրին։ Վերջը հանդիպեցան իրենց դրացիներուն, Զայտանի ու Իպրահիմի որ իրենց քանի մը բառեր ըսին, բառեր որ զիրենք չիկնեցուցին։ Անոյշ տաքութիւն մը կը սողոսկէր իրենց կուրծքին մէջ։ Սրտի տարօրինակ սեղմուծներ ունեցան։ Կը զգային թէ լալերնին եկած էր. զարմացան։ Այժմէն անկարեւոր բաները կը խընդացնէին զիրենք և կը մերկացնէին փղոսկրագոյն նռնահատիկներու շարք մը։ Կալիլա՝ Էմմայի ըսաւ որ շատ գեղեցիկ էր։ Էմմա նոյն բանը փոխադարձ անոր ականջին։ Երբեմն այնպէս կ'ըլլար որ իրենց երիտասարդ դրացիները, Իպրահիմ ու Զայտան, անոնց եռանէն, գրեթէ քով քովի կը յառաջանային բազմութեան մէջէն։ Շաքարեղէն կերան. օշարակ խմե-

ցին։ Անապատին եղերքը կանգնուած վրաններու տակ մտան։ Երիտասարդներ խնդալով իրենց բարեւ կուտային։ Ուրիշ երիտասարդներ կ'ուղղէին իրենց բառերը զոր չէին հասկնար, բայց որ ոսկիէ գնդասեղի խայթոցներու կը նմանէին։ Վերէն ճառագայթումներ կը տեղային։ Ոտքերնուն տակ կը զգային հասանքներ, որ ջուրի հոսանքներ չէին։ Գետնէն արբեցուցիչ գոլորշիներ կը բխէին։ Կարծես թէ անթիւ անհամար բուրվառներ կային ցիրուցան ասդին անդին որոնցմէ այրած զմուռսի, կինամոնի և կնգրուկի ծուխի պաբոյրներ օդին մէջ կը գալարէին, գորշ կապոյտ հաստ վիշապներու նման։ Եգեմային չունչեր գոգցես այդ կաւշաններուն կրակը կ'արծարծէին։ Վերջը մտան տեղեր ուր սեղաններ կային ակազուն համադամներով ու պտուղներով, անոնցմէ որոնց յաւիտենութեան չափ երկար ժամանակէ ի վեր աչք ուներին։ Իրենց դրացիները իրենցմէ հեռու չէին և հիմայ տեսակ մը կը նայէին իրենց։ Ջուրի գաւաթներով կարմիր հեղուկ մը կը խմէին։ Իրենք ալ խմեցին անկէ։ Ընտիր երեւցաւ իրենց, թէպէտ քիչ մը բարկ։ Դարձեալ խմեցին։ Սքանչելի էր. երակներուն մէջ թաքուն բոց մը կը սողսկեցնէր, բայց բոց մը որ չէր այրեր, այլ կը զովացնէր։ Իրենց շուրջը կը պռչտային, կ'երգէին. և այդ երգերուն որոշ մասերուն՝ ուրիշներ բացագանչութիւններ, թառանչներ կը հառաչէին, որ կը նշանակէին. «Թող մահը գայ հիմայ»։ Պահ մը, կալիլա, առանց գիտնալու թէ ինչպէս, լսեց իր իսկ ձայնը, որ ամէնուն ձայնին հետ կ'երգէր։ Իր նայուածքները կը լողային ուրիշ նայուածքներու վրայ որ կրակէ էին ծերանեփայլ դէմքերու և լայնափեռեկ բերաններուն վերեւ, որոնց մէջ կը ցցուէին խոշոր սպիտակ ակռաներ, որոնք կարծես խակ ու կանաչ խնձորներ խածնելու կը պատրաստուէին։ Յետոյ, լսեցին որ ամբոխը, ատուարացած, կը ճչէր, կ'աղաղակէր, կը գոռար. դիւական աղմուկ մըն էր, խլացուցիչ ժխոր մը։ Այլ եւս մարդեր չէին որ կ'երգէին, ոչ, ահեղ հաւերգութիւն մը, ծնծղաններու, փողերու, սրինգներու, դափերու, ծափերու ցնորիցուցիչ համանուագ մը, լաւ եւս՝ չարաձայնութիւն մը։ Այդ խօլ ու կատաղի ցնծութեան առջեւ, պիտի ըսէիր որ բախտը կամ ճակատագիրը այդ վիակ ու վերջին օրը տուած էր անոնց վայելելու և զուարճանալու համար, թէ վերջը պիտի մտնէին հողին տակ, և այդ կարճատեւ ու վաղահաս վայրկեաններէն օգուտ կը քաղէին փութով պնդութեամբ ապրելու ուրախութիւնը ըմբռնելու համար։ Անլուր վշտով խառնուած խնդիր մըն էր այդ։ Հիմա, էսմա և կալիլա կը զգային որ դեմքերնին կը բացակիղէր, կրակ մը կը խոխոջէր իրենց լանջքին տակ։ Աչքերնին բաց պահելու համար աներեւակայելի դժուարութիւններ կը կրէին, և կալիլա նշմարեց որ էսմայի վերին թարթեւանները ստորիններուն վրայ կ'իյնային և կէսէն աւելի կը վարագուրէին բիւրերը որ կը մեռնէին ու կը մարէին։

Իպրահիմ ու Զայտան այժմ ճիշդ անոնց քովն էին, նըստած։ Դեռահաս աղջիկները ուզեցին ոտք ելլել, դուրս ելլելու համար. չկրցան. կապուած, կաշկանդուած, գանգուած էին գոգցես նատարանին որուն վրայ բազմած էին և որ հիմայ կապարէ էր։ Ականջներնուն մէջ բզզիւններ կային։ Անդադար մակերեսի տզզիւնով մը լեռնաւոր մեծամեծ ժեռուներ կը սաւառնէին ու կը ծփային իրենց գլխուն վերեւ։ Մերթ ընդ մերթ փայլակներ կ'արշաւէին անջրպետին մէջէն։ Գիշե՞ր էր, ցերեկո՞ւկ էր. չպիտի կրնային ըսել։ Երբեմն երբեմն կը զգային որ ապարանջաններով բեռցուած իրենց բազուկները կը բռնուէին հրեղէն ձեռքերու մէջ և կը սեղմուէին իրենց մամուլի մը մէջ։ Դատարկութեան մէջ կասուած կարկեհաններ կը փթթէին յանկարծ ու կը մարէին հետզհետէ։

Վերջապէս, ոտքի ելան, գեղեւուն, կրթնած իրենց դրացիներուն որ, իրենք ալ, կ'երերային, բայց իրենցմէ զօրաւոր էին և կարող ղիրենք վեր բռնելու։ Անցան հոծ բազմութեան մը մէջէն։ Ան յաւիտ պատրաստուած կրպակ-

ներ, խանութներ, չուկաներ, վաճառանոցներ, ուր շաքարեղէն կը ծախուէին, ճաշարաններ գետնի վրայ, ուր կը ծխային ադտոտ, շատ ադտոտ և նոզկալի բոյրով խորոված-ներ ու խորտիկներ. էշեր որոնց վրայ կը հեծնէին աւլուքով լեցուն մազերով կիսամերկ ու մթարոտ մեռոտ նայուածքով շատ ադտեղի ստամբակներ, էշեր որ կը զռայլին վազելով, սաներ ու կաթսաներ կործանելով, անցորդները հրմշտկելով. կախորրաններ բարձր, շատ բարձր տրապէզներէ կախուած, չուաններուն բոժոժներ կապուած որ ոդբագին կանչ մը կը շռնչէին, կիներ կախուած անոնցմէ, կիներ որ կ'օրօրուէին, հերարձակ, ապիճներ, անառակ, կապիկէ աւելի տգեղ դէմքերնին ծնգոյրով ու ծարիրով մալակոնած, լարախաղացներ, գուշակներ, ձեռնածուներ, գուսաններ, և այդ ամէնուն մէջէն զարհուրելի խառնակութիւն մը երգերու, հնչիւններու, խռպոտ ձայներու, կերակեր ճիչերու որ երգ ըլլալու յատկնութիւնը ունէին եւ զոր կը ճզային ադքատութեան մէջ մաշած հալած անօթի և ցնցոտիներով հագիւ ծածկուած երգիչներ և երաժիշտներ, որ չես գիտեր ուրկէ եկած էին:

Եւ երկու աղջիկներուն գլուխը հետզհետէ աւելի կը սկսէր գառնալ, այն աստիճան որ չէին կրնար այլեւս կանգուն մնալ զիրենք վեր բռնող առնական բազուկներուն հակառակ:

Յանկարծ կալիլա զգաց որ ծղիքէն բռնեց մարդ մը որ հեռէն կուգար և որ, արբեցած, չէր տեսած երիտասարդուհիներուն երկու ընկերները, վասն զի բազուկէն բռնելով հանդերձ, բիրտ ու կնահաճ բառ մը ուղղեց իրեն: Կալիլա գլուխը հոն դարձուց, ցնցում մը ունեցաւ. ճանչցած էր իր հայրը որ, ան ալ գինով և չարաչար գինով, անպարկեշտ կին մը կարծած էր զինքը. և հիմայ, առժամայն բռնածը թողլով, ապշած, աչքերը լայն ու լայն բացած, կը նայէր մէյ մը աղջկանը, մէյ մը անոր ընկերուհիներուն: Չէր կրնար խօսիլ: Աղջիկը կը սարսռար, գոյնը, վառ կար-

միր, քիչ մը առաջ ճերմակ եղած էր, չմարած կիրի նման ճերմակ: Շրթունքները աներեւութացած էին: Այն առեն, հայրը սա բառերը միայն կրցաւ հեւալ. «Անզգա՞մ, թշուառական՛ն, ի՞նչ է սա:»

Առժամայն կռիւ մը կը բացուի հօրը և երկու երիտասարդներուն միջեւ: Ամէնքն ալ արբշիռ էին: Եւ խառնուրդին մէջտեղ, ուժգին բռնցի հարուածներու մէջ որ կը սպառնային զիրար չախչախել, կոխտումներու յարուցած փոշւոյ ամպի մը մէջտեղ, կալիլա և Էսմա աչքէ կորսնցուցին մարտնչողները, և նուաղեցան: Կարծես անարգիլ ժայռ մըն էր հրեղէն որ ինկաւ փչալով մարեցաւ ճահիճի մը մէջ, ի քթթիլ ական լռեցնելով գորտերու բազմութիւն մը, որ անոր մէջ կը կարկաջէին:

Հետեւեալ օրը Էսմա և կալիլա երկուքն ալ վռնտուեցան հայրենի բնակարանէն, որ անչուշտ աշխարհիս ամենագառն խեղճութիւններէն աւելի բան մը չէր արժեր, բայց որ մինչեւ այն առեն թափառայած ու խառնաշնաց կեանքի մը ժանտախտներէն զերծ պահած էր զիրենք: Փոդոցը մնացին, ուր ամէն օր մոլութիւնը գիրկը կ'առնէր զանոնք որ անօթի չմեռնին: Շատ չանցաւ որ կանգնելու համար. բայց երբ անգամ մը այդ ադբին մէջ կ'իյնան, դիւրաւ չեն կրնար դուրս ելլել. ճահճախուռ ծովեզրի մը պէս է այն որ կ'առնէ կը հափշտէ մարդը, եւ որչափ չանքեր ընէ մարդ զինքը անկէ ճողոպրելու, այնչափ աւելի կը թաղուի տղմին մէջ: Եղան լինչ որ կը սոսկամ ըսելու: Աւելի թշուառ քան ամէնէն թշուառները. անոք ծերունի կոյրէն, որ հաց չունի, աւելի ողբալի. աւելի խեղճ քան լքեալ ցականքը, քան առանձինն մնայնակ հիւանդութիւնը, քան գրգռահիներով հագիւ ծածկուած ազազուն տղմաթաթաւ վտքրիկ էակները որ, հրապարակներուն մէջ, անուշաբոյր ծաղիկներ կը ծախեն, և որ այնչափ զզուելի են շատ անգամ՝ որ կը մերժենք մերժել զանոնք, վախնալով որ կը խռնարհինք մինչեւ անոնց ցնցոտիները: Անոնց համար

կեանքը ազնկայայզ և հոգեմաչ յաջողութիւն մը եղաւ անաբիւ ցաւեկներու և սպիտակ, բայց նողկալի սպիտակութեամբ, գիշերներու։ Երկար առեն, միշտ բոկոտն և հեբարձակ, վազեցին գժնեայ գոյութեան ճանապարհին մէջ, ուր այնչափ թշուառ արարածներ անլուր տառապանքներով կը չարչարուին, որ յաճախ լի է անքուն անցած գիշերներով և առանց հացի երեկոյ եղած ցաւեկներով։ Ու օր մը, հիւանդացան։ Այդ տեսակ հիւանդները քիչ անգամ ապաքինութիւն կ'ունենան, և գրեթէ միշտ կը վերջանան առանց հնձելու, լուռ անմռունչ փրկութեան ուրախութեամբը պատարուն։

Եւ մեռան գրեթէ առանց լացող մը ունենալու։ Զըրկուեցան նոյն իսկ այն մխիթարութենէն, զոր ամէնէն ապերջանիկներն անգամ կ'ունենան մտածելով որ այս կեանքէն յետոյ, որուն մէջ մէկը չգիտց իրենց վրայ, երբ հողին տանին զիրենք, մէկ երկու պառաւ կլիներ թերեւս պիտի լան իրենց վրայ, կամ թէ, երբ իրենց անշնչացած մարմինը բանտարկող դագաղը տանին, առջեւէն քանի մը խեղճեր, ընդհանրապէս կոյր, անտարբեր ցած ու հառաչ ձայնով մը մրթմրթալով մահու սիօրինակ երգը, եաեւէն ալ քանի մը լալկան կլիներ, պիտի երթան՝ մերթ ընդ մերթ բազուկնին գալարելով և ճիչեր արձակելով։

ՀԱՑՐԵ՛Ր, ՀԱՑՐԵ՛Ր

«Գիրքս երբ որ լմնցնեմ, այն ատեն աս նեղութենէն կ'ազատիմ։ Աղին անգլին, Պուլկարիա, Պոլիս, Իզմիր, բաւական բարեկամներ ունիմ։ Պրակ պրակ կը տպեմ, և կը պաըտիմ կը ծախեմ։ Երկու երեք հարիւր ոսկիի չափ կը հանեմ, ու այն ատեն... կ'ուզե՞ս տեսնալ գիրքս։ Կեցիր, քիչ մը կարդամ, նայէ»։

Եւ պատռտ, մաշած, թեզանիքները պատռտած, օձիքը իւղոտութենէ ճերմկած զգեստին ձախ կողմի գրպանին խորերէն, որ մինչեւ մէջքը կ'իջնայ կը հանի, կը հանէ մանր տետրակ մը բարակ գորշագոյն թանձրիտէ կողքով, ու կը սկսի բամբ, հանդիսաւոր, շեշտերով յաճախ ուռած ձայնով մը կարդալ մատիտով գծուած խոշոր խոշոր գիրերը։

Աստուծոյ մեծութեան, աշխարհի ունայնութեան, մարդկային հոգիին Աստուծոյ մէկ մասնիկը ըլլալուն, մարդկային ազկազկութեան և անկատարելութեան վրայ ճառող, վճռաներով ընդմիջուած, երկրորդ կամ չորրորդ դարու աստուածաբաններէն և բարոյախօսներէն յիշեցնող վարդապետական գրուած մըն է, տեղ տեղ ծակուած աննշանակ, սնամէջ, վերջացուցոյց բացատրութիւններով, վհատեցուցիչ այլաբանդակութիւններով և անհասկանալիութիւններով, որոնք կը մատնեն զիրենք ծնող ուղեղին հիւանդութիւնը։

Զարս կամ հինգ խորունկ խորշումներ կ'ակօսեն յոգնած, յոգնած ճակատը, ու պահ ընդ պահ կ'իջնան փոթուելով կը ճնշեն առողջադէմ հիւանդի աչքերուն վրայ կամարացած երկար յօնքերը։ Երկնցած անխնամ անվիրայ մօրուք մը, որէ տարօրինակ կերպով զերծ են այտերն ու թուշը, կը շրջանակէ մեզի անծանօթ մտատանջութիւններէ և հալուած հոգերէ խանձած դէմքը։ Ատենօք խարտեաշ եղած թխորակ մազերը կ'երկննան մինչեւ երկու ուսակրներուն

մէջտեղը։ Եղերոյքը ազատէն սեւցած ֆէս մը կը բարձրանայ՝ անհեթեթ՝ անգուսպ մազերուն վրայ։ Ասորի կամ Ղպտի կամ Արաբ խմաստակ խորհողի կերպարանքին հետ խառն՝ տանջուած, արեւակէզ, աստանդական Ցիսուսի վայրենի տիպար մը։

Կը հարցնեմ իրեն թէ, իր վիճակին դառնութիւնը մեղմելու համար, ինչո՞ւ չի դիմեր իր եղբայրներուն օգնութեանը, որոնց համար կ'ըսէ թէ բարեկեցիկ վիճակ մը յօրինած են իրենց։

— Եղբայրներուս դիմե՞մ...։ Հպարտութեան կը ձգե՞մ։ Անոնք արդէն թշնամիներս են։

— Ինչո՞ւ Տ*.ին չես երթար, ազգական է քեզի։

— Անգամ մը գացի, վռնտեց։

— Բ*.ին չե՞ս դիմեր։

— Անգամ մը դիմեցի, գէշ կերպով վռնտեց։

— Ս*.ին յայտնա՞ծ ես կացութիւնդ։

— Փորձեցի անգամ մը, արտաքսուեցայ։ Այժմ տէզ նամակներ կը ցրուեին լինձի համար՝ ապսպրող որ զիս նեղեն, վռնտեն, ծեծեն։

— Ո՞վ կը գրէ այդ նամակները։

— Ես գիտե՞մ. հաւանականաբար եղբայրներս. կ'ուզեն որ տանջուիմ, կ'ուզեն որ անօթի մնամ, կ'ուզեն որ մեռնիմ։

Եւ այս գերեզմանաբոյր բառերը կ'ըսէ ամենէն պարզ, ամենէն բնական բաները ըսելու պէս, անվրդով, գրեթէ զուարթ ու ժպտուն դէմքով։ Մէյն, երբ խօսք կը բացուի հօրը մահուան թուականին վրայ, ճակտին փոթերը աւելի կը խորունկնան, ցաւի մռայլ մը կը տարածուի կարմրագոյն մոյնքը, և արտասուաթոր ձայնով մը՝ որ կը նմանի հատ պատի մը տակին խողխողուող մարդու մը «օգնութի՛ւն» պոռացող խաւար հնչդիւնին.

— Երթն ու կէս տարեկան էի՝ երբ մեռաւ։ Չա՛ղակ մինքս եկաւ, պատկերս տեսա՞ծ ես։

— Չէ՛։

— Կեցիր ցուցնեմ։

Ու զգեստին մէջս գրպանին անդունդէն կը հանէ ծանր ծանր և խնամածու չրջահայեցութեամբ, պէտի ըսէի գուբանքով, սուրբի նուիրական նշխարի մը դպչելու պէս, կամացուկ ճերմակութեամբ կտաւէ ծրար մը, որուն քանի չափ ծալքերը կը պարզէ՝ մէյտ ծանր ծանր, և դուրս կը հանէ կրկին կենդանագիրներ, մանուկի մը և մարդու մը։

Կը նայիմ...։

Ո՛վ անցեալին հեռաւորութիւնները։ Ո՛վ երկար ժամանակէ մը ի վեր մոռցուած, կարօտցուած ու մէկէն ի մէկ, կեցած տեղդ, առանց գիտնալու թէ ինչպէս, մտքդ լինկած իրերու կամ դէմքերու բուռն և արտաշարժ վերյուշում։ Վասն զի — անշուշտ չատերու ալ կը պատահի այս բանը — երբեմն, կայծակի արագութեամբ մեր յիշողութեանը վրայ կը յարձակի և մտքերնիս կը յափշտակէ կը գրաւէ հանակ ծանօթ կերպարան մը, դէպք մը, որ ջնջուած, կորսուած, մեռած էր այլեւս մեզի համար. ու վերըստին կը յերիւրենք մտառմի անոր յարակից պարագաները բառ մը, ակնարկ մը, ոչինչ մը, որ իր տեղը ունեցաւ մեր հոգեկան ու մտաւոր գոյութեանը մէջ. ձեռք մը զոր սեղմեցինք, քրքիջ մը զոր արձակեցինք, հառաչանք մը, արցունք մը՝ լինկած հալած անցեալ յաւիտենութեան մէջ, և որ պատճառ մը չկար որ վերագտնար և յարութիւն առնէր մեր մէջ։ Եւ ամբողջ հինգ աշխարհ մը կը վերակերտուի մեզի համար, ու կը զգանք որ, մեռած կամ ողջ, քիչ կարեւորութիւն ունի, այդ երեւումը մէկ մասը կազմեց մեր էութեանը, մաս մը որ աւրուած գացած էր, ու հիմա կեանք հագաւ եկաւ քովերնիս, ուրախութիւն մը նորէն ապրեցնելով մեզի, կամ վիշտ մը վերարծարծ հանելով մոխիրին տակէն, դէպ ի հոգ վոխադրելով մեզի ամառ լուսնկայ իրիկուան մը մէջ՝ ուր առաջին անգամ սիրտերնիս ուժգին ուժգին տրոփեց՝ բազմութեան մը մէջ՝ ուր անմոռանալի հրճուանքը ունեցանք դիմակի մը տակ պահուըտած և ինքզինքը կեղծող ձայնի

մը քանի մը բառերէն թովուելու, կամ անծանօթ որովհետեւ մոռցուած տուն մը, ուր օր մը, չենք գիտեր երբ, նոյն իսկ թերեւս անդրաշխարհի աներեւութացած գոյութեան մը մէջ, հաճելի և հոգեխառն բաներ փոխատց մեզի մատաղատի արարած մը՝ որ գուցէ մեր երեւակայութեան մէջ միայն գոյութիւն ունի, այնչափ հեռացած է հիմա թըւականը. կամ փողոցի մը անկիւնը, ուր տեսանք մեր պատուհանէն որ մեզի ծանօթ թշուառ մը ժամերով մուրձին ու ցուրտին, սպասեց ու սպասեց մեկու մը որ իրեն խոստացած էր գալ բան մը բերել, և որ չեկաւ, չեկաւ, չեկաւ...։

Ընդերկար կը նայիմ լուսանկարներուն. կը թողու որ նայիմ. ա՛լ չի խօսիր։

կենդանագիրներուն մեկը իր մանկութիւնն է, կը ճանչնամ։ Միւսը լինքը չէ. արեւահար ճակատով, խանջ նայուածքով, պէտէվիի գաժան դէմքով, մազերը կարճ կտրուած ու երեսը սեւածիր չրջանակով մը սեղմող մօրուքով չուրջ երեսուն տարեկան մարդ մը։

կը հարցնեմ ով ըլլալը։

— Ես եմ։

— Անկարելի է։ Իրա՞ւ։

— Անցած տարի հանդիպ տուի. երեսուն ու վեց տարուս եղած առենս։ Միւսը կը ճանչնաս, այնպէս չէ՞։

— Անտարակոյս։

— Այն առեն տասուերկու տարուս էի։ Գիւղը դասկուտալիր մեզի դպրոցը։

— կը յիշեմ։ Բայց այս մի՞ւսը. դո՞ւն ես։

— Հիմա քեզի սո՞ւտ պիտի ըլուցեմ։

Մեկը տասներկու տարեկանի դէմք մը, այնպէս լինչպէս ճանչցայ զինքը երկար տարիներ առաջ, երբ հայրը շատոնց մեռած չէր, և տակաւին քիչ շատ դիւրակեցիկ վիճակ մը ունէին։ Հայրը, գիտունի համբաւ վայելող պարկեշտ ու որդեսէր մարդ, գրեթէ պաշտուած ամենէն իր առատ սիրտովը, մաքուր կենցաղովը և գթասրտութեամբը, իր գաւակները այն աստիճան սիրած էր, որ անխոհեմութիւնը ունեցած էր մեկի տեղ տասը, քանի ծախսելու՝ զանոնք կարելի եղածին չափ շատ երջանիկ տեսնելու համար, և իր վախճանին՝ գրեթէ աղքատիկ վիճակի մէջ թողուցած էր իրենները։

Աղուոր ուշիմ աչքերով, խնդուն երես, կակղոտ, մատաղ վիթի կենսախայտ ու ժիր ականջներով գլուխ մը, հանճարի բոց մը վառելով իր նայուածքին մէջ։ Այն առեն տակաւին կրկին հարուածը չէր իջած, մեկը իր ընտանիքին նիւթականին, միւսը՝ իր խմացականութեան վրայ։ Ու գոհ էր, ու գոհ էինք իրմէ. զուարթ, աշխատասէր, ժրաջան, հետաքրքիր։

Միւս լուսանկարին վրայ ակնապիշ, ահագին ճիգեր կը թափեմ գինքը ներկայացնող մանուկի պատկերը գտնելու համար. զուր չանք. ան չէ. խոտոդէմ, թխամօրթ, արեւակէզ ճակատով մարդ մը։ Ոչ աչքերուն, ոչ քիթին, ոչ ճակատին, ոչ ծնօտին, և ոչ մեկ գիծին մէջ չեմ կրնար վերստին գտնալ պատանեակին մեկ հետքը, մեկ նշմարը։ Երկար տարիներու տառապանքի լինչպիսի գժոխք մը խանձեց այրեց այդ գոյութիւնը, և հրեշտակի այդ գիմագծութիւնը փոխարկեց թափառական և անօթի մնացած արարի այդ գժնէհայեաց դէմքին։ Արդեօք քանի՛ քանի անօթի անցուցած երկայն, անվերջանալի օրեր, անտէրունչ որբի լինչ հոգեմաշ մտալկումներ, մերժուտի բնաւ չբաղխած տղու լինչ դառնադէտ յուսախաբութիւններ, հիւսիսի քաղաքներուն օտարութեանը մէջ՝ չոր տախտակի մը վրայ առաւօտուած և անասւադութենէ անքուն լինչ անգոհական գիշերներ, մարդկային անիրաւութեան լինչ խոշտանգիչ ու մահաւան չափ անագորոյն զրկանքներ, որոնց դէմ իր հոգիին անզօր և լուռ ումունչ ըմբոստութիւնը սրդոզած էր. անցած գացած բայց չմոռցուած և տակաւին ու յաւէտ պաշտելի հօր մը յաւիտենական բացակայութեանը համար թափուած ո՛րչափ լեղի արցունքներ ու մուրձին մէջ զսպուած հեծկըլ-

տանքներ փոքրեցին այդ ակօսները այդ գլխուն վրայ, ուղեղին մէջ զետեղեցին ախտաբեր որդը, և չլինեցին այդ անծանօթ մարդը։

Ու ինձմէ բաժնուելու առենը՝ կ'ըսէ զուարթութեամբ մը որ կուրծքիս տակ կը սպրդեցնէ մահուան պաղը.

— Այո, երբ գիրքս լմնցնեմ և տպեմ, այն առեն ամէն բան կը կարգադրուի։ — Խե՛ղճ մարդ, ամէն բան. աւա՛ղ, այն առեն միայն կը կարգադրուի, երբ երթաս հանդչիս հոն ուր գացին հանդչեցան բոլոր անոնք որ տառապեցան հոս, որ չարչարուեցան սրոնց համար կեանքը ամէն օրուան մահն էր, բայց որ չէլին մտաբերեր զայն իրենց վիզէն թօթափելու արիութիւնը հագնիլ։ Չէ՛ք երիտասարդ, որ Աստուածութեան մը հետ մեր ազգականութեան, կատարելագործելի մարդկութեան մը, էլտօրատօյի մը վրայ քու բարձր խորհուրդներովդ, կը յիշեցնես ինձի մեր ճչմարիտ խմաստասէրներուն ապագայի յոյսերը, բաղձանքները, ծրագիրները, զոր իրենք յղացած են և կը յղանան՝ առանց գիտնալու թէ անոնք յաւիտեան երբեք պիտի իրագործուի՞ն, նման մահամերձ մօր մը, որ գիրկը առնելով զաւակները, ու չկըրնալով լալ՝ վասն զի արցունքի աղբիւրը ցամքած է այլեւս իրեն մէջ, անասելի սուգով մը կը մտածէ թէ ի՛նչ պիտի ըլլան անոնք։

Ինձի կ'ըսես թէ բարձր, խիստ բարձր խոհեր կը ծագին մտքիդ մէջ, ու ամենէն հաստ ու համոզուած չհչտահրովդ կը հաւատաս ինձի թէ չատ հաւանական է որ մարդկութիւնը, քանի որ Աստուծոյ այնչափ մօտ է, օր մը իր Արարչին էութեան, մեծութեան և խմաստութեան հաւատարեցնելու համար հարկ եղած ամէն ջանքերը սպառելով, յաջողիս մեծ փրկութեան յաւտահատական գործը ի գլուխ հանել։ Ողբալի՛ տղայ, ո՛ւր էր թէ երջանկայիշատակ հայրդ և իր գիտութիւնը ողջ ըլլային, ու ամէն բանէ առաջ՝ զքեզ փրկէին, զքե՛զ, զքե՛զ։

Ու հեռացայ իրմէ, վախցած, մահը սիրտիս մէջ, ցաւի

գիշերի մը մէջ հոգիս փաթթուած, արագ արագ մեծամեծ քայլեր քալելով, ու պոռալով ներքնապէս.

«Հայրե՛ր, հայրե՛ր, եթէ չէք ուզեր որ ձեր մեկնելէն վերջն ալ, այո, գերեզմանին մէջ, ձեր ոսկրները ցաւէ ու զարհուրանքէ դողան, խնայողութիւն ըրէք, և քան մը թողուցէք՝ ձեզմէ որք մնացած ազածրի զաւակներնուդ համար»։

ՍԱՐՍՈՒՑՈՒՑԻՉ ԵՐԳՈՒՄԸ

«Հացագո՛րծն է... Հացագո՛րծ։»

Ու պատուհանին առջեւ նստած չորս կիներ, աղեբեկ մազերով մայր մը ու երեք հասուկ աղջիկները, կարծես ուժգնապէրկ զոպանակէ մը դէպ ի վեր մղուած, կը կանգնին, շլմորած, դեղնած, սարսափած, մահուան հրեշտակին անողոք կոչը լսածի պէս, ու կ'ելլան սենեակէն դուրս, մէկը խահանոցը պահուըտելով, ուրիշ մը դողդոջուն քայլերով փողոցին դուռը բանալու երթալով։

«Բարի լոյս, Գասպար ախպար, երկու հաց տուր»։

— Էյ վարա՞ն...։

— Աստուծու սիրուն, քանի մը օր ալ սպասէ...։

— Քանի մը օ՞ր ալ, էյ երկու օր առաջ ի՞նչ խօսք տուիք եա՛։

— Գիտեմ ամա՝ չկրցանք ճարել։ Հոգ մի ըներ, կուտանք։

— Ես արթըխ չեմ կրնար սպասել։ Տուէք հախս. չէ՛ նէ հաց չի՛ կայ։

— Ջաւակներո՛ւդ սիրուն, Գասպար ախպար, աս մէկ երկու օրն ալ տուր տէ, տեղէ մը վարա կայ՝ պիտի առնենք պարտքերնիս կուտանք։

— Ա՛ս քանի՞ մէկ օր սպասեմ պիտի։ Հայ չէ՛ կայ։

Ամէն առաւօտ կը նորոգուի. ամէն օր՝ այս սասանեցուցիչ, այս սրտաճմլիկ, այս անողորմ տեսարանը։

Ու դրացիներն ալ, խեղճ բարի կիներ, որոնց հետ աչք աչքի, քիթ քիթի կը տեսնուէին ողբումելիները, կամաց մը վարագոյրներուն ետին կը պահուըտին՝ եղածներուն ականատես, անցած գարձածներուն ականատես, փոխանակուած խօսքերուն ականջալուր եղած ըլլալնուն ամօթը իրենց դրացիներուն խնայելու համար։

* * *

Սամաթիոյ թաղերէն մէկուն մէջ բնակող մայր մը ու երկք աղջիկներն են ասոնք։ Երկար տարիներէ ի վեր հայրը մեռած է. և անդրանիկ որդին ալ, աղքատութեան չդիմանալով, օտար քաղաք մը գացած է բախտ փնտռելու։

Մայրն ու աղջիկները դուրսի կար կարելով ու ձորձ արդուկելով ապրուստնին կը ճարեն ծայրայեղ թշուառութեամբ։ Այսէն ժամանակ բաւական գործ չըլլար տանը ելմտացոյցը հաւասարակշռութեան մէջ պահելու համար։ Պարագաներ ըրած են, զոր չեն կրնար վճարել։

Այդ օրը որ հաց տալ կը մերժէ հացագործը, փարա մը չկայ տանը մէջ։ Մօտակայ նպարավաճառին, որ պիրինք կը ճանչնայ, բարեացակամութեանը կը դիմեն հաց մը ճարելու համար։

Քանի՞ քանի՞ անգամ իրենց հացագործին պարտք ըրած են. մէկ ամիսը երկու, երկք եղած է. բայց ի վերջոյ վճարած են։ Այս անգամ հաշուեփայտը երկք եղած է։ Ասոր համար է որ Գասպար սիրտը կարծրացուցած և դժուխեան դուռնները գոցելով՝ ետևէն ալ խոշոր քար մը դրած է։ Անդրդուելի է իր վերժուծին մէջ։

Օրերը կ'անցնին, և ամէն օր հացագործին չրջանին

պահը տանջանքի, սիրտաճաքի, կանչուըտուքի պահն է, որուն տառապով կը սպասեն չորս թշուառ կիները։

Գասպար ա՛լ հաց չի տար։ Ձայնը հետզհետէ աւելի կը բարձրացընէ. նախատինքի, լուտանքի, հայհոյութեան նամանոզ բառեր կը խառնուին իր գանգատի աղաղակներուն։ կը լատրատէ ու կը լատրատէ։

Տիւրիւկ, մեծ աղջիկը, առտու մը դիւցազնական որոշում մը կուտայ, զոր կը հաղորդէ մօրը և քոյրերուն։ կը ջանան ետ կեցնել զինքը. անդրդուելի կը մնայ։

Հաշուեփայտերը կ'առնէ, անգամանալի խորշի մը մէջ կը ծածկէ կը պահէ։

Կէս օրին մօտ, երբ Գասպար ախպար, իր սովորականին համեմատ, կուգայ ու կը սկսի պոռալ կանչել, Տիւրիւկ, դալկահար, քաջալեհեր, ձագերը կորանցուցած առիւծի մը նման, կը դիմաւորէ զանի դրանը առջեւ, ու կ'ըսէ սա բառերը յուզմունքէն դողացող ձայնով մը.

— Ի՞նչ է ան, ի՞նչ կ'ուզես։

— Փարա կ'ուզեմ։

— Ի՞նչ փարա։

— Հացերուն փարան, ի՞նչ փարա պիտի ըլլայ...։

— Մենք հացի փարա պարտք չունինք։

— Հացի փարա պարտք չունի՞ք ալ...։

— Խելքիդ է եկեր է նէ, գնա Աւետարան մը կարդացուր վրադ։ Հինգ փարա պարտք չունինք ալնք։ Կ'երեւայ որ խելքդ գլուխդ չէր անցած օր՝ երբ բոլոր պարտքերնիս տուինք։

— Բոլոր պարտքերնիդ տուի՞ք ալ... կը հեւայ Գասպար բարկութենէն մարած ու կերկեր ձայնով մը։ Ու քայլ մը դէպ ի առաջ կը դիմէ այդ ամբարտաւան յայտարարութիւնը ընողին վրայ յարձակելու համար, երեսը արդար ցասումով մը բռնկած, աչքերը ակնակապիճներէն դուրս ժայթքելով։ Բայց կը կենայ։

— Երդում կ'ընեմ որ հինգ փարա պարտք չունինք։

— Երգում կ'ընե՞ս Աւետարանին վրայ։

— Աւետարանին վրայ երգում կ'ընեմ։

Անիկա անհաւատալի է։ Գասպար ախպօր գլուխը, զրպանակի մը խորտակմամբը վար իյնող մեքենայի մը պէս, կը կքի կուրծքին վրայ։ Բայց կը գոչէ.

— Տէ քալէ նայինք եկեղեցի։

* * *

Աւետարանի վրայ երգումը անկարելի բանն է, այն բանը որ գրեթէ բնաւ տեղի չունենար։ Անհրաժեշտին տառնալ չկրցող պարտապահանջներուն épée du chevetն է։ Ոչ ոք կը հաւատայ թէ Աւետարանի վրայ մարդ կարող է սուտ երգում ընել։ Խորապէս կը հաւատան ամենքն ալ, որոնց մէջ էր նաեւ Գասպար ախպար, որ այդպիսի երգում մը Աստուծոյ պատուհասէն կը զարնուի անխուսափելիօրէն, այսինքն չարփըվիճ կ'ըլլայ։ Չարփըվիճ ըլլալու այս պարագան շատ մը հաշիւներ ուշ կամ կանուխ կարգադրելու եւ պարտքերնին ուրանալու հակամէտ պարտատէրները ճամբու բերելու կը ծառայէ անվրէպ։

Տիւրիւկ երկար, երկար տաներէ ի վեր ժամ գացած չէ։ Մոռցած է թուականը վերջին անգամ եկեղեցի գացած ըլլալուն։ Աղքատ աղջիկներուն շատ կը պատահի այս բանը։ Խեղճերը չնորհքով հագուստ չունին, կօշիկ չունին, ի՞նչպէս կ'ուզէք որ չքեղօրէն հագուած անուշաբոյր իրենց քոյրերուն բազմութեանը մէջ երթան աղօթքնին ընեն։ Վիրաւոր սիրտե՛ր, որ շատ անգամ սա տեսակ անհարկի հարցումներու ալ կը բաղխին իրենց ընկերուհիներուն կողմէն, ու չեն գիտնար թէ ի՛նչ սուտ յերիւրեն.

«Երբէ՞ք իրիկուն ժամ չեկա՞ք, տեսնաս ի՛նչ բազմութիւն...»

Եւ աղօթատեղին երթալու այս անկարողութիւնը ակամայ ուծացում մըն է, որ թերեւս կը թարգմանէ նաեւ իրենց

ցրտացումը Աստուծմէ։ Եւ արդարեւ Տիւրիւկ մտածած է որ Աստուած, որուն համար կ'ըսեն թէ բարի է, գթած, ողորմած, ինչո՛ւ ոմանց երջանիկ դիւրակեցութիւն մը տուած է, եւ ուրիշներու՝ խաւարամած ու ցուրտ տաժանքն ու ցաւանքը։ Չէ թէ բոլորովին ըմբռնացած է Տեղծողին դէմ. պարզամիտ քնքուշ սիրտերու մէջ մուտք չի կրնար գտնել ամպարշտութեան առասյցը։ բայց քէնի նմանող զգացում մը դարանակալ կեցած է իր հոգիին մէջ բաւական երկար տարիներէ ի վեր։ Անհատնած չէ. բայց յուսահատութիւնը տարօրինակ հակամիտութիւններ կը ծնի, որոնք կը ձգտին դէպ ի բաներ որ ամէն բանի դէմ արգոդած մարդու դժգոհանքին ու արհամարհանքին կնիքը կը կրեն։ Շատ կան թշուառներ որոնց մէջ մարած է ջահը որ կեանքին խաւարը կը լուսաւորէ։ Ու մութին մէջն ին. ու ցաւատանջ համակերպութեամբ մը կը սպասեն դուռի մը բացուելուն, ո՛ր դուռը կ'ուզէ բլլայ, աղքատութենէ փրկութեան դուռը, կամ գերեզմանինը։

Երբ ժամկոչին հետ, հետեւէն ալ Գասպար ախպարն ու ժամուն մէկ քահանան՝ որուն ամէն բան պատմուած էր, այրին աղջիկը եկեղեցի մտաւ, կայծակի արագութեամբ աչքին առջեւէն անցան այն օրերը ուր, երկար տաներ առաջ, մօրը եւ քոյրերուն հետ հոն եկած էր։ Այն տաները, յոյսի, յոյսի, մխիթարութեան, երկարժամանակէ ի վեր չտեսնուած բարեկամներու տեսութեան առթած ուրախութեան, ամպացող խռնկին տուած աստուածային հեշտանքին, հրեշտակային ձայներու երգած ալէլուներուն բնակարանն էր այն, ուր հոգին Աստուծոյ կը վերթեւէր, ուր տեսակ մը երջանկութեան լացը կը խլրտէր մարդուս լանջքին մէջ։ Հիմա գերեզմանի մը կը նմանէր, ուր ողջ ողջ կը մտնար ինքը։

Կուրծքը ուժգին ուժգին կը թոպէր, կարծես պիտի խորտակուէր։ Քայլերը կը դեղեւէին. կը զգար որ մեծ ճիգ մը գործելու մօտ էր։ Ջարհուրելի բան մըն էր ընելիքը, կը զգար, գիտէր։ Աստ երգում մը պիտի ընէր, եւ Աւե-

տարանիին վրայ։ Գժդանքի և անգոհի օձ մը կարծես պաղ պաղ կը սողսկէր կուրծքին տակ։ Աստուածոյ դէմ քար պիտի նետէր։ Յիսուսի քթին պիտի խնդար։ Դժոխքին դուռներուն պիտի պոռար. «Բացուեցէք. ու գիս ներս ա-ռէք»։ Լալը կուգար. երբ կը մտածէր որ երեք սահմռկեցուցիչ մարդկային արարածներու ձէջտեղը կը գտնուէր. խաւսափրա պարտապահանջի մը, որ իր թշնամին էր, ուռեղներ թաղող կրօնաւորի մը. ու մեռկ լուացող պաշտօնէի մը։ Արդեօք պիտի մեռնէ՞ր։ Երանի՛ թէ...։

Վայրկեան մը տկարացած զգաց ինքզինքը, կարծեց որ պիտի լայ հեծկլտալով ու տուն պիտի դառնայ։ Բայց մտածեց որ իր պարտագային այլապէս պատժապարտ պարագաներու մէջ՝ Աստուծոյ անուանվը երդում կ'ընէին յանձնելու համար։ Դիտէր. լաւ էր որ չուկան, խաբելու համար, կարճ օրը հազար անգամ Յաւիտենականին վրայ երդուընցողներ կը վխտային։ Լաւ էր որ օրըին ու այրիին իրաւունքը յափշտակող հարուստներ սուտ երդում ըրած էին ու անպատիժ մնացած։ Ինչ. ուրեմն Աստուած երկու չափ, երկու կշիռ կը գործածէր մեծին ու պզտիկին. հզօրին ու տկարին համար։

Ու յետոյ, մօրը պատկերը աչքերուն առջեւը եկաւ. քոյրերը յիշեց, որոնք ամէն օր, իրեն հետ, քարոզականքի, խաղքաւթեան, խայտառակութեան Գողգոթան կը բարձրանային։

Կորացած գլուխը, ճեպ ճերմակ թուղթի պէս, վեր կանգնեցաւ։

Յառաջացաւ դէպ ի սեղանը որուն եզերքը գրուած էին Խաչ մը և Աւետարան մը։

Քանի մը բառ չշնչեց, հեղձամղձուկ, չատ ցած ձայնով։ Եթէ մէկը չատ մօտենար իրեն, պիտի լսէր սա բառերը.

«Ա՛խ Աստուած, դուն գիտե՛ս ես...»։

Ու ձեռքը երկնցուց, կրծնցուց Աւետարանին վրայ, ու երդումը ըրաւ։

Մայրը և քոյրերը ազատած էին։

Ի՞նքն ալ։

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ГОС. БИБЛИОТЕКА
ՀՍՍՌ—Арм ССР
им. А. Мясникяна

ՀՀ Ազգային գրադարան
NL 0369127

54210